

Arūnas GUMULIAUSKAS

Lietuvos persitvarkymo sąjūdis Šiauliuose: pirmieji politiniai laimėjimai

Nuotraukos Romualdo Struogos

Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio (toliau – LPS) steigiamajame suvažiavime priimtos programos nuostatų realizacija nebuvo įmanoma be politinės kovos elementų. 1988 m. rudenį atsiradęs pilietinis judėjimas metė iššūkį viešpataujančiai Komunistų partijai ir siekė sugriauti jos valdžios monopolį, kurį užtikrino Lietuvos SSR Konstitucijos 6 straipsnis¹. Iš pradžių politinėje kovoje sąjūdininkai taikė įvairius metodus. Jie kritikavo valdžios vykdomą politiką viešojoje erdvėje, rengė protesto akcijas (piketus, mitingus ir kt.). Taip norėta atskleisti visuomenei ne tik egzistuojančios santvarkos juodąsias puses, bet ir, keliant miestui ypač skaudžias problemas, patraukti į savo pusę kuo daugiau žmonių. Šiauliečius jaudino ekologijos, sveikatos apsaugos, sovietų karinės aviacijos bazės, maisto aprūpinimo ir kiti klausimai. Viešumo stoka dažnai sukeldavo miestiečių nepasitenkinimą valdžios veiksmais, sudarydavo palankią terpę skliti įvairiems gandams. Antai 1988 m. liepos–rugpjūčio mėn. Šiaulių gimdymo namuose prasiveržė infekcija. Nauja tokio pobūdžio medicininė įstaiga buvo pastatyta netoli „Nuklono“ gamyklos. Visuomenėje pasklido gandas, kad gimdyvėms ir naujagimiams gali grėsti radiacijos pavojus. Be to, žmonės piktino žinia, kad prie naujų gimdymo namų statoma

infekcinė ligoninė. Tačiau miesto valdžia nesiruošė viešai komentuoti susidariusios situacijos ir taip nuraminti miestiečių. Tada iniciatyvos ėmėsi LPS miesto taryba (iniciatyvinė grupė). Jos atstovai pradėjo viešą diskusiją šia tema ir stengėsi, kad valdžia išgirstų visuomenės balsą. Tuo tikslu rugpjūčio 26 d. vasaros parko estradoje sąjūdininkai surengė mitingą, kurio dalyviai siekė atkreipti valdžios dėmesį į susidariusias mieste sveikatos apsaugos, ekologines problemas. Renginio metu susirinkusiems buvo pateikti naujos, nepriklausomos Šiaulių ekologinės programos metmenys². Tokie veiksmai privertė sukrusti ir miesto vadovybę. Sąjūdininkai Algimantas Sėjūnas ir Virgilijus Kačinskas buvo pakviesti dalyvauti jungtinėje Šiaulių miesto ir rajono Liaudies deputatų tarybos (toliau – LDT) sesijoje (1988-09-15), kur svarstyta ekologinė situacija regione³. Ten jie išsakė daug karčių žodžių rūpima tema⁴. Beje, tai buvo pirmas oficialus sąjūdininkų kontaktas su miesto valdžios atstovais. Po to Šiaulių m. LDT Vykdomasis komitetas

¹ Lietuvos valstybės konstitucijos, sud. K. Valančius, Vilnius, 1989, p. 149.

² 1988-09-14 Šiaulių miesto sąjūdžio rėmimo grupių pasiūlymai ekologijos, socialinio teisingumo, medicinos ir kt. srityse, *Šiaulių apskrities archyvas* (toliau – ŠAA), f. 1063, ap. 1, b. 1, l. 1–2.

³ 19-ojo šaukimo miesto Tarybos 6-osios sesijos protokolais su priedais, *Šiaulių miesto savivaldybės archyvas* (toliau – ŠMSA), f. 269, ap. 1, b. 2706, l. 1–2.

⁴ 19-ojo šaukimo miesto Tarybos 6-osios sesijos rengimo dokumentai, *ŠMSA*, f. 269, ap. 1, b. 2709, l. 105–120.

Pirmasis Sąjūdžio mitingas Šiauliuose, kalba Dalia Striogaitė. 1988 m. liepos 22 d.

(toliau – VK) išsikvietė specialistus iš Vilniaus, kurie su savo aparatu atliko elektromagnetinio lauko matavimus (1988-09-23) ir išskleidė visuomenėje kilusias abejones. Su tyrimų rezultatais buvo supažindintas V. Kačinskas. Be to, miesto LDT VK prašė Lietuvos SSR sveikatos apsaugos ministerijos, kad ši atsiųstų kompetentingą, objektyvią komisiją peržiūrėti gimdymo namų ir infekcinės ligoninės dislokacijos tikslingumo klausimą. Jos darbe pakviesti dalyvauti ir sąjūdininkai⁵. Užimta valdžios pozicija parodė, kad Sąjūdžio pasirinkta viešumo taktika tapo efektyviu politinės kovos įrankiu, o pats judėjimas įgijo vis didesnę autoritetą visuomenėje. Antai 1988 m. spalio 27 d. Šiaulių teritorinė vandentiekio ir kanalizacijos valdyba paprašė LPS miesto tarybos pagalbos paspartinti pirmos vandenvietės statybą ir taip prisidėti prie geriamojo vandens kokybės gerinimo⁶. Įdomu, kad prieš tai šios problemos nesugebėjo išspręsti LKP miesto komitetas. Vadinasi, LPS Šiaulių m. taryba tapo paskutine pagalbos prašančiųjų viltimi. Kita vertus, ekologinė situacija akimirksniu negalėjo pagerėti. Tad sąjūdininkai ir toliau tęsė savo veiklą šia kryptimi. 1988 m. lapkričio 2 d. jie piketavo prie

„Nuklono“ gamyklos⁷, o gruodžio 9–10 d. Rimanto Braziulio iniciatyva nemažai šiauliečių susirinko prie Šiaulių rajono agropramoninio susivienijimo pastato⁸. Pastarojo renginio dalyviai kėlė pieno kokybės ir nitratų naudojimo žemės ūkyje problemas.

Dar pirmajame Sąjūdžio mitinge Saulės laikrodžio aikštėje pirmąsyk prabiltą apie sovietų karinę oro bazę Zokniuose ir jos keliamas ekologines problemas. Tačiau laikui bėgant situacija nesikeitė. Zokniai ir toliau išliko didžiausiu šiauliečių galvos skausmu. Todėl sąjūdininkai suaktyvino savo veiklą šiuo klausimu. 1989 m. birželio 1 d. Zokniuose įvyko antikarinis-ekologinis mitingas, kurį organizavo Sąjūdžio miesto taryba kartu su žaliaisiais ir Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjungos (LLKJS) miesto komitetu⁹. Tai buvo drąsus ir ryžtingas žingsnis, nes per visą okupacijos laikotarpį niekas net nedrįso priartėti prie šios įslaptintos karinės bazės. Juk dėl jos miestas tapo uždaras. Čia neturėjo teisės atvykti užsieniečiai. O šį kartą net mitingo scenarijus buvo suderintas su karinės bazės

⁵ Susirašinėjimas su Šiaulių miesto institucijomis Sąjūdžio veiklos klausimais, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 27, l. 3–4.

⁶ *Ten pat*, l. 6.

⁷ LPS Šiaulių miesto iniciatyvinės grupės susirinkimų ir LPS Šiaulių miesto tarybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 7, l. 30.

⁸ *Ten pat*, l. 35.

⁹ Liganavičiūtė J., Vienybė prieš aerodromą, *Šiaulių naujienos*, 1989-06-06, p. 1.

LPS suvažiavimas. Šiaulių delegacija, iš dešinės: Albertas Griganavičius, Vaclovas Vingras, Mindaugas Stakvilevičius. 1988 m. spalio 22–23 d.

vadovybe¹⁰. Tūkstančiai žmonių su plakatais atėjo susitikti su kariškiais. Tačiau pastarųjų susirinko nedaug. Mitinge kalbėję sąjūdininkai (Albertas Griganavičius, Zigfridas Pranas Orentas, Algimantas Sėjūnas, Birutė Juzė Žymantienė, Juozas Sabaliauskas, Rimantas Braziulis) ragino SSRS vyriausybę iškelti karinę bazę iš miesto. Šioms mintims pritarė ir LDT VK pirmininkas Povilas Morkūnas ir komjaunuolių lyderis Arvydas Mockus. Mitingo pabaigoje V. Kačinskas perskaitė rezoliucijos projektą, kurį susirinkusieji vienbalsiai priėmė. Dokumente reikalauta iki 1994 m. birželio mėn. iškelti karinę bazę iš Lietuvos teritorijos (realiai tai įgyvendinta metais anksčiau)¹¹.

Dar renginio išvakarėse (1989-05-31) Mindaugas Stakvilevičius pasinaudojo SSRS liaudies deputato teise ir pateikė užklausimą dėl Zoknių karinės bazės perspektyvos Sovietų Sąjungos gynybos ministrui Dmitrijui Jazovui. Pastarojo atsakymas nebuvo konkretus (karinės bazės iškelti nėra kur, nebent LSSR vyriausybė skirtų sklypą naujam pastatui statyti). Vis dėlto šiauliečių problemą pavyko iškelti į sąjunginį lygį. Be to, kariškiai apribojo skrydžius

po vidurnakčio, poilsio, švenčių dienomis¹². Po šios akcijos užsimezgė dialogas su kariškiais. Tačiau po žaliųjų organizuotos teatralizuotos manifestacijos prie karinės bazės Zokniuose (1989-07-15) jis praktiškai nutrūko¹³. Deja, bet renginio organizatoriai nebuvo gerai pasiruošę. Tai savo posėdyje konstatavo Sąjūdžio miesto taryba (1989-07-17), priėmusi pareiškimą, smerkiantį akciją prie karinės bazės¹⁴.

Po 1988 m. lapkričio mėn. politinės krizės, kada LSSR AT sesijoje (1988-11-17, 18) nebuvo priimta sąjūdininkų siūlyta suvereniteto deklaracija, tapo akivaizdu, jog LPS turi keisti taktiką. Sąjūdžiui ne tik reikėjo atsisakyti sovietinės retorikos (lenininė federacija, Lietuvos SSR suverenumas, persitvarkymas ir kt.), bet ir ryžtingai stoti į kovą dėl valdžios. Beje, tada LSSR AT deputatai neatsižvelgė ir į šiauliečių priimtą rezoliuciją dėl Lietuvos SSR Konstitucijos pataisų (žr. 1 priedą).

Dalyvauti ar nedalyvauti sovietinio parlamento rinkimuose, anot Zigmo Vaišvilos, buvo nelengva dilema sąjūdininkams¹⁵. Šiai idėjai ypač oponavo Lietuvos laisvės lyga (toliau – LLL), teigdama, kad tokiu būdu tektų pripažinti okupacinę valdžią.

¹⁰ LPS Šiaulių miesto tarybos ir valdybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 8, l. 36.

¹¹ Ligmanavičiūtė J., Vienybė prieš aerodromą, *Šiaulių naujienos*, 1989-06-06, p. 1.

¹² Skambutis iš Maskvos, *Šiaulių naujienos*, 1989-06-06, p. 1.

¹³ Ligmanavičiūtė J., Idant suteiktų mums stiprybės, *Šiaulių naujienos*, 1989-07-19, p. 1, 4.

¹⁴ LPS Šiaulių miesto tarybos ir valdybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 8, l. 50.

¹⁵ Vaišvila Z., Sąjūdžio pamoka, *Krivulė*, 2008-10-12, p. 4.

Mitingas Zokniuose. 1988 m.

Tačiau po ilgų diskusijų apsispręsta dalyvauti rinkimuose. Tokia nuostata užtvirtinta LPS steigiamojo suvažiavimo rezoliucijoje „Dėl rinkimų“¹⁶. Todėl jau pirmojoje Sąjūdžio Seimo sesijoje (1988-11-13) nutarta dalyvauti papildomuose rinkimuose į penkias vakuojančias LSSR AT deputatų vietas. Kandidatuoti pasiūlyta Vytautui Landsbergiui (už balsavo 178), Arvydui Juozaičiui (144), Zigmui Vaišvilai (133), Romualdui Ozolui (123), Vytautui Petkevičiui (120), Kazimierui Motiekai (94), Kazimierui Antanavičiui (90), Bronislavui Genzeliui (86), Kazimierui Uokai (65), Česlovui Stankevičiui (60) ir kt.¹⁷ A. Juozaitis atsisakė dalyvauti rinkimuose. O varžytis dėl LSSR AT deputato mandato sutiko V. Landsbergis, Z. Vaišvila, R. Ozolas, V. Petkevičius. Vilniaus rajone, kur dominavo lenkų ir rusų rinkėjai, atsisakyta kelti savo kandidatą. Lapkričio mėn. politinės krizės metu žlugo bendradarbiavimo su LKP CK iliuzija, taip pat išryškėjo esminis LPS ir Komunistų partijos požiūrių į Lietuvos ateitį skirtumas. Jo fiksavimas, pasak R. Ozolo, taip sudrebino visuomenę, kad vos nesuskaldė Sąjūdžio¹⁸. 1988 m. lapkričio 20 d. išplėstiniame LPS Seimo

Tarybos posėdyje priimtas Moralinės nepriklausomybės pareiškimas, kuriuo paskelbta moralinė Lietuvos Nepriklausomybė, kada tik Lietuva gali priimti ir vykdyti savo įstatymus¹⁹. O V. Petkevičius griežtai nepritarė tokiam dokumentui ir laikėsi LKP CK pozicijos Lietuvos ateities klausimu. Jau kitą dieną LPS Seimo Taryba sustabdė jo, kaip tarybos nario, įgaliojimus. Tačiau V. Petkevičius savo pozicijos nepakeitė. Jis ir toliau kaltino Sąjūdžio lyderius radikalizmu bei nepasirašė 1988 m. lapkričio 25 d. LPS Seimo Tarybos priimtos Moralinės vienybės deklaracijos, kurios signatarais tapo 28 šios institucijos nariai²⁰. Pagaliau Sąjūdžio Seimas (1988-12-04) atėmė iš V. Petkevičiaus paramą rinkimuose į LSSR AT Šiaulių Gubernijos apygardoje²¹. Tad kaip Sąjūdžio atstovai Vievyje kandidatavo V. Landsbergis, Viduklėje – K. Motieka, Šiauliuose – Z. Vaišvila. R. Ozolas tuo metu buvo užsiėmęs politinių dokumentų rengimu ir neparodė iniciatyvos kovoti dėl valdžios.

Remiantis 1988 m. lapkričio 16 d. LSSR AT Prezidiumo įsaku²², šiauliečiai turėjo (1989-01-15)

¹⁶ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas, Vilnius, 1990, p. 235.

¹⁷ Vaišvila Z., Sąjūdžio pamoka, *Krivulė*, 2008-10-12, p. 5.

¹⁸ Ozolas R., *Žvaigždės blėsta auštant: Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*, Vilnius, 2007, p. 351.

¹⁹ Čepaitis V., *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, Vilnius, 2006, p. 175.

²⁰ Vaišvila Z., Sąjūdžio pamoka, *Krivulė*, 2008-10-12, p. 6.

²¹ Čepaitis V., *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, p. 194.

²² Susirašinėjimas su Šiaulių miesto institucijomis Sąjūdžio veiklos klausimais, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 27, l. 13.

Pasidainavimai amfiteatre. Trečias iš kairės: Albertas Griganavičius, Kazimieras Alminas, Virgilijus Kačinskas. 1989 m. liepos 11 d.

išsirinkti du savo atstovus vietoje buvusių LSSR AT deputatų Prano Mickūno (Žemaitės rinkiminė apygarda Nr. 109) ir Nikolajaus Mitkino (Gubernijos rinkiminė apygarda Nr. 107). Taip pirmą kartą okupacijos sąlygomis buvo surengti beveik demokratiniai rinkimai, kuriuose Sąjūdis galėjo viešai pasitikrinti savo politinį populiarumą. Jau 1988 m. gruodžio mėn. prasidėjo rinkiminė kampanija. Šiaulių sąjūdininkams teko formuoti iki tol nežinomą rinkimų taktiką. Galima teigti, kad ji pasiteisino ir buvo plačiai diegiama įvairiuose vėlesniuose rinkimuose: a) konkretaus regiono apygardoje iškeliamas iš to krašto kilusio, gerai šalyje žinomo visuomenės ar politikos veikėjo kandidatūra; b) būtini geri kandidato kontaktai su vietine Sąjūdžio organizacija ir pastarosios aktyvi parama; c) organizuojamos patikėtinių grupės rinkiminėse apylinkėse, vėliau peraugusios į rinkimų stebėtojus; d) kandidato reklama viešojoje erdvėje (užsakomieji straipsniai, reklaminių skrajučių, bukletų, plakatų gamyba bei platinimas, iš anksto gerai apgalvoti ir parengti pasisakymai viešuosiuose debatuose ir kt.)²³. Tad šiauliečiai ne tik pirmieji pradėjo rašyti dalyvavimo demokratinuose rinkimuose pradžiamokslį Lietuvoje, bet ir pritaikė jį praktiškai.

²³ Gumuliauskas A., Sąjūdis Šiauliuose: periferijos pamokos politikos centrui, *Istorija*, Vilnius, 2010, t. 80, p. 55.

Pirmieji kandidatus į LSSR AT deputatus iškėlė Tarybų Lietuvos 40-mečio televizorių gamyklos darbuotojai. Jie pasidalijo į dvi stovyklas. Partinei nomenklatūrai ištikimi žmonės kandidatu į LSSR AT deputatus Žemaitės rinkiminėje apygardoje Nr. 109 siūlė LKP miesto komiteto pirmąjį sekretorių Vaclovą Volkovą, o 12-ojo cecho radijo aparatūros reguliuotojas Antanas Pniauskas – LPS Seimo Tarybos narį, fizikos ir matematikos mokslų kandidatą, buvusį šiaulietį Z. Vaišvilą²⁴. Pagaliau susirinkime patvirtintos abi kandidatūros. Z. Vaišvilą taip pat rėmė Lietuvos televizijos technikos gamybinio susivienijimo „Banga“ televizijos priemonių mokslinio tyrimo instituto Šiaulių filialo, „Verpsto“ trikotažo fabriko, 2-osios mokyklos-internato, Statistikos skyriaus darbo kolektyvai²⁵. Jo patikėtiniais tapo Antanas Kliunka ir Jonas Keldušis²⁶. V. Volkovo kandidatūrą parėmė „Verpsto“ trikotažo fabriko darbuotojai ir miesto partinė

²⁴ Stanelis A., Televizorių gamykla: du kandidatai, *Šiaulių naujienos*, 1988-12-03, p. 1; Darbo kolektyvų susirinkimų protokolai dėl kandidatų iškėlimo į LSSR AT deputatus, kandidatų autobiografijos, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 17, l. 1–13.

²⁵ Karštos diskusijos kolektyvo susirinkime, *Šiaulių naujienos*, 1988-12-07, p. 1; Kandidatams pritarta, *Ten pat*, 1988-12-08, p. 1; Įregistruoti du kandidatai, *Ten pat*, 1988-12-15, p. 1.

²⁶ Karštos diskusijos kolektyvo susirinkime, *Šiaulių naujienos*, 1988-12-07, p. 1.

Rinkimai į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą Šiauliuose, Gubernijos apygardoje. 1989 m. vasario 26 d.

organizacija²⁷. Gruodžio 13 d. LDT VK įvykusiame Žemaitės apygardos Nr. 109 rinkimų komisijos posėdyje vienbalsiai nutarta kandidatais į LSSR AT deputatus įregistruoti V. Volkovą ir Z. Vaišvilą. Kiek vėliau šioje apygardoje įregistruotas dar vienas kandidatas – J. Janonio vidurinės mokyklos mokytojas Jonas Krivickas. Jį iškėlė Šiaulių didmenininkų prekybos įmonės darbo kolektyvas²⁸. Tačiau prieš pat rinkimus J. Krivickas savo kandidatūrą atsiėmė. Jis savo pareiškime rašė: „<...> Didžiai gerbdamas Sąjūdį ir jauną, energingą Z. Vaišvilą, tiek daug prisidėjusį prie Lietuvos atgimimo, juo žaviuosi ir tenorėčiau vieno, kad jis būtų išrinktas 109 apygardoje deputatu. Atsiimu savo kandidatūrą ir savąjį balsą atiduosiu Z. Vaišvilai <...>“²⁹ Pats mokytojas savo atsiminimuose rinkimų kampaniją vertino kritiškiau: „<...> Keistai mane įsuko rinkimų verpetas. Vieną vakarą pareinu iš mokyklos – kambaryje su rožių puokštėmis sėdi kažkokios dvi nepažįstamos ponios. Jos ėmė sveikinti, kad savo gamykloje (nė nežinau kokioje) mane iškėlė kandidatu į AT. Ėmiau kratytis, iš kur jos mane pažįsta, aš visai nenoriu veltis į politiką, be to, nieko nežinau apie jų gamyklą. Iškėlė palikusios

gėles. Rytą mane pakvietė į Komprojektą sąjūdžio žmogus V. Kačinskas ir paprašė, kad sutikčiau būti kandidatu, o jei nenoriu, tai jis praneš, kada atsiimti savo kandidatūrą. Pasirodo, tas pasiūlymas su jais suderintas, nėra man ko bijoti. Jeigu jau taip, tai sutikau; žioplų, nesusigaudžiau politinių žaidimų prasmės. Mat vienoje apygardoje buvo keliamos V. Volkovo ir Zigmo Vaišvilos kandidatūros. Kad nuo V. Volkovo atitraukčiau dalį balsų, turėjau būti iškeltas aš. Visą laiką buvo vedama labai negraži vienybės prieš kitus purvų drabstymo kova, kad atgrasytų nuo nepageidaujamų kandidatų. Namų durys vieną dieną buvo apklijuojamos Volkovo plakatais, kitą dieną juos nudraskydavo ir kabindavo Vaišvilos plakatus. Artėjant rinkimams, pajutę, kad Volkovo šalininkų mažėja, man paskambino, kad aš jau galiu atsiimti savo kandidatūrą. Tai buvo paskutinė diena, kada tai galima buvo padaryti, naujos nebe galėjo kelti <...>. Tokie tat buvo rinkimų žaidimai, į kuriuos, būdamas naivus, ir aš buvau įsivėlęs. Ačiū Dievui, kad viskas gerai baigėsi <...>“³⁰

O Gubernijos rinkiminėje apygardoje Nr. 107 Šiaulių sąjūdininkams iškilo keblumų. Jau gruodžio 1 d. kandidatu į LSSR AT deputatus „Ventos“ baldų gamybinio susivienijimo darbo kolektyvas iškėlė V. Petkevičių, kurį iš pradžių rėmė, kaip

²⁷ Įregistruoti du kandidatai, *Šiaulių naujienos*, 1988-12-15, p. 1.

²⁸ Rinkimų rezultatai, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-18, p. 1.

²⁹ J. Krivicko pareiškimas, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-27, p. 1.

³⁰ Krivickas J., *Praskriejo kaip vėjas: Kelionė ir kelionės per gyvenimą*, p. 150.

buvo minėta, LPS Seimas. Už žymaus rašytojo kandidatūrą pasisakė Duonos–makaronų ir Aklųjų draugijos Gamybinio mokymo kombinato dirbantieji. Tačiau po LPS Seimo sprendimo dėl paramos V. Petkevičiui rinkimuose (1988-12-04) šią problemą teko spręsti patiems Šiaulių sąjūdininkams. Sąjūdžio miesto tarybos posėdyje (1988-12-28) rašytojo kandidatūrą parėmė Petras Balčiūnas, Vadimas Cinovojus, Aldona Veronika Koskienė, Vitalis Algimantas Trušys, Kazys Kasperavičius, Povilas Anikinas, Vaclovas Vingras, Jonas Keldušis, Mindaugas Stakvilevičius. Susirinkusieji nusprendė nekeisti susidariusios situacijos Gubernijos apygardoje ir visas jėgas sukcentruoti rinkimams Žemaitės apygardoje³¹. Kita vertus, Šiaulių sąjūdininkai prieš rašytoją iškėlė savo bendražygio Kęstučio Kriščiūno kandidatūrą. Pastarąją parėmė F. Žemaičio vidurinės mokyklos mokytojų kolektyvas, „Gubernijos“ nealkoholinių gėrimų ir alaus kombinato darbuotojai. Tiesa, V. Petkevičius dar bandė pakeisti LPS Šiaulių tarybos sprendimą. Jo iniciatyva Inžinierių namuose organizuotas susitikimas su šios institucijos nariais. Atviro pokalbio metu V. Petkevičiui beveik pavyko į savo pusę patraukti dalį tarybos narių. Vis dėlto sąjūdininkai pagaliau nutarė laikytis ankstesnio sprendimo. Tad Gubernijos rinkiminėje apygardoje Nr. 107 kandidatais įregistruoti K. Kriščiūnas ir V. Petkevičius³². Susidariusi situacija buvo naudinga sąjūdininkų politiniams oponentams, kurie viešai kalbėjo apie galimą judėjimo skilimą ir, aišku, nepatikimumą.

Pirmą kartą Lietuvoje okupacijos sąlygomis vyko tokia dinamiška, įtempta rinkiminė kampanija. Ypač tai buvo akivaizdu Žemaitės rinkimų apygardoje, kur varžėsi dviejų priešingų politinių jėgų atstovai. Dar niekada kandidatai taip dažnai nesusitikinėjo su rinkėjais, aiškino savo rinkimų programas, atsakinėjo į susirinkusiųjų klausimus. Reikia pabrėžti, kad tuo metu LKP ir LPS pozicijos valstybingumo klausimu kardinaliai skyrėsi. Po lapkričio politinės krizės Komunistų partijos padėtis buvo prastesnė. Paaiškėjo, kad ji tebesanti

Maskvos parankinė. LKP nebegelbėjo nei Algirdo Mykolo Brazausko charizma, išryškėjusi LPS steigiamojo suvažiavimo metu. Dabar žmonės troško ryžtingesnių žingsnių Nepriklausomybės link, o ne kosmetinių reformų, kurias siūlė komunistai. Savo įžvalgomis gerokai skyrėsi ir Žemaitės rinkiminės apygardos kandidatai. Jeigu Z. Vaišvila pasižymėjo jaunatvišku ryžtingumu, net radikalizmu, tai V. Volkovas panašėjo į pilką nomenklatūrininką. Pastarojo kandidatūra aiškiai neatspindėjo to meto dvasios. V. Volkovas, atėjęs į rinkimus sovietmečiui būdingu hierarchiniu keliu, buvo nekomunikabilus, neturėjo oratorinių gebėjimų. Sąjūdžio kandidatas kėlė ne tik ekologines miesto bei šalies problemas, bet ir aiškino pastarųjų sprendimo būdus, LPS politikos peripetijas, priimtų sprendimų svarbą, pabrėžė naujos Konstitucijos, garantuosiančios Respublikos savarankiškumą, priėmimo būtinybę³³. O V. Volkovas labiau akcentavo miesto savivaldą, įmonių ir susivienijimų savarankiškumą, ekonominio valdymo spartesnį įdiegimą, gyventojų socialinę gerovę³⁴. Ypač didelio šiauliečių susidomėjimo sulaukė abiejų kandidatų vieši debatai, vykę 1989 m. sausio 6 d. miesto viešojoje bibliotekoje³⁵. Salė buvo sausakimša. Susirinkusieji ne tik aktyviai uždavinėjo klausimus kandidatams, bet ir energingai savo paramą išreiškė šūksniais, plojimais, plakatais. Tai buvo pirmas toks renginys per visą okupacijos laikotarpį. Be to, gana objektyviai (okupacijos sąlygomis!) rinkiminę kampaniją nušvietė miesto partinės organizacijos oficiozas „Šiaulių naujienos“³⁶.

Nesitikėdami finansinės ir metodinės paramos iš centro, Šiaulių sąjūdininkai patys organizavo rinkiminę kampaniją. Jos scenarijus ne kartą svarstytas LPS miesto tarybos posėdyje (1988-12-28,

³¹ LPS Šiaulių miesto iniciatyvinės grupės susirinkimų ir LPS Šiaulių miesto tarybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 7, l. 36.

³² Nastopkienė N., Kandidatų registracija vyksta toliau, *Šiaulių naujienos*, 1988-12-17, p. 1; Ventiečių kandidatas – rašytojas V. Petkevičius, *Ten pat*, 1988-12-03, p. 1; Kandidatas šiaulietis – mokslininkas, *Ten pat*, 1988-12-06, p. 1.

³³ Ligmanavičiūtė J., Su viltimi ir lūkesčiais, *Šiaulių naujienos*, 1988-12-17, p. 1; Vaišvila Z., Permainų metas, *Ten pat*, 1989-01-11, p. 1.

³⁴ Volkovas V., Miesto labui, mūsų labui, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-13, p. 1; Stanelis A., Susitikimas su V. Volkovu, *Ten pat*, 1988-12-15, p. 1.

³⁵ Kandidatų debatai, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-10, p. 1.

³⁶ Vaičiurgienė D., Sirtautienė J., Gilyš B., Nepamirškime ir šiauliečių, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-11, p. 1; Stanelis A., Laisvai ir nepriklausomai Lietuvai pašvenčiau savo gyvenimą, *Ten pat*, 1989-01-01, p. 1, 4; Ligmanavičiūtė J., To susimąstymo taip trūksta, *Ten pat*, 1989-01-14, p. 1; Žemaitis A., Rinkimų išvakarėse, *Ten pat*, 1989-01-14, p. 1.

1989-01-03, 1989-01-04, 1989-01-11)³⁷. Šiauliečiai rūpinosi plakatų, bukletų leidyba, organizavo agitacinio darbo instruktažus. Septyniose Žemaitės rinkiminės apygardos apylinkėse sudarytos Z. Vaišvilos patikėtinių grupės, kurios rūpinosi kandidato viešųjų ryšių akcijomis. Jose daugiausia dirbo LPS miesto tarybos nariai (Palmyra Sarnačinskaitė, Algirdas Ulčinas, A. Griganavičius, V. Cínovoj, Zigmąs Vaišvila, A. Sėjūnas, Stasys Sidaravičius, Vytautas Stasys Greičiūnas, V. Vingras, Algirdas Urbanavičius, Z. P. Orentas, Virginijus Jokšas, P. Balčiūnas, Aloyzas Gečas, Eimutis Buivys, Vladislovas Mikalauskas, J. Sabaliauskas, A. V. Koskienė, Petras Petrauskas, Henrikas Karpavičius, Arūnas Gumuliauskas, V. A. Trušys, Kazys Alminas, Janina Barauskaitė, J. Keldušis, Vaidotas Stakvilevičius, Halina Staškevičiūtė, P. Anikinas, Leonardas Staškevičius, Vytautas Vestertas, K. Kasperavičius). Rinkimų dieną beveik visi jie tapo balsavimo stebėtojais³⁸. Įdomu, kad agitacija už savo kandidatą vyko ir per pačius rinkimus. Tai papiktino dalį šiauliečių. Didžiausios aistros virė prie 4-osios vidurinės mokyklos, kur žmonės ėjo balsuoti. Juos pasitiko ne tik medžiai, apraišioti kvietimais palaikyti Z. Vaišvilą, bet ir piketuojantys Sąjūdžio aktyvistai³⁹.

Rinkimų rezultatai buvo stulbinantys. Teisingumo dėlei reikėtų pasakyti, kad juos gerokai pakoregavo susiklosčiusi politinė situacija krašte. Vis dėlto sąjūdininkų remiamas Z. Vaišvila surinko 62,1 proc. balsų ir triuškinamai įveikė LKP miesto komiteto pirmąjį sekretorių V. Volkovą, kurį teparėmė 15,7 proc. balsavusiųjų (žr. 2 priedą). Negailejančiais pripažintas tik 51 biuletenis. Vadinasi, žmonės buvo tvirtai apsisprendę, už ką balsuoti. Tuoj po šio pralaimėjimo, anot M. Stakvilevičiaus, įvairaus lygio Komunistų partijos funkcionieriai (net SSKP CK) pradėjo kalbėti apie V. Volkovo partinės karjeros pabaigą⁴⁰.

O Gubernijos rinkiminėje apygardoje Nr. 107 rinkimai neįvyko, nes nei vienas kandidatas nesulaukė daugiau kaip pusės atėjusiųjų prie balsadėžių

paramos. Šiauliečio sąjūdininko K. Kriščiūno kandidatūrą palaikė 42 proc. rinkėjų, o V. Petkevičiaus – 24,8 proc. (žr. 2 priedą). Taip buvo praktiškai realizuota dalies judėjimo lyderių politinės veiklos taktika – kas ne su mumis, tas prieš mus. Bolševizmo tendencijos Sąjūdyje pasimatė jau pirmajame jo organizuotame mitinge 1988 m. birželio 24 d. Katedros aikštėje, kada oficialiose kalbose žmonės pradėti skirstyti į gerus ir negerus. Kuo toliau, tuo labiau jos stiprėjo. Ilgainiui į gerus ir negerus, savus bei nesavus pradėti skirstyti ir patys sąjūdininkai. Su kitaminčiais buvo politiškai susidorojama. Vadinasi, ir LPS steigėjai išsaugojo sovietinį mentalitetą, persmelktą bolševizmo dvasia⁴¹. Gaila, bet tai tik silpnino judėjimą iš vidaus.

Dėl minėtų priežasčių Gubernijos apygardoje 1989 m. vasario 26 d. vyko pakartotiniai rinkimai⁴². Šį kartą šiauliečiai kandidatais iškėlė net tris Sąjūdžio žmones – Kazimirą Danutę Prunskienę, K. Kriščiūną, R. Ozolą. O LKP CK, matyt, vietiniais partiniais funkcionieriais jau nebepasitikėjo. Jos interesus ginti rinkimuose stojo žinomas Lietuvos SSR televizijos ir radijo komiteto politikos apžvalgininkas Česlovas Juršėnas⁴³. K. D. Prunskienė ir K. Kriščiūnas taktiniais sumetimais atsisakė dalyvauti rinkimuose. Tad Gubernijos apygardoje dėl vietos LSSR AT susigrūmė R. Ozolas ir Č. Juršėnas. Pirmojo kandidatūrą iškėlė Sąjūdžio inspiruoti Komunalinio ūkio projektavimo instituto Šiaulių skyriaus darbuotojai ir dar 12 kolektyvų, o antrojo – Šiaulių žuvies gastronomijos gamyklos dirbantieji⁴⁴. Abu kandidatai pasižymėjo aukštu intelektu, politinių vingrybių išmanymu. Tai atspindėjo ne tik jų rinkiminės programos, bet ir miesto Kultūros rūmų sausakimšoje salėje surengti vieši debatai⁴⁵, kurių metu šiauliečiai daugiausia palaikė Sąjūdžio atstovą. Šiauliuose R. Ozolą gerai

³⁷ LPS Šiaulių miesto iniciatyvinės grupės susirinkimų ir LPS Šiaulių miesto tarybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 7, l. 36; LPS Šiaulių miesto tarybos ir valdybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 8, l. 1–7.

³⁸ Susirašinėjimas su Šiaulių miesto institucijomis Sąjūdžio veiklos klausimais, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 28, l. 3.

³⁹ Stanelis A., Pirmą kartą – naujoviškai, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-17, p. 1.

⁴⁰ M. Stakvilevičius, *Apie save*, CD, Šiauliai, 2008.

⁴¹ Gumuliauskas A., Pribrendo metas Sąjūdžio moksliniams tyrinėjimams, *Istorija*, Vilnius, 2010, t. 79, p. 77.

⁴² Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-27, p. 1.

⁴³ Įregistruoti kandidatai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, *Šiaulių naujienos*, 1989-02-12, p. 1.

⁴⁴ Naujas kandidatas vietoje neišrinkto, *Šiaulių naujienos*, 1989-02-01, p. 1; Politinė drąsa ir kompetencija, *Ten pat*, 1989-02-14, p. 1.

⁴⁵ Č. Juršėnas: realus suverenitetas, ekonominė reforma, socialinis teisingumas, *Šiaulių naujienos*, 1989-02-23, p. 1, 4; Ozolas R., Svarbiausieji darbai, *Ten pat*, 1989-02-24, p. 1; Vertelis V., Susitiko du garsūs Lietuvos vyrai, *Ten pat*, 1989-02-25, p. 1.

pažinojo. Jis ne kartą čia lankėsi Sąjūdžio renginių metu. Šiauliuose dirbo ir gyveno R. Ozolo artimieji, jaunystės draugai. Jis lankė savo tėvus Bazilionuose. Tai, aišku, taip pat turėjo įtakos rinkimų rezultatams. Tačiau svarbiausias argumentas buvo priklausymas Sąjūdžiui. R. Ozolas rinkimuose pasiekė nesunkią pergalę. Už jį balsavo net 64,6 proc. rinkėjų. O Č. Jursėnas tesurinko 11,6 proc. balsų (žr. 3 priedą). Po pergalės Šiauliuose ir Viduklėje (K. Motieka surinko 69,5 proc.) LPS įgijo realią valdžią bei įtaką. Rinkimus laimėję deputatai, remiami Sąjūdžio Seimo Tarybos, galėjo daryti įtaką priimant įstatymus, kurie sudarė palankią juridinę bazę Nepriklausomybės atkūrimo perspektyvai. Nepasisekė tik V. Landsbergiui, kuris rinkimų metu Vievyje surinko 39,4 proc. rinkėjų balsų. Jis nors ir aplenkė savo konkurentus (už Robertą Jankauską balsavo 33,1 proc., o Konstantiną Vincą Žukauską – 8,7 proc. rinkėjų), bet į Lietuvos SSR AT nepateko⁴⁶.

Nesėkmingai susiklostė dar vieni rinkimai į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą Pirmūnų rinkiminėje apylinkėje Nr. 116 vietoj nebesančio deputato (žr. 4 priedą), kurie vyko 1989 m. birželio 25 d. Šiauliuose. Kandidatais į deputatus užsiregistravo miesto centrinės ligoninės vyriausiasis gydytojas Kazimieras Ščeponavičius (kandidatu iškėlė centrinės ligoninės Dainų poliklinikos ir 2-osios vaikų poliklinikos darbuotojų kolektyvai), „Nuklono“ gamyklos skyriaus viršininkas A. Sėjūnas (LS Šiaulių miesto taryba), „Vairo“ dviračių ir variklių gamyklos vyriausiasis inžinierius Audrius Tručinskas („Vairo“ dviračių ir variklių gamyklos darbo kolektyvas). Birželio 22 d. pirmasis pretendentas oficialiai atsisakė dalyvauti rinkimuose. Tad dėl LSSR AT deputato mandato susirungė A. Sėjūnas ir A. Tručinskas. Rinkimuose dalyvavo 4544 (arba 59,58 proc.) apygardos rinkėjai. Už A. Sėjūną balsavo 3561 (arba 46,69 proc.), prieš 916 (arba 12,01 proc.) apygardos rinkėjų. O A. Tručinską savo balsais parėmė 860 (arba 11,28 proc.) visų rinkėjų, prieš balsavo 3617 (47,42 proc.). Negaliojančiais pripažinti 67 biuleteniai. Remiantis „Rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą įstatymo“ 52 straipsniu, Pirmūnų apygardoje neišrinktas nė vienas kandidatas į deputatus, nes per rinkimus nesurinko daugiau kaip pusės visų apygardos rinkėjų

balsų⁴⁷. Sąjūdžio iškeltam pretendentui nepasisekė dėl įvairių priežasčių. Pirmiausia šiauliečiai jau buvo persisotinę rinkimais. Be to, A. Sėjūnas nebuvo gerai žinomas mieste. Vis dėlto jo pasirodymas tapo gera preliudija vėlesnėms rinkimų batalijoms.

Išvados

Po 1988 m. lapkričio mėn. politinės krizės tapo akivaizdu, jog LPS turi keisti taktiką. Sąjūdžiui ne tik reikėjo atsisakyti sovietinės retorikos, bet ir ryžtingai stoti į kovą dėl valdžios. Dalyvavimas sovietinio parlamento rinkimuose buvo nelengva dilema sąjūdininkams, nes tokiu būdu būtų tekę pripažinti okupacinę valdžią. Po ilgų diskusijų apsispręsta dalyvauti rinkimuose. Kita vertus, tokia nuostata buvo užtvirtinta LPS steigiamojo suvažiavimo rezoliucijoje „Dėl rinkimų“. Taip 1989 m. sausio mėn. pirmą kartą okupacijos sąlygomis Lietuvoje surengti beveik demokratiniai rinkimai, kuriuose Sąjūdis galėjo viešai pasitikrinti savo politinį populiarumą. Šiaulių sąjūdininkai atsidūrė šių įvykių epicentre. Šiauliečiams teko formuoti iki tol nežinomą rinkimų taktiką, kuri pasiteisino ir buvo plačiai diegiama įvairiuose vėlesniuose rinkimuose. Tad šiauliečiai ne tik pirmieji pradėjo rašyti dalyvavimo demokratinuose rinkimuose pradžiamokslį Lietuvoje, bet ir pritaikė jį praktikoje.

⁴⁶ Čepaitis V., *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, p. 194–195.

⁴⁷ Rinkimų rezultatai, *Šiaulių naujienos*, 1989-06-27, p. 1.

ŠIAULIŲ MIESTO VISUOMENĖS REZOLIUCIJA (1988 M. LAPKRIČIO 4 D.)*

Šiaulių miesto visuomenės susitikimo su LTSR
Aukščiausiosios Tarybos XI šaukimo X sesijos
deputatais

P. Morkūnu,
N. Adomaitienė,
A. Raudžiu,
Br. Peseckienė

REZOLIUCIJA

Išklaušę deputatų pasisakymus apie LTSR Aukščiausiosios Tarybos XI šaukimo sesijos darbą ir priimtus nutarimus, įsitikinome, kad svarstant sesijos darbotvarkės šeštąjį klausimą „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos“ buvo pažeista balsavimo procedūra. Dėl šių šiurkščių pažeidimų nebuvo balsuojama dėl esminių, Lietuvos TSR suverenitetą užtikrinančių LTSR Konstitucijos 11, 37, 70 straipsnių pataisų.

1. Reikalaujame sušaukti neeilinę LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesiją ir joje ne vėliau kaip iki šių metų lapkričio 25 d., nepažeidžiant balsavimo procedūrų, baigti svarstyti 6-ąją dienotvarkės klausimą „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos“.
2. Reiškiamo politinį nepasitikėjimą LKP CK sekretoriumi L. Šepečiu, LTSR AT pirmininku V. Astrausku ir LTSR AT sekretoriumi J. Gurecku.
3. Reikalaujame LTSR AT sesijas vesti be prezidiumo, priekyje esant tik posėdžio pirmin. ir sekret.

* Šaltinis: LPS Šiaulių miesto iniciatyvinės grupės susirinkimų ir LPS Šiaulių miesto tarybos posėdžių protokolai, ŠAA, f. 1063, ap. 1, b. 7, l. 38.

RINKIMŲ Į LIETUVOS SSR AUKŠČIAUSIAJĄ TARYBĄ REZULTATAI
(1989 M. SAUSIO 15 D.)*

Gubernijos rinkiminėje apygardoje Nr. 107

V. Pavardė	Rinkimuose dalyvavo (%)	Balsavo Už (%)	Balsavo Prieš (%)
V. Petkevičius	4704 (69,3 %)	1681 (24,8 %)	2883 (42,5 %)
K. Kriščiūnas		2853 (42 %)	1711 (25,2 %)

Žemaitės rinkiminėje apygardoje Nr. 109

V. Pavardė	Rinkimuose dalyvavo (%)	Balsavo Už (%)	Balsavo Prieš (%)
V. Volkovas	6051 (78,6 %)	1211 (15,7 %)	4789 (62,2 %)
Z. Vaišvila		4782 (62,1 %)	1218 (15,8 %)

* Šaltinis: Rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rezultatai, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-18, p. 1.

3 priedas

PAKARTOTINIŲ RINKIMŲ Į LIETUVOS SSR AUKŠČIAUSIĄJĄ TARYBĄ REZULTATAI
(1989 M. VASARIO 26 D.)*

Gubernijos rinkiminėje apygardoje Nr. 107

V. Pavardė	Rinkimuose dalyvavo (%)	Balsavo Už (%)	Balsavo Prieš (%)
Č. Juršėnas	5453 (77,3 %)	817 (11,6 %)	4582 (64,9 %)
R. Ozolas		4558 (64,6 %)	841 (11,9 %)

* Šaltinis: Rinkimų į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą rezultatai, *Šiaulių naujienos*, 1989-01-28, p. 1.

4 priedas

RINKIMŲ Į LIETUVOS SSR AUKŠČIAUSIĄJĄ TARYBĄ REZULTATAI
(1989 M. BIRŽELIO 25 D.)*

Pirmūnų rinkiminėje apygardoje Nr. 116

V. Pavardė	Rinkimuose dalyvavo (%)	Balsavo Už (%)	Balsavo Prieš (%)
A. Sėjūnas	4544 (59,58 %)	3561 (46,69 %)	916 (12,01 %)
A. Tručinskas		860 (11,28 %)	3617 (47,42 %)

*Šaltinis: Rinkimų rezultatai, *Šiaulių naujienos*, 1989-06-27, p. 1.

Kelmės ir Graužikų šaulių veikla tarpukariu

Padėka

Už pagalbą renkant medžiagą, suteiktas nuotraukos ir informaciją straipsnio autorius dėkoja Kelmės krašto muziejui, Šiaulių „Aušros“ muziejaus Archeologijos ir Etnografijos skyriams, Istorijos skyriaus bibliotekai ir Fotografijos muziejui.

Trumpai apie Šaulių sąjungą

2019 m. švenčiame vienos iš veikliausių visuomeninių organizacijų – Šaulių sąjungos – šimtmetį. Tai sukurta visuomeninė organizacija, kurios nariai padėjo kovoti kėl tik susikūrusiai Lietuvos kariuomenei. Apie Šaulių sąjungos susiformavimą tiksliausiai yra pasakęs jos įkūrėjas dvarininkas Vladas Putvinskis: „Norint parašyti šaulių istoriją, sunku būti atrasti žymesnių dienų ir asmenų vardų, surištų su šaulių veikimo pradžia. Jų pradžią padarė patys žmonės, gindamiesi nuo visokių plėšikų ir gindami savo kraštą nuo svetimtaučių priešininkų.“

Šaulių sąjunga susikūrė Kaune, jos organizatoriais kartu su Vladu Putvinskiu buvo ir Spaudos biuro darbuotojai Matas Šalčius, Antanas Vienuolis-Žukauskas ir kiti, surinkę daug medžiagos apie svetimšalių piktadarybes Lietuvoje.

Kilus pavojui šalies Nepriklausomybei, netrukus šaulių skyrių atsirado Panevėžyje, Raseiniuose, Šiauliuose, Seinuose ir kitur. 1919 m. gruodžio mėn.

jau buvo 16 skyrių su 39 būriais ir 805 nariais¹. Tarpukario metais šauliai veikė ne tik miestuose, miesteliuose, mokslo įstaigose, bet ir kai kuriuose kaimuose. 1940 m. sąjungai priklausė daugiau kaip 62 000 narių, tarp kurių daugiausia buvo ūkininkų ir darbininkų, nemažai tarnautojų. Veikė atskiri moterų, moksleivių, rėmėjų padaliniai².

Šiame straipsnyje apibendrinama šaulių veikla Kelmėje ir jos apylinkėse, ten, kur gyveno sąjungos ideologas Vladas Putvinskis-Pūtvis. Medžiaga paimta daugiausia iš Šaulių sąjungos savaitraščio „Trimitas“, ėjusio 1920–1940 m., numerių, kitų leidinių ir šaltinių, taip pat iš buvusių šaulių ir jų veiklą prisiminusių žmonių atsiminimų.

Kelmės šaulių būrys

Kelmės šaulių būrys įsikūrė 1919 m. Iš pradžių jo veikla buvo nežymi, todėl 1921 m. buvo iš naujo perorganizuotas³. 1921 m. pabaigoje į Kelmės šaulių būrį įsitraukė buvęs LŠS Kamajų būrio (Rokiškio apskr.) vadas, sužeistas kovose su lenkais, Jonas Brazis. Kelmėje jis užėmė Kelmės nuovados milicijos viršininko pareigas ir į šaulių renginius (pvz.,

¹ Galminas R., Taip kūrėsi Šaulių Sąjunga, *Jaunimo gretos*, 1989, Nr. 9, p. 13.

² Lietuvos šaulių sąjunga, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2007, t. XII, p. 213.

³ Antalgisškis J., Iškilminga diena Kelmėje, *Trimitas*, 1932, Nr. 39, p. 768–771.

Vasario 16-osios minėjimą) įtraukdavo ir miliciją, agitavo, kad daugiau žmonių rašytųsi į šaulius. Smerkė prakalboje visus šaulius, kurie tą dieną „slankiojo užpakaliais arba pakarčemiais“⁴.

1923 m. korespondencijoje apie būrį rašoma, kad jis „labai gausingas nariais, bet visai negausingas savo darbais“. Dėl to kaltinamas neveiklus būrio vadas⁵. 1925 m. Kelmės šaulių būrys irgi nebuvo aktyvus, apie jį „Trimite“ rašoma: „Šaulių būrys irgi ne kaip darbuojasi. Gerai tik, kad jame nėra jokio partingumo, visi lanko susirinkimus, turi knygynėlį.“⁶ 1926 m. spalio (*spalių*) 9 d. Kelmės būrys „suruošė viešą mitingą Vilniaus pagrobimo sukaktuvėms pažymėti. Dalyvavo daugybė žmonių. Kalbėjo progimnazijos mok. p. Andrejūnas, šaulių s-gos c. v. garbės pirmininkas Vl. Putvinskis, kurio kalba sukėlė didžiausią entuziazmą. Mitingui baigiantis priimta Vilniaus vadavimo reikalu rezoliucija ir iškilmingai pagiedotas himnas“⁷. 1927 m. vasario 20 d. į naują būrio valdybą išrinkta: Vytautas Putvinskis, mok. Gocaitis, K. Dudėnas, Užkuras ir J. Rimkus⁸.

1928 m. Kelmės šaulių būrys per Nepriklausomybės 10 metų sukaktuvių iškilmes pašventino savo naują vėliavą. „Apeigose dalyvavo visos vietos organizacijos. Vėliavą būriui įteikė Šaulių Sąjungos garbės pirmininkas Vladas Putvinskis. Po apeigų buvo šaulių suruošti užkandžiai, kuriuose be šaulių dalyvavo ir visa vietos palanki šauliams inteligentija. Ta proga pasiūsta sveikinimo telegramos Respublikos Prezidentui, krašto apsaugos ministeriui, Š. S. C. V-bos pirmininkui ir Sąjungos viršininkui.“⁹ Tų pačių metų gegužės 1 d. vyko visuotinis Kelmės šaulių būrio susirinkimas. „Apie būrio valdybos darbus pranešimą darė vice-pirmininkas Vyt. Putvinskis. Išrinkta revizijos komisija. Į ją įėjo Kelmės policijos nuovados viršininkas Gerlikas, dr. Žalpus ir J. Mikas. Taip pat išrinkta švietimo komisija iš penkių narių, kuriai pavesta ir meno sekcijos reikalus vesti. Gegužės 15 d. šventei paminėti nutarta kviešti ir kitas organizacijas.“¹⁰

Iš liepos medienos 1930 m. išdrožtas šaulio ženklas (41 × 23 cm). Išdrožė šaulys Domininkas Šimulis. Rimanto Servos nuotrauka. Kelmės krašto muziejus (toliau – KKM)

1932 m. Kelmės šaulių būrio valdybą sudarė: pirmininkas V. Putvinskis, vicepirmininkas P. Atkočaitis, sekretorius S. Mardosas, išdininkas Žolpis (po jo – Krajauskas), namų administratorius Majauskas, tuo metu – Narbutas. Moterų skyriaus pirmininke buvo šaulė Krajauskaitė. Prie valdybos veikė kino direkcija. Būrio vadu anksčiau buvo šaulys Užkuras, tuo metu – šaulys Vosylius¹¹.

1935 m. pradžioje būriui ryžtingai vadovavo Šaulių sąjungos viršininko paskirtas pirmininkas apylinkės teisėjas šaulys Petras Atkočaitis¹². 1938 m. būriui vadovavo Matukas.

1940 m. sausio 28 d. kuopos metiniame susirinkime kuopos vadas ir kiti pareigūnai pranešė apie praėjusių metų darbus. Buvo priimta 1940 m. sąmata. Naują tarybą sudarė: pirmininkas S. Narbutas, l. e. kuopos vado pareigas, pirmininko pavaduotojas A. Lekas, išdininkas A. Jukna, švietimo vadovas M. Šileika ir sekretorius D. Petrauskas. Kuopos kiną tvarkė šaulys A. Vasiliauskas, sporto klubą – šaulys V. Mileris, meno kuopelę – šaulys L. Alekna, kuopos šaulių namus – šaulys J. Sliesoraitis. Kelmės visuomenė šauliams visur ir visada padėjo bei materialiai parėmė¹³.

⁴ *Trimitas*, 1922, Nr. 11, p. 11.

⁵ *Trimitas*, 1923, Nr. 128, p. 28.

⁶ *Trimitas*, 1925, Nr. 15, p. 505–506.

⁷ *Trimitas*, 1926, Nr. 42, p. 1334.

⁸ *Trimitas*, 1927, Nr. 10, p. 316.

⁹ *Trimitas*, 1928, Nr. 21, p. 700.

¹⁰ *Trimitas*, 1928, Nr. 18, p. 586.

¹¹ *Trimitas*, 1932, Nr. 39, p. 768–771.

¹² *Trimitas*, 1935, Nr. 1, p. 18.

¹³ *Trimitas*, 1940, Nr. 6, p. 142.

Kelmės šauliai vyksta į pratybas žiemą. L. Danin nuotrauka. KKM

Karinė ir sportinė Kelmės šaulių būrio veikla

Tarpukario metais šaulių veikla buvo labai įvairi, tačiau ji apėmė dvi svarbiausias sritis – karinį parengimą ir kultūrą, todėl vaizdingai buvo vadinama „šautuvu ir knyga“. Apie tai gražiai parašyta pirmajame „Trimito“ numeryje 1920 m.: „Tvirta ranka turi mokėti valdyti aštrų kardą, o karšta širdis ir šaltas protas valdyti ranką.“ Prie karinio parengimo dažnai buvo prijungiamos ir sporto varžybos, įprastai lengvoji atletika.

Apie Kelmės būrio karinius užsiėmimus rašoma „Trimito“ puslapiuose.

„1928 m. rugsėjo 16 d. buvo būrio šaudymo pratimai kovos šoviniiais 100 ir 150 metrų distancijoj. Geriausiai šaudyme pasirodė Vytautas Putvinskis.“¹⁴ 1928 m. lapkričio 7 d. Kelmės, Šiluvos, Lyduvėnų (*Lydavėnų*) ir Tytuvėnų (*Tytavėnų*) šaulių būriai dalyvavo šaudymo ir sporto dienoje Šiluvoje. Iš Kelmės važiavo vežimu. Ten buvo šaudymas, 100 m, 500 m bėgimas, šuoliai į aukštį ir į tolį¹⁵.

1929 m. spalio (*spalių*) 6 d. Kelmės būrys kartu su Kražių, Liolių ir Tytuvėnų (*Tytavėnų*) šaulių būriais dalyvavo Raseinių rinktinės manevruose. Keturių būrių šauliai susigrupavo prie Lydavėnų geležinkelio tilto. Bendros grupės vadas buvo ats.

kapitonas Grigas. „Tilto gynimas ir puolimas buvo atliktas gerai. Po atakos ant tilto padegti šiaudai paženklino, kad tiltas išsprogdintas.“¹⁶

1930 m. LŠS Kelmės būrio valdyba nuoširdžiai dėkojo Kelmės vaistinės savininkui p. B. Bucevičiui už paaugotus būrio reikalams vaistus ir perrišamąją medžiagą¹⁷. „1930 m. balandžio 13 d. šaulių būrio visuotinį susirinkimą aplankė VII Šaulių rinktinės vado padėjėjas atsargos lt. Laugalis ir lt. Abramikas. Atsargos lt. Laugalis skaitė paskaitą „Granatų sprogimas ir jų veiksmas“. Lt. Abramikas išaiškino šaudymą šrateliais. Be to, priminė karinio pasiruošimo ir drausmingumo svarbą.“¹⁸

1933 m. rugpjūčio 5–6 d. 7 km nuo Kelmės, gražioje Kražių pušyno kopose, vadinamoje „Šventkapiais“, suorganizuota būrio stovykla. Jos tikslas buvo būrio karinis ir sportinis pasiruošimas ir tarpusavio šaulių būrių, kurie buvo kviešti kartu stovyklauti, susipažinimas. „Kariškam būrio paruošimui vadovavo atsargos ltn. Vizbaras ir kariūnas Norbutas; sportiniam – Vytautas Putvinskis. Pažymėtina, kad visą laiką su gausiu šaulių moterų būriu stovyklavo būrio garbės pirmininkė šaulė Emilija Putvinskienė ir viešnia – moterų centro komiteto narė Ona Tercijonienė. Stovykla buvo

¹⁴ *Trimitas*, 1928, Nr. 39, p. 1282.

¹⁵ *Trimitas*, 1928, Nr. 42, p. 1374–1376.

¹⁶ *Trimitas*, 1929, Nr. 42, p. 708.

¹⁷ *Trimitas*, 1930, Nr. 1, p. 24.

¹⁸ *Trimitas*, 1930, Nr. 17, p. 340.

Kelmės „Šaulio“ (dryžuoti marškinėliai) ir Raseinių „Šarūno“ futbolo komandos. KKM

išpuošta ir išgražinta. Suruoštas a. a. Dariaus ir Girėno paminėjimas ir pabaigoje linksma, daug apylinkės gyventojų sutraukusi gegužinė.¹⁹

1933 m. rugsėjo 24 d. buvo pirmoji sporto diena Kelmėje. „Šaulių sporto aikštėje būrys suruošė sporto dieną, kurioje dalyvavo apylinkės sportininkai ir J.S.O. nariai. Sporto dieną atidarė šaulys St. Latkauskas. Programoje buvo 100, 400 ir 1500 metrų bėgimai, ieties, disko ir granatos metimai, šuoliai į tolį, į aukštį ir su kartimi. Laimėjusiems pirmąją vietą buvo duodamos visuomenės paaukotos dovanos. Būrio valdybos pirmininkas Vytautas Putvinskis pasakė žodį.“²⁰

1935 m. balandžio 28 d. „būrio susirinkime šauliai pageidavo in karinį apmokymą intraukti nerikius²¹ ir moteris“.

1939 m. Kelmės šaulių sporto klubui paskirtas vadovas šaulys psk. Vincas Mileris²².

Kelmės šaulių būrys turėjo savo futbolo komandą „Šaulys“, kuri rungtyniavo žemaičių šaulių apygardoje. 1932–1933 m. „Trimite“ minimos žaistos rungtynės su Tauragės „Maisto“, Šiaulių šaulių „Sakalo“, Raseinių „Šarūno“ futbolo komandomis.

Nuo 1938 m., Lenkijai pateikus Lietuvai ultimatumą, o Hitleriui užgrobęs vieną šalį po kitos, kai Europoje kaupėsi karo debesys, Šaulių sąjunga paskelbė „ginklų vajų“, kurio metu visuomenė aukojė šauliams pinigų ginklams įsigyti arba dovanojo ginklus. „Ginklų vajų“ organizavo ir Kelmės būrio šauliai.

1938 m. gegužės 26 d. Kelmėje buvo Kelmės, Kražių ir Tytuvėnų valsčių pradžios mokyklų mokinių sporto ir dainų šventė bei mokinių rankų darbų paroda. Šventėje dalyvavo per 1300 mokinių. Per šventę įteikti kariuomenei, Kelmės, Kražių, Graužikų, Liolių, Siaudininkų, Tytuvėnų ir kitiems šaulių būriams mokytojų ir mokinių nupirkti šautuvai²³. 1939 m. kovo 30 – balandžio 2 d. buvo suorganizuotas ginklų vajas, kuris buvo sėkmingas – „davė 7900 litų. Po šautuvą aukojė: J. Demikis, L. Šternas, E. Milneris, broliai Movšovičiai, Kelcas-Perjašas, M. Šaferis, A. Sabockienė, kun. Vytuvis, broliai Ridzevičiai. Surinkta iš įstaigų tarnautojų 1639 lt., iš mokytojų ir mokinių 893 lt., dėžutėmis gatvėse 392 lt. ir miestelio gyventojų 2626 lt., ir iš ūkininkų Kelmės apylinkėje 807 lt. Kelmės valsčiaus savivaldybė paaukojo 1250 lt. ir kitos įstaigos 290 litų. Daug kas aukojė po 100 lt., 50 lt. ir mažesnėmis sumomis. Ginklų vajas

¹⁹ *Trimitas*, 1933, Nr. 33, p. 658.

²⁰ *Trimitas*, 1933, Nr. 40, p. 799.

²¹ Nerikiai – rikiuotės užsiėmimuose nedalyvaujantys šauliai.

²² *Trimitas*, 1939, Nr. 18.

²³ *Trimitas*, 1938, Nr. 23, p. 6.

Lietuvos Nepriklausomybės minėjimas 1938 m. vasario 15 d. šaulių salėje Kelmėje. Scenoje gimnazijos saviveiklininkai. KKM

komitetas iš surinktų pinigų nutarė apginkluoti Kelmės šaulių kuopą, nuperkant jai šautuvų, šalmų, dujokaukių, šovinių.

Atsižvelgiant, kad Kelmės miestelis nedidelis, po apylinkės rinkta tik šaulių kuopos ribose, ginklų vajų reikia laikyti labai pavykusiui – gyventojai parodė, kad tautai svarbiu momentu aukų negailima. K²⁴.

Kultūrinė Kelmės šaulių veikla

Kultūrinė Kelmės šaulių būrio veikla buvo labai įvairi. Būryje veikė dramos sekcija. Kol šauliai neturėjo savo patalpų, vaidindavo progimnazijos salėje. Apie 1926 m. sausio 17 d. suvaidintą trijų veiksmų dramą „Žmonės“ rašoma: „Vaidinimas pasisekė gerai. Pelno gauta apie 100 litų. Pasirodymas surengtas vietos progimnazijos salėje. Salė didelė, erdvi, bet be galo apleista: sienų tinkas apgriuvęs, grindų nėra. Nuomuojuojant salę, mokesnio už vieną vakarą imama apie 60 litų.“²⁵ 1931 m. balandžio 12 d. toje pat progimnazijoje būrio vakare vaidinta 4 veiksmų komedija „Inteligentai“. „Trimito“ žodžiais, „vaidinimas labai gerai pasisekė. <...> Gryno pelno gauta mažokai, tik 300 lt, nes apverktini šiaurės

Lietuvos keliai neleido tolimesniems gyventojams vakarėly dalyvauti. Dilgėlė“²⁶.

Įvairiais metais šaulių būrio suvaidinta: „Namų židiny“ (1931), „Sąžinė“, 5 v. drama, „Moterims neišsimeluosi“, 3 v. komedija (1932), „Iš meilės“, 5 v. drama (1933), „Tuščias pastangas“, P. Vaičiūno komedija (1935) ir kt.

1928 m. gruodžio 30 d. Kelmėje surengta Naujųjų metų šventė. „Atvykęs iš Kauno kanklininkas Puskunigis paskambino kanklėmis, o šaulės padeklamavo eilėraščių. Buvo ir šaulių Genytės, Žmuidzinavičiūtės ir kitų suruošta loterija. Tautiškai apsirengusių šaulių Putvinskaitės ir Žmuidzinavičiūtės deklamacijos paliko visiems gilaus įspūdžio.“²⁷

1931 m. vasario 15 d. buvo būrio maskaradas su Užgavėnių blynais²⁸.

Kelmės šaulių būrys savo apylinkėje skatino prenumeruoti „Trimitą“. 1932 m. jis paskyrė 50 lt. „Trimito“ prenumeratoriams, kurie užsiprenumeruos laikraštį ateinantiems metams per Kelmės paštą. Dovanos po 25, 15 ir 10 Lt turėjo būti paskirstytos viešai, burtų keliu²⁹. Tais pačiais 1932 m. „būrio susirinkimai įvairinami čia įprasta „kronika“,

²⁶ Inteligentai Kelmėje, *Trimitas*, 1931, Nr. 17, p. 330.

²⁷ *Trimitas*, 1929, Nr. 2, p. 29.

²⁸ *Trimitas*, 1931, Nr. 9, p. 170.

²⁹ *Trimitas*, 1932, Nr. 52, p. 1031.

²⁴ *Trimitas*, 1939, Nr. 15, p. 357–358.

²⁵ *Trimitas*, 1926, Nr. 4, p. 214.

1928 m. gegužės 15 d. Kelmės būrio šauliai su Vladu Putvinskiu. L. Danin nuotrauka. KKM

kurią redaguoja šaulė Rymaitė. Ji praneša apie įdomesnius pasaulinius, Lietuvos ir vietos įvykius. Redaktorei žinių teikia visi šauliai³⁰.

Po Vlado Putvinskio mirties nuspręsta įsigyti šaulių namus, tam reikėjo daug pinigų, todėl vienas iš kultūrinių renginių tikslų buvo užsidirbti. Antai „1929 m. gruodžio 29 dieną Kelmėje įvyko tradicinis vietos būrio vakaras balius, kurio pelnas paskirtas Kelmės būrio šaulių namų statymo reikalams. Buvo statomas prologas „Savanorio Dukters“ ir komedija „Nepasisekė debiutas“. Publika turėjo progos gardžiai pasijuokti. Prologe vaidino Putvinskaitė ir Sakelis. Komedijėlę suvaidino P. Jakuška, Sakelis ir Levickis. Po vaidinimo buvo šokiai. Nors programinė dalis atrodė trumpoka, tačiau ją papildė įvairiai ir gyvai praversti šokiai, kurių metu pirmą kartą Kelmėje pasirodė kepuraitės ir rūtų dalijimas. Atvykęs iš Šiaulių orkestras patenkino publiką. Žmonių prisirinko tiek iš miestelio, tiek iš apylinkių apie 550, kas kaip Kelmei nepaprastai didelis skaičius. Gryno pelno vakaras davė apie 400 litų. <...>. Vakaro rengimo komisiją sudarė pirm. E. Putvinskaitė ir nariai vietos teisėjas Atkočaitis, nuovados viršininkas Lapinskas, kontrol-asistentas P. Jakuška ir būrio vadas A. Užkuras. X.“³¹

Nuo 1931 m. rudens būrys įsirengė kino salę. 1932 m. sausio 17 d. rašoma: „Be turimų jau gražių dviejų aukštų mūrinių namų, būrys iš seno mūrinio sandėlio pasistatė ir įrengė labai gražią, erdvią su scenos įrengimais salę, kuri kaštavo apie 50.000 litų. Salėje būna susirinkimai, pramogos ir įtaisytas kino teatras su ton-muzika. Kino seansai būva du kartu savaitėje ir, nors veikia tik nuo pr. metų lapkričio mėn. 14 dienos, jau davė būriui gražaus pelno. Kino reikalus tvarko speciali kino direkcija Vosylis, Mordosas ir Rymaitė.“³²

Vlado Putvinskio-Pūtvio atminimo puoselėjimas

Kelmės kapinėse 1929 m. kovo 9 d. buvo palaidotas Šaulių sąjungos kūrėjas Vladas Putvinskis-Pūtvis. Jo atminimu rūpinosi ne tik šeimos nariai, bet ir būrio šauliai, kurie savo vadą (dar vadinamą „tėvu“) pagerbdavo per jo mirties metines.

Antai 1931 m. „Kelmės, Vlado Putvinskio gimtinės, miestelio būrys sukaktuves minėjo kovo 5 d. 8 val. 30 min. Ties savais būrio namais iškelta tautinė vėliava, juodu kaspiniu perrišta. Po to visi šauliai dalyvavo pamaldose bažnyčioje. Pamaldos buvo tos dienos intencija. Vėliau aplankytas Vlado Putvinskio kapas. Ant kapo uždėtas vainikas,

³⁰ *Trimitas*, 1932, Nr. 8, p. 150–151.

³¹ *Trimitas*, 1930, Nr. 4, p. 79.

³² *Trimitas*, 1932, Nr. 5, p. 94.

1932 m. rugsėjo 18 d. moterys šaulės sudeda vainikus ant Vlodo Putvinskio kapo. I. Ruko nuotrauka. KKM

pasakytos atitinkamos kalbos, padeklamuota Antano Žemaičio eilėraštis „Šaulių rauda“. Būrio choras pagiedojo „Kritusiems šauliams“. Laimingas Kelmės būrys galės eiti šaulių tėvo kapo saugojimo pareigas.

2 val. p. p. garbės pirmininkė šaulė Emilija Putvinskienė būrio namuose surengė arbatėlę. Čia pasidalinta atsiminimais apie a. a. Vladą Putvinskį. Garbės pirmininkė Em. Putvinskienė ir pirm. Vyt. Putvinskis perskaitė iš a. a. Vl. Putvinskio raštų, kurie dar nebuvo spausdinti³³.

1932 m. pamaldas laikė Kelmės altarista kun. Janušauskis, „Kelmės šaulių būrys aplankė Vlodo Putvinskio kapą, kur šaulė Šveistienė ir šaulys Graičiūnas pasakė žodį ir visi sugiedojo „Lietuva, tėvynė mūsų“. Paskum buvo iškilmingas posėdis ir demonstruota Vlodo Putvinskio laidotuvių kino filma. Kelmės būrio minėjime dalyvavo šaulė ponia E. Putvinskienė³⁴.

Šaulių namai Kelmėje

Apie šaulių namų įsigijimą Vladas Putvinskis laiške žmonai aiškino: „Būriui sveika vargti ir rūpintis namų statymu. Kad kartais ne svajotų apie gatavai iškeptus balandžius. Čia pedagogika kaip su vaikais. Jei viską už juos padarysi, tai jie ištvirksta.

Spausti reikia, o ne daryti už juos. Jeigu dabar kas nors būriui dovanotų gražius namus, tai padarytų būriui didžiausią nelaimę, kokią tik galima padaryti. Tai užmuštų viltį pastatyti būrį ant kojų.“³⁵

Įdomu, kad šaulių namų pastatą Kelmėje išsirikino pats Vladas Putvinskis. 1906 m. pradžioje šiame pastate jis buvo suimtas, kai atvyko pas notarą parduoti Palendrių dvarą. Tai buvo Giršavičiaus namai, kuriuose buvo įrengtas viešbutis³⁶. Gerokai vėliau, einant Kelmės miestelio gatvėmis, savo sūnui Vytautui jis nurodęs šiuos namus esant tinkamiausius šaulių namams.

Po vyro mirties Emilija Putvinskienė rašė: „Paskutinis Jo duotas specialus uždavinys Grauzikų grandžiai ir Kelmės būriui tai buvo šaulių namų pastatymas Kelmėje. Mums, Grauzikų grandies ir viso Kelmės būrio šauliams, dabar šitas uždavinys virsta džiaugsminga pareiga, prilygstanti privilegijai, kurią mes artimiausiu laiku esame pasiryžę įvykinti. <...> turiu pridurti, kad į Kelmės būrio namų pastatymą Jis žiūrėjo, kaip į pradžią šaulių namų statymo visoje Lietuvoje; į tų namų pastatymą Jis žiūrėjo, kaip į fronto pralaužimą namų

³⁵ Vlodo Putvinskio-Pūtvio laiškas, Vlodo Putvinskio 1928–08–16 laiškas Emilijai Putvinskienei, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 2003.

³⁶ Emilija Putvinskienė, *Atsiminimai*, Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1995, p. 43.

³³ *Trimitas*, 1931, Nr. 12, p. 230.

³⁴ *Trimitas*, 1932, Nr. 11, p. 207.

Šaulių šventė Kelmės turgaus aikštėje. KKM

statymo atžvilgiu visuose Lietuvos būriuose, nes šaulių būrių namams Jis davė ypatingos reikšmės.³⁷

1929 m. sausio 20 d. įvykusiame metiniame Kelmės šaulių būrio susirinkime į namų statymo fondo komisiją išrinkti šauliai: E. Putvinskienė, taikos teisėjas Atkočaitis ir A. Užkuras. 1929 m. žinutėje „Rūpinasi namų statyba“ rašoma: „Kelmės šaulių būrys nori pastatyti savo namus. Tuo tikslu įsteigta namų statymo fondas, kuriame metų bėgyje surinkta daugiau 1000 litų. Fondui skiriamas metinis būrio kasos perteklius, renkama aukos dėžutėmis, pakabintomis vietos valdžios įstaigose ir pas privačius asmenis. 1929 m. gruodžio 30 d. surengtas vakaras davė 250 litų pelno, kuris taipogi paskirtas namų statymo fondui. Šį vakarą surengę šauliai B. ir J. Dikiniai, deja, apleido mūsų būrį, persikeldami gyventi į Panevėžį.“³⁸

Kelmės šaulių namų fondui E. Putvinskienė paaukojo visą a. a. Vlodo Putvinskio algą už 1929 m. kovo mėn. – 1000 litų³⁹.

Nutarta vietoj paminklo ant jo kapo įsigyti jo vardo namus. Iš vyriausybės gauta paskola, iš centro – leidimas rinkliavai visuose sąjungos

būriuose ir sumanymas virto realiu dalyku⁴⁰. Organizuojant rinkliavą, buvo išleistas paveikslėlis su Kelmės šaulių būrio valdybos kreipimusi į gyventojus: „Nors namai jau nupirkti ir priklauso L. Šaulių Sąjungai, bet liko 70 000 litų skolos, kurią išsimokėti pasiėmė Kelmės šauliai. Nepajėgdami vieni šią naštą pakelti, šiuo kreipiamės į mūsų duosniąją visuomenę prašydami paremti per šią rinkliavą:

1. Aukavusieji ne mažiau 50 c. gauna šį paveikslėlį.
2. Aukavusieji ne mažiau 6 lt. gauna Vlodo Putvinskio ir Kelmės šaulių albumą, jų pavardės skelbiamos „Trimite“.
3. Aukavusieji ne mažiau 100 lt. gauna registruotą ir įrištą albumą.
4. Aukavusieji ne mažiau 200 lt. bus įrašyti į aukų aukso knygą.
5. Aukavusiųjų arba pasižadėjusiųjų artimiausiu laiku sumokėti 1000 lt. pavardės bus iškabintos lentoje, iškabintoje namų salėje.“

1930 m. „išsiuntinėta būrių valdybų pirmininkams ir šiaip šauliams įteikta 840 aukų lapų, iš kurių keletas jau grąžinta būriui ir gauta 1364 litai. Taip pat gauta pasižadėjimų, artimiausiu laiku įnešti būrio kason, 5770 lt suma⁴¹. Vykdydamas

³⁷ *Trimitas*, 1929, Nr. 13, p. 193.

³⁸ *Trimitas*, 1929, Nr. 6, p. 90.

³⁹ *Trimitas*, 1929, Nr. 13, p. 221.

⁴⁰ *Trimitas*, 1932, Nr. 39, p. 768–771.

⁴¹ *Trimitas*, 1930, Nr. 37, p. 769.

Vlado Putvinskio Kelmės šaulių namai. I. Ruko nuotrauka. KKM

rinkliavą, tais pačiais metais Kelmės šaulių būrys platino Vlado Putvinskio ir Kelmės šaulių albumą⁴². Jo pratarinėje buvo parašyta: „Albumo tikslas – pagerbti Didžio tautos kovotojo ir jos idėjų skelbėjo atmintį ir gautomis už albumą lėšomis paremti Jo vardo šaulių namų įsigijimą Kelmėje.“

1930 m. LŠS Kelmės būrio valdyba dėkojo bendrovei „Darbas“, paaukojusiai 500 litų Kelmės šaulių būrio namų statybai⁴³. 1931–1932 m. po kelis ar po dešimt litų aukėjo dešimtys šaulių iš įvairių Lietuvos vietų, skirtingų etnografinių regionų. Žurnalas „Trimitas“ spausdino visų aukojusių šaulių pavardes, šaulių būrių ir įmonių pavadinimus. Didžiausios aukos šaulių namams: 4000 Lt paaukojo Kelmės valsč. savivaldybė, 2000 Lt – šaulė Emilija Putvinskienė, 1500 Lt – Šiaulių sąjungos centro valdyba iš V. Putvinskio fondo, 1000 Lt – M. ir A. Žmuidzinavičiai, 1000 Lt – O. ir V. Tercijonai, 1000 Lt – S. ir A. Marcinkevičiai, 1000 Lt – O. Pežienė ir toliau mažesnės sumos. Savitarpinės paskolos sudarė 14 000 Lt, didesnioji dalis – apie 5000 Lt – paskolinta šaulės E. Putvinskienės ir 3000 Lt – iš prov. Bucevičiaus. Iš aukų daugiausia aukėjo Klaipėdos rinktinė ir nemažai surinko Kauno šaulys P. Jakaitis.

Susirinkus kiek pinigų, buvo įgytas apie 2 ha ploto žemės sklypas su mūro namais ir garažu. Per talką garažą perdirbo į šaulių salę, įrengė sporto aikštę, stiebą vėliavai ir viską, ką reikėjo padaryti, kad tie mūrai tiktų šaulių namams. Kiekvienas Kelmės būrio šaulys, kiek galėdamas, turėjo prisidėti prie darbų. Buvo įsteigtas kinas, iš kurio buvo gaunama apie 4000 Lt pelno per metus, iš patalpų – vėl apie 4000 Lt. Bendros metinės pajamos – apie 8000 Lt. Bet dar tiek reikėjo būriui sudaryti, kad galėtų grąžinti skolą ir sumokėti procentus⁴⁴.

Vlado Putvinskio vardu pavadinti Kelmės šaulių namai iškilmingai atidaryti 1932 m. rugsėjo 18 d. „Į iškilmes atvyko vidaus reikalų ministeris pulk. Rusteika, Šaulių S-gos c. v. pirmininkas dail. A. Žmuidzinavičius, Saulių S-gos viršininkas pulk. L. Kalmantas, s-gos vicepirmininkas Kauno miesto burmistras inž. A. Graurogkas, žemės ūkio rūmų pirmininkas š. Kurkauskas, Šiaulių rinktinės v-bos pirmininkas Kaveckas, VII rinktinės vadas kap. Kurpis, „Trimito“ redaktorius J. Kalnėnas ir nemaža šaulių rinktinių, būrių ir visuomenės organizacijų atstovų. Iškilmės buvo pradėtos vėliavos iškėlimu turgaus aikštėje ir pamaldomis Kelmės bažnyčioje, kur šauliai ir organizacijos dalyvavo su vėliavomis. Per mišias grojo 8 pulko dūdų orkestras.“ Anot

⁴² *Trimitas*, 1933, Nr. 25, p. 498–499.

⁴³ *Trimitas*, 1930, Nr. 1, p. 24.

⁴⁴ *Trimitas*, 1932, Nr. 39, p. 768–771.

Kelmės šaulių namų pašventinimas 1932 m. rugsėjo 18 d. Šventina Kelmės altarista kun. Janušauskas. Kairėje – Šaulių sąjungos pirmininkas dailininkas A. Žmuidzinavičius, dešinėje – sąjungos vicepirmininkas Kauno miesto burmistras inžinierius A. Graurogkas, Kelmės būrio valdybos pirmininkas V. Putvinskis. I. Ruko nuotrauka. KKM

korespondento, nulenkti galvos Didžiajam Šauliui „keliolikos tūkstančių žmonių minios prieky žygiavo uniformuotos moterys šaulės, nešinos daugeliu vainikų, šalmuoti šauliai su šautuvais, skautai, mokyklos, ugniagėšiai ir vietinės organizacijos“⁴⁵.

Šaulių namų vidaus vaizdas aprašytas 1935 m.: „<...> teko aplankyti Vlodo Putvinskio vardo Kelmės šaulių namus ir šaulių kambarį bei kambarį tuose pat namuose būrio garbės pirmininkės Emilijos Putvinskienės. Šaulių kambarys erdvus ir gražiai dekoruotas. Jame telpa būrio knygynas, muziejus ir ginklai. Knygynas dar tik užuomazgoje ir tvarkomas – įrišamos knygos, o kol kas knygos sudėtos vienoje spintoje ir šauliai jomis dar nesinaudoja. Graži ir erdvi muziejaus spinta, kurion jau vos telpa eksponatai <...>. Būrio ginklai sudėti didžiulėje geležinėje spintoje. Taip pat solidi ir būrio kasos spinta. Jaukiai ir maloniai nuteikia Emilijos Putvinskienės kambarys, šaulio Lukošiaus išdažytas šauliškais ornamentais ir papuoštas lietuviškų raštų medžiagomis. Pirmąjį namų aukštą užima progimnazijos patalpos...“⁴⁶

Vlodo Putvinskio šaulių muziejus

Mintis steigti muziejų kilo seniai. V. Putvinskis laiške žmonai rašė: „Tucka⁴⁷ gerai daro, kad neduoda Šiauliams (turima omenyje Šiaulių „Aušros“ muziejus – *aut. past.*) savo muzejaus. Jei Grauzikuose savo kultūros altorėlis, tai turi but jame ir muzejelis. Toks dalikas duoda tam tikros spalvos, duoda dušios auklėja. Rinkimas ir didinimas rinkinio duoda auklėjančio patriotinio darbo grandies nariams.“⁴⁸

1936 m. pradžioje Kelmės V. Putvinskio pradinėje mokykloje įvyko valsčiaus mokytojų konferencija, kurioje dalyvavo daugiau kaip 30 mokytojų ir kapelionų. Konferencijos metu nutarta Kelmėje steigti muziejų: rinkti etnografinę, archeologinę medžiagą ir kurti jo pedagoginį skyrį. Muziejus laikinai turėjo įsikurti šaulių namuose⁴⁹.

1936 m. surengta muziejaus atidarymo šventė. „Sugiedojus tautos himną, visi šauliai organizuotai suėjo į Šaulių namus Vlodo Putvinskio vardo muziejaus atidaryti.

Muziejų atidarė pr. mokyklos vedėjas Justinas Staugaitis, nupasakojęs šio muziejaus tikslą: rinkti

⁴⁵ Antalgiškis J., Iškilminga diena Kelmėje, *Trimitas*, 1932, Nr. 39, p. 768–771.

⁴⁶ *Trimitas*, 1935, Nr. 1, p. 18.

⁴⁷ Tucka – taip šeimos vadintas Vytautas Putvinskis-Pūtvis, jaunesnysis Vlodo Putvinskio sūnus.

⁴⁸ *Vlodo Putvinskio-Pūtvio laišakai*, Vlodo Putvinskio 1928–08–14 laiškas Emilijai Putvinskienei, 2003, Šiaulių „Aušros“ muziejus.

⁴⁹ Kelmė steigis muziejų, *Lietuvos aidas*, Nr. 21, 1936-01-21, p. 5.

Šaulių namų atidarymas Kelmėje 1932 m. rugsėjo 18 d. Iš kairės – Šaulių sąjungos pirmininkas dailininkas A. Žmuidzinavičius, vidaus reikalų ministeris S. Rusteika. Juostelę perkerpa E. Putvinskienė. I. Ruko nuotrauka. KKM

senovės kultūros liekanas, atvaizduoti Kelmės apylinkės praeitį ir t. t.

Atidarymo metu pasirašytas aktas, Muziejus pavadinamas trumpai L. Šaulių Sąjungos įkūrėjo vardu: Vlado Putvinskio muziejus.

Muziejum rūpinasi muziejininkų sekcija, kurią sudaro: jo tvarkytojas mok. J. Staugaitis, šaulių moterų būrio vadė Juz. Šveistienė, vyrų būrio vadas P. Atkočaitis ir Graužikų b. vad. V. Putvinskis.

Muziejus yra šaulių namuose, užima antrame aukšte du kambarius. Ekspонатus pradėjo rinkti dar prieš trejus metus teisėjas šaulys P. Atkočaitis. Ir pradžia, be ekspонатų muziejui paaukojo 200 lit. vertės spintą. Taip pat labai daug ekspонатų paaukojo buvęs to būrio pirmininkas Vyt. Putvinskis. Muziejus suskirstytas penkiais skyriais.

Pirmasis skyrius vaizduoja akmens, bronzos ir geležies laiko tarpus. Įdomiausias radinys yra bronzos kaustyti lokio nagai, kuriais, senovės lietuvių tikėjimu, vėlės kopdavusios į kitą pasaulį. Nagai rasti kasant pamatus netoli Kelmės bažnyčios.

Antrame skyriuje iš įžymesnių daiktų vyskupo M. Valančiaus kepurikė, korpė ir kojinė; nemaža statulėlių; be to, charakteringi tai apylinkei mušėikų peštynių metaliniai įnagiai; trys patrankų šoviniai iš ketaus.

Trečiame skyriuje – lietuviškų sidabrinių pinigų lobis: Aleksandro, Ziganto Senojo, Ziganto

Augusto, Jono Kazimiero varinių didelis skaičius, didelė kolekcija popierinių pinigų ir keletas retų lietuviškų knygų.

Ketvirtame skyriuje – įvairūs akmenukai iš Kražantės ir Jūros pakrančių.

Paskutinis skyrius – šaulių darbo ir veiklos sritis. Čia jau padėta garbinga senoji būrio vėliava, keletas Vl. Putvinskio turėtų daiktų ir k. Teisybė, šis skyrius dar negausus, ateity numatoma plėsti ir įvesti bendrai visos Šaulių S-gos veikimo skyrių, kur galėtų būti visų būrių šaulių namų atvaizdai ir kit. Ateity numatoma prašyti, kad iš Graužikų dv. būtų galima perkelti Š. S-gos įkūrėjo Vlado Putvinskio kabinetą ir jį įrengti muziejuje. Muziejus norima plėsti ir nutarta užimti dar du kambarius. Dabar visi ekspонатai įvertinti 3400 litų.⁵⁰

Valstybės laikraštis „Lietuvos aidas“⁵¹ apie muziejų Kelmės šaulių namuose rašė: „Muziejus diena iš dienos didėja. Daugiausia rūpesčio ir triūso tvarkymui nuo pat įsikūrimo pradžios pradeda mokytojas Staugaitis.“ Iš ekspонатų išskirta „1936 m. vasarą Kelmėje atkastų iš XI–XIII šimtmečio senkapių radinių dalis, charakteringi pakelių

⁵⁰ *Trimitas*, 1936, Nr. 30, p. 725.

⁵¹ Kelmė, Muziejų aplankius, *Lietuvos aidas*, Nr. 372, 1937-08-18, p. 6.

Iškilmės Kelmėje 1928 m. gegužės 15 d. L. Danin nuotrauka. KKM

rūpintojėliai ir daugybė kitų vertingų eksponatų, viso per 2000 egzempliorių⁵².

1939 m. buvo išspausdintas aukotojų muziejui sąrašas. Muziejui buvo paaukoję: „**Jurevičius** – stampą. **Šimulis** – gelež. kirvuką, ietį. **Beišys** – akmens kirvį. **Vytautas Pūtvis** – akmens kirvių, žalvario apyrankių, trimitą, kulku, titnago indą, tris lazdas, liaudies smūtkelių, pabaigtuvių vainikų, peleninę, tabokinę, du naganus, girnų akmenis, pypkę opijui, žirkles žvakėms, šerių šukas, skiltuvą, parakinę, siuvinėtą juostą, stampų, banknotų, daug įvairių monetų, medalių iš 1912 m., vėliavą, tris pjautuvus, iškabą, spyną, bliūdinę, medinių šakių, kaltinių kirvių, iečių ir kitų dalykų. **J. Graičiūnas** – devynias monetas, dvi kaulo kulkas, du medalionus. **Prof. Kurnatauskas** – kardą, žvakių žirkles, senų audinių ir kt. **Baltrušaitis** – vysk. Valančiaus kepurę, šliurę, kojine, lauknešį. **Ne-teckas** – šešis pasižymėjimo ženklus. **Taučytė** – 8 statulėles, monetų, drabužių, dokumentų, muilinę ir kt. **Staugaitis** – banknotų, monetų, tris akmens kirvius, geologinių rinkinių ir kt. **Rinkevičius** – banknotų, monetų metalo, geležies seną kirvį ir kita. **Jurgilas** – seną liet. knygą. **Vilčikas** – medalių. **Urbanavičius** – medalių. **Jonušienė** – pinigą 1711 m. **Matulienė** – durtuvą, kardą ir kt.

Lukošius – knygą Kristaus žiavas. **Pikturna** – įvairių rusų dokumentų. **P. Atkočaitis** – briedžio ragą, gipso, margučių ir kt. **Musneckis** – titnago kaltą. **Uškuras** – ieties galą. **Stūrys** – čerpę. **Mecius** – stampą. **Aleknavičius** – monetų, medžio spilką. **Matukas** – banknotų, žiedą, ginklų ir kt. **Navickienė** – du paveikslus. **Milčius** – gražtą, svečių samtį. **Banys** – revolverį, sidabro pinigą. **Kudzma** – ragą, grūstuvę su piestais, šakes ir kt. **J. Laucevičius** – 1905 m. sukilimo dokumentų, vakaro 1908 m. programą, kantičkas rusų raidėmis, 4 medalius, žiedų, daug banknotų, metalo monetų, fotografijų, maro pypkę ir kita. **Anglickas** – seną maldaknygę, pinigą. **Andrulis** – grūstuvę, spragilą, žibintą. **Andrulienė** – lanktį. **Em. Putvinskienė** – seną kilimą, priejuostę. **Šimulis** – ragą. **Janušauskas** – kratilą, piautuvą. **Meškauskas** – kantičkas. **Ridzevičiūtė** – tris senas knygas. **Kairys** – rusų laikų vadovėlių. **Ragauskaitė** – 6 monetas. **Milerienė** – medalių. **Grišius** – labai seną dėželę. **Bartkaitė** – knygą, pistoletą. **Jucius** – amuletą. **Lideikis** – amuletą. **J. Cirtautaitė** – svarbių dokumentų iš 1905 m. sukilimo Kelmėje ir kt.

Pinigais aukėjo: V. Čyžas – 10 lt., M. Žmuidzinavičienė – 15 lt., Dr. Nemeikša – 5 lt., insp.

⁵² Ten pat.

Kelmės būrio šauliai ir šaulės 1929 m. Nuotrauka gauta iš būrio šaulio Domininko Šimulio

Papečkys – 5 lt., plk. Mackevičius – 5 lt., plk. Saladžius – 20 lt.⁵³

1940 m. okupavus Lietuvą, likvidavus Šaulių sąjungą, buvo uždarytas ir Kelmės Vlodo Putvinskio muziejus. Jo likimą okupacijos metais bandė aiškintis (bet nespėjo) a. a. dr. Birutė Salatkienė, parengusi pranešimą „Vlodo Putvinskio muziejaus archeologinė kolekcija“. Pranešimo pradžioje Birutė iškėlė neatsakytus klausimus: „Koks muziejaus likimas, panaikinus Šaulių sąjungą? Kada muziejus sudegė? Kodėl jo rinkinių likučiai teko Šiaulių „Aušros“ muziejui?“

Iš Birutės pranešimo sužinome, kad įvyko likimo paradoksas: nors Vladas Putvinskis 1928 m. patarė sūnui Vytautui neatiduoti eksponatų „Šiauliams“, po okupacijos dalis archeologinio rinkinio – 77 eksponatai – atsidūrė Šiaulių „Aušros“ muziejaus Archeologijos skyriuje. Išliko viena ekspozicijos etiketė ir keletas eksponatų etikečių su numeriu ir radimo vieta.

Moterų šaulių veikla

Kelmės šaulių būryje veikė atskiras šaulių moterų skyrius. 1930 m. korespondentas (slapyvardžiu *Dilgėlė*) iš Kelmės rašė: „1930 m. rugpjūčio 24 d. Kelmės šaulių būrio moterų skyrius surengė Graužikuose vaikams gegužinę. Patys vaikai surengė miško gyvenimo vaizdelį, žaidė ir dainavo. Nežiūrint

to, kad lietus anksčiau laiko baigė gegužinę, vaikai dainuodami ir didžiuodamies traukė namo.“⁵⁴

1932 m. vasario 7 d. Kelmės šaulių būrio visuotiniame narių susirinkime nutarta pavesti moterų sekcijai šiais metais įrengti ir sutvarkyti prie būrio namų aikštelę – sodelį, įsteigti būrio muziejų ir būrio biblioteką.⁵⁵

1934 m. sausio 28 d. buvo būrio moterų (28 narių) skyriaus susirinkimas. „Dalyvavo garbės pirminkė ir vadė Emilija Putvinskienė. Į valdybą išrinktos: O. Jonušienė, J. Pikturienė ir P. Laugalytė. Sausio 14 d. buvo suruoštas „Trimito“ reikalams vakaras, kuris davė 47 lit. pelno. Susirinkime nutarta, kad kiekviena narė išsirašo „Trimitą“. 35 lit. moterų centro komitetui „Trimito“ reikalams pasiūsta.“⁵⁶

1936 m. Kelmėje įkurtas atskiras šaulių moterų būrys, kuris aktyviai veikė. Apie tai „Trimitas“ rašė: „1936 m. birželio 18 d. sudarius atskirą moterų šaulių būrį, ir anksčiau gerai dirbamas darbas pasidarė dar našesnis. Rengiami sanitariniai kursai, loterijos, vakarai, gegužinės ir k. Moterys padeda ir vyrams šauliams visuomeninį darbą dirbant. Rugšėjo 5 d. Kelmėj įvyko aplinkinių būrių sporto šventė, suvažiavo nemaža sportininkų. Šaulės moterys, suaukojusios maisto produktus, pastiprino

⁵³ Aukoja Vl. Pūtvio šaulių muziejui Kelmėj, *Trimitas*, 1939, Nr. 12, p. 285–286.

⁵⁴ *Trimitas*, 1930, Nr. 37, p. 769.

⁵⁵ *Trimitas*, 1932, Nr. 8, p. 150–151.

⁵⁶ *Trimitas*, 1934, Nr. 10, p. 200.

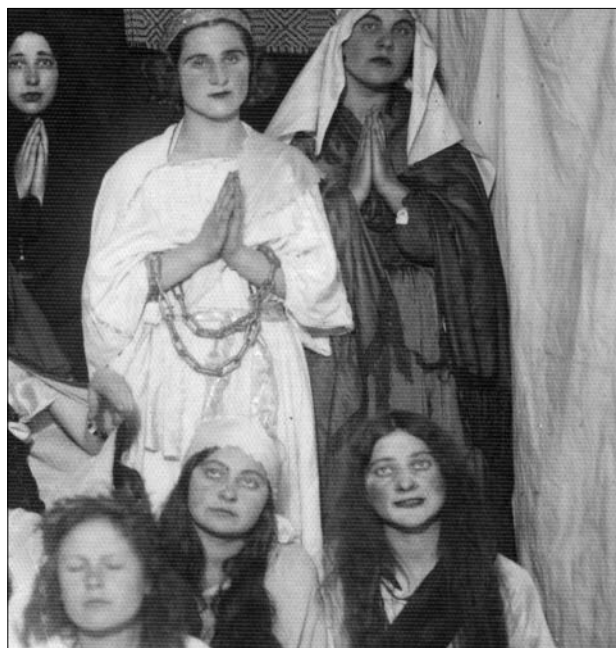
juos kava ir gardžiais pietumis. Rugpiūčio mėn. šaulių namuose moterų būrys įsirengė moterų seklyčią. Čia daug padėjo šaulių garbės pirm. E. Putvinskienė, paaukodama daug daiktų seklyčiai įrengti. Atėjus ilgiesiems rudens vakarams, šaulės rinksis į jaukią savo seklyčią vakarojimą. Būrį tvarko energinga vadė š. E. Matukienė.⁵⁷

1936-11-29–1937-01-10 Kelmėje vyko pirmosios pagalbos sanitariniai kursai. Kursų vadove buvo paskirta E. Matukienė, o visus darbus prižiūrėjo vadė J. Šveistienė. Į moterų kvietimą atsiliepė 200 asmenų, įsirašiusių klausytojais, o buvo galima priimti tik 100 žmonių. Gydytojas Žemaitis skaitė paskaitas, iš Kauno atvykęs gydytojas V. Kauza dėstė apie priešcheminę apsaugą. Per 50 valandų trukmės užsiėmimus gydytojas Žemaitis mokė klausytojus teikti pirmąją pagalbą įvykus nelaimingiems atsitikimams, savo paskaitas pajavairindamas paveikslais⁵⁸.

Apie sanitarinę moterų veiklą laikraštis „Trimitas“⁵⁹ rašė: „1939 m. rugsėjo 17 d. moterų šaulių būrio susirinkime sudaryti pirmai pagalbai teikti trys sanitariniai penketukai. Penketukų vadovės šaulės G. Levickaitė, A. Zakutauskaitė ir H. Sliesoraitienė. Visam sanitariniam kadrui vadovauja š. Ridzevičienė. Visos reikalingai pagalbai teikti priemonės jau turimos. Be to, nuo rugsėjo 24 d. prasidėjo visoms šaulėms privalomi pirmosios pagalbos kursai, kuriuose dėsto dr. Kaganskis.“

1939 m. Kelmės šaulių būrio vadė šaulė Elena Valaitytė-Kvedarienė paaukojo 100 litų Raseinių šaulių moterų sanitariniams reikalams, už ką jai dėkojo Raseinių moterų šaulių rinktinės vadė ir taryba⁶⁰.

Šaulės moterys aktyviai dalyvavo ir kultūrinėje veikloje. 1938 m. advento metu Kelmės moterų šaulių būrys specialiai mergaitėms surengė auklėjimo pobūdžio kursus. Paskaitas skaitė du kartus per savaitę. Prisirinkdavo pilna erdvi šaulių kino salė, nes temos būdavo parenkamos įdomios ir aktualios, pavyzdžiui: mergaitės higiena, ligos, kaip kada rengtis, meilė ir flirtas. Kursams vadovavo vidurinės mokyklos mokytoja šaulė Latkauskienė. Paskaitą skaitė ir šaulių močiutė E. Putvinskienė ir t. t.⁶¹

Moterų vaidinimas. B. Ragausko nuotrauka. KKM

1939 m. moterų šaulių rūpesčiu suorganizuotas mišrus šaulių choras, šaulio „Vžesniausko vedamas, pirmą kartą labai gražiai pasirodė Motinos dieną gegužės 7 ir antrą kartą gegužės 14 d. valstybės tarnautojų priesaikos proga. Pažymėtina, kad choras buvo organizuojamas jau keletą kartų, bet dėl įvairių nesutarimų vis iširdavo. Šį kartą choristų ir vadovybės tarpe yra didelis darnumas ir gera valia kūrybiškam darbui, todėl tikimasi, kad choras išaugs į rimtą pajėgą“⁶².

1939 m. Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, Kelmės šaulės rėmė dėl 20 metų trukusios lenkų okupacijos vargingai gyvenančius tautiečius. Tų metų „spalio 22 d. moterų šaulių būrys surengė vakarą. Vaidinta vilniečių lietuvių gyvenimą ir kovas vaizduojąs veikalas „Čia mano tėvynė“, P. Gruodžio 4 v. drama. Režisavo šaulė Sasnauskienė, 319,11 lt pelnas nusiųstas Vyr. Komitetui Vilniečiams Šelpti“⁶³. 1939 m. moterų šaulių garbės vadė Emilija Pūtvienė Vilniaus rinktinės moterų šaulių reikalams paaukojo 100 litų⁶⁴.

1940 m. vasario 3 d. Kelmės moterų šaulių būrys prisidėjo prie šaulių kuopos surengto kaukių vakaro. Pelną buvo per 500 Lt⁶⁵.

⁵⁷ *Trimitas*, 1937, Nr. 37, p. 886.

⁵⁸ *Trimitas*, 1937, Nr. 3, p. 62.

⁵⁹ *Trimitas*, 1939, Nr. 39, p. 957.

⁶⁰ *Trimitas*, 1939, Nr. 17, p. 401.

⁶¹ *Lietuvos aidas*, 1938-12-10.

⁶² *Trimitas*, 1939, Nr. 21, p. 499.

⁶³ *Trimitas*, 1939, Nr. 45, p. 1103.

⁶⁴ *Trimitas*, 1939, Nr. 46, p. 1126.

⁶⁵ *Trimitas*, 1940, Nr. 10, p. 248.

Šiaulių žemės antroji žiedinė pilių sistema

Nuotraukos iš autoriaus archyvo

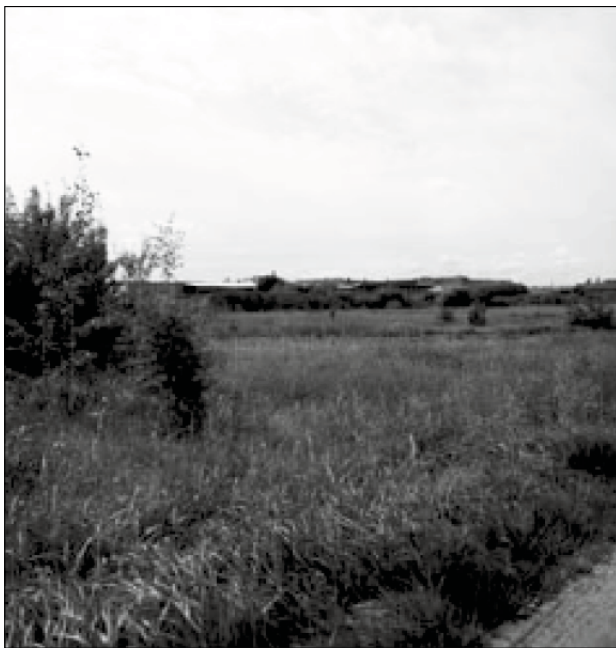
Prieš šešerius metus, ieškodamas baltų kelių pėdsakų Šiaulių žemėse, pastebėjau penkiakampės žvaigždės konfigūraciją, kuri susidaro sujungus Bubių, Jurgaičių, Normančių, Luponių ir Ramulėnų pilis¹, dabar tapusias piliakalniais. Per taisyklingos penkiakampės žvaigždės viršūnes galima nubrėžti apskritimą. Taip buvo atrasta Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema Šiaulių žemėje. Po tolimesnių tyrimų paaiškėjo, kad tai sistemai priklauso ir Sauginių pilis-piliakalnis, stovintis ant to pilių žiedinio rato. Kadangi apskritimas per šias pilis buvo nubrėžtas pagal žemėlapi iš www.piliakalniai.lt, kuris yra gana grubus ta prasme, kad jame patys piliakalnio simboliai yra 1,5 km pločio, norėjosi didesnio tikslumo, todėl buvo remtasi antžeminių Lietuvos objektų LKS koordinatinių (plokštumine) sistema, Lietuvoje įvesta 1994 m. Internetinėje duomenų bazėje www.piliakalniai.lt yra pateiktos visų įregistruotų Lietuvoje piliakalnių buvimo vietos su jų LKS koordinatėmis. Taip piliakalniai tapo gerai identifikuojami matematiniai taškai su savo (x, y) koordinatėmis virš Lietuvos nubrėžtoje LKS plokštuminėje koordinatinių sistemoje. Šiame straipsnyje nutariau parodyti visus būtinus matematinius skaičiavimus, kurie pagrįs surastų šešių piliakalnių (Jurgaičių, Ramulėnų, Normančių, Bubių, Sauginių, Luponių) nutolimą vienu – 13,19 km – atstumu nuo bendro polinio centro su 99 proc. tikslumu. Per penkis iš šių piliakalnių – vienu atveju, imant Bubių piliakalnį ir neimant Sauginių piliakalnio, arba kitu atveju, imant Sauginių piliakalnį ir neimant Bubių piliakalnio, – galima nubrėžti gana taisyklingą penkiakampę žvaigždę, kuri matematiškai taip pat bus įvertinta. Atliekant visus skaičiavimus buvo pastebėtas vienas dėsningumas, kuris leidžia prognozuoti, kad Šiaulių rajone buvo ir antroji žiedinė pilių sistema, įdomiai susijusi su jau rastąja pirmąja žiedine pilių sistema. Naujai sistemai taikydami tuos pačius matematinius metodus ieškosime dviejų trūkstančių dar neidentifikuotų pilių – viena šalia Gruzdžių, o kita šalia Kuršėnų miestų.

Ratu išsidėsčiusių pilių polinio centro paieškos

Visus skaičiavimus atliksiu pasinaudodamas analizės geometrijoje gerai žinoma atstumo tarp dviejų taškų $A(x_1, y_1)$ ir $B(x_2, y_2)$ formule:

$$l = \sqrt{(x_1 - x_2)^2 + (y_1 - y_2)^2}.$$

¹ Kanišauskas V., Saulės žiedo medinių pilių gynybinė sistema šiaurės Lietuvoje XIII–XIV a., *Padubysio kronikos*, 2014, Nr. 1 (2), p. 16–26.

1 pav. Pirmosios žiedinės pilių sistemos centro vietovė Šiauliuose

Toliau skaičiavimams atlikti reikės A (vieno piliakalnio) ir B (kito piliakalnio) taškų plokštuminių NoE koordinatinių LKS sistemoje. Toje sistemoje koordinatės pateiktos metrais, pavyzdžiui, Jurgaičių piliakalnio (E 463631,36 m; N 6209184,79 m), todėl ir skaičiai gremėzdiški, su tokiais dirbti nepatogu. Nenorint apsunkinti žymėjimų, pirma koordinatė laikoma x koordinate, o antra – y koordinate ir metrai verčiami į kilometrus (pvz., 463631,36 m = 463,6314 km). Tokiu būdu Šiaulių r. piliakalnių (centrų) LKS (x , y) koordinatės yra tokios: Jurgaičiai J (463,6314; 6209,185), Ramulėnai R (470,283; 6194,272), Normančiai N (455,142; 6184,46), Bubiai B (445,505; 6192,305), Sauginiai S (444,619; 6196,185), Luponiai L (449,58; 6208,337).

Pirmiausia reikia parodyti, kad šitie taškai išsidėstę ant taisyklingo rato-žiedo, kurio centras-polius yra vienodai nutolęs nuo turimų taškų-piliakalnių. Polinį centrą su koordinatėmis (x , y) žymėsiu C (x , y). Pirmiausia taško C (x , y) koordinatėmis ėmiau tų šešių piliakalnių taškų koordinatinių aritmetinius vidurkius. Po to skaičiavau atstumus nuo centro taško iki tų piliakalnių taškų; įvertinau paklaidas ir, truputį stumdymas į vieną ar kitą pusę, ieškojau tokio polinio taško, kuris būtų artimiausias tyrinėjamiems piliakalnių taškams. Tokį polinį tašką radau, jo koordinatės yra C (457,55; 6197,6) – toje vietoje Šiauliuose, Metalistų g. 8 B, yra didelė mašinų stovėjimo aikštelė, kurią iš trijų pusių gaubia netvarkingi pievų laukai (1 pav.). Kiek tiksliai rastas polinis žiedinės pilių sistemos centras, atskleis toliau pateikti skaičiavimai.

Į atkarpos ilgį apskaičiuojančią formulę

$$l = \sqrt{(x_1 - x_2)^2 + (y_1 - y_2)^2}$$

įrašę polinio centro taško (x_1 , y_1) = C (457,55; 6197,6) ir Jurgaičio piliakalnio taško (x_2 , y_2) = J (463,6314; 6209,185) koordinates gauname atstumą tarp tų taškų:

$$l_1 = l(C, J) = \sqrt{(457,55 - 463,6314)^2 + (6197,6 - 6209,185)^2} = 13,084 \text{ km.}$$

Analogiškai gauname ilgius-atstumus nuo poliaus C iki likusių piliakalnių:

$$l_2 = l(C, R) = 13,1607 \text{ km; } l_3 = l(C, N) = 13,3588 \text{ km; } l_4 = l(C, B) = 13,1575 \text{ km; } l_5 = l(C, S) = 13,0082 \text{ km; } l_6 = l(C, L) = 13,3718 \text{ km.}$$

Aritmetinis šių atstumų vidurkis lygus sistemos poliniam spinduliui:

$$r = \frac{1}{6}(l_1 + \dots + l_6) = 13,1902 \text{ km.}$$

Apskaičiuosime atstumų iki piliakalnių nukrypimus nuo ilgio etalono r , t. y. $d_i = |l_i - r|$, $i = 1, \dots, 6$. Gauname: $d_1 = d(J) = 0,1062 \text{ km}$, $d_2 = d(R) = 0,0295 \text{ km}$, $d_3 = d(N) = 0,1686 \text{ km}$, $d_4 = d(B) = 0,0327 \text{ km}$, $d_5 = d(S) = 0,182 \text{ km}$, $d_6 = d(L) = 0,1816 \text{ km}$. Taigi mažiausias nukrypimas nuo r yra 30 m, o didžiausias – 182 m. Palyginus su $r = 13190,2 \text{ m}$, tai nedideli dydžiai.

Tikslinga rasti vidutinę empirinę dispersiją:

$$S^2 = \frac{1}{6} \sum_{i=1}^6 d_i^2 = 0,0179577.$$

Iš čia vidutinis kvadratinis nuokrypis $S = \sqrt{S^2} = 0,134 \text{ km}$. Tai praktiškai 1 % r ilgio.

Čia nebuvo atsižvelgta į piliakalnių matmenis, piliakalnis buvo laikomas matematiniu plokštumos tašku. O į piliakalnių dydį reikėtų atsižvelgti. Tuo tikslu trumpai apžvelkime nagrinėjamų piliakalnių matmenis, paimtus iš internetinės svetainės www.piliakalniai.lt, svarbius nustatant užimamos teritorijos plotį:

Luponiai: 40 × 33 m dydžio ovalinė aikštelė su 22 m ilgio, 3 m aukščio ir 13 m pločio vienu pylimu ir 1,7 m aukščio, 11 m pločio kitu pylimu. Yra priešpilis su 30 × 35 m dydžio aikštele. Vadinasi, objekto-pilies skersmuo yra apie 40+13+11+35 = 99 m. O kur dar piliakalnio kalvos nuolaidumas?.. Išvada: Luponių pilies kalvos skersmuo yra apie $d = 100 \text{ m}$. Analogiškai įvertiname ir kitus piliakalnius.

Jurgaičiai: 17 × 25 m dydžio ovalinė aikštelė, kurios viename šone 13 m ilgio, 2,5 m aukščio, 14 m pločio pylimas, 10 m pločio griovys papėdėje ir 19 m pločio, 2 m aukščio pylimas iš išorės. Kitame gale prie aikštelės 17 m ilgio, 3 m aukščio, 15 m pločio pylimas. Vadinasi, objekto skersmuo apytiksliai $d = 60 \text{ m}$.

Normančiai: ovali 25 × 13 m dydžio aikštelė, 7 m pločio pylimas, 3 m pločio griovys; 9 m pločio kitas pylimas. Galima laikyti, kad $d = 60 \text{ m}$.

Bubiai: 80 × 35 m dydžio keturkampė aikštelė, kurios gale 35 m ilgio, 4,5 m aukščio, 18 m pločio pylimas; 26 m pločio, 5 m gylio griovys; 0,8 m aukščio, 13 m pločio kitas pylimas. Vadinasi, apytiksliai $d = 120 \text{ m}$.

Sauginiai: ovali 28 × 20 m dydžio aikštelė. Apsemtas ir labai apgadintas piliakalnis. Greičiausiai jis buvo ne mažesnis už Normančių piliakalnį. Taigi, $d = 60 \text{ m}$.

Ramulėnai: (60 – 70) × (20 – 25) m dydžio aikštelė. Nukastas piliakalnis. Greičiausiai $d = 100 \text{ m}$.

Nustatant piliakalnių ploto skersmenį reikia nepamiršti, kad tie piliakalniai dar turėjo nuo 10 iki 20 m aukščio ir apie 60 laipsnių statumo šlaitus, o tai nemažai praplečia atitinkamų pilių užimamą teritoriją. Sudėję nustatytus pilių skersmenis gauname 500 m, o padaliję iš 6 turime vidutinį Saulės žiedo pilių užimamos teritorijos skersmenį – apie 84 m. Padaliję dar iš dviejų, nes turime apskaičiuoti spindulį, gauname 42 m. Iš mūsų rasto žiedinės pilių sistemos spindulio (134 m) atimame piliakalnių svyravimų spindulį (42 m) ir gauname 92 m – tai ir yra tikroji atstumų nuo poliaus iki pilių svyravimų paklaida. Palyginę $r = 13,19 \text{ km}$ su svyravimų paklaida 92 m (mažiau negu 1 proc.), matome, kad sistemos pilys yra išsidėsčiusios ant labai taisyklingo žiedo. Lieka nustatyti, ar tos pilys buvo įrengtos ant atsitiktinių kalvų, ar ant žmogaus rankų supiltų. Mes nekasinėsime piliakalnių, kad tai sužinotume, o įvertinsime tai pasitelkę tikimybių teoriją.

Išvada. Aplink Šiaulių miestą ant didžiulio – 363,6 m pločio – žiedo, kurio apatinis spindulys yra $l_a = 13,0082 \text{ km}$, o viršutinis spindulys – $l_v = 13,3718 \text{ km}$ ilgio, nuo polinio centro C (457,55; 6197,6), esančio Metalistų g. 8 B, gana tolygiai išsidėstę šešių piliakalnių (Jurgaičių, Ramulėnų, Normančių, Bubių, Sauginių, Luponių) centrai. Tų piliakalnių vidutinis atstumas nuo minėto polinio centro yra $r = 13,19 \text{ km}$, o svyravimų paklaida-kvadratinis nuokrypis $S = 0,134 \text{ km}$, kas praktiškai atitinka 1 % spindulio atstumo.

Ar galėjo atsitiktiniu būdu atsirasti žiedinė 6 pilių sistema?

Kiek teko kalbėti su istorikais ir archeologais apie Šiaulių žiedinę pilių sistemą, jie visi kaip vienas tvirtina, kad pilys buvo įrengiamos ant labiau tinkamų atsitiktinių kalvų ar skardžių iškyšulių, kaip Bubių

pilis. Jiems nėra motais, kad piliakalniai ratu – 13,2 km atstumu ir 99 proc. tikslumu – yra nutolę nuo bendro polinio centro. Atseit visko gamtoje pasitaiko – galėjo ir taip atsitiktinai išsidėlioti. Kad taip nėra, įsitikinsime pasitelkę tikimybių teoriją, tiksliau, panaudosime geometrinę tikimybės apibrėžimą, nes visi nagrinėjami objektai yra išsidėstę geometriškai.

Taikant geometrinę tikimybės apibrėžimą visi nagrinėjami objektai laikomi atsitiktiniais taškais. Taigi nagrinėjami šeši piliakalniai yra šeši atsitiktiniai geometriniai taškai, galintys atsitiktiniu būdu patekti į $O = \pi r^2 = \pi(13,3718 \text{ km})^2 = 3,141592654 \cdot (13,3718 \text{ km})^2 = 561,732585 \text{ km}^2$ teritoriją.

Piliakalnių žiedo užimama teritorija $A = \pi(r_1 - r_2)^2 = \pi(13,3718 - 13,0082)^2 = 0,4153341 \text{ km}^2$.

Vadinasi, tikimybė, kad piliakalnis pateks ant to žiedo, yra piliakalnių žiedo ploto santykis su visos teritorijos plotu O:

$$P = \frac{A}{O} = \frac{0,4153341}{561,732585} = 0,0007394 \approx 0,00074.$$

Taigi nustatėme, kad tikimybė, jog vienas atsitiktinai paimtas piliakalnis (atitinkama kalva, ant kurios bus įrengta medinė pilis) pateks ant mūsų nustatyto piliakalnių žiedo (ėmėme tikslų žiedą tarp mažiausio atstumo $l_5 = l(C, S) = 13,0082 \text{ km}$ ir didžiausio atstumo $l_6 = l(C, S) = 13,3718 \text{ km}$ nuo polinio centro C (457,55; 6197,6)), yra 0,00074. Tikimybė, kad du piliakalniai pateks ant to žiedo, yra tikimybių 0,00074 ir 0,00074 sandauga, kuri lygi 0,000000548. Tikimybė, kad visi šeši nagrinėjami piliakalniai pateks ant piliakalnių žiedo (kas realiai ir įvyko), yra labai mažas skaičius, praktiškai lygus nuliui. Taigi, negalėjo būti žmogaus įsikišimo šeši mūsų nagrinėjami piliakalniai išsidėstyti tokiu taisyklingu ratu-žiedu.

Išvada. Tikimybinis tyrimas parodė, kad atsitiktiniu būdu šešios Šiaulių žemės pilys negalėjo patekti į tokį taisyklingą žiedą ir nutolti nuo bendro taško (polinio centro) vidutiniu 13,2 km atstumu.

Ratu išsidėsčiusių pilių žvaigždės taisyklingumo įvertinimas

Iš prieš tai pateiktų skaičiavimų matėme, kad šešios medinės pilys taisyklingu ratu buvo išsidėsčiusios apie Šiaulių miestą. Praktiškai tų pilių sistema primena auksinį žiedą su šešiais brangakmeniais-pilimis ant jo. Tos pilys ratu išsidėsčiusios gana harmoningai (panašiu atstumu viena nuo kitos), kad per jas galima būtų nubrėžti taisyklingą žvaigždę. Dabar ištirsime, kiek ta žvaigždė taisyklinga. Tuo tikslu išmatuosime tos pilių žvaigždės šonus ir nustatysime, ar jie gana lygūs.

Pilių žvaigždės šonai jungia piliakalnius: Luponiai–Ramulėnai, Ramulėnai–Bubiai, Bubiai–Jurgaičiai, Jurgaičiai–Normančiai, Normančiai–Luponiai. Pasinaudoję žinomomis piliakalnių plokštuminėmis koordinatėmis ir atstumo tarp dviejų taškų formule gauname atstumus tarp atitinkamų taškų.

Luponiai L (449,58; 6208,337), Ramulėnai R (470,283; 6194,272). Atstumas tarp tų taškų:

$$l_1 = l(L, R) = \sqrt{(449,58 - 470,283)^2 + (6208,337 - 6194,272)^2} = 25,029 \text{ km}.$$

Ramulėnai R (470,283; 6194,272), Bubiai B (445,505; 6192,305). Atstumas tarp tų taškų:

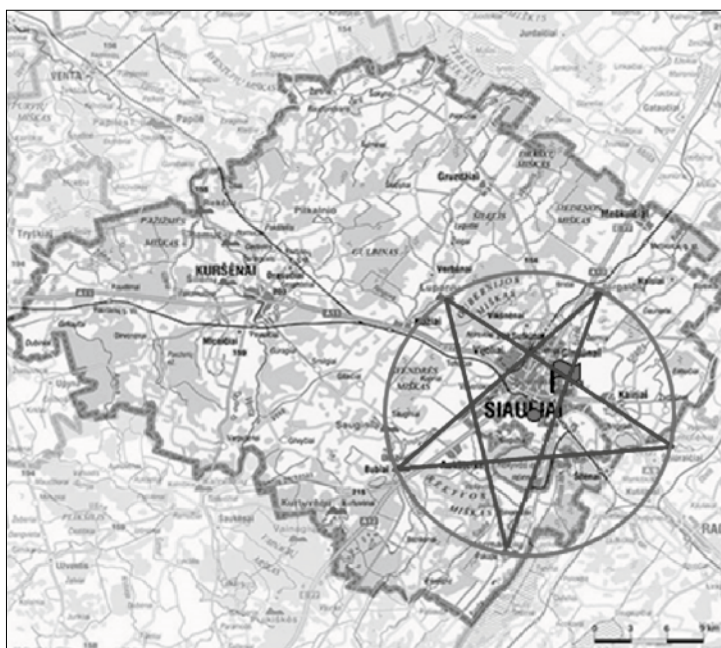
$$l_2 = l(R, B) = \sqrt{(470,283 - 445,505)^2 + (6194,272 - 6192,305)^2} = 24,856 \text{ km}.$$

Bubiai B (445,505; 6192,305), Jurgaičiai J (463,6314; 6209,185). Atstumas tarp tų taškų:

$$l_3 = l(B, J) = \sqrt{(445,505 - 463,6314)^2 + (6192,305 - 6209,185)^2} = 24,767 \text{ km}.$$

Jurgaičiai J (463,6314; 6209,185), Normančiai N (455,142; 6184,46). Atstumas tarp tų taškų:

$$l_4 = l(J, N) = \sqrt{(463,6314 - 455,142)^2 + (6209,185 - 6184,46)^2} = 26,142 \text{ km}.$$

2 pav. Didžiosios Saulės (žiedinė) pilių sistema

Normančiai N (455,142; 6184,46), Luponiai L (449,58; 6208,337). Atstumas tarp tų taškų:

$$l_5 = l(N, L) = \sqrt{(455,142 - 449,58)^2 + (6184,46 - 6208,337)^2} = 24,516 \text{ km.}$$

Aritmetinis šių atstumų vidurkis lygus:

$$R = \frac{1}{5}(l_1 + \dots + l_5) = 25,062 \text{ km.}$$

Apskaičiuosime šių atstumų nukrypimus nuo ilgio etalono R , t. y. $d_i = |l_i - R|$, $i = 1, \dots, 5$. Gauname: $d_1 = 0,033 \text{ km}$, $d_2 = 0,206 \text{ km}$, $d_3 = 0,295 \text{ km}$, $d_4 = 1,08 \text{ km}$, $d_5 = 0,546 \text{ km}$. Taigi mažiausias nukrypimas nuo R yra 33 m, o didžiausias – 1,08 km. Palyginus su $R = 25,062 \text{ km}$, tai nedideli dydžiai.

Tikslinga rasti vidutinę empirinę dispersiją:

$$S^2 = \frac{1}{5} \sum_{i=1}^5 d_i^2 = 0,319.$$

Iš čia vidutinis kvadratinis nuokrypis $S = \sqrt{S^2} = 0,564 \text{ km}$. Tai praktiškai 2 % R ilgio.

Čia nebuvo atsižvelgta į piliakalnių matmenis, piliakalnis buvo laikomas matematiniu plokštumos tašku. Akivaizdu, kad, atsižvelgus į piliakalnių dydžius, rezultatas bus tikslesnis.

Išvada. Penki apie Šiaulių miestą išsidėstę piliakalniai (Jurgaičių, Ramulėnų, Normančių, Bubių, Luponių) sudaro gana taisyklingą penkiakampę žvaigždę, kurios briaunos yra vidutiniškai $R = 25,062 \text{ km}$ ilgio su $S = 0,564 \text{ km}$ kvadratinu nuokrypiu, kas praktiškai sudaro 2 % R ilgio.

Atstumai tarp ratu išsidėsčiusių pilių

Nors ratu išsidėsčiusių Saulės žiedo pilių sudaromos žvaigždės briaunos gana panašaus ilgio, tačiau atstumai tarp viršūnių-pilių, kaip matyti iš 2 pav., nėra vienodi (taisyklingoje žvaigždėje tie atstumai vienodi). Matematiškai apskaičiuokime tuos atstumus. Tarp Luponių ir Jurgaičių piliakalnių atstumas bus lygus:

$$l_1 = l(L, J) = \sqrt{(449,58 - 463,6314)^2 + (6208,337 - 6209,185)^2} = 14,077 \text{ km.}$$

Analogiškai

$$l_2 = l(J, R) = \sqrt{(463,6314 - 470,283)^2 + (6209,185 - 6194,272)^2} = 16,329 \text{ km.}$$

$$l_3 = l(R, N) = \sqrt{(470,283 - 455,142)^2 + (6194,272 - 6184,46)^2} = 18,042 \text{ km.}$$

$$l_4 = l(N, B) = \sqrt{(455,142 - 445,505)^2 + (6184,46 - 6192,305)^2} = 12,426 \text{ km.}$$

$$l_5 = l(B, L) = \sqrt{(445,505 - 449,58)^2 + (6192,305 - 6208,337)^2} = 16,542 \text{ km.}$$

Kaip matome, atstumai labai įvairuoja. Jų aritmetinis vidurkis bus:

$$L = \frac{1}{5}(l_1 + \dots + l_5) = 15,483 \text{ km.}$$

Reikia paminėti, kad jeigu 13,19 km spindulio apskritimo pilių sistemos sudaryta žvaigždė būtų taisyklinga, tai atstumai tarp viršūnių-pilių sutaptų ir būtų lygūs 15,5058 km ilgio. Kaip matome, mūsų turimų atstumų vidurkis praktiškai sutampa su idealaus, t. y. taisyklingo, penkiakampio briaunos ilgiu.

Išvada. Atstumai tarp penkių ratu išsidėsčiusių apie Šiaulių miestą piliakalnių (Jurgaičių, Ramulėnų, Normančių, Bubių, Luponių) svyruoja nuo 12,426 km iki 18,042 km ilgių, nors vidutinis jų atstumas (15,483 km) praktiškai sutampa su 15,5058 km – idealios 13,19 km spindulio žvaigždės atstumu tarp viršūnių.

Antrosios žiedinės pilių sistemos paieškos

Pirmojoje ratu išsidėsčiusių pilių sistemoje yra keisčiausia Bubių ir Sauginių piliakalnių pora, tarp kurių atstumas yra

$$l = l(S, B) = \sqrt{(444,619 - 445,505)^2 + (6196,185 - 6192,305)^2} = 3,98 \text{ km.}$$

Šis atstumas yra panašus į atstumą tarp Salduvės pilies su koordinatėmis Sal (459,947; 6199,671) ir pirmos žiedinės pilių sistemos polinio centro C (457,55; 6197,6):

$$l = l(Sal, C) = \sqrt{(459,947 - 457,55)^2 + (6199,671 - 6197,6)^2} = 3,168 \text{ km.}$$

Galbūt tai nėra paprastas sutapimas?

Kas būtų buvę, jei brėždami žvaigždę per ratu išsidėsčiusias pilis vietoj Bubių pilies būtume ėmę Sauginių pilį? Praktiškai būtume gavę ne mažiau taisyklingą žvaigždę, kurios pilys būtų harmoningiau išsidėsčiusios viena nuo kitos, nes atstumas tarp Normančių ir Sauginių pilių yra

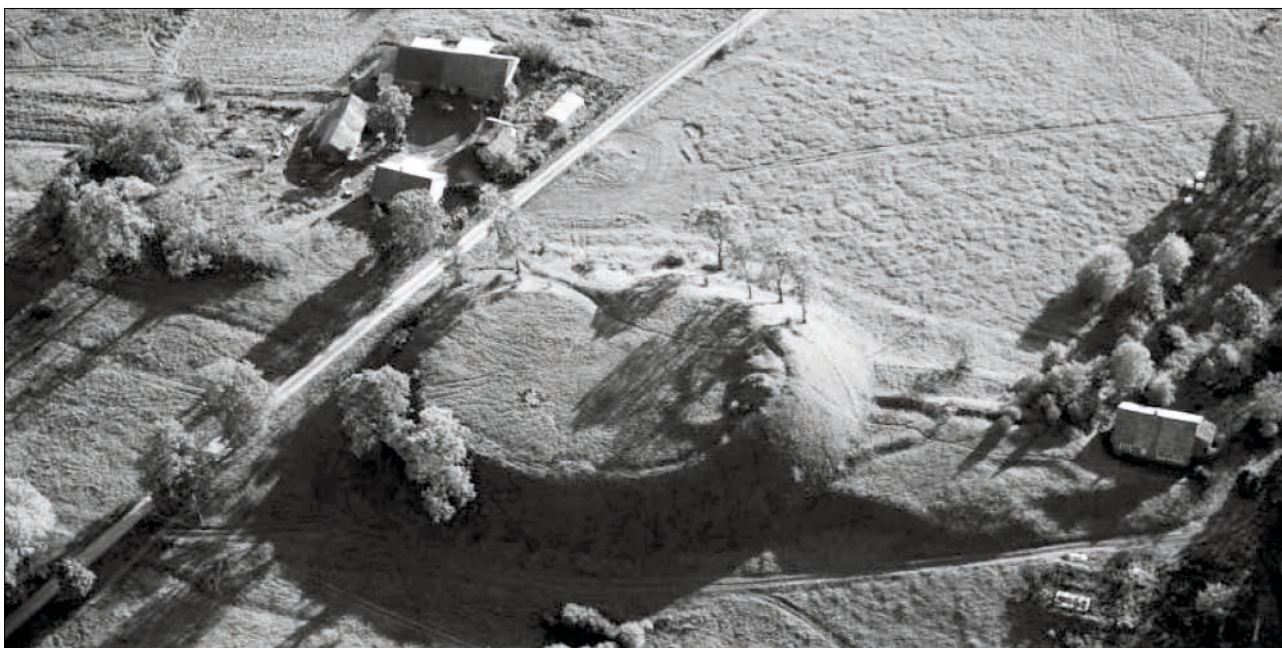
$$l = l(N, S) = \sqrt{(455,142 - 444,619)^2 + (6184,46 - 6196,185)^2} = 15,755 \text{ km,}$$

o atstumas tarp Sauginių ir Luponių pilių yra

$$l = l(S, L) = \sqrt{(444,619 - 449,58)^2 + (6196,185 - 6208,337)^2} = 13,126 \text{ km.}$$

Tas atstumas iš karto suintrigavo, nes yra praktiškai toks pat, kaip žiedinės pilių sistemos rato spindulys $r = 13,19$ km. Atstumas nuo pirmosios žiedinės pilių sistemos polinio centro iki Luponių pilies, kaip jau radome, yra $l_6 = l(C, L) = 13,372$ km, taigi, panašus. O koks atstumas tarp Luponių ir Salduvės, kurios koordinatės Sal (459,947; 6199,671), pilių? Nejaugi toks pat? Skaičiuojame ir randame, kad tas atstumas lygus

$$l = l(Sal, L) = \sqrt{(459,947 - 449,58)^2 + (6199,671 - 6208,337)^2} = 13,512 \text{ km.}$$

3 pav. Luponių piliakalnis

Šaltinis: <http://krastoarcheologija.fotomuziejus.lt/en/40/radimvieciu-grupes/show/12/88>

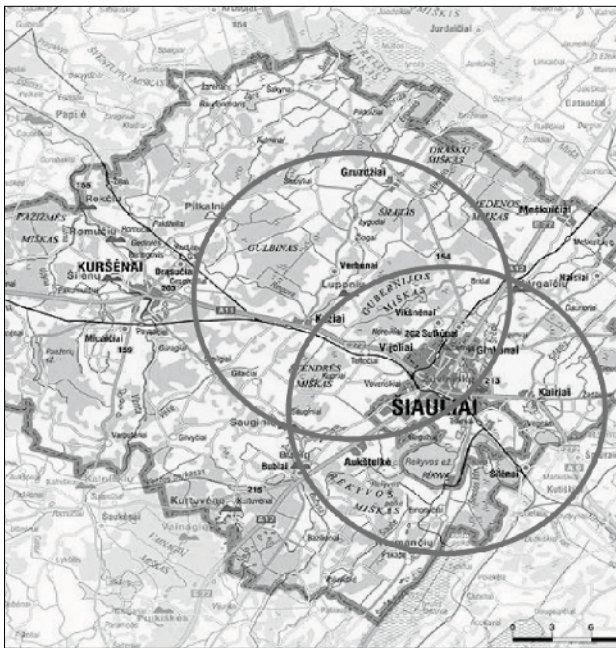
Praktiškai atstumas sutampa su rato spindulio atstumu 13,19 km, esant nedidelei paklaidai. Atstumas nuo Luponių iki Jurgaičio pilių yra $l_1 = l(L, J) = 14,077$ km, t. y. su 7 proc. paklaida lygus 13,19 km atstumui. Tai gal Luponių (3 pav.) pilis buvo antros žiedinės pilių sistemos centras? Juo labiau kad dabar Luponių pilis savo žiediniu ratu liečia pirmosios žiedinės pilių sistemos polinį centrą, kartu sujungdama abi žiedines pilių sistemas į vieną sudėtingesnę sistemą. Nors Luponių pilis praktiškai su tuo pačiu 13,19 km spinduliu yra nutolusi nuo Sauginių, Salduvės ir Jurgaičių pilių, tačiau analogiškai pirmajai žiedinei pilių sistemai reikia dar nors dviejų pilių, vienodai nutolusių nuo Luponių pilies, priešingoje nuo miesto (t. y. ne Salduvės) pusėje.

Bent viena oficiali, t. y. esanti duomenų bazėje, pilis, pasirodo, yra – tai Pilkalnio piliakalnis, nukastas tarpukariu, buvo įrengtas ant 50 m skersmens kalvos (vadinasi, gana didelė buvo pilis), Kuršėnų seniūnijoje, Šiaulių r., su koordinatėmis P (438,8574; 6215,632). Skaičiuojame atstumą nuo tos buvusios pilies iki Luponių pilies:

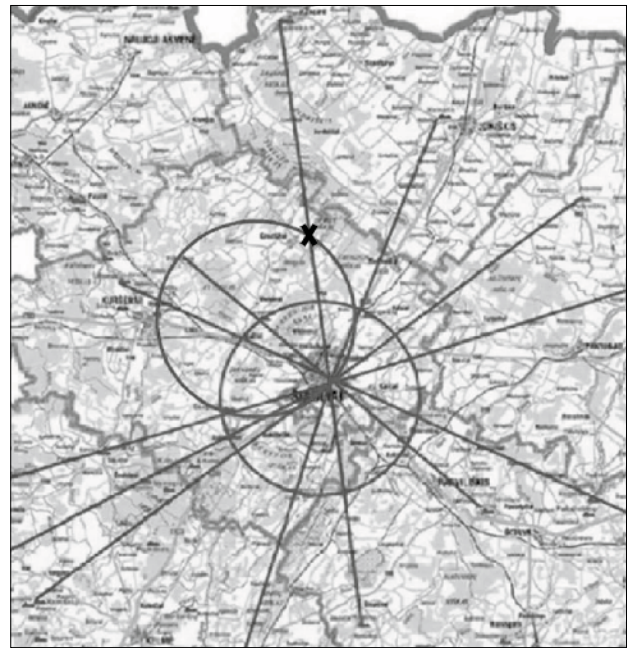
$$l = l(P, L) = \sqrt{(438,8574 - 449,58)^2 + (6215,632 - 6208,337)^2} = 12,969 \text{ km.}$$

Atstumas praktiškai yra 13 km, vadinasi, Pilkalnio pilis gali būti įtraukta į antrąją Šiaulių žemių žiedinę pilių sistemą. Taigi turime Luponių piliakalnį, 13 su trupučiu kilometrų nutolusį nuo keturių pilių (Salduvės, Sauginių, Pilkalnio ir pirmosios žiedinės pilių sistemos centro, kuris turėjo būti analogiškas Luponiams, vadinasi, taip pat buvo pilis, kažkada sunaikinta), Jurgaičių pilis greičiausiai antrajai sistemai nepriklausė, nes 14 km iki jos nuo Luponių truputį per daug. Kadangi antrosios žiedinės pilių sistemos ratą, žinodami spindulį – 13,2 km ir centrą – Luponių piliakalnį, galime nubrėžti ant Lietuvos geografinio žemėlapiu (4 pav.), tai ne taip sunku būtų surasti kitas dvi, greičiausiai sunaikintas, pilies.

Išvada. Šiaulių žemėje egzistavo antroji žiedinė (ratu išsidėsčiusi) greičiausiai 6 pilių sistema, vienodai nutolusi 13,2 km atstumu nuo savo polinio centro – Luponių pilies. Tai sistemai priklauso Sauginių pilis, pirmosios žiedinės pilių sistemos polinio centro pilis, Salduvės pilis, ? – neidentifikuota pilis, Pilkalnio pilis, ? – neidentifikuota pilis. Žinomos keturių pilių koordinatės, vadinasi, žinomi ir atstumai nuo polinio centro – Luponių – iki jų: iki Sauginių – 13,126 km, iki Salduvės – 13,512 km, iki Pilkalnio – 12,969 km, iki pirmosios pilių sistemos polinio centro pilies – 13,372 km. Tų atstumų vidurkis (13,245 km) yra tikrasis antrosios polinės pilių sistemos spindulys, kuris praktiškai niekuo nesiskiria nuo pirmosios pilių sistemos

4 pav. Šiaulių žemės dvi žiedinės pilių sistemos

5 pav. Spindulinės linijos nuo Salduvės į aplinkines pilies. Viena iš tų linijų kerta antrosios pilių sistemos žiedą netoli Valdomų kaimo; kryželiu pažymėta tikroji ieškomos pilies vieta

spindulio – 13,19 km. Praktiškai abi sistemos turėjo tą patį 13,2 km spindulį. Iš to galima daryti išvadą, kad abi žiedinės pilių sistemos pastatytos toje pačioje epochoje ir galbūt tų pačių žmonių.

Pilies tarp Sauginių ir Pilkalnio paieškos

Iš pradžių apskaičiuokime atstumą tarp Pilkalnio ir Sauginių piliakalnių:

$$l = l(P, S) = \sqrt{(438,8574 - 444,619)^2 + (6215,632 - 6196,185)^2} = 20,2826 \text{ km.}$$

Viduryje tarp Pilkalnio ir Sauginių piliakalnių yra Gūragių kaimas, nuo Sauginių nutolęs 11,2 km, nuo Pilkalnio – 12 km, o nuo antrosios sistemos polinio centro Luponių pilies – 14 km. Vadinasi, nelabai tinka, nes 14 km yra per didelis atstumas. Tačiau truputį arčiau į šiaurę esantis Gūragių miškas yra tinkamas trūkstamai piliai ieškoti, nes yra apie 13 km nuo Luponių – centrinės pilies.

Truputį arčiau Sauginių ir Luponių yra Raupaičiai, nuo kurių iki Luponių yra 13 km, taigi labai tinkama vieta ieškoti dingusios pilies liekanų. Dar arčiau Sauginių, t. y. už 8,2 km, yra Smilgių gyvenvietė, kuri nuo Luponių pilies nutolusi 13 km. Taigi vietovė taip pat tinkama dingusiai piliai ieškoti. Dar arčiau Sauginių pilies ieškoti dingusios pilies tikriausiai nelabai tikslinga.

Išvada. Antrosios pilių žiedinės sistemos apatinei piliai tarp Pilkalnio ir Sauginių ieškoti tinka apie 0,5 km ruožas, einantis per Padarbę ir Gūragių miškus, Raupaičių ir Smilgių vietoves.

Pilies tarp Jurgaičių ir Pilkalnio paieškos

Antrosios žiedinės pilių sistemos viršutinės dingusios pilies paiešką pradedame nuo atstumo tarp Pilkalnio ir Jurgaičių pilių apskaičiavimo:

$$l = l(P, J) = \sqrt{(438,8574 - 463,6314)^2 + (6215,632 - 6209,185)^2} = 25,6 \text{ km.}$$

Iš pirmosios žiedinės pilių sistemos matėme, kad ten atstumai, einant ratu, tarp pilių svyruoja nuo 12 iki 18 km, o Sauginiai II (t. y. Gruzdžių regione) yra nutolę nuo Pilkalnio pilies 12 km, tačiau Sauginiai II yra už 9,8 km nutolę nuo Luponių (pilių sistemos centro), todėl netinka, nes per arti. Tačiau jei pajudėtume 2,5 km į viršų, į Jaciūnų miško vidurį, tada tiks (neprieinant Mikolaičių – jie netinka, nes yra už 15,4 km nuo Luponių, o reikia (13,2-0,5; 13,2+0,5) km). Toliau judame į šiaurę, prie Dargaičių tvenkinio

(patys Dargaičiai netinka, yra per toli, nes nutolę nuo Luponių už 14,6 km). Po to lanku sukame apeidami Gruzdžių miestą (Gruzdžiai, nutolę nuo Luponių 11 km, netinka, nes yra per arti), artėjame prie Karvelių, kurie yra už 12,9 km nuo Luponių, todėl jų apylinkės tinka dingusiai piliai ieškoti. Toliau – Draskų ir Jaciūnų miškų viduriai tinka paieškoms, nes yra apie 13 km nuo Luponių. Apatinė paieškos riba (18 km nuo Pilkalnio) siekia Valdomų kaimą, nuo kurio iki Luponių yra 12 km, truputį mažokai, bet šiauriau kaimo esantys senovės kapinynas ir Valdomų tvenkinys jau siekia 13 km nuo Luponių, todėl tinka ieškoti.

Pilies tarp Jurgaičių ir Pilkalnio tiksli vieta

Atkreiptinas dėmesys, kad nuo Valdomų V (457,418; 6217,335) iki Jurgaičių piliakalnio yra

$$l = l(V, J) = \sqrt{(457,418 - 463,6314)^2 + (6217,335 - 6209,185)^2} = 10,25 \text{ km}.$$

Didžiulis Valdomų kapinynas buvo ant kalvos, kuri galėjo būti seniau sunaikintos pilies piliakalnis, nes dažnai ant piliakalnių atsirasdavo kapinės. Gaila, kad tas Valdomų kapinynas labai sunaikintas – ant jo pastatyta ferma. Archeologė Birutė Salatkienė tose vietose stengėsi surasti viską, kas įmanoma tomis aplinkybėmis². Iš žinomų archeologinių faktų galima daryti prielaidą, kad antrosios pilių sistemos medinė pilis greičiausiai buvo netoli Valdomų kaimo.

Vis dėlto yra būdas sužinoti tikslesnę antrosios žiedinės pilių sistemos pilies tarp Pilkalnio ir Jurgaičių vietą! Pasirodo, Šiaulių miestą senovėje gaubė ne tik (pirmoji) žiedinė pilių sistema, bet buvo ir spindulinė pilių sistema su centru Salduvės pilyje, nuo kurios į gretimas regiono pilisėjo nepriekaištingos tiesės–spinduliai, kertančios 3–4 medines pilis³, kurių, kaip signalinės sistemos dalies, paskirtis greičiausiai buvo perduoti informaciją gretimoms pilims, galbūt pilių kuoruose uždegus laužus. Pasirodo, nuo Kudinių–Šiaulėnų pilies per Salduvę į Žagarės I pilįėjo taisyklinga tiesė. Nuo Žagarės iki Salduvės yra didelis atstumas (50 km), o tarpinės pilies (tarpinio signalinio punkto) tarp jų kaip ir nėra. Nelogiška. Senovėje toje teritorijoje iš tikrųjų turėjo būti nors viena tarpinė pilis, kad ji dubliuotų informacijos perdavimą, pvz., uždegdama laužą ant bokšto. Atidėję antrąją žiedinę pilių sistemą (ją galime atidėti tiksliai, nes žinome jos centro koordinatas – Luponių pilį – ir kelias tai sistemai priklausančias pilis (Sauginių, Salduvės, Pilkalnio), esančias ant to pilių žiedo) ant spindulinės pilių sistemos su centru Salduvėje, gauname tokį vaizdą: ieškoma pilis yra kažkur Valdomų kaimo regione, tik labiau į Žagarės pusę (5 pav.). Patikrinkime, ar Valdomų kaimas yra ant Salduvės–Žagarės I tiesės.

Turime Salduvės (459,947; 6199,671) ir Žagarės I (453,107; 6247,313) LKS koordinatas. Randame tiesės, einančios per Salduvės $(x_1, y_1) = (459,947; 6199,671)$ ir Žagarės I $(x_2, y_2) = (453,107; 6247,313)$ pilis, lygtį pagal formulę:

$$\frac{x - x_1}{x_2 - x_1} = \frac{y - y_1}{y_2 - y_1}.$$

Įrašę taškų koordinatas gauname lygtį:

$$\frac{x - 459,947}{453,107 - 459,947} = \frac{y - 6199,671}{6247,313 - 6199,671}.$$

Iš čia

$$6,9652x + y - 9403,296 = 0.$$

Valdomų kaimo LKS koordinatas $(x, y) = V(457,418; 6217,335)$ įrašome į gautą tiesės lygtį:

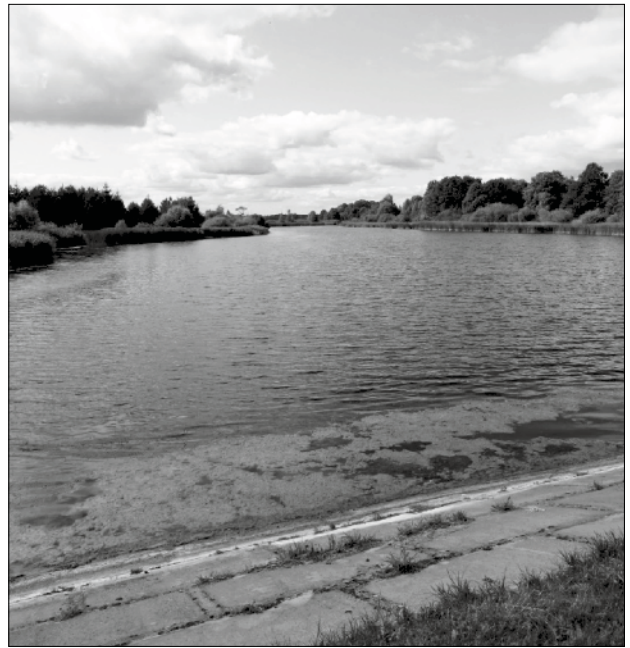
$$6,9652 \cdot 457,418 + 6217,335 - 9403,296 = 0,0469 \approx 0.$$

² Salatkienė B., Valdomų kapinynas, *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Archeologija*, 2009-09-21. Prieiga internete: http://www.llt.lt/pdf/gruzdziai/v_kapinynas.pdf.

³ Kanišauskas V., Šiauliai – priešistorinė Lietuvos sostinė?, *Padubysio kronikos*, 2019, Nr. 1(12), p. 36–55.

6 pav. 1 km spindulio skritulys apie Valdovų kaimą

7 pav. Valdovų tvenkinys netoli užtvankos

Gavome, kad taškas tenkina lygtį (absoliutus nulis greičiausiai gautųsi tašką pastūmus per kokius 10 m į vieną ar kitą pusę!).

Surasime, koks atstumas nuo Valdovų kaimo iki Luponių pilies:

$$l = l(V, L) = \sqrt{(457,418 - 449,58)^2 + (6217,335 - 6208,337)^2} = 11,933 \text{ km.}$$

Taigi, atstumas praktiškai 12 km, kas nelabai tinka. Tiktų, jei pridėtume 1,3 km. Todėl pasinaudojame www.maps.lt galimybe nubrėžti nuo Valdovų 1 km spindulio skritulį (6 pav.). Matome, kad pilies reikia ieškoti ant balto skritulio krašto, kažkur viduryje tarp Dimšių ir Valdovų tvenkinio. Tada jis bus ant Salduvės–Žagarės I tiesės ir nuo jo iki Luponių pilies bus 13 km – idealus ieškomos pilies vietos variantas.

Kadangi ieškomos pilies vieta, labiausiai tikėtina, yra už kokių 1,3 km nuo Valdovų kaimo į Žagarės pusę, prie Dimšių kaimo ar Valdovų tvenkinio, tai teko atvykti ir pasižvalgyti tose vietose. Tarp Dimšių ir Valdovų tvenkinio yra dideli plotai aiškiai matomų dirbamų laukų, kur kalvos, panašios į piliakalnį, nematyti, nors prie Valdovų tvenkinio, už kokių 100 m nuo jo, laukuose, yra didoka ir plati kalva, tačiau jei kada čia ir būta pilies, tai ji visiškai sunaikinta ir išlyginta. Valdovų tvenkinys yra didelis ir gražus, susidaręs užtvėnkus Vilkvedžio upelį. Upelio užtvankai ir žemės paaugštinimui, kuris gana platus (7 pav.) ir siekia 140 m, reikėjo nemažai žemių – iš kur jos buvo imamos?

Daug realesnė piliakalnio vieta yra labai senos latvių kapinės, kuriose yra keli antkapiai iš XIX a. antrosios pusės. Apie tas kapines sužinojau iš dviejų senučių, Valdovų gyventojų, klausinėdamas apie apylinkėse esamas didesnes kalvas, kurios galėtų būti piliakalniais. Kalbėdamas apie didelės fermos (8 pav.) statymą Valdovuose senutės minėjo, kad ten statybų metu buvo iškasami žmonių kaulai ir kaukolės. Bet tai statybų nesustabdė. Statyti karvių fermą su pagalbiniais pastatais senose kapinėse – galvoje netelpa, kaip tai galima buvo sugalvoti daryti. Dabar ta ferma priklauso verslininkui, kuris šalia fermos pasistatė didelį gražų namą. Bet kaip ten žiūrėti, vis tiek namas stovi kapinėse.

Pagal senučių pasakojimą, senosios latvių kapinės yra iš kairės kelio pusės už Valdovų tvenkinio, o tas kelias eina pro Valdovų tvenkinį nuo Valdovų kaimo, kaip tik nuo minėtos fermos-seno kapinyno. Reikia paminėti, kad tas pusiau žvyruotas kelias už tvenkinio eina gana aukštomis vietomis (9 pav.) per buvusį miškelį, kur netoli teka Vilkvedžio upelis. Iš to miškelių likę tik kokie 400 metrų – jis baigiasi toje vietoje, kur jį kerta Vilkvedžio upelis, po to tekėdamas toliau nuo kelio. Taigi už 150 m nuo tvenkinio, prie

8 pav. Valdomų kaimo ferma

9 pav. Kelias virš didžiosios kalvos

kelio, stovi graži vidutinio dydžio, kokių 40 m skersmens apvali kalva – senosios latvių kapinės (10 pav.). Kalva iš kelio pusės atrodo nelabai didelė, kokių 3 m aukščio, lyginant su pačiu keliu (11 pav.), ir kokių 10–12 m aukščio iš kitos pusės, šalia upelio (10 pav.). Žiūrint iš viršaus (12 pav.) matosi, kad tos kalvelės būta didesnės ir minėtas kelias eina per ją, gal ne visai per vidurį, bet netoli jo. Akivaizdu, kad tiesiant tą kelią niekas nenorėjo jį labai traukti į šoną. Nuo senųjų latvių kapinių judant tuo pačiu keliu už kokių 30 m matosi, kad kelias eina per viršų didelės kalvos (tai galima matyti ir 9 pav.), kuri yra apie 80 m skersmens. Iš dešinės pusės matosi, kad didžioji kalva yra gana aukšta (13 pav.). O iš kairės pusės matyti, kad ta kalva prie upelio ir kelio iš kairės jo pusės galėjo būti nukasta (12, 14 pav.), nes negalėjo iš pradžių kalva būti puskalvė. Visai realu, kad iš tos kalvos buvo kasamas žvyras ir smėlis tai 140 m ilgio Valdomų tvenkinio užtvankai-užtvantai ir keliui virš jos.

Jei senųjų latvių kapinių vietoje būta medinės pilies, tai greičiau gana senos – iš I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr. laikotarpio. Tai, kad netoli jos yra kita didelė kalva, leidžia manyti, jog ta didžioji kalva galėjo būti tikrasis pilies piliakalnis, labai apardytas per jo viršų nutiesus kelią ir iš kairės, upės pusės, stipriai nukasus. Tos didžiosios kalvos atžvilgiu senosios latvių kapinės galėjo būti priešpiliu didžiajai piliai – didžiosios kalvos vietoje. Pažiūrėkime, koks atstumas nuo senųjų latvių kapinių iki centrinės Luponių pilies.

Latvių senųjų kapinių LKS koordinatės Lk (458,762; 6217,879), todėl atstumas iki Luponių:

$$l = l(Lk, L) = \sqrt{(458,762 - 449,58)^2 + (6217,879 - 6208,337)^2} = 13,242 \text{ km.}$$

Idealus atstumas iki antrosios žiedinės pilių sistemos centro. Praktiškai tiktų ir toliau esanti minėta didžioji kalva, esanti už 30 m nuo senųjų latvių kapinių. Atlikę matematinius skaičiavimus nustatėme neidentifikuotos medinės pilies galimo piliakalnio buvimo vietą. Ar ten iš tikrųjų buvo medinė pilis, turi atsakyti archeologai. Tik juos reikėtų perspėti, kad dėl nutiesto kelio per tų kalvų viršų tas galimas piliakalnis yra labai apardytas, todėl įrodyti, kad ten senovėje būta pilies, bus oi kaip nelengva.

Išvada. Iš to, kiek liko nesunaikintų kalvų Valdomų kaimo apylinkėse, galima spręsti, kad tik už 150 m nuo Valdomų tvenkinio šalia kelio esančios senosios latvių kapinės ir už jų esanti didelė kalva, per kurios viršų eina tas kelias, gali būti senovėje buvusios medinės pilies buvimo vietos. Matematinio požiūriu tos vietos patenka į labiausiai tikėtiną piliakalnio buvimo vietą. Kaip yra iš tikrųjų, galės pasakyti tik archeologai po išsamų tų vietų tyrinėjimų.

10 pav. Latvių senosios kapinės

11 pav. Kelias prie latvių kapinių kairėje

12 pav. Nuotraukoje iš viršaus mano geltonu apskritimu pažymėtos senosios latvių kapinės

13 pav. Didžioji kalva nuo laukų pusės

14 pav. Didžiosios kalvos vaizdas keliui iš kairės prie upės pusės

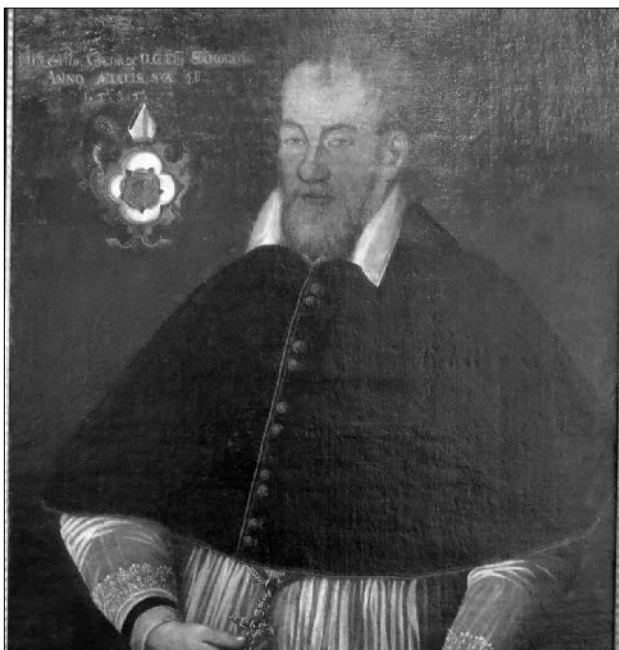
Žemaitijos bajorų heraldikos paveldas Lietuvos muziejuose¹

2019 m. – jubiliejiniai – 800-ieji – Žemaitijos paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose metai, kuriais derėtų atkreipti dėmesį į vieną iš svarbiausių Žemaitijos bajorų kultūros bei tapatybės ženklų – jų heraldiką. Paminėtina, kad XV–XIX a. Žemaitijos bajorų heraldiką sudaro kelios grupės: senoji, arba vietinės kilmės; lenkiška, kurios plitimo pradžia tiek į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, tiek į Žemaitiją sietina su 1413 m. Horodlės sutartimis; individualizuotų lenkiškų herbų; iš kitų kraštų, išskyrus Lenkiją, atneštų / perimtų herbų grupė. Žemaitijos bajorams priklausę herbai vaizduoti herbiniuose antspauduose, literatūroje, genealoginiuose medžiuose, architektūros interjeruose ir eksterjeruose ir pan.¹

Taigi, šie šaltiniai apima gana platų spektrą. Tokie šaltiniai praplečia heraldikos tyrimus ir parodo, kad neužtenka žinoti tik heraldikos taisykles arba sfragistikos subtilybes, tačiau būtina turėti atitinkamų literatūros, architektūros, dailėtyros žinių ir pan. Šiandien Lietuvoje žinomi doc. dr. Edmundo Rimšos, doc. dr. Eugenijaus Saviščevo, dr. Agnės Railaitės-Bardės ir kitų mokslininkų darbai,

kuriuose publikuojami vertingi Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniai. Kita vertus, heraldika tampa vis įdomesnė ne tik palyginti siauram mokslininkų bendruomenės ratui, tačiau ir kraštotyrininkams, atminties institucijų darbuotojams, bajorų sąjungos nariams ir plačiai visuomenei. Derėtų pastebėti ir tai, kad bajorų heraldikos šaltiniai yra tam tikri jų kultūros ar tapatybės ženklai, kurie savo vizualine prasme yra palyginti „patrauklūs“ ir iš dalies lengviau suprantami plačiai visuomenei. Neretai yra be galo sunku sudominti muziejaus arba archyvo lankytoją XVI a. rusėnų kalba rašytu rankraščiu, tačiau XVI a. bajoro antspaudas arba XVII a. portretas su herbu tarsi lengviau patraukia paprasto lankytojo dėmesį. Taigi tokiu atveju bajorų heraldikos šaltinius saugančios / globojančios Lietuvos atminties institucijos (bibliotekos, muziejai, archyvai) prisiima atsakomybę ne tik tuos šaltinius saugoti, tačiau ir tinkamai juos pristatyti visuomenei. Ilgą laiką šiose institucijose saugoti Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniai nesulaukdavo atskiro dėmesio. Šiandien situacija po truputį keičiasi ir galima pamatyti pirmuosius darbo rezultatus – iš užmaršties iškyla ilgus metus muziejų saugyklose saugotas Žemaitijos bajorų heraldikos paveldas. Žinoma, kad bene gausiausi Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniai yra saugomi Šiaulių „Aušros“ ir Telšių „Alkos“ muziejų saugyklose. Dalis

¹ Projektą finansuoja Lietuvos kultūros taryba, individualios stipendijos kultūros ar meno kūrėjui mokėjimo sutarties Nr. S-ST-I-5 (67). Tyrimui atlikti pasirinkti Žemaičių „Alkos“ (Telšiai), Kretingos, Žemaičių dailės (Plungė), Lietuvos dailės (Vilnius) muziejai.

1 pav. XVI a. pabaigos Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio portretas su jo herbu Lietuvos dailės muziejaus Vilniaus paveikslų galerijoje. Gabrielės Jasiūnienės daryta nuotrauka

2 pav. XVII a. Jono Karolio Chodkevičiaus portretas su jo herbu kabo Lietuvos dailės muziejaus Vilniaus paveikslų galerijos pirmajame aukšte (LDM T 12631)

šių eksponatų ir muziejinių vertybių yra viešinami Lietuvos integratioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS)². Tačiau šiame straipsnyje nutarta aptarti keletą atvejų, kuomet Žemaitijos bajorams priklausę heraldikos šaltiniai yra reprezentuojami viešai – parodose, ekspozicijose ir pan.

Lietuvos dailės muziejaus Vilniaus paveikslų galerijoje kabo vos devyni asmenų, bent kokiais ryšiais susijusių su Žemaitijos bajorija, portretai. Iš šių devynių portretų tik keturiuose vaizduojami ir portretuojamųjų herbai. Pavyzdžiui, vienoje iš parodos salių kabo XVI a. pabaigoje tapytas Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio portretas, kurio viršutiniame kairiajame kampe vaizduojamas vyskupo herbas Rožė (lenk. *Poraj*). Virš herbo skydo matoma vyskupo mitra ir pastoralas (žr. 1 pav.). Atkreiptinas dėmesys, kad XVII a. tapytas LDK etmono, Vilniaus vaivados, Žemaitijos seniūno (1599–1616) Jono Karolio Chodkevičiaus portretas su jo herbu šioje galerijoje kabo pirmojo aukšto vestibulyje ir pasitinka ateinančiuosius. Matyti, kad kairiajame kampe, rusvos spalvos kartuše, vaizduojamas stulpų stovinis auksinis grifas, letenoje laikantis kalaviją. Virš kartušo – juodos spalvos grotelinis šalmas, o virš jo pavaizduota karūna, o šalmo papuošale yra toks pat grifas. Paminėtina, kad grifas

Chodkevičių heraldikoje pradėtas vaizduoti, jiems suteikus Šklovo ir Myšo grafo titulą (žr. 2 pav.).

Įdomu, kad pasirinktuose muziejuose eksponuojami ne tik portretai, puošti herbais, tačiau ir kiti daiktai. Kretingos muziejuje eksponuojamos septynios XIX a. grafų Tiškevičių kėdės, kurių atlošai išraižyti giminės herbu Leliva (lenk. *Leliwa*) – skyde vaizduojamas pakeltais galais į viršų pusmėnulis ir šešiakampė žvaigždė. Virš herbo skydo – grafų karūnėlė su devyniais perlais, šalmo papuošale – penkios stručio plunksnos ir pusmėnulis su šešiakampe žvaigžde (žr. 3 pav.)

Žemaičių muziejuje „Alka“ eksponuojamas XIX a. Pliaterių šeimos herbinis spaudas, kuris ekspozicijoje klaidingai vadinamas antspaudu. Šiame spaude vaizduojamos trys juostelės, pervertos kaspiniu. Virš herbo skydų – grafų karūna, o iš šonų – mantija. Kretingos muziejus savo ekspozicijos lankytojams pristato XIX a. Tiškevičių servizą, kurio dvi lėkštes ir du dubenis puošia giminės herbas Leliva (lenk. *Leliwa*) (žr. 4 pav.). Paminėtina, kad atliekant tyrimą – pristatant Žemaitijos bajorų heraldikos šaltinius – tokios naujos technologijos kaip kompiuteriai, planšetiniai kompiuteriai pasirinktuose muziejuose nėra naudojami.

² Lietuvos integrati muziejų informacinė sistema. Prieiga internete: <https://www.limis.lt/>.

3 pav. Kretingos muziejuje eksponuojamos septynios XIX a. grafų Tiškevičių kėdės, kurių atlošai puošti giminės herbu Leliva (lenk. Leliwa). Gabrielės Jasiūnienės daryta nuotrauka

4 pav. Kretingos muziejuje eksponuojamas XIX a. servizas, puoštas Tiškevičių šeimos herbu. Gabrielės Jasiūnienės daryta nuotrauka

Virtualios parodos yra dar viena niša, kur galima viešinti Žemaitijos bajorų heraldikos šaltinius. Vertas dėmesio Lietuvos valstybės istorijos archyvo, Šiaulių „Aušros“, Žemaičių dailės, Žemaičių „Alkos“ ir kelių kitų muziejų bei bibliotekų projektas – virtuali paroda „Kunigaikščių Oginskių dokumentinis paveldas“³. Šioje virtualioje parodoje pristatomas gausus Oginskių giminės paveldas – dokumentai, korespondencija, testamentai, portretai, literatūros kūriniai, nuotraukos. Žinoma, kad šios giminės atstovai gyveno Žemaitijoje (Rietave, Plungėje). Itin svarbus šioje svetainėje yra Oginskių herbas Vartai (lenk. *Brama*), kuriame vaizduojami vartai, įkomponuoti kunigaikštiškoje mantijoje, virš jos – kunigaikštiška kepurė. Peržiūrėjus šią svetainę, matyti, kad herbas yra itin svarbi dizaino priemonė – jis vaizduojamas tituliname lape, virtualioje parodoje publikuojama piešta Oginskių herbo iliustracija, pristatomi literatūros kūriniai, kuriuose vaizduojamas giminės herbas (žr. 5 pav.) 2015 m. Žemaičių muziejus „Alka“ sukūrė virtualią parodą „Pasisveikinimas su Mykolu Kleopu Oginskiu (1765–1833). Kunigaikščiai Oginskiai ir

jų dvarų paveldas“⁴. Šioje parodoje iš 18 įvairaus eksponatų tik du eksponatai – nežinomo Oginskių vyro paveikslas ir lėkštė – yra su minėtu Oginskių giminės herbu Vartai (lenk. *Brama*). 2016 m. Žemaičių muziejus „Alka“ sukūrė dar vieną virtualią parodą „Išsaugotas dvarų paveldas“, kurioje eksponuojami 22 tapybos darbai (portretai ir peizažai), iš kurių tik du – XVI a. Šarljo Šuazelio-Gufjė ir XIX a. Stepono Emeryko Broel-Pliaterio portretai – yra su jų herbais⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek stacionariose, tiek virtualiose parodose eksponatai su giminių herbais yra rodomi, tačiau apie giminės herbą daugiau jokių žinių nėra pateikiama.

Tyrime dalyvavusiuose muziejuose yra skiriama gana nemažai dėmesio tam, kad lankytojas galėtų išsinešti namo kokį nors leidinį ar suvenyrą. Įdomu, kad ant dalies šių suvenyrų ir leidiniuose galima pamatyti Žemaitijos bajorų herbų ir kitų heraldikos šaltinių. Pavyzdžiui, 2010 m. Žemaičių muziejus „Alka“ išleido katalogą „Žemaitijos dvarų

³ Virtuali paroda „Kunigaikščių Oginskių dokumentinis paveldas“. Prieiga internete: <http://parodos.mab.lt/oginskiai/>.

⁴ Virtuali paroda „Pasisveikinimas su Mykolu Kleopu Oginskiu“ (1765–1833). Kunigaikščiai Oginskiai ir jų dvarų paveldas“. Prieiga internete: <http://www.muziejusalka.lt/lt/muziejaus-veikla/ekspozicijos/>.

⁵ Virtuali paroda „Išsaugotas dvarų paveldas“. Prieiga internete: <http://www.muziejusalka.lt/lt/muziejaus-veikla/ekspozicijos/>.

Kunigaikščių Oginskių dokumentinis paveldas

Kilmė

Privatus gyvenimas »

Ūkinė veikla »

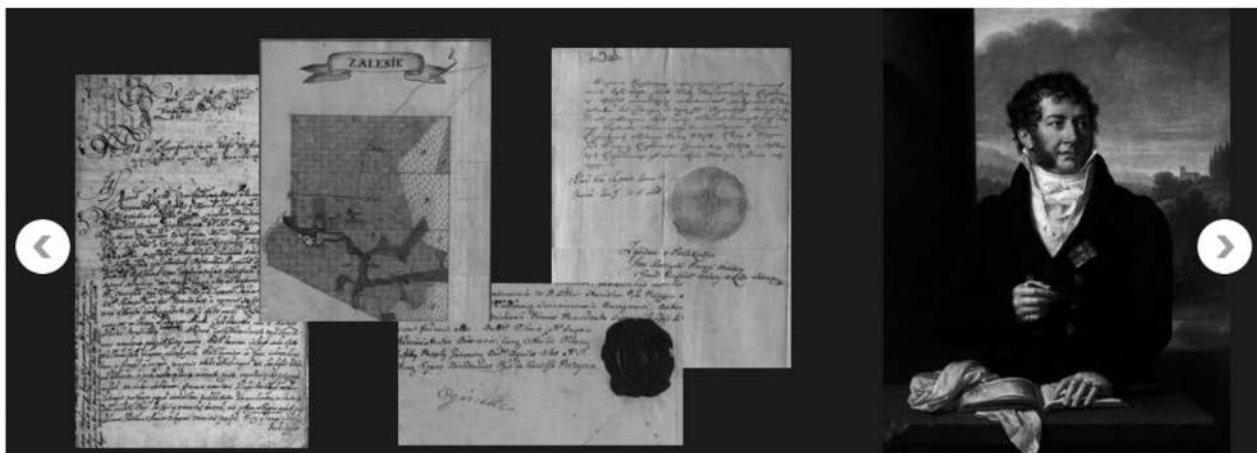
Valstybinė veikla »

Kultūrinė veikla »

Paveldas »

Apie projektą

ieškoti šiame puslapyje

5 pav. Virtuali paroda „Kunigaikščių Oginskių dokumentinis paveldas“.
Šioje parodoje kunigaikščių Oginskių dokumentai – svarbi iliustracinė priemonė

meno kolekcija „Alkos“ muziejuje. Katalogas⁶, o 2012 m. – leidinį „Žemaičių muziejus Alka. Vadovas po muziejų“⁷. Naujausias leidinys – Kretingos muziejaus 2018 m. pasirodžiusi knyga „Atgimęs Kretingos grafų Tiškevičių dvaras“⁸. Šiuose leidiniuose lankytojiui rodomi ir Žemaitijos bajorų heraldikos šaltiniai, tačiau plačiau apie herbus neužsimenama. Įdomu, kad Žemaičių dailės muziejuje (Plungė) galima įsigyti net penkių rūšių puodelių ir trylikos rūšių magnetukų, ant kurių pavaizduotas Oginskių herbas Vartai (lenk. *Brama*) (žr. 6 pav.).

Atliekant analizę pastebėta, kad taip Žemaitijos bajorų herbai po truputį tampa tam tikru prekės ženklu, pavyzdžiui, grafų Tiškevičių herbas Leliva (lenk. *Leliwa*) Kretingos muziejaus socialinio tinklo *facebook* paskyroje⁹. Tas pats herbas vaizduojamas ir ant bent trijų vidinių muziejaus durų. Oginskių herbą galima pamatyti stende, vos atvykus į stovėjimo aikštelę prie muziejaus Plungėje. Panašūs standai stovi ir muziejaus viduje. Vis dėlto reikėtų akcentuoti, kad Žemaičių dailės muziejuje ir Kre-

tingos muziejuje kabo standai, kuriuose galima rasti ir vertingos informacijos apie bajorų giminių herbus. Žemaičių dailės muziejaus stende publikuojama XVII–XVIII alegorija, kurioje vaizduojamas Oginskių giminės herbas Vartai (lenk. *Brama*), o prie Mykolo ir Marijos Oginskių fotografijų vaizduojami jų herbai. Kretingos muziejuje esančiame stende vaizduojami Sapiegų, Masalskių, Potockių, Zubovų herbai. Kitame stende – Kęsgailių ir Chodkevičių herbai.

Apibendrinant derėtų pastebėti, kad straipsnyje aptarta tik keletas atvejų, kuomet pasirinkti Lietuvos muziejai siekia sudominti savo eksponatais lankytojus ir bent šiek tiek jiems pristatyti Žemaitijos bajorų heraldiką. Vis dėlto derėtų pripažinti, kad tai tik pradžia – yra akcentuojamas herbas kaip eksponato dalis arba herbas kaip tam tikra įvaizdžio dalis. Labai dažnai trūksta itin svarbių akcentų, kad lankytojas ne tik pamatytų herbą, tačiau ir suprastų jo reikšmę.

⁶ Žemaitijos dvarų meno kolekcija „Alkos“ muziejuje, sudarytoja Z. Dargaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010.

⁷ Žemaičių muziejus Alka. Vadovas po muziejų, sudarytoja E. Spudytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012.

⁸ Atgimęs Kretingos grafų Tiškevičių dvaras, sudarytoja J. Kietkutė, Kretinga: Kretingos muziejus, 2018.

⁹ Kretingos muziejaus socialinė paskyra. Prieiga internete: <https://www.facebook.com/kretingosmuziejus/>.

Jonas SIREIKA

Amžinojo poilsio jį palydėjo tūkstančiai miestiečių...

Savo prisiminimuose „Gyvenimo vieškeliais“, kurie iš tiesų yra kur kas daugiau nei paprasti prisiminimai, tarpukario Šiaulių metraštininkas Peliksas Bugailiškis rašo apie Šiaulių miesto istorijoje išskirtines laidotuves: „Laidotuvėse, galima sakyti, dalyvavo visas miestas.“¹ Kas buvo šis žmogus, taip pagerbtas šiauliečių, kodėl, moirai Atropei nukirpus jo gyvenimo siūlą², būtent jis sulaukė didžiausios miestiečių pagarbos? Tai Vaclovas Bielskis (1870–1936), neeilinė asmenybė, kurią, be jokių abejonių, priskiriame Pirmosios Lietuvos Respublikos laikų Šiaulių miesto elitui. Tačiau su tam tikromis išlygomis esamo pagrindo žymųjį šiaulietį laikyti ir Tarpukario Lietuvos elito dalimi. Savo gyvenime jis ne kartą pasireiškė ir kaip lietuvių, Lietuvos politikos, ekonomikos ir kultūros veikėjas. V. Bielskio amžininkas, taip pat miesto elito narys, beje, pagal politines pažiūras jo oponentas, krikščionis demokratas Domas Jasaitis (1898–1977) yra pabrėžęs, kad „<...> jo veiklos įtaka pasiekdavo visos Lietuvos ribas ir net išeidavo už jos sienų“³.

Sąvoka *elitas*⁴ nėra vienareikšmis žodis, jo apibrėžtis priklauso nuo gyvenamojo laikotarpio ir sąvoką vartojančiojo sampratos. Šiame straipsnyje elitui priskiriami tie visuomenės nariai, kurie išsiskiria iš kitų plačiu išsilavinimu, kultūringumu, aktyvia ir naudinga visuomenei veikla, didele įtaka jai, yra visuomenės pripažinti kaip autoritetai.

Šiauliečiams, miesto ir plačiaja prasme krašto gyventojams V. Bielskis yra daugiau ar mažiau žinoma asmenybė, bet iki šiol nesulaukė didesnio istorikų, žurnalistų dėmesio. 2020 m. sukaks 150 metų nuo šio mūsų miesto ir krašto istorijoje gilų pėdsaką palikusio žmogaus gimimo. Tai paskatino mane imtis plunksnos, idėmiau įsiziūrėti į žmogaus, kūrusio europietiską miestą ir bendruomenę, moderniuosius Šiaulius, asmenybę, veiklą. Dėl to, kad V. Bielskis pasižymėjo ypač plačia, įvairiapuse veikla, šiame straipsnyje nebus aptariami kai kurie jo darbo barai, pirmiausia susiję su knygų leidyba ir publikacijomis periodinėje spaudoje.

V. Bielskis gyveno dviejų visiškai skirtingų epochų – carizmo ir Nepriklausomos Lietuvos, dabar dažnai vadinamos Pirmąja Lietuvos Respublika, – laikais. O tarp jų įsiterpė Pirmasis pasaulinis karas, tapęs sunkių išbandymų metais daugumai šiauliečių, žinoma, ir mūsų herojui. Jo gyvenimo

¹ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 185.

² Senovės graikų mitologijoje Atropė buvo viena iš trijų moirų, likimo deivių, lėmusių žmonių gyvenimus.

³ Vaclovo Bielskio nekrologas, *ŠAM*, I-R 6106, l. 1.

⁴ Elitas (pranc. *elite*) – geriausieji, rinktiniai.

Trečioji Šiaulių apskrities taryba 1924–1927 m. V. Bielskis sėdi penktas iš kairės. Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

laikotarpiui buvo būdinga didelė socialinė, ekonominė, politinė ir kultūrinė kaita, visuomeninių procesų intensyvumas, dramatiškumas. V. Bielskis buvo visuomeniškai reikšminga asmenybė, kėlus daugiau kaip šimtą metų trukusios rusų okupacijos (1795–1915) ir Pirmojo pasaulinio karo nualintą Lietuvą naujam, laisvam, gyvenimui. Tuomet, po baudžiavos panaikinimo, svetimųjų jungo nubloškimo, iš esmės pasikeitė visuomenė, gyvenimo sąlygos šalyje ir mieste. V. Bielskis užaugo, subrendo kaip asmenybė ir veikė tomis sudėtingomis istorinėmis sąlygomis. Ši aplinkybė darė įtaką žymiajam šiauliečiui, o jis turėjo įtakos savo aplinkai, miesto bendruomenei ir visai mūsų krašto visuomenei.

Kilmė, išsilavinimas, pasaulėžiūra

V. Bielskis gimė Šiluvos valsčiuje, Semeniškių kaime, kaip pabrėžia jo jaunesnis bendražygis Jackus Sondeckis, buvo tikras žemaitis⁵. Jis buvo jauniausias Veronikos ir Mykolo Bielskių sūnus. V. Bielskio protėviai iš tėvo pusės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės unijos bajorai. Bielskiai žemės nebeturėjo, kaip ir daugelis kitų Šiaulių bajorų, jau seniai gyveno ir dirbo mieste, buvo glaudžiai susiję su grafais Zubovais, bene įtakingiausia Šiaulių miesto šeima

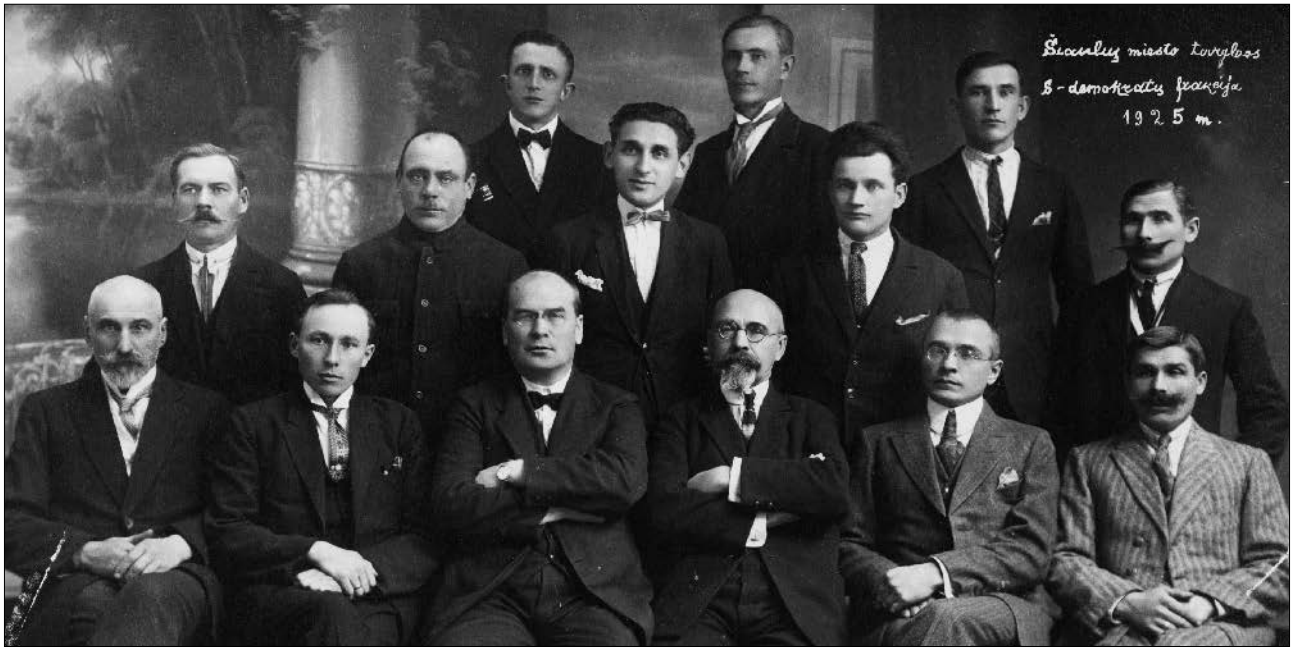
XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje. Bielskių herbe vaizduojamas tarp sukryžiuotų iečių ir karališkųjų plunksnų šokantis ožys. Įdomu tai, kad kaip prisimena jo duktė Valerija Bielskytė-Anyšienė, tarpukariu „Gubernijos“ bravoro gaminamo alaus etiketė priminė Bielskių herbą (kaip matysime toliau, V. Bielskis kurį laiką administravo „Guberniją“, tai gal šis panašumas nėra atsitiktinis?).

Su mokslais Mykolo Bielskio jaunėliui pasisekė – norintiems mokytis iš pradžių nereikėjo vykti kur nors toli, kaip daugeliui kitų to meto jaunuolių. Jis sėkmingai baigė Šiaulių berniukų gimnaziją, o tada jau leidosi į Sankt Peterburgą, lietuvių vadintą Petrapilium. Dvejus metus studijavo Rusijos sostinėje veikusiame universitete, bet, pasikeitus apsisprendimui dėl profesijos, perėjo į Petrapilio technologijos institutą ir jį pabaigęs gavo inžinieriaus diplomą.

V. Bielskis žinomas kaip socialdemokratas, aktyvus lietuvių tautinio sąjūdžio dalyvis. Jo politinės pažiūros formavosi ilgokai, neišvengta ir tam tikrų idėjinių svyravimų, prieštaravimų, blaškymosi. Mokydamasis Šiaulių berniukų gimnazijoje⁶ radikalus bajoraitis V. Bielskis buvo nusiteikęs priešiš- kai tuometės valdžios atžvilgiu, dalyvavo iš Šiaulių krašto kilusio vieno pirmųjų Lietuvos marksistų, „Proletariato“ partijos kūrėjų ir vadovų Liudviko

⁵ Sondeckis J., *Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai*, knygos sud. ir atsak. red. J. Sireika, Šiauliai, 1994, p. 171.

⁶ Carų laikais ji buvo vadinama Šavelskaja mužskaja gimnazija – Šiaulių vyrų gimnazija.

Šiaulių miesto tarybos Socialdemokratų partijos frakcija. V. Bielskis sėdi trečias iš dešinės. Chaimo Zakso nuotrauka, 1925 m. ŠAM T-N 6004/2

Janavičiaus (1859–1902) organizuotame ir kuruojamame slaptame būrelyje, patyrė jo idėjinį poveikį. Jaunuolis įkūrė gimnazistų savišvietos būrelio bibliotekėlę⁷, kurioje buvo valdžios draudžiamų knygų. Didelę įtaką V. Bielskio idėjinei politinei orientacijai turėjo brolis, susisiekimo inžinierius Jonas Bielskis (1855–1904). Jis dalyvavo lenkų ir rusų revoliuciniuose sąjūdžiuose, rėmė revoliucionierius, viename jų, nužudžiusiam Petrapilio ochrankos⁸ viršininką, padėjo pabėgti į užsienį. J. Bielskio bute Liepojos uostamiestyje rinkdavosi ir bendravo pažangūs moksleiviai, visuomenininkai, kurie siekė caro valdžios žlugimo ir tautų išsilaisvinimo. Tam raičiai priklausė ir broliai Narutavičiai⁹ (Stanislovas, Gabrielius), taip pat Vincentas Janavičius iš Aleksandrijos¹⁰. Studijų metais Petrapilio universitete (1889–1891) jaunuolių trumpam buvo patraukę kadetai¹¹, kurie, veikiami Vakarų Europos liberalizmo, pasisakė už caro valdžios apribojimą, konstitucinę

demokratiją, reformas. 1905 m. grįžęs namo po darbo geležies įmonėje (Ukrainoje, Jakaterinoslave¹²), V. Bielskis dalyvavo Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių skyriaus organizacijos veikloje. Tai žinoma iš carizmo laikais padaryto valdiško prierašo, esančio prie kultūros draugijos „Varpas“ steigėjų sąrašo. Ten nurodyta, kad V. Bielskis 1904–1905 m. priklausė Socialdemokratų partijai¹³. Įdomu, kad nors miesto valdžia žinojo apie nelegalią V. Bielskio veiklą, tai nesutrukdė pastarajam 1908 m. tapti vienu iš „Varpo“ steigėjų. Dėl represijų, vykdytų prieš 1905–1907 m. revoliucijos dalyvius, miesto socialdemokratų, taigi ir V. Bielskio, veikla kuriam laikui buvo nuslopusi. Rusijoje 1916–1917 m. V. Bielskis buvo suartėjęs su eserais¹⁴, dalyvavo Vasario revoliucijoje. Kaip geras oratorius suagitavo ir į Rusijos valstybės dūmą Petrograde vasario mėnesį atvedė revoliucingai nusiteikusių I pulką¹⁵. Tai turėjo įtakos sėkmingai Vasario revoliucijos pradžiai.

⁷ *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, atsak. red. L. Mulevičius, red. A. Gumuliauskas, Šiauliai, 1991, p. 118.

⁸ Ochranka – caro slaptoji politinė policija, KGB pirmtakė.

⁹ G. Narutavičius 1922 m. tapo pirmuoju Lenkijos prezidentu ir po kelių dienų buvo nušautas fanatiko. S. Narutavičius nuėjo su lietuviais ir pasirašė 1918 m. vasario 16-osios Nepriklausomybės aktą. Tiesa, jis pasirašė Aktą ne kaip Narutavičius, bet kaip Narutowich.

¹⁰ Jonas Bielskis, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, t. 2, p. 500.

¹¹ Kadetų partijos pavadinimas yra rusiškų žodžių *konstitucijoje demokraty* (liet. *konstituciniai demokratai*) santrumpa.

¹² Jakaterinoslavas, sovietmečiu vadintas Dniepropetrovsku, dabar yra Dniepras (ukr. *Dnipro*).

¹³ Список учредителей и членов правления общесва Варпас, *Kauno regioninis valstybės archyvas*, f. Y-28, b. 1, l. 26.

¹⁴ Eserai – rusiškų žodžių *revoliucionyje demokraty* (liet. *revoliuciniai demokratai*) santrumpa. Eserais vadinta partija, veikusi 1901–1922 m., kovoje prieš carizmą taikiusiu teroro metodus.

¹⁵ Vaclovas Bielskis, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. III, p. 174.

„Gubernijos“ alaus bravoro bendrovėje. V. Bielskis sėdi viduryje. Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

Rusijoje, 1917 m. pabaigoje įvykus Spalio perversmui, jis bendradarbiavo ir su bolševikais, buvo paskirtas Lietuvių liaudies komisariato Maskvoje Likvidacijos skyriaus, kuris turėjo rūpintis iš Lietuvos karo metu išvežtų turtų grąžinimu, vadovu, o 1919 m. pradžioje dirbo trumpai gyvavusio Litbelo¹⁶ žemdirbystės liaudies komisaru bolševikinėje Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vadovaujamoje vyriausybėje. Savo kailiu patyręs, kas yra bolševikai, nusivylęs tuo režimu, kai tik lenkai užėmė Vilnių, jis nepabėgo į Maskvą kaip kiti komisarai, bet liko istorinėje Lietuvos sostinėje, o netrukus persikėlė į Kauną. V. Bielskis gavo pamoką, kuri lėmė jo galutinį atsiribojimą nuo radikalių bolševikų ir prisijungimą prie nuosaikiųjų, europinio tipo, socialistų. Žinoma, kyla klausimas, kaip ką tik buvęs „raudonas“, „vakarykštis komisaras“ V. Bielskis paskiriamas dirbti besikuriančios Nepriklausomos Lietuvos geležinkelių valdyboje? Atsakymas gana paprastas. Pirma, jam padėjo pažintys su aukštais pareigūnais. Juk 1919 m. valstybę ant kojų pastatė kairiųjų pažiūrų valstietis liaudininkas Mykolas Sleževičius, o jo vadovaujamose II ir IV vyriausybėse ministrais dirbo dar keli kairiųjų pažiūrų ministrai, tarp jų ir socialdemokratas Steponas Kairys. Antra, tuo metu valstybei verkiant reikėjo specialistų, ir kaip

tik tuo laiku atsirado Ukrainoje, Malcevo metalo apdirbimo įmonėje, dirbęs V. Bielskis...

1922–1936 m., gyvendamas Nepriklausomoje Lietuvoje, V. Bielskis idėjiškai nebesiblaškė, reiškėsi kaip vienas nuosekliausių ir aktyviausių miesto socialdemokratų, nuo 1923 m. priklausė Lietuvos socialdemokratų partijos Šiaulių miesto ir apskrities vadovybei. Lietuvos socialdemokratai tuo metu buvo griežtai atsiriboję nuo bolševikų, laikėsi tautinių pozicijų, nors formaliai pripažino K. Markso mokymą, išskyrus svarbią idėją apie proletariato diktatūros būtinumą, kuri, įgyvendinta Rusijoje, lėmė ten masinį terorą.

Nemažai XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos, kaip ir apskritai Europos, inteligentų dėl pozityvizmo ir marksizmo ideologijų įtakos kritiškai vertino Katalikų bažnyčios, jos tarnų – kunigų – veiklą, tapo laisvamaniais, bet nebūtinai ateistais. Toks buvo ir V. Bielskis. Jo duktė Valerija, prisimindama tėvą, sakė: „Beveik visa jo generacijos kairioji inteligentija priklausė laisvamaniams, bet toli gražu ne visi buvo ateistai.“¹⁷ Būdamas laisvamaniu jis, kaip tvirtina V. Bielskio duktė, nors kritikavo klerikalizmą, manė, kad kunigai per toli nuo religijos, bet neneigė Dievo, gerbdamas juos, bendravo su įvairių įsitikinimų ir religijų žmonėmis.

¹⁶ Litbelas – Lietuvos ir Baltarusijos sovietinė kvazivalstybė.

¹⁷ V. Bielskio anūkės Gražinos Slavėnienės, Valerijos Bielskaitės-Anysienės duktės, atsiminimai, *ŠAM*, J-R 6109, l. 2.

Suomių žurnalistų viešnagė Šiauliuose 1925 m. gegužės 22 d. V. Bielskis sėdi trečias iš dešinės.
Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

Profesinė ir visuomeninė veikla

P. Bugailiškis, lakoniškai apibūdindamas V. Bielskį, pabrėžė, kad jis buvo „<...> veiklus specialistas ir visuomenininkas“¹⁸, „geras specialistas inžinierius“¹⁹. Jį, kaip aukštos kvalifikacijos specialistą, pasižymėjusį ir organizaciniais gebėjimais, gerai vertino tiek caro, tiek ir Nepriklausomos Lietuvos valdžia, taip pat grafas Vladimiras Zubovas (1862–1933). Nors neaišku, į kokias pareigas Petrapilio technologijos instituto absolventas V. Bielskis buvo paskirtas Ukrainoje²⁰, Malcevo metalo apdirbimo įmonėje²¹, tačiau neabejotina, kad tai buvo atsakingos, galbūt kokio nors gamybos baro inžinieriaus pareigos. Jo duktė Valerija prisiminimuose yra pabrėžusi, kad „<...> tėvas gavo gerą tarnybą“²².

1905 m. grįžusį namo inžinierių Gubernijos dvoro savininkas V. Zubovas įdarbino savo vyriausiuoju įgaliotiniu Gubernijos dvare, malūne ir kitose jam priklausančiose įmonėse²³, kur per 10 metų jis „<...>

sukūrė stambų pramonės židinį“²⁴. Būtent tuomet Gubernija pradėjo kilti kaip pramonės rajonas, kaip toks galutinai susidarė jau Nepriklausomoje Lietuvoje. Po Pirmojo pasaulinio karo ir suirutės, vykstant Lietuvos atkūrimo darbams, V. Bielskis, jau kaip patyręs ir labai kvalifikuotas specialistas, buvo paskirtas Lietuvos geležinkelių valdybos nariu²⁵. Nuo 1928 m. iki 1936 m. jis vadovavo Šiaulių apygardos Ligonų kasos valdybai. Šios pareigos V. Bielskiui labai tiko, mat inžinierius nuo jaunystės pasižymėjo organizaciniais gebėjimais, o socialinė sritis, rūpinimasis kitais, ypač socialiai nuskriaustaisiais, buvo tarsi jo *credo*. Kaip inžinierius V. Bielskis kartu su K. Venclauskiu, D. Jasaičiu, S. Lukauskiu, R. Skipičiu, K. Bieliniu, J. Šalkauskiu ir kai kuriais kitais miestiečiais daug nuveikė, kad būtų atstatyti Pirmojo pasaulinio karo metais beveik iki pamatų sugriauti Šiauliai.

V. Bielskis – sąmoningas, itin visuomeniškas ir visais Lietuvos istorijos etapais aktyvus žmogus, tautinio sąjūdžio metu pasukęs į lietuviybę iš lenkakalbės bajorijos. Jaunuolis apsisprendė būti lietuviu, nors dauguma bajorų kilmės jaunuolių pasirinko lenkišką tapatybę. Studijuodamas Peterburge, jis išitraukė į lietuviškų organizacijų, o vėliau, jau Ukrainoje, ir nelegalios lietuviškos

¹⁸ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, p. 185.

¹⁹ *Ten pat*.

²⁰ P. Bugailiškis V. Bielskio buvimo vietą (žr. p. 185) nurodo Pietų Rusiją. Bet jis netikslus, nes V. Bielskis gyveno ir dirbo Jakaterinoslave.

²¹ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, p. 184; Sondeckis J., *Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai*, p. 171.

²² Bielskytė V., Medemrodės dvaras, *Vienybė*, 2017-02-08.

²³ Sondeckis J., *Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai*, p. 171.

²⁴ Vaclovo Bielskio nekrologas, *ŠAM*, I-R 6106, l. 1.

²⁵ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, p. 185.

V. Bielskis (sėdi centre) su Šiaulių suaugusiųjų gimnazijos auklėtiniais 1926 m.
Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

spaudos platinimo darbą. Dėl to net nukentėjo – buvo areštuotas ir kalinamas²⁶. Tiesa, J. Sondeckio atsiminimuose randame, kad žymusis jo bendražygis, dirbdamas miesto burmistru, dalyvavo 1905–1907 m. revoliucijoje ir dėl to nukentėjo²⁷. Bet garbusis eksburmistras čia bus supainiojęs, nes tokiu atveju, be jokių abejonių, V. Bielskiui vėliau nebūtų leista tapti nei vienu iš „Varpo“ steigėjų, nei juo labiau Šiaulių miesto dūmos nariu nuo 1911 m.

1905–1907 m. revoliucija privertė caro valdžią padaryti nuolaidų visuomenei, tapo įmanoma legali veikla imperijos vienos ar kitos tautos labui, o 1917 m. žlugus carizmui, pavergtųjų tautų priešininkai atstovai pradėjo kovoti, iš pradžių siekdami pagerinti, o vėliau ir išlaisvinti jas. 1905 m. V. Bielskis, kaip atstovas nuo Kauno gubernijos, dalyvavo Rusijos zemstų²⁸ ir miestų savivaldybių atstovų suvažiavime Maskvoje, paskui – tautinių mažumų konferencijoje Kijeve, kur Lietuvai buvo pripažinta atsiskyrimo nuo Rusijos teisė.

Dėl Pirmojo pasaulinio karo veiksmų Lietuvoje pasitraukęs į Rusiją, V. Bielskis ir ten neatitrūko nuo lietuvių socialinių ir tautinių reikalų: dirbo

„Grūdo“ draugijoje²⁹, tapo 1917 m. kovo 1 d. iš lietuvių, atsidūrusių Rusijoje, įvairių politinių srovių atstovų sudarytos Lietuvių tautos tarybos nariu ir vienu jos pirmininkų. Tų pačių metų gegužės 27 d. jis dalyvavo Lietuvių seimo, kuris įvyko Petrapilyje ir priėmė rezoliuciją dėl Nepriklausomos Lietuvos kūrimo, darbe³⁰.

Gyvendamas Lietuvoje, tiek carų, tiek Nepriklausomoje, V. Bielskis visą laiką dirbo kaip visuomenininkas, kuris siekia didinti lietuvių tautinį sąmoningumą, kelti jų kultūrinį lygį, ugdyti demokratines pažiūras. Todėl V. Bielskio pavardę, kaip steigėjo arba aktyvaus nario, bendradarbio, randame tarp 1900 m. Šiauliuose susikūrusios pirmosios viešosios bibliotekos draugijos, 1908 m. – kultūros draugijos „Varpas“, 1926 m. perėmusios valdžios sužlugdytos „Kultūros bendrovės“ veiklą, Kultūros švietimo draugijos, visai Lietuvai skirto, labai reikšmingo žurnalo „Kultūra“, kitų draugijų, organizacijų sąrašuose.

Siekdamas, kad lietuviai turėtų literatūros gimtąją kalbą, 1911 m. V. Bielskis kartu su keliais

²⁶ Valerija Bielskytė-Anysienė, *Vienybė*, 2017-02-08.

²⁷ Sondeckis J., *Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai*, p. 171.

²⁸ Zemstva (žemietija) – kaimiškos savivaldos forma Rusijoje, įkurta po baudžios panaikinimo. Lietuvoje valdžia zemstų nekūrė.

²⁹ „Grūdo“ draugiją įkūrė kairieji politikai (liaudininkai ir socialdemokratai) Rusijoje 1916 m. pabaigoje pabėgėliams iš Lietuvos remti. 1918 m. pirmojoje pusėje V. Bielskis buvo draugijos valdybos pirmininko pavaduotojas.

³⁰ Tiesa, V. Bielskis kartu su kitais kairiaisiais Seimo dalyviais pasisakė už autonominę Lietuvą demokratinės Rusijos sudėtyje.

Šiaulių suaugusiųjų gimnazija 1926 m. V. Bielskis sėdi aštuntas iš kairės. Nuotrauka iš Petro Kaminsko archyvo

kitais visuomenininkais įkūrė „Sietyno“ bendrovę lietuviškomis knygoms leisti, dirbo jos vadovybėje. Būdamas dosnus finansavo U. Sinklerio (*Sinclair*) romano „Pelkės“ išleidimą lietuvių kalba I. Brevdos spaustuvėje³¹.

Siekiant ugdyti demokratiją arba kovoti su jos priešininkais, kaip ir apskritai rūpintis miestiečių gerove, spręsti to meto socialines problemas, buvo naudinga dirbti miesto savivaldybėje. 1925 m. socialdemokratų sąrašė V. Bielskis buvo išrinktas į Šiaulių miesto tarybą ir tapo tuo metu paties autoritentingiausio ir įtakingiausio politiko, taip pat socialdemokrato Kazimiero Venclauskio pavaduotoju. Šias pareigas V. Bielskis ėjo iki 1931 m., kai tautininkų valdžia, vykdydama savivaldos apribojimo politiką³², pritaikė naują Miestų savivaldos įstatymą³³, pasirašytą prezidento Antano Smetonos, nedemokratiškai organizavo rinkimus ir užtikrino pergalę savo partijai. Tačiau 1935 m. miesto tarybos rinkimus laimėjo socialdemokratai. V. Bielskis gavo 2758 balsus³⁴ (daugiau balsų surinko tik K. Venclauskis) ir vėl tapo tarybos nariu, kuriuo buvo iki mirties.

Asmenybė, šeima

V. Bielskis tapo istorine asmenybe dėl savo veiklos, kurią lėmė jo išsilavinimas, politinės pažiūros ir asmeninės savybės. Žymusis šiaulietis buvo inteligentiškas, tolerantiškas, jautrus, dosnus, demokratiškas, labai pareigingas žmogus. Kartu su juo miesto savivaldybėje dirbęs ir todėl gerai V. Bielskį pažinojęs J. Sondeckis jį apibūdino taip: „Demokratas ne falšyvas, nepaprasto pareigingumo žmogus.“³⁵ Be abejo, moralinėms jo asmenybės savybėms susiformuoti lemiama įtaką turėjo šeima, bajoriška kilmė iš tėvo pusės, taip pat to meto valstiečių kultūros moralinės nuostatos. Viena iš svarbiausių jo asmenybės savybių – oratoriaus gebėjimai, mokėjimas bendrauti, paveikti kitus. P. Bugailiškis rašo: „Jis buvo geras ir rimtas kalbėtojas bei turiningų paskaitų lektorius, ir buvo

mėgiamas kiekvienoje auditorijoje.“³⁶ J. Sondeckis V. Bielskį vadina populiariausiu P. Višinskio liaudies universiteto paskaitininku³⁷. V. Bielskis turėjo didelį autoritetą įvairiuose sluoksniuose, kaip pabrėžia P. Bugailiškis, buvo solidus, reprezentatyvus, gebėdavo rasti kalbą su visomis valdžiomis. Būtent todėl jo pagalbos prašydavo kiti lietuviai visuomenininkai, kai reikėdavo įregistruoti kokią nors draugiją, sudaryti sąlygas jai veikti carų laikais.

V. Bielskis galėjo padaryti ypač daug dėl savo nepaprastos energijos, veiklos tikslingumo, racionalumo, pragmatiško požiūrio ir gebėjimo organizuoti, suburti kitus prasmingiems, visuomenei naudingiems darbams.

Ne toks sėkmingas kaip viešasis buvo privatus V. Bielskio gyvenimas. Studijų metais jis susipažino su kilmingų mergaičių instituto Petrapilyje auklėtine, kaip teigia jos duktė V. Bielskytė-Anysienė, liberalių pažiūrų Vera Ušakova ir ją vedė apie 1896 m.³⁸ Vera priklausė Rusijos aristokratų luomui. Jos tėvas buvo bajoras, kilęs iš surusėjusių totorių kunigaikščių giminės, o motina – iš rusų kunigaikščių Kalitejevų-Kalitų. Kalitejevai XVI a. trumpai giminiavosi net su Rusijos valdovu: garsusis caras Ivanas IV, dėl savo žiaurumo pramintas Rūsčiuoju³⁹, buvo vedęs Aną Kalitejevą⁴⁰. Vedybos tarp nekilmingų, bet universitetuose studijuojančių arba juos baigusių nekilmingų tuo laiku jau nebuvo visiškai nepriimtinos, nes daugelis bajorų suvokė mokslo, išsilavinimo, gerų perspektyvų karjeroje reikšmę. Tiesa, formaliai V. Bielskis visgi buvo kilmingas, nors ir neturtingas. Po studijų jaunieji apsigyveno Jakaterinoslave, dabartinėje Ukrainoje. Po nemalonumų Ukrainoje, kai buvo trumpam areštuotas, bet vėliau paleistas ir amnestuotas, V. Bielskis su žmona grįžo į Šiaulius. Žmona Vera, nors buvo rusė⁴¹, simpatizavo lietuviams ir rėmė vyrą, todėl sutiko vykti į Lietuvą. Kairiųjų politinių pažiūrų inžinierių įdarbino grafas V. Zubovas, kuris pats laikėsi kairiųjų pažiūrų, visai rėmė revoliucionierius, caro valdžios oponentus. Vera ir Vaclovas

³¹ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, p. 276, 278.

³² Sireika J., *Savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931 m., Šiauliai*, 1998, p. 97.

³³ Miestų savivaldybės įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1929-09-07.

³⁴ Sireika J., *Burmistras Jackus Sondeckis. Gyvenimas Lietuvoje*, p. 49.

³⁵ J. Sondeckio kalba Bostone 1983 m. sausio 15 d., *ŠAM*, R-I 8924, l. 18.

³⁶ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, p. 185.

³⁷ Sondeckis J., *Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai*, p. 172.

³⁸ Bielskytė-Anysienė V., *Medemrodės dvaras, Vienybė*, 2017-02-08.

³⁹ Jis nužudė ne tik daug bajorų, bet ir savo sūnų.

⁴⁰ Tai jo ketvirtoji žmona.

⁴¹ P. Bugailiškis savo atsiminimuose (žr. p. 185) klydo manydamas, kad Vera buvo ukrainietė.

Bielskiai apsigyveno ilgame, dideliame name su sodu. Jie bendravo su Janavičių ir Lukauskų šeimomis⁴². Teisininkas Stanislovas Lukauskis buvo geriausias V. Bielskio draugas nuo vaikystės laikų, taip pat draugavo su visais Zubovais. Kartu gyveno ir V. Bielskio mama „grynakraujė“ lietuvė⁴³ Veronika Bielskienė, o tėvas jau buvo miręs. Kadangi iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje vis dar dominavo lenkų kultūra, bajorai ir šiaip išsilavinę žmonės kalbėdavo lenkiškai. V. Bielskytė-Anysienė prisimena, kad tėvas Vaclovas savo žmoną Verą, kuri buvo stačiatikė, mokė kalbėti lenkiškai gana originaliu būdu – jai balsu skaitydavo lenkiškus romanus⁴⁴. Su savo mama V. Bielskis kalbėdavo lietuviškai, su Aleksandra Zuboviene (Vladimiro ir Dmitrijaus Zubovų motina), kurią visi labai gerbė, – lenkiškai. Tik vėliau, jau Nepriklausomoje Lietuvoje, visi pradėjo kalbėti lietuviškai. Sutuoctiniai susilaukė šeimos pagausėjimo – dukterų, kurios pagal tikybą buvo evangelikės reformatės.

Bielskių šeima dažnai svečiuodavosi pas grafus Zubovus Ginkūnų ir Bubių dvaruose. Tai lėmė Bielskių šeimos iširimą. Tai atsitiko dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jų dukros Valerijos žodžias, „Bubiai buvo nepaprasto grožio dvaras ant Dubysos kranto. Mano mama ten laikė arklių ir atvažiuodavo jodinėti. Dažnai atjodavo ir Vladimiras Zubovas. Abu buvo aistringi jojikai. Vera demonstruodavo jo arklius parodose, lenktynėse <...>. Vera buvo drąsi, jauna, savimi pasitikinti, temperamentinga. Vladimiras jai viskuo imponavo. Jis buvo labai stipraus charakterio, o didelis amžiaus skirtumas suteikė jam dar didesnę autoritetą. Mama augo našlaite, Vladimiras Nikolajevičius jai atstojo ir tėvą, kurio anksti neteko“⁴⁵. V. Zubovas (1862–1933) išsiskyrė su savo pirmąja žmona (merg. Sofija Bilevičiūtė) ir vedė Verą Bielskienę. V. Bielskis dėl to labai išgyveno.

Mirtis, grandiozinės laidotuvės

V. Bielskio gyvenimas baigėsi 1936 m. rugsėjo 16 d. Varšuvoje, į kurią jis atvyko aplankyti savo dukters Sabinos (Ninos), ištekėjusios už lenko. Mirties priežastis – insultas, kuris ištiko V. Bielskį

prie „<...> Buhuslauskienės, jaunystėje gyvenusios Šiauliuose, buto durų“⁴⁶. Duktė norėjo palaidoti tėvą Varšuvoje, bet į privatų žymaus socialdemokrato laidotuvių reikalą įsikišo Lietuvos socialdemokratų partijos vadovybė. Buvo sudarytas specialus komitetas, kuris turėjo pasirūpinti V. Bielskio palaikų pargabenimu į Lietuvą ir palaidojimu Šiaulių laisvamanių kapinėse. Bet mirusiojo artimieji tam kategoriškai prieštaravo. Tarp abiejų pusių kilo didelis konfliktas. Spaudžiant socialdemokratams V. Bielskio duktė Sabina (Nina) sutiko nelaidoti tėvo Varšuvoje ir leido palaikus pargabenti į Lietuvą. Bet čia vėl susidurta su problema – kaip palaikus pargabenti? Lietuva tuo metu neturėjo diplomatinio santykių su Lenkija dėl Vilniaus okupacijos, pargabenti palaikų iš Varšuvos į Šiaulius nebuvo kaip. Nutarta gabenti kūną geležinkeliu per Latviją. Sunkioje situacijoje pagelbėjo broliai latviai. Lietuvos konsului Daugpilyje susitarus su Latvijos ambasadoriumi Lenkijoje, gruodžio 8 d. V. Bielskio palaikai per Daugpilį atvežti į Šiaulių geležinkelio stotį.

Prie stoties buvo suformuota gedinčiųjų ir palydinčiųjų eiseną, kurios priekyje ėjo V. Bielskio dukterys, artimieji, giminės. Karstas, įkeltas į specialų automobilį, lydimas gedinčiųjų ir orkestro, tūkstančių palydinčiųjų žmonių, sustojusių ant šaligatvių, per pusantros valandos pasiekė laisvamanių⁴⁷ kapines⁴⁸. Dar prieš tai, eisenai priartėjus, kapinėse buvo uždegta daugybė fakelų. Apie momento iškilmingumą, nuotaikas rašė Šiaulių laikraštis „Įdomus mūsų momentas“: „Susidarė savotiškai didingas ir prakilnus vaizdas: gedulingo maršo tragingai gaudi harmonija, eilė žmonių, nusitiesusių ilga, lėtai siūbuojančia eiseną, ir ant kapų kalnelių liepsnomis beplastą fakelą, o iš tolo elektros žiburiais sužibą Šiauliai ir Gubernija, kuriuose velionis gyvena, dirbo, svajojo geresnį šiauliečių ir Lietuvos žmonių gyvenimą.“⁴⁹ „Atrodė, kad visas miestas atėjo atsisveikinti ir palydėti savo piliečio <...>.“⁵⁰

⁴² Bielskytė-Anysienė V., Medemrodės dvaras, *Vienybė*, 2017-02-08.

⁴³ *Ten pat*.

⁴⁴ *Ten pat*.

⁴⁵ *Ten pat*.

⁴⁶ Sondeckis J., *Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai*, p. 172.

⁴⁷ Tuomet jos vadintos laisvosiomis.

⁴⁸ V. Bielskio dukros norėjo tėvą palaidoti katalikų kapinėse.

⁴⁹ Inž. V. Bielskio laidotuvės, *Įdomus mūsų momentas*, 1936-12-15.

⁵⁰ *Ten pat*.

Prie kapo duobės buvo susirinkę ne tik šiauliečiai, bet atvyko žmonių ir iš Kauno, Panevėžio, kitų vietovių. Kalbėjo socialdemokratų lyderis inžinierius Steponas Kairys, miesto burmistras tautininkas Juozas Valančius, vienas valstiečių liaudininkų vadovų teisininkas Jonas Vileišis, socialdemokratas ekonomistas J. Sondeckis ir kai kurie kiti bendražygiai. Advokatas I. Urbaitis, prašomas miesto organizacijų, draugijų, su kuriomis velionis buvo glaudžiai susijęs, kelių kairiosios pakraipos Respublikos dienraščių, Lietuvos inžinierių sąjungos, taip buvusio ministro pirmininko M. Sleževičiaus ir visuomenės veikėjos F. Bortkevičienės vardu išreiškė paskutinę pagarbą. V. Bielskį pagerbė ir žydų bendruomenės atstovas M. Rudnikas. Visi kalbėjusieji pabrėžė velionio asmenybės kilnumą, atsidavimą visuomenės reikalams, gebėjimą sugyventi su kitais, gerbti juos, nepaisant įsitikinimų, ištikimybės idėjai. Nuleidžiant karstą į kapo duobę, orkestras grojo gedulingąjį Franco Šuberto (*Franz Schubert*) maršą, kapo kauburėlį papuošė dešimtys vainikų.

Vėliau, gyvendama emigracijoje, JAV, duktė Valerija prisiminė: „Laidotuvės buvo grandioziškos. Dalyvavo turbūt pusė Šiaulių gyventojų, visi Gubernijos darbininkai, šalpos ir labdaros organizacijos <...>. Beveik visos parduotuvės buvo uždarytos.“⁵¹ Valerijos žodžius patvirtina J. Sondeckis: „Tai buvo nepaprastos laidotuvės. Gausumu jos pralenkė visas mano matytas.“⁵² Laikraštyje „Įdomus mūsų momentas“, vienoje iš publikacijų, sakoma: „Atrodė, kad visas miestas atėjo atsisveikinti ir palydėti savo piliečio <...>.“⁵³

Nors per V. Bielskio laidotuvių ceremoniją nebuvo politikuojama, bet iš tikrųjų jos turėjo ir aiškią politinę potekstę: kairieji, socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai parodė valdantiejiems savo susitelkimą, netekus bendražygio, savo buvimą opozicine politine jėga, kuriai prezidentui A. Smetonai ir kitiems tautininkų lyderiams, aiškiai jaučiantiems didėjančią vidinę įtampą ir artėjančią pasaulinį karą, netrukus teko padaryti nuolaidų.

⁵¹ Gražinos Slavėnienės, Valerijos Bielskaitės-Anysienės dukters atsiminimai, ŠAM, I-R 6101, l. 2.

⁵² Sondeckis J., *Mano gyvenimo stotys. Gyvenimas Lietuvai*, p. 172.

⁵³ Inž. V. Bielskio laidotuvės, *Įdomus mūsų momentas*, 1936-12-15.

Romualdas OZOLAS

Retrospekcijos: į vaikystę ir atgal – visą gyvenimą

Nuotraukos iš Romualdo Ozolo lituanistikos centro archyvo

1979-01-26 & Ar mano vaikams Pastrėvio miškai kada nors atrodys tokie pat savi, kaip man Pagėluvio? Jau kiek kartų važiuota prie Strėvos, kiek ten vaikščiota, bet kiekvienąsyk net jau „užkariautas“ erdves priimi ten su kažkokia laikinumu, priešišku, pavojaus, nepasitikėjimo, svetimumo įtampa. O apie Pagėluvio takelius, ypač vakarų pusėn, kur kelelis rangosi aplink ežerus kalno papėde, matai kaip kažką amžina, šviesu, betarpiška, sava, tikra ir saulėta. Ar tas jausmas ateina iš anų dienų tikrumo įspūdžio, kada pasaulis dar nebuvo atsivėręs ir viską priėmė su vaikiško patiklumo šviesa, ar tik dabar anam pasauliui suteiki tą nekintamumo įspūdį, kuriuo naudojasi kiekvienas ryškesnis vaikystės vaizdas, noromis nenoromis tapdamas kažkokiu būtišku elementu? Turbūt ten daugiau esama „iš čia“ negu „iš ten“. Turbūt. Betgi ką tai keičia? Niekas. Iš esmės niekas nekeičia, kadangi visos anų dienų erdvės, didelės ir mažos, dabar jau turbūt iki gyvenimo pabaigos eis kaip nekintamybė tik todėl, kad su kiekvienais metais vis stiprės tavo dabarties kintamumo pojūtis.

Ak, Dieve! Betgi mes iš tiesų tąsyk niekur ne-
skubėdavom. Išeidavom iš namų ilgu keliu ežero link, eidavom „prie ežero“, tada dar lėčiau, apžiūrindami, kas tik įmanoma, sukdavome aplink tuos ežerus, kaip kokį pasiektą tikslą juos kontempliuodami. Tai, žiūrėk, grybą randi kokį, pamatai driežą

ar varlę, skruzdėlyną ir skruzdėlių taką, keistus gumbuotus berželius prie samanoto ežeriūkščio, prie kurio negalima eiti, nes prisemsi batukus, sušlapsi, užtat čia taip įdomu nusifotografuoti, nors mama rūpinasi, kaip čia atsistojus, kad ji kuo mažiau būtų matoma nuotraukoje (nuotraukoje vis tiek gana aiškiai matyti, kad tai yra 1949 metų vasara, nes žiemą, gruodžio mėnesį, gims jauniausias brolis Paulius Ričardas, Girinis ir Liūtaširdis, taip pakeitęs mūsų visų gyvenimą...). O virš viso to dabar šviečia saulė, ir mes taip pat pamažu einam namo takais, iš kurių kyšo kojų nuzulintos pušų susivijusios šaknys, per spyglius, nušviestus eglių šakų raštais, pro belaisvių kapinaites miško aikštelėje ir pievas, jau kai artėjam prie namų. Jokių veidų, jokių žodžių, tik lėtai išskilmingas, rimties kupinas judėjimas, šviečiant saulei, pilnas įvairiausių gamtos daiktų, kurie rėžiasi į šviesią sąmonę ir lieka ten kaip būsimasis penas dvasios ilgesiui.

1979-03-01 & Iš kur vis dėlto tas toks keistas, toks ryškus erdvių pojūtis, kuris liko iš vaikystės, gyvenimo bėgy, rodos, tik sustiprėjo? Nemažai apvažiavau kraštų nuo Viduržemio iki Šiaurės jūrų, bet negaliu pasakyti, kad kur nors būčiau jį jautęs taip aiškiai, kaip savo krašte. Ir, rodos, tai ne dėl to, kad šitas kraštas yra *mano kraštas*, ne dėl to, kad aš čia pirmąkart patyriau ir ilgiausiai gėriau saulės

šviesą. Man rodos – ne todėl. O todėl, kad saulės šviesa čia iš tiesų ypatinga. Saulė čia nepakyla nei per aukštai kaip pietuose, kur šešėliai sutrumpėja, daiktai tarsi užsidaro į save ir tampa reikšmingi tik čia, savo fizinėje vietoje ir erdvėje. Saulė čia pakyla ir ne per žemai kaip šiaurėje, kur šešėliai jungiasi beveik su horizontu, tarsi prieš vakarą, kai daiktai nebetenka savo išpūdingumo čia, o veda kažkur tolyn, už savęs ir už visų kitų daiktų, į neapibrėžtas ir kraupias erdves. Čia daiktai apšviesti taip, kad matai ir juos, ir jų erdvinius palyginimus šešėliuose, kurie jiems suteikia papildomos išraiškos, turinio, paslaptiškumo, betgi ir labai apibrėžto daiktiškumo. Pas mus rudenį ir žiemą pilka ir nyku kaip šiaurėje. Bet vos stoja pavasaris – dangus atsiveria, ir šviesa iš jo sklinda ir pavasarį, ir vasarą kaip pietuose. Žiemos prisiminimas, iš jos į pavasarį ateinantis šviesos laukimo prisiminimas yra toks stiprus, kad jis pavasarių šviesą ir psichologiškai priimti ragina dar aktyviau, pagavingiau, ir ta ir iš gamtos, ir iš paties žmogaus plaukianti šviesos – tamsos trukmių ir proporcijų harmonija sminga čia kiekvienoms atsiveriančioms akims kaip vis didesnę nuostabą keliantis praregėjimas, kuriame prabėga ir kaip virtinė šešėlių žaismo kaitų, ir daugybė žmogaus gyvenimą sudarančių įvykių, o šitas erdvių pajautimas visiems šio krašto žmonėms akompanuoja visiems jų darbams, kuriuose, žiūrėk, taip keistai būdingas tokiam mažam kraštui, rodos, tikrai nepaaiškinamas erdvingumas. Nemanau, kad aš paaiškinau. Tik prisimenu, kaip džiugiai ir šiandien šviečia plikos Velykų spalvos, kaip ir sniego tirpesnio blyksniuos sumišai su besikalnčios žolės švietimu virpa širdis ir veda kažkur per laukus, lygiai kaip šito stebuklo paaiškinimo troškimas ir dabar veda per visą socialinę tamsą, atmetant daug ką, kad tik galėtum išpėti: dieve, ko gi ten būta, ko gi čia esama, kad tu, štai, esi toks, kokio neįsivaizduoji galint būti kitur, ir iš tiesų dar ryškiau suvoki esant būtent tik taip, vos tik ir vėl pasijunti šitose platumose, tarp šitų daiktų šviesos ir šešėlių.

1979-05-19–20 & Dabar beveik jau pripažinta tiesa, kad kolūkiai buvo kuriami šūviams pokšint.

Ir pas mus jie pokšėjo. Ir pas mus žmonės bijojo, šnabždėdžiosi, žvalgėsi vienas į kitą, kas pirmas rašys pareiškimą, kas pirmas išduos. Bet šaudyta

ne į stojančiuosius, šaudyta į agituojančiuosius, į komjaunimo, partijos veikėjus. Žmonių neliesta. Užtat visas tas metas – nuo to laiko, kai pasigirdo kalbos apie kolchozus, iki to, kada jau buvo suvesti gyvuliai, nuimtas pirmas „kolektyvinis“ (dar skyrium sėtas) derlius, – visas tas metas yra man saulėtas, ryškus, bet ir kartu kažkoks atgrasus, šleikštus, tarsi visa, kas daroma saulei šviečiant, o ir pats saulės švietimas yra kažkas negera, tarsi puvimas ar kas.

Dabar man tas jausmas atrodo ypač simboliškas: juk taip, saulei šviečiant, ir vyko didžioji pokarinė kapituliacija, tautos be valstybės ir valdžios kapituliacija, drąsiausiems ir ryžtingiausiems išėjus į miškus ir laukiant ženklo iš pasaulinių įvykių arenos, sodybose likus bailiams ir kompromisininkams, dar baudžiavos laikais suformuotos dvasios tęsėjams, kurie raitydamiesi lankstėsi prieš statytinius ir, nors širdy puoselėjo viltis, dėl jų pavertimo tikrove nejudino nė mažojo pirštelio.

Atsimenu, kaip mus siuntė žiūrėti, ar anuo vieškeliu dar nevažiuoja surašinėtojai, ir mes, užsikorę ant skardžio ties žvyruobe, spitrijom į kažkur vilnijančius laukus, o pamatę mašinėlę, paskui kurią į Bazilionus vedančiu vieškeliu tįso dulkių uodega, bėgome be kvapo namo – važiuoja.

Atsimenu, kaip lankstėsi šeimnininkas, sutikdamas iš mašinėlės (kariško gaziuko) išlipusiuosius, iš kurių šiandien likęs tik kažkokio storulio išpūdis ir žinojimo, kad tai didelis viršininkas, prisiminimas. Atsimenu, kaip nešė iš kambario stalelį, statė jį netoli gonkelių, prie nusmurgusio apvalaus darželio (jį prižiūrėti šeimnininkei niekada nepakakdavo laiko, bet tradicijos abipus gonkelių daryti darželius vis dėlto laikėsi). Davė, rodos, jiems medaus ar ko, o valdininkai pareiškė, kad prie to būtų gerai agurkų, šeimnininkai apgailestavo, kad nebeturį, o man bakstelėjo pažiūrėti, gal mūsų lysvėj yra (turėjom lopelį daržo pakrašty prie skiedryno). Radau tokį nusimetusį geltonu galiuku spirgutį ir laimingas, kad vis dėlto radau, atnešiau. Viršininkas lyg skėstelėjo, lyg mostelėjo ranka, lyg pasijuokė, lyg įsižeidė ir pasilenkė prie popierių, kuriuos jau buvo atskleidę jo pagalbininkai, ir ėmė klausinėti, o šeimnininkas atsakinėjo: „Kaip visi, taip ir mes.“ O paskui atsakinėjo, kiek turi žemės, gyvulių ir dar kažką kita, stovėdamas šalia toks nuolankus, skėščiodamas rankomis ir tūpčiodamas, tarsi atsiprašinėdamas

ar teisindamasis, o paskui pasakė kažkokią frazę apie naują gyvenimą ar ką, dėl ko valdžios žmonės buvo labai patenkinti ir darė kažką panašaus į tai, kada glostomas ar giriamas ištikimas šuo.

Taip mūsų šeiminių sodyboje prasidėjo naujas gyvenimas, užtikrinęs šeiminiui brigadininko vietą, tiesa, vėliau, kai aplink šaudymai pritilo. O iki tol leidęs vogti, tempti ir tutinti ant aukšto ir į daržines viską, kas buvo ir pasiekama, ir nepasiekama.

1979-06-17 & Atsimenu parko alėjas. Ne kažin kiek jų ten buvo, ryškesnių gal pora, viena vedanti pro parko pievutę, kita – per brūzgynus, visada prieblandoje, kurioje spingsi vienas kitas šviesus lapas. Paskui, kai jau skaičiau knygas, o ir dabar, beveik nepriklausomai nuo tų pirmųjų skaitymų, aš apgyvendindavau čia L. Tolstojaus herojus, o Levino pjaunama pieva buvo kažkur pakrašty į mūsų pusę, šiapus upelio, kuriame vaikai buvo padarę tvenkinį ir prileidę žuvų. Levinas su Oblonskiu šaudo tilvikus pievose prie upelio, o kažkur už kapinių turi būti tos pelkės, kur prisišaudyta perkūno oželių.

Jokio ryškesnio gamtos nuotykio ar fakto iš tų laikų neišliko, nebent daugiau tik žodžiuose atmemama sode rasta ežių šeimyna. Tačiau kai galvoju, iš kur mano domėjimasis gamta, negaliu nemanyti, kad būtent tas visa kita užgožiantis gamtos erdvių ir didelių jos formų (alėjos, medžių kamienų grublėtumas, senos obelys, kapinių medžių žali kupolai) malonus slėgimas yra kryptis, dar ankstyvosios vaikystės užbrėžta mano dėmesiui ir susidomėjimui.

Yra ir keletas ryškių santykių su žmonėmis atvejų.

Vienas jų – irgi per gamtos formas. Kaip atsidūriau pas Olių, nežinau, bet jo kieme buvo nemaža duobutė, o joje pro smėlingą vandenį švietė žuvyčių nugaros. Ir nemažų žuvyčių. Tai paliko tokį įspūdį, kad iki šiol jas matau. Rodos, ten buvo ir daugiau vaikų, nežinau, ką mes ten šnekėjome, matyt, aš norėjau tų žuvelių gauti, gal jų man nedavė ar ką, nes paskui sėdėjau pievoje prie namo pamatų ir verkiau. Kažkas ramino, greičiausiai Milė arba mama.

Ir dar. Dar kartą žuvis. Šį kartą parke. Čia govėda vaikų. Upelis užtvenktas, vanduo gražiai nuteka pro specialiai padarytą skylę, o skaidriame tvenkinėlyje plaukioja juodi šešėliai. Kažkas iš vaikų kažkuo nusikalto kitiems ir jis yra nubaudžiamas:

Su teta Mile (dešinėje) Joniškėlyje

ar tai prilenkiamas ir pamurdomas nosimi, ar tai ištepamas žmogšūdzium. Taip ir sakoma, ir tai skamba taip baisiai, kad iki šiol prisimenu kaip siaubingą nuostabą: kaip taip galima!

Ir ta mano, rodos, jau nesyk aprašinėta istorija su girto žmogaus uždarymu į kiaulės būdą.

Visi tie įspūdžiai susiję su labai stipriomis neigiamomis emocijomis, ir jų padarytas įspūdis kaip kokia lemtis paskui tęsiasi jau visą gyvenimą.

Plaikstosi ir kitokie fragmentai. Štai per kiemą to namo, kuris priešais mus kitoje gatvės pusėje, bėga kažkoks žvėriūkštis (šeškas, sakys kažkas), žmonės jį daužo, bet ar užmuša? Tik lieka akmenų krūva, kurioje mes (su kuo?) ir vėliau ieškome šeškų.

Ten, tame name, vėliau vyksta vestuvės, ir aš atsimenu šventės nuotaiką šalia medinio priebučio, kurio apskritos puslentės teikia jam kažką bendra su visais vėliau kaimuose matytais priebučiais. Per kiemą galima išeiti prie kūdros ar tvenkinėlio, kuriame auga ajerai, ir mes sykį jų parsinešame, o ajerai įeina į mano gyvenimą kaip kažkokios paslaptingos nuošalės augalai.

Yra ruduo ar pavasaris, mažas kambarėlis kažkur palėpėje, kur mes žiūrime pro langą, o apačioje dega ar laužai, ar kažkokios geležinės krosnelės, kuriose kaista geležinės raidės ant ilgų rankenų. Tas rankenėtas raidės, įkaitusias iki raudonumo, ištraukia iš ugnies ir spaudžia arklams prie šlaunies.

Pasirodo dūmelis, arkliai šokčioja ir spardosi, o žmonės laiko juos už pavadžių ar šnervių ir šūkauja. Kažkas vaikščioja su popieriais, jie sklaiستosi šaltame ore. Ten yra mano tėvas. Tai kažkas negero ir grėsmingo, ir net kambarėlio šiluma yra svetima, juoda.

Yra ėjimai kažkur į miestelio galą, kaip iš tamsios miglos išplaukiantis moterų tarškėjimas, pilnas paguodos pasidrašinimų. Vyrai kažką veikia kitame kambaryje, nesu tikras, bet, rodos, tąsyk minimas žodis „radijas“, ar tik ne dėl jo mes ten ir einame, ir ne kartą. Ir grįžimas namo, tėvui ir motinai kažką nutarinėjant, tamsoj skambant šaligatvio plokštėms ir gatvės bruko akmenims, ir visa tai kyla kaip santaros šiluma, einanti kartu su mumis per juodą naktį.

Tai, ko gero, ir visos mano vaikystės erdvės, ir visi jose patirti žmonių santykiai.

Kad ir kiek juose kažkokios baimingos paslapties, kad ir kiek jie nykūs, visus gaubia saulėtų erdvių šviesa, mėlynas dangus ir žaluma.

Net ir dūmai kyla į mėlynutėlį dangų, ir subruzdimas, ir ta prieš rusamas užeinant pirktų sasiuvinių krūva – viskas po mėlynu, saule plieskiančiu dangum, tarsi saulėta erdvė būtų kita svarbiausia mano lemties dalis.

1979-08-08 & Yra neaiškių epizodų. Patys epizodai ryškūs, bet aš nežinau, kokiame Kruopių metui jie priklauso. Kai pasakodavau tėvams, kad atsimenu karo pradžią, jie netikėdavo. Bet papasakojus apie vaizdą, kuris, esu tikras, yra iš tikrovės, o ne filmų, jie pritaria, kad būtent taip vokiečiai ir įžengė į Kruopius.

Tas vaizdas toks. Gatvė grįsta akmenimis, antroje gatvės pusėje – medžiai, toliau – namai, aš žiūriu vakarų (bažnyčios) link, bažnyčios nesimato, bet aš ją jaučiu, o gatvės viduriu važiuoja motociklininkų vora. Šviečia saulė, nors jos ir nematyti, žmonės ant motociklų neryškūs, bet esu tikras, kad kai kurie iš jų – atraitytomis rankovėmis, jie darda, aš stoviu, užsikvėmęs ant palangės raštinėje šalia tėvo stalo. Matyt, įspūdį paliko ne tiek žmonės, ne tiek tai, kad čia karas, kad čia vokiečiai, o motociklai – ko gero, anksčiau ir neregėtas daiktas.

Kad tai, ko gero, tikras karo pradžios epizodas, liudija ir tas faktas, jog kaip šiandien atsimenu, kaip ėjom apžiūrėti rusų (sakė: ruskelių) šarvuotų

mašinų, vienos ar dviejų, pamuštų prie miško melioracijos griovyje. Tų mašinų neberadom, jos, matyt, buvo žmonių ar pačių vokiečių nutemptos, bet išmauroti griovio kraštai liko atminty, o ryškiausiai liko pats melioracijos kanalas – gilus, einąs palei alksnyną, dar tik šalpusniais apžėlęs, išvertęs rausvo ir gelsvo molio šonus. Apačioje buvo vandens, o virš kanalo – tokia giedra ir karštumas, kad visada, kai pamatau tokius mašinomis išverstus kanalus, man prisimena tolimas vaikystės metas ir spusteli širdį.

Yra grynai vaikiškų prisiminimų. Sykį vargonininko sūnus, su kuriuo žaisdavome prie šventoriaus vartų akmenyno, nusivedė pas save. Tamsiame kambarėly jis parodė kažkokią didelę bene gelsvo popieriaus (tikriausiai – sąskaitų) knygą: didžioji jos dalis buvo pripiešta. Ten buvo tvarkingomis eilėmis pripiešta žmogūčių, namų, medžių, dar kažko, ir man taip nusmelkė širdį, jog neturiu tokio turto – ir tokios knygos, ir tiek piešinių! Parėjęs namo puoliau tėvo kaulinti tokios knygos, bet kai gavau – nepatiko, mat, jos popierius buvo baltas. Piešiau aš vangiai ir, kiek atsimenu, įveikiau tik keletą puslapių.

Yra kraupių prisiminimų. Tiesą sakant, vaizdas pats nuostabiausias: naktį, šviečiant mėnuliui, lange spindi nuostabiausi šalčio raštai, milžiniški per visą stiklą medžiai. Bet už tų spindinčių medžių tokia melsvai juoda tamsa, toks paslaptingas atgrasumas, kad tas šaltas grožis ir šiandien atrodo vienas pirmųjų (greta pievų erdvių) kosminio siaubo prasiveržimų į šiltą, tačiau gana nykų mano vaikystės pasaulį.

Gana ryškiai atsimenu mūsų butą. Tai buvo pusė medinio namo užimantis trijų kambarių ir virtuvės butas. Iš gatvės pusės – raštinė ir salonas, iš kiemo – miegamasis ir virtuvė. Įeinama buvo iš kiemo į virtuvę, iš gatvės – į raštinę. Raštinėje prie lango buvo tėvo stalas, kėdės ar suolai žmonėms atsisėsti. Čia nuolat viešpatavo prieblanda, kurioje vyko kažkoks svetimas gyvenimas. Ateidavo žmonės, tėvas sėdėdavo, šnekėdavo, rašydavo, paskui išnykdavo.

Tėvo veido neatsimenu.

Atsimenu tik, kad jis ilgai gulėjo raštinėje ant sofos ir sirgo, kiek žinau iš kalbų vėliau, šiltine. Pakilo visai sunykęs. Mama tą dieną džiūgavo.

Salone buvo apvalus stalas, spinta, sofa, etažerė su radiju ir dar kažkas. Kartą, vartydamasis ant

Romualdas, Virginija, Laimutė. 1947 m., Bazilionai

grindų, patraukiau staltiesę, norėdamas padėti sau atsistoti, ir man į akį susmigo žirklės. Kilo šurmulys, man plėšė rankas, o paskui verkdami tyrinėjo, ar akis sveika. Šiuo atžvilgiu man nesisekė visą gyvenimą: keletą kartų galvą buvau prasiskėlęs, ir tų sąmonės praradimų pasekmes ir jaučiu, ir, matyt, dar stipriau jausiu ateity.

Salone vykdavo kažkokie pasilinksminimai, turbūt, išgėrinėdavo. Bet atsiminti beveik nieko neatsimenu. Vaidenasi, kad vienas toks „pasilinksminimas“ buvo su Šiniauska. Juozas, mamos sesers Barboros, kaip ją vadina Butės, vyras, kiek dabar suprantu, kurį laiką slapstėsi pas mus. Ne tiek slapstėsi, kiek stengėsi kažkodėl nebūti Kaune.

Su miegamojo tamsa (kur beveik nuolat buvo užtrauktos užuolaidos) siejasi du košmariški prisiminimai.

Kartą pusantrų metų vyresnė pusseserė paslaptinai įsivedė mane už rankos į tamsų miegamąjį ir, įdavusi baterijos angliuką, liepė badyti jai užpakalį. Buvau taip sukrėstas, kad nesupratau, kas darosi.

Kitąsyk prieš rytą pabudau pajutęs, kad mano paties užpakaly kažkokia netvarka. Grybžtelėjęs nutvėriau lyg tai virvutę, lyg tai uodegytę. Bijodamas ir prisiliesti, ir pajudėti, pažadinau mamą. Ta pakėlė tėvą, aš buvau nuneštas į virtuvę, paguldytas ant stalo ir paskui man buvo pasakyta, kad tėtukas išėmė kirminuką. Kirminai mane kankino iki pat geros jaunystės.

Virtuvė beveik beveidė. Neatsimenu, ką valgėdavom, kada ir kaip. Atmenu tik, kad, būtent virtuvėje sėdint prie stalo, įėjo apsitūlojusi žmogysta (rodos, kažkoks tėvo giminaitis) ir tarė: „Labs ryts, šūnel!“ Ką atsakiau, ką dariau – nežinau, tik galiu užtikrinti, kad man baisiai nepatiko, jog vadina mane šūneliu. O kai sužinojau, kad buvo sakytą latviškai, latvių autoritetas mano širdy susvyravo visiems laikams.

Pats ryškiausias prisiminimas – į dangų besiremiamą dūmų stulpai – yra Kruopių laikotarpio pabaigos ir Tautgalių laikotarpio pradžios ženklas. Su tais dūmų stulpais mes pakilom ant kojų, kol, pergyvenę frontą, pralaviravę per rusų antplūdį, jau dangaus šviesai užgesus (bent jau labai smarkiai prigesus), apsistojome Padubysy, kur praėjo likusi vaikystė ir ankstyvoji jaunystė.

Ką, baigiant apie Kruopius, norėčiau pabrėžti – tai būtent tai, kad neatsimenu nė vieno šilto

išgyvenimo. Ar kaltas čia karo metas, kai žmonės negalėjo skirti didesnio dėmesio vaikams, kai reikėjo nuolat, įtempus dėmesį, žvalgytis aplink, ar tėvai (tėvo užimtumas, galų gale jo santūrumas, netgi šaltumas, motinos pasinešimas į kažkokius tolius, kuriuose viskas, kas po kojom, kas greta, negalėjo būti matoma), ar aš pats – mano pesimistiška ir nyki, šalta dvasia – nežinau. Žinau tik tiek, kad nei tada, nei – o! kiek ilgai ir vėliau – nepatyrčiau išgyvenimo, kurį atminčiau kaip širdies šilumą ir kuris bylotų apie artumą tarp tėvų ir vaikų, tarp pačių vaikų. Juk ir sesuo tada buvo jau nemaža, tačiau jos tarsi nėra, ji man niekaip neegzistuoja. Neatsimenu nei tėvo, nei motinos veidų. Neatsimenu, kad būčiau kieno priglaustas. Mes gyvenome kas sau. Ir tame pasauly be šilumos aš patyrčiau iš esmės tik neigiamas emocijas. Vienintelė, visa apimanti teigiama emocija – tai tų pakluonės pievų žaluma. Bet ir ji ne šilta, o stiklinė, nueinanti kažkur į beribę iki miglotų miškų ar dangų, iki akinamai skaisčios saulės. Erdvu, bet nešilta. Nieko tikro ir nieko pastovaus. Nežinia ir svetimumas nuo pačios pradžios. Ar taip ir turi būti, kol prabunda jausmai? Ne, kažkas man iš pat pradžių yra buvęs ne taip, kaip būtų galėję, būtų turėję būti.

1979-10-24 & Visas mano gyvenimas – kelionė su trumpesniais ar ilgesniais postoviais. Taip galvoju dabar, mano amžiui pasvirus į pavakarę. Net ir mėgindamas ten, vaikystėje, rasti pastovumą, kurį galėčiau pavadinti tėviškės jausmo vardu, nerandu jo. Priešingai – rodos, tikrai būta suvokimo, kad gyvenam čia laikinai (nesvarbu kur – netgi ir vėliau, Bazilionuose, tiksliau, Mekiuose, nes namai buvo ne mūsų, tėvas bet kuriuo metu galėjo būti iškeldintas į kitą vietą, be to, tada niekas nebuvo tikras, kad rytoj bus čia, niekas nebuvo tikras, kad tai, kaip gyvenam, yra tikra, pastovu – nuolat laukta ko pasikeičiant: laukta karo, laukta Stalino mirties, kolūkių atšaukimo ir t. t.).

Gyvenimas kaip visai reali kelionė prasideda nuo tų dūmų danguje. Tada, atsimenu,ėjo tėvai į parduotuves, nešėsi kažkokius produktus, o aš sėdėjau ant kėdutės kažkur lauke ir glėbiau šūsnį mokyklinių sąsiuvinį. Jie buvo brangūs man, nes jaučiau, kad su jais galėsiu daryti kažką įdomaus, matyt, piešti.

Po to – važiuojam ratais vieškeliu tarp miškelių – alksnynų, krūmynų ir laukų, tokių būdingų tąsyk anam kraštui. Paskui – didelė sodyba. Ji beveik susilieja su Tautgailių sodyba – matyt, išties buvo panašios ar, galbūt, Tautgailiai „užgulė“ aną, kaip menčiau įstrigusią.

Buvom mes ten neilgai. Atmenu, kad slankiodavom su mama, laukdami, kaip man dabar rodosi, tėvo, nes jis išvažiuodavo. Kur? Turbūt, į Kruopius – greičiausiai jis ten dar dirbo, tarnavo. Buvome kupini nerimo, ilgesio ir laikinumo. Visas tas buvimas ten, tarp didelių namų siluetų, didelio, galvijų išstrypto kiemo erdvėje, pilnas saulės ir netikrumo. Aplink viską juosia alksnynų lapai, lyg uždanga aplink sodybą pakabinti banguojančioje šviesoje.

Ir mama, ir mes labai bijojom jaučio, kuris, žinau (jo nematau, tik žinau), vaikščiojo aptvare, su lenta ant ragų, kad matytų tik iš šonų. Tas jautis buvo užpuolęs kažkokį žmogų, ir ta žinia mums yra nuolatinio visiškai konkretaus jaudinimosi židinys.

Žinau, kad buvom ten nepageidaujami. Kas buvo sodybos šeimininkai – tėvo giminės, pažįstami ar šiaip žmonės, su kuriais susitarta priglobti mūsų šeimą, kol tėvas galės prisijungti prie mūsų ir patraukti į savo gimtinę, – nežinau.

Mūsų buvimas ten baigiasi staigiai. Sykį sugrįžęs tėvas praneša, kad iš alksnyno šovė. Rodos, į jį, važiuojantį dviračiu. Bet gal ir į kažką kitą, nesimmu tvirtinti. Mano sąmonėje lyg ir užsilikusi tėvo mintis, kad šauti galėjęs sodybos šeimininkas. Bet greičiau tai padaręs kaimynas, laukęs rusų ir kažko piktas ant tėvo. Tas šūvis tarsi nutraukia viską ir po to mes atsiduriame Tautgailiuose, arba Auksučiuose (tie vardai kažkodėl buvo taikomi tam pačiam daiktui – mano tėvo tėvų sodybai; tik Tautgailiais ją paprastai vadindavo mama, Auksučiais – šalia Tautgailių, kartkartėmis – tėvas).

Buvimas ten – jau ištisas pasaulis.

1979-11-04 & Tautgailių erdvės gana gerai išliko atminty ne tik dėl to, kad čia daug kartų atvažiuodavau ir paaugęs, ir subrendęs, bet ir todėl, kad gyvenome ten, jau karui baigiantis, kai man buvo apie penketą metų, ir kad ten patyriau kur kas ryškesnių įvykių negu Kruopiuose.

Tautgailių sodyba – visas dvaras. Didelė troba, didžiulis kiemas, daug trobesių. Sodas iš šiaurės

pusės, aplink sodybą – dideli medžiai, miškelis už mažosios (vėliau sužinojau – samdinių) trobelės. Tas miškelis, kaip vėliau pasakojo, likęs dar nuo tų laikų, kai senelis čia atsikėlė rausti kelmų ir statydintis. Visą sodybą sudarė, be trobos, dvi daržinės rytuose ir svirnas, didelis tvartas galvijams su priestatu – daržine kraikui pietuose, kiaulidė vakaruos, ta mažoji trobelė samdiniams ir pirtelė už miškelių. Šalia jos buvo dar viena įdomybė – kalkių degimo krosnis. Buvo apgriuvusi, bet kalkių galima buvo ir atsilaužti, jeigu, nepaisydamas draudimo, ten įliptum. Betgi sienos buvo dar aukštokos, po varnalėšomis, prasimušusiomis pro užsilikusias kalkes, tūnojo didelės varlės, ir ypatingo draudimo nė nereikėjo – leistis žemyn bijojau. Buvo ir pirtelė, pro jos aprūkčiusius langus matėsi tik tamsa ir tavo paties atspindys. Visa ta pusė buvo paslaptinga ir tamsi. Kad ir nedidukas, tas miškelis buvo gūdus, tarsi iš paties miško tankumyno ištrauktas: eglės, uosiai, krūmokšniai žemai ir juoda, kankorėžių, šakelių pilna vištų iškapstyta žemė. Takas iš kiemo į pirtelę ir kalkiaduobę, dar ir dilgynėmis apsikaisęs, į aną pusę manęs netraukdavo.

Užtat šiaurėj, nors sodas irgi buvo senas, obelys kaip senos liesos kumelės nykiai kiūtojo po langais, padėjusios ant stogo šakas, buvo šviesiau ir jaučiau. Čia buvo žolynas, augo serbentai, vyšnios, mes čia ateidavom ir vieni, ir su teta Mile, su mama. Sakau „mes“, nors neatsimenu, kad būčiau vaikščiojęs su Laima – aš visada, kiek pamenu, slampinėjau vienas. Beje, kada atsirado Vida, – nė nepastebėjau, žinau tik, kad sykį lėkėm į rugius slėptis su ja, ir mama baisiai drebėjo, kad tik ji neimtų knerkti.

Šalia sodo buvo du irgi įdomūs dalykai – šulinys ir serbentynas. Šulinys buvo milžiniškas, platus ir be galo gilus. Išmūrytas iš didžiulių akmenų, bet neaukštas, ir pasistiepęs galėjai pažvelgti žemyn. Ten matėsi juodas dangus ir apvalus žiūrinčiojo pakaušis. Dar ir šiandien atsimenu tą tėvų baime, su kuria jie šnekėdavo apie šulinį, grasindami jokių būdu prie jo neiti. Per šulinio kraštą į vidų tįsdavo virvės, ant kurių vandenį mirkdavo arba pieno bidonai, arba bačkos su alumi. Tai buvo ir reginys, ir užsiėmimas: plūduriuoja sau kažkoks storas padaras, kuris pradėdavo krutėti, jeigu virvę gerai patąsydavai. Serbentynas – tai juodųjų serbentų daržas, ištisas jų brūzgynas, į kurį įlindęs gali pasiklysti, bet užtat didelių juodų uogų prisivalgai, kiek lenda.

Vienas ten nelįsdavau, o su tėvais – labai retai. Ar tik ne todėl, kad senelė nepageidavo – rodos, turėjo būti atsklausiama.

Svirnas mūrinis, čerpių stogu. Apačioj – tamsus ir šaltas rūsys, kur stovėjo visokios uogienės, statinės, buvo runkeliai, bulvės. Įėjimas į jį buvo iš šiaurės, storos durys retai teatidaromos, vis spyna užrakintos, ir man labai magėjo įlįsti per storą skliautą, bet viduj akmenų drėgmė ir pelėsių bei sudygusių bulvių kvapas užsibūti nė kiek neviliojo. Laipteliais iš kiemo buvo galima užlipti į svirną. Ten kvepėjo grūdais ir miltais, kabėjo visokie kailiniai ir miliniai drabužiai, buvo lova, kurioje miegodavo bernas. Laiptais kartais užlipdavome su bernu ant lubų. Ten krūvos grūdų. Atidaręs kaištį, jis paleisdavo grūdus žemyn, ir jie tekėdavo į aruodus. Prie svirno iš rytų pusės buvo bokštas – silosinė. Pro mažą angą, prie kurios galima buvo pakilti specialiu pylimu, galėjai įlįsti po bokšto stogu. Sykį taip ir padarėm su pusbroliu Vytu. Jis lindo pirmas ir staiga dingo. Paskui pasigirdo du klyksmai – jo kažkur iš po žemių, mano iš dangaus. Kai atbėgo žmonės ir atidarė silosinės duris apačioje, Vytas svirdinėdamas išėjo su vištos kiaušinio dydžio mėlynu guzu. Šurmulys aprimo – matyt, kad tas mėlynas vis didėjantis kiaušinis buvo geriau, negu dar kažkas, kas galėjo atsitikti. Paskui bernui buvo įsakyta užrakinti dureles – lubų, kurios buvo sukrautos viso labo iš karčių, nieks tada jau nė nemanė taisyti.

Svirnas su abiem daržinėm sudarė nedidelį kiemelį, kur stovėjo į svirną supančius medžius atramstyti ir šiaip sustatyti įvairūs padargai – ratai, plūgai, grėbliai, pjaunamosios ir dar kažkokios mašinos.

Į daržinės tutindavo šieną ir šiaudus. Rytinė buvo šienui, pietinė – šiaudams. Rudenį, jau pašalus, ateidavau prie išimtų lentų, pro kurias pešdavo šieną ir nešdavo jį gyvuliams, ir rinkdavau iš šieno gėles – jos kaip gyvos ir dabar man savo keistu sudžiovintu grožiu. Šieno daržinė buvo kažkokia tamsi, paslaptina. Joje jau vėliau, skaitydamas pasakas, etnografinius aprašymus, aš apgyvendindavau linų minėjus, kūlėjus su spragilais – žodžiu, ta daržinė mano sąmonėje atliko jaujos vaidmenį. Šiaudų daržinė buvo šviesesnė gal dėl to, kad čia esu matęs tik geltonus, stangrius javus. Čia, kai skaičiau Katiliškio romaną, atbėgdavo Monika su Tiliumi. Ir tada, atsimentu, čia šmėžuodavo mergų sijonai ir

blauzdos, o per „mašinkulę“ kildavo dulkių tumulai ir girdėdavosi spygčiojimais.

Tvarte laikė keliolika karvių, kelis arklius ir būrį paukščių. Avių neatsimenu. Čia visada buvo paslaptina prieblanda, mykimas, žybsint dulsvom karvių akims, arklių prunkštimas ir šiltas, salsvas mėšlo kvapas. Kai močiutė (mano mamos mama) papasakojo apie katiną, kuris pavirto į veršio didumo padarą su iš šnervių besiveržiančia liepsna, tas siaubūnas po daug metų pasirinko šitą tvartą ir dabar tebegyvena, nors to tvarto, kaip ir visos sodybos, jau nebėra (ją pagal melioracijos programą nugriovė pernai).

Priešais tvartą – laidaris su šuliniu, išminkytas galvijų, pėduotas, tose pėdose žliugsint pažalavusiam vandeniui; čia aš ateidavau ieškoti mažų juodų vabaliukų (dusių), o sykį radau tokią, kad persigandau. Iš šulinio vandenį pildavo į lataką, kuriuo jis nubėgdavo į lovių. Gyvuliai gerdavo, barškindami viens kito ragus.

Kiaulidė visada smirdėjo aitriu tvaiku, ir to pastato aš nemėgau.

Nemėgau nė kitų. Į samdinių trobelę nesu nė užėjęs. Ne tik samdinių vengiau. Artimiau su niekuo nebendravau. Rodos, jaučiau sunkius, kaip ir visi namai, visa sodyba, žmonių santykius. Sodyba ta – tarsi kokia pilis, kur visi vaikšto patylom, saugodamiesi kažko, o labiausiai vengdami „gaspadinės“ su savo nuoširdžiausia pagalbininke Liudvina. Bet tai jau – trobos santykiai, žmonių pasaulis, nuo kurio bėgau ne tik aš, bėgo mama, norėjo, manau, pabėgti ir tėvas, tik negalėjo.

Užtat visai kas kita buvo erdvės už kiemo, už sodybos ribų. Jeigu Kruopiai atskleidė atviro peizažo begalybę, tai čia pirmąsyk pajutau uždarytą erdvių begalinumą. Įdomu, kad Bazilionų erdvės jungė abu tuos elementus: buvo ir begalinės, turėjo ir uždarytą ląstelių, kur galėjai jausti kažką panašaus į Tautgailiuos patirtą jausmą – esi tarsi ir suspaustas, uždarytas miško, alksnyno, sodybos, o jauti, kad iš kažkur čia nusileidžia dangus, ir reikia tiek nedaug, kad išvystum, kas yra už tos eilinės sienos.

Tautgailių vasaros (žiemų neatsimenu; net nežinau, atrodo, vieną vasarą ir tegyvenome) paliko man auksinių ir slegiančių, ir keliančių erdvių jausmą, taip nuostabiai perteiktą Katiliškio romane.

1979-11-05 & Šiaurės pusėj miškai toli. Už kokio puskilometrio – Ulpio sodyba. Ulpis irgi nemenkas ūkininkas. Bet čia viens pas kitą nesilankoma, ir kas ten darosi – nelabai žinoma. Aš niekada ten ir nesu buvęs, tik iš tolo. Už Ulpio, kiek vakariau, – dar viena kita sodyba, mažesnė. Su tais jokio ryšio, tarsi jie gyventų kur už miškų.

Rytuos – alksnynas. Yra lazdynų, mes kartais ten riešutaujame. Čia mes dažnai einam su mama. Ji ilgai sėdi kur ant kelmo ar aikštelėj – čia yra gražių aikštelių, nors pats miškelis žemas, neišvaizdus, visur pilna kelmų, duobių, pro kurias matosi šios žemės pamatas – klintiniai akmenys – ir kažką go-doja. Jai čia dažniausiai liūdna, kaip liūdna ir šitoj sodyboj. Tik jei namuos nelabai duosi valios, nes tėvas savo motinos pusėj, o marti motinai atvirai nepatinka. Motina, matyt, čia ateina paliūdėti.

Už alksnyno į rytus – upelis ir vieškelis. Šiapus upelio – pieninė, nuo jos viena vieškelio šaka suka į vakarus, ta šaka praeina pro mūsų sodybą ir įsirežia į kitą vieškelį, einantį, kaip ir šitas, prie pieninės, iš šiaurės į pietus. Tas vieškelis rytuos yra mūsų pasaulio natūrali riba, siena. Mes jo niekada ne-peržengiame, nors toliau, už upelio, matosi sodybos, jos atrodo gražios ir patrauklios. Ano, paralelinio šitam, vakarų vieškelio mes nematę, tik žinom, kad yra: vakaruos mūsų pasaulis baigiasi Muzikantyne su jos vešliu medžių kuokštu.

Pieninė visada įdomi. Ji balta, joje vis kažkas ūžia, paslaptinai vypso durų juodymė. Čia visada vienas ar keli vežimai su pieno bidonais, arkliai stovi ramūs arba kinkuoja galvas, gindamiesi nuo mašalų. Čia visada kvepia keistu (pieno ir metalo) deriniu. Sykį, žiemą, bernas parodo roges su ledo ly-timis. Jau ir tas daiktas buvo nesuprantamas: kam jos reikalingos? O kai ledo lyty pamatau įšalusią žuvį, ji ir šiandien tebestovi akyse. Matyt, gerokai stebiuosi, nes bernas, atklojęs rogių galą, parodo dar kelias žuvis – šios buvo jau anksčiau išluptos iš ledo ir guli kiek sulamdytos, bet blizgėdamos kažkokiu visiškai nauju jauduliu. Pieninė man visiems laikams lieka kaip kažko nekasdieniško, kažko, kas yra mūsų aplinka, bet nuo ko prasideda kitas pasaulis, vieta.

1979-11-06 & Į pietus – geriausiai žinomos erdvės. Čia, pradedant tuo palei upelį einančiu vieškeliu ir baigiant keliuku, kuris iš mūsų sodybos

kiemo eina per laukus tiesiai į pietus, auga miškas. Nemažas miškelis. Beržai, alksniai, juodalksniai, krūmai – žemas lapuočių miškelis, palyginus jaunas, todėl tamsus, vaikščioti po jį nėra malonu, nes, be to, dar ir šlapia. Bet mes čia vaikstom bene dažniau negu po tą į pieninę atsiremiantį krūmy-ną. Nežinau, su kuo vaikstom. Rodos, ir su mama. Bet ir su kitais, su kažkokiais piemenimis. Gal ir mūsų senelės piemeniu. Čia, šiame miškely, vėliau aš apgyvendinu įvairiausius knygų personažus – pradedant naktigoniais, baigiant „banditais“, kurie turi čia bunkerius, slapstosi, šaudo, klajoja po tas krūmuose skendinčias žemės akutes. Beje, nors ir nesu tikras, kad tai ne vėlesnės vaizduotės padaras, atrodo, tikrai esu lydėjęs bernus, nakčiai į tuos juodalksnynus ir beržynus genančius arklius, – žolė čia visada aukšta ir vešli.

Su piemenimis man čia dažnai teko būti. Teko su jais ir ganyti, nors – tai žinau jau tiksliai – tas buvimo sodrumas, daugiau Baltušio „Parduotų va-sarų“ sugestijuotas: šituos laukuos palei mišką gano Alyzas ir Akvilė, o žydas su savo daiktais važiuoja iš mūsų sodybos į pietus vedančiu keliuku.

Kas visiškai tikslu – tai rugiapjūtės vaizdai tuos laukuos šalia miško. Čia kerta kviečius ar miežius, šiaudai stambūs, geltoni, arkliai muistosi, gainioda-mi bimbalus, o aš lydziau vežimus į daržinę. Rodos, girdžiu (pirmąsyk!) ir balsus, nors jie neturi žodžių, tai yra tikri balsai, reiškiantys smagų pasiraginimą.

Čia aš pirmąsyk aiškiai susijęs su visai konkre-čiomis karo realijomis. Vaikštau vieškeliu, atleikia piemu, sakydamas, kad atėjo kareiviai, todėl turiu iš kišenių išpilti šovinius. Turiu gražių šovinių. Išpilu juos į griovį prie pertakos, o kai piemu jau buvo nuėjęs prie gyvulių, o aš sugrįžtu iš namų, ne-radęs jokių kareivių, neberandu ir pačių gražiausių šovinių. Nebeatsimenu, kaip reagavau, bet jausmas, kad mane apgavo, užsiliko iš anų laikų.

Čia, tik kitoj pusėj griovio, atmenu piemens „juokavimus“. Jis gyrėsi peršikęs per griovį. Tuo didžiai stebėjaus, aiškiai netikėdamas. Piemuo nusimovė kelnės, atsitūpė kaip patranka ir pylė. Matyt, ne kažin kas išėjo, nes jis teisinosi menkai norėjęs. Kitą sykį jau mitęs bernas atsitūpė už šieno daržinės. Žiūrėjau, kaip jis stena, o jis stodamasis pamataravo savo daiktais: matai kokie, ar tu turi, gal nori pačiupinėti? Dalykai buvo tikrai dideli, aš tokių, aišku, neturėjau.

Keliukas iš sodybos į pietus vedė į kelias sodybas toli prie pietinių miškų. Ten gyveno mūsų senelio brolis, turėjo malūną ir mes kartą važiuom maltis. Buvo jau gruodas, šiek tiek pasnigę. Neatsimenu to malūno vaizdo, žinau tik, kad slampinėjau kieme, buvo šalta, o namo tėvo paklaustas, prisipažinau sušalęs, ir jis liepė man lipti iš vežimo kiek pabėgėti – užsitrenksiąs. Pakulniavau, ta pramonė man nelabai tiko, nes dideli veltiniai trukdė bėgti, kliuvo ir vienas už kito, ir už sušalusios žemės. Staiga, užkliuvęs už ratų išmalto keliuko luito, knaptelėjau ir atsipeikėjau tik troboj. Guliu sau lovoj, šalia – dubuo su vandeniu, tėvas plauna man kaktą ir irzliai liepia motinai nerodyti bliūdo. Gal kad neišsigąsčiau kruvino vandens.

Tas galvos prasiirakimas buvo vienas iš trijų prarandant sąmonę. Jie paskui, kaip tvirtino gydytojai, man stipriai kenkė: dėl to aš dabar ir kenčias galvos skausmus, sergąs arachnoiditu. Pirmasis stuktėlėjimas irgi, atrodo, buvęs Tautgailiuose, tik anksčiau. Nežinau, ar atsimenu, ar vaizdas gimė iš pasakojimų, tik žinau: lakstau per visą didįjį kambarį – kuknę – iki pat lango mergos kambarėly. Po tuo langu stovi stalelis. Aš knapteliu prie jo, trenkiu galvą – tiesiai į durelėse styrančią raktuką. Ženklas smilkiny tebėra ir dabar. Trečias „aptemimas“ – jau Bazilionuose, bet tai jau iš kito malonės, ir apie tai kita kalba.

Muzikantynės link nuo to kelelio tęsiasi laukai, ir tai vienintelė laukesnė vieta. Išskyrus tai, kad čia vienąkart nusileidžia lėktuvas, o mes kaip vištos slapstomės už krūmų ir akmenų, su nieku ryškesniu tos vietos nesusijusios. Lėktuvui kylant, oro srovė mus bloškia atgal, o vienam nuneša kepurę vos ne iki kūdros.

Taip, kūdra yra irgi įdomus dalykas. Jos vanduo rusvai žalias, čia gali pamatyt visokio (dabar jau beformio) gyvio, žiemą, kad ir bijodamas, gali pačiuožinėti. Bet pabraidyti čia negalima – dugnas molinas, slidus, ir mama draudžia prie kūdros net artintis.

Vandens šitose apylinkėse kaip ir nėra. Yra dar viena kūdra, Ulpių link. Ji iškasta, vanduo joje geltonas. Ten eina praustis bernai ir mergos, mama nė iš tolo nesuka ten – kūdra jai kelia pasibjaurėjimą. Betgi upelio, kuris teka pro pieninę, neatsimenu kaip vandens, o tik kaip krūmų virtinę.

Štai kokios iš esmės tos Tautgailių erdvės. Nepasakysi, kad būčiau tūnojęs vien kieme, bet

kiemas vis dėlto yra pagrindinė mano gyvenimo Tautgailiuose arena. Su kiemu susiję ir daugiau įvykių, jis atrodo netgi erdvesnis už visas tas aplink plytinčias erdves.

Kiemas iš tiesų nemažas, netgi dabartinėmis akimis žiūrint. Tai tikrai didelio ūkio kiemas, išplanuotas numatant ir ūkio augimą. O išpūdžiai, kad ir kokie jie vaikiškai fragmentiški, ir ypač tas sodybos atmosferos pajautimas, yra su niekuo nepalyginamas patyrimas, jeigu kada prireiks rašyti apie buvusius stambius ūkininkus.

1980-01-21 & Pasaulis jau nebespurda, pasaulis tvinsta tikru karu. Turėtų būti juokinga, kad aš čia rašau: jeigu jau išties ruošiuos karui, tai tik atominiam, po kurio nebeliks ir mano rašymų. Bet ne – kuo realesnė mintis apie karą, kuo realesnė jo pajauta, tuo labiau aš noriu užbaigt savo *retrospekčijas* – tarsi mirtis kartu su savo užbaigtais kūrinių yra tobulesnė už mirtį, kažko nebaigus (graikiškosios tradicijos racionalumo požiūriu – taip).

Galvojau: nebėra laiko blusinėtis mažybėse, reikia apmesti viską dideliais štrichais, o tada, jei liks laiko, dar lasioti. Bet kam tada išvis dirbti, jeigu tik perdirbimui, t. y. jei tik karui. Kol karas užeis, aš dar gyvenu, o jei tai jaučiu, turiu rašyti taip, kad ir rašydamas jausčiau gyvenimą, kad ir rašydamas rašyčiau gyvenimui. Rašysiu pamažu, kaip ir rašęs, kitaip tariant, gyvensiu ir rašydamas. Rašyt reikia gyvenimui, o ne mirimui – priešingu atveju rašymas netenka jokios prasmės, jis pats yra miręs.

Gana. Kol kas ne karas.

Va, Tautgailiuose – tikrai karas. Bet dar tik Antrasis pasaulinis. Nors tada aš to nežinau. Žinau tik, kad karas.

Visi į sąmonę įsirežę įvykiai – karo įvykiai, nors, kaip sakiau, tik sykį nusileido lėktuvas, tik sykį matėm pro pieninę maunančius rusų tankus.

Kokie tie įvykiai?

Daug kas juose irgi neaišku. Tai arba bežodis judėjimas, arba judėjimas pagal žodžius, t. y. jau iš pasakojimų, iš vėlesnių pasikalbėjimų su tėvais apie tą metą gimęs judėjimas. Betgi yra, kai ir judėjimas, ir prasmės sutampa.

Vasaros diena. Kažkoks kareivėlis, turbūt ruselis. Aišku, į jį žiūrima dvejopai: kaip į tą, kuris atstovauja kažkokiai jėgai, ir į tokį, kurį galima kvailinti.

Visa tai gražiai matosi net man. Pagarbiai išnešama lovatiesė, klojama ant žolės kaštono pavėsyje, sėdama valgyti agurkų su medum. Kareivėlis ištisia kojas, atsiremia alkūne ir šonu guli, vis žiūrėdamas į Milę, mamos seserį, mano tetą, su kuria mus ir vėliau ilgai sies keisti santykiai. Milė jam aiškiai patinka. Man rodos, kad Milė irgi stengiasi patikti ar net žaidžia su juo. Ir, rodos, viso to žaidimo tikslas yra pistoletas. Diržas su kabūru atsegamas ir padedamas šalia ant žolės, taigi, kareivėlis „atsileidžia“. Ką jis daro ir su kuo – nežinau, nes tuo metu mes su Mile užsiėmę vienu: kad jis nepamatytų, kaip kabūras atsegamas ir pistoletas išimamas. Po to, žinau, mes lekiam kažkur už tvarto, už kelio į batvinius, gulim morkose. Neatsimenu, kaip grįžtam, nežinau, kur padedam tą pistoletą, nežinau, kaip baigiasi visa ta istorija, tik atmenu, kad visa tai baigėsi, anot kalbėjusiųjų, dar labai gerai, nes ruselis labai įtūžęs. Matyt, pistoletas jam vis dėlto buvo atiduotas. Matyt, į rugius lėkėm ne tą kartą. Greičiausiai kitą. Bet, ko gero, ne be to kareivėlio pagalbos: kitądien jis atsivedė čia savo būrį. Negaliu tvirtinti: gal ir kitas buvo atvejis, saugotis reikėjo visų kareivių, Milė vaikščiojo, užsimaukšlinusi skarelę ir anglim išsitepusi paakius, tą tai atsimenu. Taigi, kad kas – tuoj kur nors slėptis. Tąsyk į rugius: Milė, aš, mama su Laima ir Vida, kuri dar mažytė, bet, matyt, irgi jautė bėdą, o gal šiaip užėjo reikalas – paleido mamai per ranką geltoną tyrelę, mama muistosi, bet tai geriau negu vaiko verksmas, kuris mus išduotų, o Vida spyriojasi, ir mama nebežino, kaip ją raminti. Mes gulim, suvirtę rugiuos, ir klausomės. Tas slėpimasis, ko gero, vis dėlto susijęs su anuo ruseliu. Bet pistoletas, matyt, atiduotas. Nes tikrai būtų ieškota ir keršyta. Pas Ulpį ant lango rado granatą, piemens parneštą, – vos nenušovė Ulpio, reikalavo išduot, kam ginklus renka. Ar Milė „nerinko“ – nežinau. Negi ji vien pakvailiojimui buvo sumaniusi tą pistoletą pavogti? Neįtikima.

Nes ir aplink ją jau slankiojo kažkokie paslaptinigi šešėliai, iš kurių, kiek suprantu, visur pynėsi greit prabilianti pasipriešinimo kova, ir tėvą traukė, ir vienąsyk jau atvirai vyrai susipliekė su ruseliais.

Kas ten buvo – nežinau. Žinau tik, kad, vieniems einant į kiemą, kiti smuko iš kiemo, pro paukštidę už tvarto, vėlgi į tuos batvinius, kur ir mes su Mile gulėjom. O tie – iš paskos. Ir – papliūpos. Iš automatų, iš pistoletų. Tie, matyt, spėjo

pasislėpti Muzikantynėj ar už jos esančiose miško salelėse – tie, kurie vijosi, nieko nepešė. Užtat mes prisirinkom puikių ir rusiškų, ir vokiškų gilzių, dar kvepiančių paraku ir – man tada įstrigusiu – keistu pavojaus, mirties saldumu.

Kitąsyk vėl – neaiški nakties istorija. Kas vijosi, kas bėgo – nežinau. Apie tai rytą viens kitam, ypač vaikams, nepasakojo. Žinau tik, kad tėvas buvo išbėgęs iš namų, pametė švarką, bet atsirado kartu su juo priešpiečiais iš vyšnyno, nuo rugių.

Visa tai siejasi su slapukais, kurie buvo kažkur, gyveno, maitinosi, ateidavo, žodžiu, jaunais vyrais, kurie tylomis vengė rusų, o šie jų ieškojo.

Viena tokia paieškų istorija visada prisimenama kaip humoristinė. Ir aš dabar savo vaikams ją taip pasakojau. Naktį rusai netikėtai apsupo trobą. Išstatė aplink kampus sargybinius, o į duris beldžia. Mes miegojom savo gale. Atsikėlė baba, pasikėlė tėvas – labai nenoriai, juk vyras, o vyrų būtent ir ieško. Vyras tai vyras, bet rusiškai nemoka. Liepia tiems rusams pasišaukt iš samdinių trobelės tokį Mažiulį. Ko jie šauks, jei tau reikia. Ką darys tėvas – kiek pasibaręs su motina eina savo pusėn, kur mes jau nemiegam, atidaro orlaidę ir šaukia: „Mažiuli! Mažiuli!“ O tuo metu sargybinis kaip tik savo reikalą darė, tiesa, mažą, bet iš baimės jam viskas iš rankų išbyrėjo. Sodriai nusikeikęs greit visoj Lietuvoj labai išpopuliarėsiančiu matu, jis nuėjo kviest to Mažiulio. Rusai išnaršė trobą, kibo prie tėvo, bet, matydami aiškiai čia jį gyvenant, aiškiai iš lovos išverstą ir aiškiai nekovotojiškai išsigandusį, paliko ramybę, pasitenkinę kažin kokiom lašinių rekvizicijom.

Kai tik į kiemą rusai – mes su Mile, staigiai apsirdami lokio liga, tuoj į pašalius. Dažniausiai – į vyšnyną. Tokią žagarvyšnių giraitę. Patupim abu, palaukiam, paskui lengvesni iš lengvo grįžtam.

Pats didžiausias su karu susijęs įvykis – tai frontoėjimas. Jau kuris laikas pietuose ir rytuose dunksi. O vieną naktį pietuos plyti milžiniška pašvaistė. Mes išlekiam visi už tvarto ir stebim susigūžę: dega Šiauliai, kalba vyresnieji. Tylomis gūriname atgal. Netrukus patys pabundam nuo trenksmų ir ugnių. Miegam svirne, ir mūrinis svirnas nuo bombų smūgių dusliai vibruoja, o kartais byra tinkas. Lauke šioks toks ermydelis, tamsoj zuja žmonės, yra, rodos, ir svetimų. Mus, vaikus, susemia su patalais ir neša į svirno rūšį.

Ten spingsi blausi švieselė, yra daugiau žmonių. Storos akmeninės rūšio lubos apkibusios drėgmės lašeliais, kvepia daržovių ir bulvių gedimu. Lauke kažkas darosi, bet išeiti mums negalima. Paskui mama nebeiškenčia: susupa ir išneša, o aš ir dabar matau dangų kybančius žiburius, nuo jų krinta keista šviesa, išplėsdama labai nejaukius, kažkokius pamėlusius, sugedusius miškų ir laukų kontūrus. Vyrai sustoję rūko, cigaretės kumščiuos suspaudę, saugo, kad pro durų plyšelį net ta blausi mūsų švieselė neprasisiskverbtų.

Paskui tėvai kažkur eidavo. Ėjo į Kruopius. Grįždavo niūrūs, pavargę. Kiek žinau jau iš vėlesnių pasakojimų, mūsų namas Kruopiuose sudegė. Visi likę baldai, aišku, žuvo. Kažką rado daržinėj, kažką – pakely. Parsinešė laidynę – kad ir griuvėsiuos, ji buvo išlikus sveika. Grįždami matę užmuštą, išpurtusią žmonių, gyvulių. Buvo labai neramus metas, šaudė iš įvairių pakampių, tik ir tegirdėjai – ten nušovė tą, ten aną. Bet mano tėvukai nerimo. Ypač teta Butė. Ji su Juozu, rodos, ir vėl kurį laiką laikėsi Tautgailiuose. Vis kažkur išeidavo, vis kažko ieškojo, nešė.

Tuomet jau jaučiu kažkokį tėvų nepasitenkinimą, nesutarimą, kuris buvo komentuojamas, perkratomas, perkentinėjamas visą amžių. Reikalas štai koks. Kadangi mes nieko nebeturim, o gyventi reikia, mes ir valgom čia ne savo, ir išsikelsim su ne savo labu. Babą tai labai pykina. Ją, kiek galima suprast, kursto merga Liudvina, nes baba yra lėta, visiškai pasidavusi tos mergos valiai, o ši, matyt, yra kaip nors sutarus, kad ūkis – tai ir jos geras, kad jis kažkaip priklauso jai: labai jau ji priešiška yra tam, kad mūsų šeima čia gyventų, maitintųsi, kad čia dar ir mūsų giminaičiai lankytųsi. Tėvui motinos žodis yra šventas, jis tyli, kai ta ignoruoja jo žmoną ir vaikus, žmonai šitai, žinoma, yra nepakeliama, ji verkia, priekaištauja, reikalauja greičiau iš čia išvažiuot – tai aš žinau ne tik iš vėlesnių pasakojimų, tai atsimenu ir iš kai kurių žodžių, gestų, garsų. Kai reikalas liečia turtą, baba moka būti ryžtinga: ji stovi kieme, įsirežusi į šoną ir kažką įrodinėja. Mano mama tikina, kad tai buvę žodžiai: „Kai viską suėste, tada išvažiūste!“ Turto kaupimo, saugojimo alkis tada dar toks didelis, kad babos į protą neatveda nei atiminėjimai, kuriuos jau vykdė ruseliai, stribai ar šiaip kas, nei visa ta neaiški situacija, šviesesnių galvų žmonės vertusi pasamprotaut,

gal ir neverta taip krimstis dėl kšnio, kai viskas aplink byra. Bejėgė prieš valdžios žmones, baba tuo aršesnė prieš savus.

Tėvas kurį laiką intensyviai ieškojo, kur pasidėjus. Manau, tuos žygius jis pradėjo 1944–1945 metų žiemą: karo baigmė buvo beveik aiški, delsti labai turbūt ir rizikinga buvo. Sykį pranešė, kad susirado tarnybą kažkur už Šiaulių. Atsimenu, mama nekantraudama laukė, kada gi pagaliau išvažiuosim.

Išvažiavom dviem vežimais. Atsimenu, kaip vežimai stovi kiemo vidury ir kaip sustojam kažkur už miestelio pasižiūrėt, kokia baisi juodų debesų fone yra sudegusi bažnyčia. Tie du vaizdai tiesiog įsirėžę į sąmonę. Horizontu plaukia juoda padangių vandens masė, virš galvų ji properšėta, šviesi, bet visa erdvė iki dangaus pilna šalto skvarbaus pavasario vėjo, riba bangelės pievų balose ir storame griovių vandeny, po kuriuo matosi sniego ar ledo grindys, o bažnyčios bokštai tokie vieniši tame danguj. Sienos baltos, bet išdaužytos, langai be stiklų, dūmai iš jų taip ir lipa sienom aukštyrą iki pat kryžių. Bet kryžių, tikriausiai, nė nėra. Toks svetimumas tame pavasario lauke ant vieškelio į naują gyvenimo tarpą!

Iš Tautgailių laikotarpio ryškių prisiminimų neliko. Bet liko labai ryškus jausmas – tamsiai žalių šiaurinių erdvių jausmas. Ten, Padubysiuose, kur praėjo visa likusi vaikystė ir jaunystė, erdvės buvo kitokios – ir aukštesnės, ir šviesesnės. Čia, Tautgailiuose, jos neaukštos, bet vis dėlto erdvės, nešviesios, bet saulės šviesos kupinos, ir labai dažnai, dažniau negu priešingai. Jų šviesa dar labiau sustiprėja, kai aš, jau baigdamas mokyklą, nuvažiuoju dviračiu į Tautgailius ir Kruopius. Dar įdomiau: ir Tautgailius, ir Kruopius, ir Žagarę, ir apskritai Šiaurės Lietuvą kaip savo lemtį aš suvokiu visai neseniai, kai Tautgailiai nugriunami, baba palaidojama, o aš pasakau prie jos kapo žodį, kuris nušviečia tuos šiaurės miškelius ir man pačiam iki tol neregėta šviesa.

1980-01-22 & Pradžia toj vietoj, kurią mes vėliau iki pat šiol vadinsim BAZILIONAI, nors ten, kur gyvenom, yra Mekiai, o miestelis po karo tebevadinamas Padubysiu, kaip ir dabar, atstačius „grynąjį vardą“, – pradžia toj vietoj yra labai ryški.

Jau prietema. Priekyje – didelis namas. Namai – tvartas ir daržinė – iš dešinės, kitas

Iš Mekų Maskvytės link

namas – daržinė – už nugaros, o iš kairės – medžiai. Mes ką tik iškelti iš vežimų, kurie dar sklidini mūsų šilumos ir nuovargio. Mes stovim kieme ir nedrįstam eiti. Mama paskui sakys: tai todėl, kad buvai su naginaitėmis. Neatsimenu, kad dėl to būčiau drovėjęsis. Užtat atsimenu, kad prieky, to didžiojo namo fone, stovi du vaikai – vienas didesnis, kitas mažesnis. Didysis turi lanką ir strėles. Kol tėvai kambaryje (ar kur kitur; bet jų nėra šalia), dičkis įtempia lanką, paleidžia strėlę ir ji vibruodama pri-limpa prie daržinės sienos (vėliau sužinosiu: į strėlę kalama vinutė, ja galima numušti net paukštį). Tas netoliese prazvimbusios ir į sieną caktelėjusios strėlės vaizdas yra toks ryškus, kad *matau* viską ir šiandien, o kai kiti pasakoti prisiminimai (išskyrus daugelį Kruopių vaizdų ir bažnyčią pakeliui į Bazilionus) tik dūluoja.

Pertraukiu savo ištisinį besidarantį pasakojimą. Šįryt užsigalvojau, kodėl tėvai taip ir sukosi šiaurėj: ir vienas, ir kitas nenorėjo per toli nuklęsti nuo gimtųjų vietų. Atsimenu, tėvas pasakojo, kaip sykį pėsčias ėjo iš Gruzdžių į Tautgailius. Žiemą tai buvo ir visai nemenkas žygis. O juk susisiektas koks buvo? Kojos ir arklės. Taigi, norėjau palaikyti ryšį su tėvais – laikykis per 20–30 kilometrų, na, dar per 50 – bet ir tai jau kitas galas. Saločiai, kur dirbo tėtušis, kol dar buvo nevedęs, jau tikrai pasvietis buvo. Bet ne svetimas – šiaurinis, palatvinis.

Jauna pora Joniškėlin ko? Ir nuo Saločių toliau, ir Tautgailių arčiau, bet ne per arti, o šiaip – Lietu-von. Stiprėja tėvo valia šeimon, atbunda tėvų ūkio reikalų balsas: jau ir arčiau žemės, kuriai pinigų uždirbinėji, jau ir Kruopiai. Bet vis tame pačiame rate, psichologiškai tame pat pasaulyje, spinduliu, kurį esamom priemonėm gali įveikti per dieną.

Po to pirmo ryškaus pradžios vaizdo ilgai negaliu susekti jokios Bazilionų chronologijos. Kiek metų mes ten išgyvenom, pas Joniškius? Bene ketverius? Ar ne 1949 metais tik ir tepersikėlėm, kur dabar tėvai gyvena – išvežtųjų Joniškių sodybon (tų, pas kuriuos gyvenom, giminaičių, atrodo, šeimnininko brolio <...>). Ar 1948, ar 1949 metai buvo – ne taip svarbu. Svarbu, kad dar iki persikeliant prabunda mano sąmonė, čia jau daug ryškių ir net dramatiš-kų išgyvenimų, čia pirmųjų kančių ir džiaugsmų žemė. Net keista: tokių ryškių išgyvenimų ten, ant kalvos, kur ir dabar gyvena tėvai, „mūsų sodyboj“, jau nebėra iki tol, kol prasideda jaunystė. Vaikystės metai yra nepalyginamai ryškesni negu paauglys-tės, kurią sutinku vienvėjį ir vienvėjį praleidžiu. Paauglystės metai yra pilki ir liūdni, atsimenu ne vasaras, o žiemas, atlydžius, pabjurimus, klaidžio-jimus miškais po pavasariškai nuplikusias kalvas, atsimenu ligas, vieną kitą mokyklos išpūdį, bet viską – minoriškai ir neryškiai. O čia, pas tuos Joniškius, pas kuriuos atvykom ir kurių neišvežė

(tiksliau, kuriems nereikėjo pabėgti, aniems reikėjo, nes sūnus buvo plechavičiukas), viskas buvo daug ryškiau, čia kur kas aiškiau saulėta, nors tarpais ir gana liūdna.

Kuo ši nauja vieta ryškiai skiriasi nuo ankstesniųjų, ypač nuo Tautgailių? Tai, kad ji banguota: aplink kalvos ir kalvelės. Joniškių sodyba irgi ant kalvos: vakaruos ji leidžiasi į didžiulį slėnį, kuriame pievos, krūmai ir kuris baigiasi plentu ir mišku už to plento; rytuos irgi slėnis, kurio dugnu teka Deglė, o ant jos priešingo kranto – miestelis. Būtų gerai, jeigu tik šitaip išsirangius ta mūsų žemė būtų: ir tos iš rytų į vakarus banguojančios kupros dar raukšlėtos pietų ir šiaurės kryptimis taip, kad viskas aplink linguoja ir banguoja.

Visa mūsų šeiminių sodyba yra ant gerokos kalvos apvalumo, kaip kokio bliūdo dugno. Sodyba nemaža, nes užima visą tą „bliūdo dugną“ vien pastatais, tik iš pietų lieka vietos mažam (tokiai sodybai) sodui, o iš šiaurės – dobilienai, kurios gale vėliau pastatoma pirtelė (balkiai jai statyti sukrauti jau pirmą mūsų buvimo vasarą; mes po juos raičiojamės, supamės ant lentų, o po lentom randam kažkokio paukštelio lizdą).

Kai atvažiuojam, karas yra ar pasibaigęs, ar besibaigias (jei tai 1945 metai). Čia jis tikrai pasibaigęs, bet ejęs labai arti: šiaurėj ant tos kupros visur prikasinėta didžiulių apvalių blynų su grioviais aplink ir įėjimais – tuose blynuose-apkasuose stovėjo patrankos. Jų nė vienos neliko. Bet kad jos šaudė – aišku: gali prisirinkt ir patrankų gilzių (tik jų nelabai paneši; be to, jas, likusias, jau aprinko šeiminkas – geresnes susinešė į namus, naudos ūkio reikalams: viena kita gilzė užmauta ant žemėn įkasto baslio ir naudojama kaip priekalas vinims lyginti). Užtat smulkių gilzių – automato, pistoleto, šautuvo – galiu rinktis kišenėmis. Yra ir parako – ir stambesnio, ir smulkesnio, ir aš jį uoliai gliaudau iš žemės, net kasinėdamas, o paskui tąsau kišenėj, kol apsivalo. Parako yra labai įvairaus, spalvoto – gali ne tik deginti, gali iš jo daryti įvairias gyvates, krūveles pagal spalvą ir panašiai – ką sugalvosi. Darau parako sandėlius, bet jis vis dėlto kažkur nyksta ir aš negaliu ir dabar pasakyti, kur jį praradau, nors žinau, kad nedeginau. Tik šovinių rinkinius, rodos, atėmė tėvas, motinos paragintas. O paraką mes uoliai sprogdinam: padedi ant akmens, trenki kitu akmeniu – pokši kaip tikri šūviai. Ypač geras yra

stambiųjų patrankų sviedinių parakas: vos ne piršto storumo, su skylutėmis, kad greičiau persiimtų liepsna šoviny, jis ir ant akmens sprogstas kažkaip solidžiai, rimtai.

1980-01-23 & Buvo ne tik parako. Buvo ir vienas kareivis. Toks senas nuvarytas Ivanas. Matyt, ir gyvenime jis kur prie arklių buvo, ir kare juos aptar-navo, ir čia buvo paliktas jų saugot. Ir pats pasidarė panašus į seną arklių. Prižiūrėjo jis keletą sergančių iškriošėlių. Arkliai buvo sulyse, perkritę, o svarbiausia – su moliūgais ant sprandų. Vežant patrankas, pakinktų balneliai sumušė vargšams pūlinius, kuriuos tėvas vadino moliūgais. Tuos arklius tėvas gydė. Tai aš sužinojau vėliau. O pirmas susitikimas su tuo Ivanu buvo toks. Slankiojau laukuos, turbūt netrukus po to, kai atvykom, nes viskas dar buvo labai keista, labai svetima. Ant kalvelės, kur buvo patrankų apkasai, tupėjo Ivanas, kūreno ugnelę ir juodoj konservų dėžutėj virė arbatą. Aš stovėjau netoliese ir spoksojau. Ivanas pašaukė, pamojo, parodė, kad duos atsigerti. Ta dėžutė buvo tokia negraži, kad aš pasibaisėjau. Bet Ivanas pasirausė maišely ir ištraukė kažką balta. Atskėlęs gabalėlį, ištiesė man. Tai buvo cukrus. Jis taip masino, kad užmiršau ir negražią dėžutę, ir tą bjaurų maišą. Bet kažkas vis tiek neleido eiti prie jo. Kažkoks baimės, negerumo jautimas neleido man pakrutėti artyn, nors tu kažin ką. Ivanas palaikė, palaikė ištįstą baltą gabalėlį (jis ir dabar labai baltas drumzlinos aplinkos, pilkų ražienų, palaikės ugnelės po juoda konservų dėžele aplinkoj) ir įsidėjo atgal į maišą. Buvo labai gaila, bet aš iškart išsprendžiau problemą – nukiūtinau namo. Nežinau, ar buvo drausta, ir tas draudimas susitikti ir bendrauti su rusais nulėmė, ar begalinis, į baimę nuolat pereinantis drovumas, bet tąsyk aš ribos neperžengiau, o paskui Ivanas kontaktų nebeieškojo, nors ilgai, gal pusmetį, o tai ir visus metus, arklius laukuos ganė ir gydė.

Neišgydė tų arklių tėvas, nors ir labai stengėsi. Bent jau vienos didelės lėtos kumelės – tikrai. Kur dėjo kitus – nežinau. Ar tąsyk ir kitus parceliavo. Bet, rodos, kiti jau buvo arba išdalinti, arba parduoti. Tik ta kumelė gulėjo kieme ir nebenorėjo keltis. Kažkas pistoletu šovė tai kumelei į žvaigždę kaktoj. Kulka, sako, išlindo per pažiaunę, o kumelė nieko – žiūri, pakreipusi akį, kas čia darosi. Tik iš trečio šūvio ją nušovė. Atsimenu tuos trumpus negarsius

šūvius kieme. Mūsų neleido tasyk eiti į lauką. Nors aš norėjau. Bet vargu būčiau išdrįsęs – atsimenu, kad buvo baisu: šaus kumele.

Tai ir visi tiesioginiai karo atgarsiai. Jeigu į nuotykius neįrašysim istorijų su granatom, paraku, šoviniais ir visu kitu karo inventarium. O karas, nors ir ėjo tiesiai per Joniškių galvas, jų žemės nelabai siekė – jis labiau kliudė užplentį, ten dar kadais po karo riogsojo sudaužytos patrankos, o tėvas pasakojo, kad miško pakrašty vokiečiai gynėsi ypač atkakliai. Čia juk karas paliko tik apkasus, tą ruselį su arkliais, rusų būrį, likusį tvarkai palaikyti ir apsigyvenusį buvusiam vasarnamy prie miško, buvusioj koncentracijos stovykloj (vokiečiai šituose vasarnamiuose laikė belaisvius – miške liko gal 10 kapų su kokia šimtaine lavonų), būsimoj pionierių stovykloj (pionieriai vėliau, nors ir nelabai stropiai, ims prižiūrėti tuos kapus; bet tik tada, kai krašto tyros judėjime gims ir „praeities kovų“ dalyvių atminimo pagerbimo vėjus). Visi kiti „kariški“ įvykiai jau liečia „pokario kovas“. Šių tai tikrai nemaža ir jie aštrūs, įsiminę.

Bet yra du momentai, kuriuos reikia skirti prie „karo atgarsių“, nors vyko jie jau pokario saulės nutvieksti. Tie „du momentai“ – tai vokiečių turtą vežą rusai ir toks rusaitis iš to „tvarkos bataliono“ – tą ruskelį buvo tarsi ir įsimylėjusi mūsų teta Milė.

<...>

Antrasis „karo atgarsių“ momentas – tai tas Milės simpatija kareivėlis. Neatsimenu, kaip jis atrodo, tik apytikriai jaučiu, kad jis iš to „apsaugos būrio“ (nes mudu su Mile vis traukiam stovyklos link, ten paplenty susitinkam su juo). Nežinau, kuo baigėsi ta jų „meilė“, tik žinau, kad kareivėlis švelnutis, balandėliškas ir, rodos, tikrai susižavėjęs ar įsimylėjęs, nes guli paplentės kalnelio pievoj ir be žodžių žiūri į Milę, kuri sėdi greta, tyli ir žaidžia žolele. Ant to paplentės kalnelio – medžių šešėliai, užtat aplink – laukai saulėti ir erdvūs. Man nuobodu šitaip sėdėti greta jų, vaikščioti vienam irgi neįdomu, o išprašyti Milės nepavyksta. Kitąsyk, atmenu, einu baltu dulkėtu vieškeliu, ar atsitiktinai, ar Milės pasiūstas, o priešais – tas kareivėlis. Jam kažko labai reikia Milės, duoda jis man permatomą maišelį geltonų žvirblio kiaušinio dydžio saldainių, ir aš skuodžiu į Bazilionus, į bažnyčią, ieškau Milės ten ir sakau, kad, va, kareivis man davė saldainių, o jis pats laukia jos. Ar tą, ar kitą sykį, žinau, buvo

kažkokių skandaliukų, mama Milę saikdino, kur jina su juo nueisianti, gal į Rusiją, nes čia su rusu nėra kur dėtis. Čia tikrai tarsi ir nebuvo kur dėtis su rusu. Tie patys rusai ėmė veikti, malšindami apylinkių vyrų žygius. Taigi, Milei iš tiesų reikėjo apsispręsti – arba su tuo ruseliu ir prieš miškan einančius vyrus, arba su tais vyrais, vienas iš kurių Milę taip pat ne tuščia vieta laikė. Mano teta, matyt, apsisprendė, nes ruselis, kiek atsimenu, kurį laiką jos dar ieškojo, bandė siautėti, o po to ar buvo perkeltas kur, ar ką, bet iš mūsų akiračio dingo.

Milė žiemą sunkiai susirgo, vos nenumirė. Ją ratais išvežė į Šiaulių ligoninę, kaip šnekėjo vėliau, paskutiniu momentu – jau buvo pradėjusios mėlti rankos. Paskui ji kažkur išvažiavo. Turbūt į Giedraičius, nes neatsimenu, kad dar kur būtų dirbusi. Tikrai būtų geriau jau į Rusiją negu į tuos Giedraičius išvažiavus – taip, manau, paskui galvojo ir mama.

1980-01-24 & Taip taip – o kaip prasideda tie įvykiai, apie kuriuos šiandien sako „buržuazinių nacionalistų pagrindis“, „banditizmas“ ir pan.?

Prasideda jie gana neaiškiai, tik žinau, kad iki tam tikro laiko kaimas buvo pilnas jaunų bernų – keturi Kalinai, du Vaičiuliai, Jasiuliukas, Puščiukas – visi po 20, 22, 24 metus, sumitę, rimti bernai. Vaikšto jie iš kaimyno pas kaimyną, traukia į miestelį, šoka vakaruškose, jaunas Kalinas, rausvutis bernelis, juodaplaukis su dabitiškais ūseliais, prie tvoros mergina mūsų Milė...

Ir staiga nieko nelieka. Tuščia pasidaro kaime. Pasklinda kalbos: išėjo. Išėjo tas, tas, tas. Kitądien tas ir tas dar nuėjo. Kas nenuėjo, tas važiavo kur nors – į Šiaulius, gal dar toliau. Iš karto kitaip stojo kaime, visai kita nuotaika.

O prasidėjo po vienos nakties, tiksliau, vakaro. Mes jau buvom troboj, kai pasibeldė. Kažkokie ruskėnai. Degtinės jiems. Neįleido. Jie – veržtis į trobą. Daužytis. Grasint. Mus sugrūdo ant krosnies – jei šaudys, kad bent nenušautų vaikų. Įsismarkavo taip, kad, pamokyti karo laikų, maniškiai kažkas pro orlaidę rėkė miestelio link. Ruskėnai nusiplovė.

Netrukus prisistatė trys vyrukai – Jasiulis ir du Vaičiuliai. Kas, kaip? Ak šitaip? Kur jie? Pasivijo vieną, atsitempė, persimetė ant skiedryno ir taip pylė – ir kojom, ir basliais, kad dunksėjo net kambari, o moterys tik inkštė, kad neužmuštų... Kai atėjo parūkyt, ruskelis gulėjo paslikas.

Atsigavęs jis nusliugė į savo stovyklą. Taip ir buvo, kaip manėm: per pakalnės sniegą slidėm atskuodė visa kuopa!

Nežinau, kuo viskas baigėsi: ar į šauksmą ir iš miestelio sargybinių kažkas atsirado, ar kaip, tik žinau, kad rusai su mumis nieko nedarė, o šeiminkas įrodinėjo, kad pro šalį ėjo chuliganai ir užpuolė kareivius. Ar jie tų chuliganų ieškot išėjo, ar ne – žinau, kad kaimas ištuštėjo. Taip tomis muštyinėmis tarsi išsikrovė pritvinkusi neapykanta, kurią bernai beveik neslėpdami nešiojo visą vasarą ir rudenį.

O iki tol tikrai jautėsi, kad kaime daug žmonių, jog kaimas labai susijęs, kad per toliausius laukus tirštai driekiasi kaimynystės ryšiai. Mes ne per seniausieji čia gyvenom, o pamiškių bernai ir mergos žinojo, kada mūsų tetos Milės vardadienis, kada mano mamos vardadienis – ir ateidavo mamos sveikint kaimynų žmonės. Vakare slapstydamiesi prisėlindavo prie gonkų, kaldavo didžiausią vainiką taip, kad neišgirstų, kad padarytų gėdą šeiminkai, o šeiminkė sergėdavo sugaut juos ir pavaišinti. Jaudinimosi, įtamos, džiaugsmo, gyvasties! Nebuvo tokių gėrybių namuos, kas pagaudavo tuos kalėjus – išgerdavo stiklėlį kitą, bet tarėsi daugiau dėl gegužinių – o jų miestely dar ilgus metus būdavo, ir didelių. Ne į namus, o į viešumą buvo orientuoti žmonės, ir tos orientacijos gijos ėjo iš trobos į trobą ir žiemą, ir vasarą – net keista, kai žiūri dabartinėm akim. Taip, ir tuos siūlus pirmąkart ryškiau sudarkė žmonių išėjimas į miškus, antrąkart – vežimai į Sibirą, trečiąkart – kolektyvizacija.

O! Kiek čia vėl tylaus ir netylaus dramatizmo!

1980-01-25 & Tas etapas iki išėjimo į miškus yra gana skirtingas, kaip atsimenu. Tąsyk ir mūsų šeima buvo orientuota daugiau į Mekių padangę negu į Bazilionų. Miestelis buvo vos už kilometro, nuo mūsų kalvos jis matėsi kaip ant delno (jau kokioj nuostabioj gamtos vietoj buvo Joniškių sodyba! – nė viena kaime negalėjo susilyginti!), tačiau jo gyvenimas vyko tarsi kur nuošaly. Kas dėjosi miestely, kaimas žinojo mažiau, negu kas Mekiuos ar net miškuose aplink, kur žmonių irgi netrūko. Mes tada geriau sugyvenom su šeiminkais, pas juos linksmindavosi tėvai, o per tuos susiėjimus susipažino su Vaičiuliais, Ernestais (Arnuliais), dar kažkuo. Su Arnuliais buvo ir susidraugauta, ir

vienoki ar kitoki geri santykiai išlaikyti iki gyvenimo pabaigos.

Skiriasi gyvenimas, išėjus žmonėms į miškus. Į kaimą tada ateina nežinia. Šviečia ta pati saulė, dienos tais metais prisimena visos saulėtos, bet kažkas negera jau virpa toj saulėj net man, vaikui. Kaimynas su kaimynu susitinka jau ne dėl susitikimo, o kad paklaustų, ką nauja girdėjęs – ir tylomis, paslapčia, nes tokios kalbos jau pavojingos: miške „liaudies priešai“. Kas gali įsivaizduoti, kokia idiotiška padėtis, kai priešai yra tavo broliai ir kaimynai, jaunikiai ir žentai. Jau girdis, kad ten tą ir tą nušovė, kas dabar bus. Dar girdis pasitikėjimas, nors ir neramus, – bus naujas karas. Bet pasitikėjimas tas be tikėjimo, kokio būta aplink iki tol. Ateina metas, kai žmonės ima vengti vienas kito, neberūpi susibūrimais, rūpi tik savo paties sunkios mintys, rūpi šio meto perlaukimas nuošaly, rūpi suvaidinimas. Santykiai keičiasi. Ir iš šviesos ima sunktis tamsa. Tik per mašinkules žmonių dar susiburia, bet ir tas bendrumas jau nelinksma, jau su neviltimi keliamas stiklas.

Ir vėlgi visiškai naujas metas stoja, pravedus kolektyvizaciją. Viskas jau slepiama. Niekuo nebepasitikima. Tiesa išguita. Tiesa gyvena naktį, kai žmonės vagia, arba kambary prie keturių akių, įnirtingai daužiantis stikliukais ir seiliojantis bei ašarojant.

1980-08-03 & *1956-iejai!* Puikūs metai, kupini kraujo ir vilčių. Net mes, gilių provincijos mokinukai, jautėm vykstant kažką nepaprastą, kažką, kas visiškai keičia daug ką, kažką, kas užbraukia žalius mūsų vaikystės sapnus ir miglotas jaunumės erdves, kažkas, kas pradeda pavasarišką gurgėjimą ir veda, šaukia, traukia paskui save.

Taip ir buvo. Nuėjo, nunešė banga tuos, kurie pakliuvo ant jos. Aš dar visus metus likau užkampaus miestelio beržų spindėjime ir, nors į pasaulį išėjau kupinas didžiausių troškimų, iškart pasijutau taip, tarsi čia jau kažkieno būta ir nueita, išgarmėta, ir likę čia išties neaišku kas – lyg ir šiukšlės, bet – stebėtina – kodėl jie tai atbloškė kaip šiukšlės?.. Iš karto pasijutau ir pavėlavęs, dėl ko man reikia juos visus (ką?) pasivyti, ir suglumintas bei nustebintas – ir taip aš vija, vija, tarpais viską užmiršdamas ir prikrisdamas prie to, kas jų buvo palikta ir nepastebėta, kol jau pusamžis pamačiau,

kad jie zylioja velniai žino kur, kad jie gaudo kažkokią nušiuosią kekšę, o aš jau seniai tyrinėju ir matau tikruosius dalykus, tik kad nenuosekliai, vis kažkokio bizo nuo jų pakeliamas. Ir, numojęs ranka į anuos, dar man vienuoliktą klasę baigiant, kažkur nurūkusių, pasilikau ramiai eiti savo keliu, pasilikau vienas sau tyrinėti tos tikrovės, kuri ir temato- ma, kai išeina svečiai. Ak, Viešpatie, kiek liūdesio nuolat turi pakelti dvasia, matydama ir praeities klaidas, ir dabarties tuštybę! Dieve mano, nejaugi iš tiesų nėra išeities? Ir nejaugi man taip pat lemta bus iki pabaigos tik vienvietės pojūty likti? Nežinau, bet kaip tik dėl to aš dar labiau trokštu mintimis pereiti savo pasaulį čia, šitam rašymo džiaugsme.

1981-12-24 & <...> Ir tėvas juk yra didžiai dvasiškas: vabalas, paukštis, augalas – visa, kas gyva, jam rūpi išsaugoti, nepažeisti, palikti jų valiai. Jam sunku konfliktuoti su žmonėmis. Jis visą gyvenimą atidavė kitiems, ir žmonės jį dievino. Bet su tuo, su kuriuo reikia gyventi, kuris kėsina į jo dvasios laisvės likučius, jis gali būti žiaurus iki pamišimo: ko tu man neleidi gyventi! Aplinka jam rūpi dar mažiau negu jo sūnui, o mėgstamiausia dvasios būseną – snaudulys ir neapibrėžtos kontempliacijos. Dienų dienas jis galėtų nieko neveikti arba nerizultatyviai krapštytis. Jau vien tai kitam šeimos nariui gali būti žiaurumas.

Mamai taip ir buvo. Ji buvo iki egzaltacijos jautri, bet neišsilavinusi, ir visas jos skurdo vaikystės idealas liko nuosavas namelis ir rami senatvė. Ji nieko to negavo, nors buvo veikli, tikslinga. Tiesa, mes daug ką turėjom. Bet turėjom jos rūpesčio, jos tėvo niūkinimo dėka, dėl ko namie nuolat būdavo barniai. Mama nėra bloga, ji yra apgauta, nuskriausta, nuvaryta ir nusivariusi. Ji gali jaustis nelaiminga.

O tėvo egoizmas eina iš senelės. Senelis buvo kietas ir energingas žmogus. O senelė – ištižus, šalta ir gobši. Suprantu, ko jis gerdavo ir anksti pasibaigė, o ši nugyveno kone šimtmetį: ji ir lovoj tingėjo.

Dalis tų savybių persiduoda ir mudviem su Vida. Bet apskritai mumyse viešpatauja mamos pradai, ateina iš Saločių močiutės prigimties.

1982-04-26 & Skaitau apie graikus: jie negalėjo įsivaizduoti, kad kas nors gali būti nematerialiai, kad netgi abstrakcijos yra tarsi kokie daiktai. Sunku pasakyti, ar iš tiesų jie manė būtent taip, bet kad

tendencijos tokios būta perdėm aiškos – akivaizdu: tai liudija ir elėjiečiai, ir Platonas, ir visa graikų proto kaip kosminės galios samprata.

Ar nepanaši buvo mano pasaulėjauta tąsyk, kai budo rašymas? Aprašinėju tik realybę. Realybė man buvo ir tai, ką rašydamas sugalvodavau.

Atsimenu važiavimą į Zėringytės tėvo laidotuves. Visas važiavimas yra važiavimas per tokį tikrumą, kuris susigėrė į mane kaip vienintelė realybė: ir rogės, ir arklys, ir bažnyčia, ir žmonės kapuose ant sniego – viskas baigiasi eglių viršūnėmis, ir ne baigiasi, o yra nuo sniego iki eglių viršūnių, kito pasaulio nėra, užtat šis eina į mane be jokių tarpininkų, geriasi į jausmus ir virsta tokiu tikrumu ir tokiu nepaprastumu, kad turi būti kažin kaip konstatuotas, ir kadangi ta konstatavimo galimybė jau yra pratrūkusi rašymu, aš rašau, mėgindamas nukopijuoti, atkartoti viską nuo pradžios iki galo su didžiausiu tikslumu. Ir ne tikslumas čia, tiesą sakant, svarbu, o tikrumas: reikia parodyti viską taip tikrai, kaip tikrai viskas yra suėję į mane iš to važiavimo į laidotuves vadinamo erdvės atsi-skleidimo. Užtat ne apie žmones, net ne apie savo jausmus ten pasakoju: pasakoju apie aplinką, su kuria susidūriau, išgyvenau ir susėmiau į save, dar tiksliau – per kurią plaukiau tarsi per vandenį ir kuri pati suėjo į mane be jokių pastangų, ir mano reikalas buvo tik nesipriešinti tam suėjimui, o pas-kui išėjimui ant popieriaus lapų.

Tokia stipri buvo emocinė pagava.

Dabar daiktai nutolę. Nuo jų iki manęs yra tuščia erdvė, ir jei noriu „paimti“ kurį iš daiktų, metu ant jo proto siūlą, nerių tinklą iš visų pusių ir prisitraukiu tik tą pusę, kuri man labiausiai tinkama.

Bet, rodos, aš ir šiandien kalbu tik apie savo daiktišką aplinką.

1982-11-03 & Ar yra kokie nors įdomesni, reikšmingesni tuos tris – ikipartizaninio, „išėjimo“ ir kolektyvizacijos – laikotarpius charakterizuojantys įvykiai? Nors tai, ką rašau, yra (arba gali būti) ir chaotiški prisiminimai, bet mano racionalistinė prigimtis neleidžia visko maišyti pervien, aš beveliju geriau daryti klaidas, įvykius priskirdamas ne tam metui, negu plaukti visiškai atsitiktinės asociacijos vaga ir griozdinti prisiminimus į liulančias būtybes. Tuo labiau kad ieškoti tokių „charakterizuojančių įvykių“ yra netgi įdomu.

1985-11-17 & Ne įvykiai, o vaizdai ir nuotaikos neduoda man ramybės, kai tik prisimenu praeitį (arba kai per tą vaizdą iškrentu į praeitį su ana tą vaizdą gobusia nuotaika, atmiešta dabartinio skausmo ar nerimo). Vienas iš tokių yra pavasario vaizdas: kiemas padengtas ledokšniu iš permirkusio ir sušalusio, kojom sumindyto sniego, gūbrėtas, batuotas, balų vanduo šiurpsta nuo vėjo, pro tuos žiburius šviečia šiaudų ir šieno krislai, laukuos irgi iškorėjęs sniegas, vanduo įlomėse, bangelės, o kartais tiesiog mėlynas dangus tose balose, kai nušvinta saulė. Vandens pilnas siauras apkasas, gerokai jo ir patrankos apvaliam apkase. Ir pušys ošia ant lauko prie vieškelio tokiam ilgame, bet vos ne vieno medžio platumo pušinėlyje, kur auga žemuogės ir avietės. Kitas vaizdas: aš stoviu prie krūvos lentų, pavasaris, žalia žolė, šilta, keliukas, kalnas su vasarojum, toluoj baltas kelias, o virš jo ir virš lauko virpa oras – virpa ir kyla į aukštą dangų. Dar vienas vaizdas: pieva pakalnėj, pilna visokių žolių žydėjimo, krūmai toluoje ir lauko beržai, spindinčiai šviečią juodo eglių miško fone. Kodėl aš juos taip dažnai atsimenu? Ir dar oro virpėjimą virš avių ar dobilų lauko. Dar pavasarin linkstančios žiemos atlydžius su juodai šlapiais medžių kamienais miglose. Kur tada mano dvasia ir mano nerimas, kuris taip greitai užgrius ir ims draskyti ir blaškyti po baltą pasaulį? Mano dvasioj tyla, jos lyg ir nėra, Viešpatie, jos tikrai nėra, o tos erdvės, tas oro ribėjimas virš vasarojų, kelių ir pievų – visa tai dar tik leidžiasi į mane ir turi tapti dvasia: aš išgyvenu mažus ir didelius nuotykius su žmonėmis, jie skaldo aplinką galimybių ir ne galimybių erdvėmis, o virš viso to plyti, kartkartėmis atsiverdama ir užgriūdama per tuos orų virpėjimus, didžioji pasaulio erdvė, pasaulis, kurį turiu suimti visą ir pažvelgti į jį ne iš nuostabos ir siaubo išsiplėtusiomis, o ramiomis žinojimo akimis.

PAVAKARIO SĄSKAITOS

2002-12-09, 08.34. & Perverčiau keletą „brandos metų“ puslapių ir su nuostaba ir išgąsčiu matau: nebeatsimenu aš jau tų ten aprašytų kai kurių įvykių... Tiek tikrovės prikrito į sąmonę, kad užblokavo atmintį? Ar tiesiog ji nesužadinta ir tu turi, mandagiau su ja elgdamasis, praeitį tiesiog iškviesti į šios dienos šviesą?

Ko gera.

Antai, perskaičiau visą tekstą kažkada kaime po karo dainuotos „...geriau aš mylėsiu savo gimto sodžiaus vėjo išbučiuotas lauko dukreles“ ir taip spustelėjo širdį, kad ji suspurdėjo. Kur tos rudakojės baltadantės net ir per šūvius akim lyg spinduliais į pasaulį žvilgčiojančios gražuolės? Kokios jos šiandien senės, kur jos ne viena išlaidotos, nuo darbo ar alkoholio parkritusios?

2000-12-14, 14.30. & Gana blaškytis po atminties užkaborius. Dabar turiu nuosekliai atkurti mokyklos laikotarpį. Nuo to meto, kai pradedu eiti į mokyklą, iki to momento, kai išvažiuoju į Vilnių. Gal net kai įsikuriu Tauro bendrabutyje. O jeigu ir nukrypsiu kur atgal į Bazilionų (tiksliau būtų sakyti Mekų) ikimokyklinį laikotarpį, tai bus tarsi „antrojo pluošto“ papildymai. Tada po aną metų galėjau maklinėti kiek tinkamas, vis atrodė laiko marios. Dabar nebėr kada žvalgytis, reikia darbą padaryti.

Tėvai laikė mane labai protingu, labai geru, toli ir mokslinimesi pažengusiu vaiku, todėl su mokykla (gal direktorium, tada, atrodo, juo buvo Morkūnas, geras tėvų draugas) sutarė, kad eisiu tiesiai į antrą skyrių. Seserį Laimą, pusantrų metų jaunesnę, nuvedė į pirmą.

Pirmos mokslo metų dienos neatsimenu. Užtat puikiai atsimenu, ką uždavė: eilėraščių apie rugsėjį. Mokiausi aš jį, sėdėdamas virtuvėj prie stalo, žiūrėdamas į berželį prie keliuko už kokių septynių aštuonių metrų nuo mūsų lango, mokiausi, virš galvos buvo tikrai gražus dangus, o eilėraštis kaip nelindo galvon, taip nelindo. Mama irgi – pradžioj tik akį užmesdama, paskui jau ir padėdama – susirūpino: per sunkus vaikui. Aš dar kurį laiką pasikankinau, jau vakarėjo, dar sykį pabandžiau pasakyti tą Maironio eilėraščių atmintinai – nieko neišėjo. Reikia vesti atgal į pirmą, nusprendė tėvai. Tai buvo siaubinga. Ėjau, atrodo, mamos vedamas kartu su seseria į pirmą klasę, į galutinį miestelio namą kapinių pusėj, ir kaip į kokią duobę leidausi. Ir kaip vietos ieškojo man, persodindama vaikus, kad aš galėčiau būti ir toliau nuo sesers bent per suolą, ir kad sesuo sėdėtų už manęs (gal kad kontroliuotų, ką darau?), o aš stovėjau kaip koks virš visų pakilęs stuobrys, degdamas iš gėdos, visų nekęsdamas, o atsėdėdęs antram suole prie lango pasijutau visai svetimas, vienišas ir atsivėriau vardu sunkiai pavadinama siena: buvau su jais, bet

Romualdas Ozolas – 1-ojo skyriaus mokinys. Stovi antras iš kairės. Bazilionai

buvau ne čia. Tas jausmas lydėjo visus metus. Ko gero, aš jų visų nekenčiau, nes tokį jausmą jaučiau ir seseriai. Tiesą sakant, jai gal ir daugiau negu kitiems priešišumą jausti galėjau, nes ji mane sekė. Ir skundė. Sykį paskundė mokytojai, kad aš tyčia nepadariau darbo. Kitą sykį paskundė motinai, kad aš ne netyčia, o piktavališkai jos neklausydamas, per upelį čiuožiau ir įlūžau. Močiutė, mano globėja ir užtarėja, pasitiko rypuodama: „Vargšas vaikelis, kas tau netyčia atsitiko?“, o mano brangi sesutė: „Tyčia, tyčia, kur tau netyčia! Aš sakiau, kad nečiuožytų, neklausė. Ir įlūžo.“ Ar tu gali mylėt paskui tokį padarą? Taip, nemylėjau aš jų visų, nes nieko atminty neužsiliko daugiau, tik prisiminimas, kaip kone visa klasė griūva ant manęs pavasariškai dar drėgnoj pievoj už daržų, keliese murdo į žliugią pernykščią žolelę taip, kad aš išsižiočiau ir žemės prilįstų į burną. Tą pažliugusią žemę burnoj atsime nu ir dabar. Ir dar atsime nu, kad atsistojęs žiūriu, kaip govėda skuodžia klasėn, o aš gražau rankas ir sakau: „Na, palaukit!“

Užtat nuošalumo, užmestumo, nereikalingumo jausmas nuo tol stipriai įsitvirtina sąmonėj. Namas, kuriame buvo pirmokų klasė, buvo pats paskutinis pietinėje miestelio pusėje. Iš antros klasės, kuri puikavosi name prie gatvių sankirtos, įsitaisiusi šviesiame, dideliame dvigaliame su mansarda statinyje, viename iš prašmatnesnių viso miestelio

namų, – tai buvo tikra tremtis. „Kur eini, – rėkdavo kartais, – antrokai, sugrįžk!“ Čia tekėjo upelis, čia galima buvo žaisti „žemę“, čia viskas buvo kitaip: čia buvo netgi mediniai šaligatviai, o priešais – Čemberleno troba, kur kepdavo irisus. Ką ir kalbėti! Prie pirmokų amo vietoj šaligatvio buvo griovys, kitam pastato gale gyveno senutė, mokytoja buvo nervinga, nors ir skyrė mane iš kitų su simpatija; tačiau aš jai jokios simpatijos nejaučiau. Žiūrėdavau į gūdžius laukus iki pat kapinių, lietaus, sniego, bet dažniausiai miglos pridengtus, ir nykesys neapleidavo nė minutei. Matyt, buvau stipriai traumotas to „pažeminimo“. Tiesa, bandžiau pirmauti. Mėgau piešti ir gerai piešiau. Mokytoja kartais parodydavo mano piešinius, pakėlusi prieš klasę. Gerai rašiau diktantus. Bet visa tai buvo „ne tai“. Užtat visam gyvenimui įsiminiau, ką tada mokiausi, tą dieną, kai ištiko pirmoji didžioji mano gyvenimo nesėkmė:

Baigės rugsėjis. Po orą bailiai
Voratinkliai draikės be vėjo.
Šypsojosi saulė. Bet jos spinduliai
Tarytum sudie bekalbėjo.

2000-12-16, 19.05. & Kiekvienais metais, į kitą klasę eidami, mes persikeliam į kitą namą. Nes visos klasės kolei kas išdėliotos į atskirus namus. Pradinės (jos dar vadinamos skyriais) yra, kaip sakiau, namuose, esančiuose pietinėj miestelio

atšakoj. Aukštesniosios – buvusiame valsčiaus name, netoli bažnyčios. Bet ten būsiu po ketverių, atrodo, metų. O dabar į antrą klasę einu jau į tą namą sankryžoje.

Atrodo, tai antra klasė, didelė klasė iš pietinės pusės. Ką ten veikiame mokydami – nieko neatsimenu. Netgi mokytojų nežinau – neišliko sąmonėj. Tik žinau, kad pertraukų metu mes virstam į kiemą, raižom peiliais riebią nutryptą žemę ir lošiam „žemę“, stengdamiesi atpjauti kuo didesnę jos teritoriją. Kai lieka toks, jog nebetelpa pėda, nelaimėlis turi pasiduoti. Kartais skirstomasi, kas yra rusas, kas vokiečiai. Bet tai nėra ypatingų jausmų objektas, kur kas įdomiau yra raikyti žemę, ir tai aš darau su dideliu malonumu, nelabai atsilikdamas nuo labiausiai patyrusių plėšikų. Namie treniruojuos, smaigstydamas peilį savo kiemo žolėn. Kartais lošiam ir kitą žaidimą – peilio mėtymą nuo rankos, nuo pirštų, nuo alkūnės, kelio, peties, galvos, liežuvio, netgi per galvą. Tai visas kompleksas vis sunkėjančių peilio įsmeigimo į žemę užduočių. Būna tokių atvejų, kai aš pereinu vos vieną kitą kartą suklupęs – neišsmeigęs peilio. Itin pats vertinu smeigimą per petį metant už nugaros. Tai mūsų vaikiški džiaugsmas antram ir trečiam skyriui. Daugiau kokių įvykių ar įsimintinų nuotykių neatsitinka.

Nežinau, tam ar kitam laikotarpiui skirtini karai. Ypač žiemą. Kažkas atsitinka, kad ant manęs supyksta toks dičkis Maciūnas. Jis kiek debilus, kalbėdamas seilėjasi, lūpų kampeliuose susiplaka baltos putos. Mes iš jo šaipomės. Nelabai mėgstu tai, bet, atrodo, dalyvauju vienoj ar kitoj kompanijoj. Puščiukai, ypač Stasys, yra artimiausi mūsų kaimynai, ir nors mes ne itin draugaujam, nes jo motina nemėgsta mano motinos, kai Stasys yra gujamas, aš einu už jį. O tas Maciūnas kažkodėl nirsta ir ant Stasio. Taip formuojasi „pusės“, ir Maciūnas, su slidėm čiuožiantis per lauką, piktai grasindamas Stasiui, o paskui man, taip ir lieka atminty kaip kažkoks sapniškas nenupešytos grėsmės prisiminimas.

Negalėčiau pasakyti, kad ne tam laikui skirtinas ir mano sumušimas ant Pagelavos ežero ledo (dabar vadina Pagėluviu, netgi Gėluvos ežeru; mes sakydavom – Pagelava). Tikrai nebuvo labai didelis bernas. Žinau, kad nepaprastai norėjau čiuožti ledu, ir man padarė medinukes, kaip daugelis tada sau tokias darėsi. Medinį pagrindą aplenkia kibiro

lanku, viršutinė pusė įtvirtina du medinius skersinukus, pririša „šniūrus“, kuriais apvynioji koją, ir čiuožk. Tos pačiužos nelabai patvariai laikosi, dažnai jas reikia pertvirtinti, tačiau ar gali tas vargas būt per sunkus, palyginus su džiaugsmu, kurį teikia!

Taigi, taip smagiai čiužinėjantį, pirmą kartą ant tokio didelio ledo pakliuvusį vaikėžą staiga apsupa trys ar keturi Makarijos palkusai, bene ir su Maciūno gynimo mintim (su tuo Maciūnu ta istorija kažkaip tikrai susijus), ir vienas, pats stambiausias, gal koks dvylikametis, klišas, bet savo mažąja koja gerai atsispiriantis ir geležinėm pačiužom ginkluotas bjaurybė, kyšteli koją vieną kartą, tuo pat metu stumteldamas, kitą kartą, ir aš guliu ant ledo. Incidentas apsiėjo be rimtesnių pasekmių, bet aš pagaunu brutalaus beprasmiško užpuolimo nuostabą, į mane įsėlina nepažintos erdvės baimė ir mano uždaras, į vienumą linkęs būdas jau turi pateisinimą: neik niekur vienas, ten nesaugu, nežinia, kas gali nutikti.

Kartais, atsimenu, žaidžiam ant kalno. Dažniau, kol dar gyvenam pas Joniškius. Išsikraustom mes į dabartinę mano tėvų sodybą, ilgainiui tampančią ir mano pasaulio centru, bene 1949 metais, taigi man einant į trečią skyrių. Tie žaidimai ten, ant kalno, yra neturtingi, bet kažkaip aukštai, netoli dangaus, ir taip aš juos matau ir šiandien.

2000-12-17, 14.53. & Trečias skyrius, jeigu teisingai atsimenu, įsikūręs tame pačiame name, iš gatvės pusės. Man vaidenasi, kad mes čia paskui buvom grįžę dar kartą, bene šeštoj klasėj. Jau esam paaugę, jau atsimenu kai kurias figūras, nors ir negaliu sutapatinti su pavardėmis.

Tas trečias skyrius irgi didelis, vaikai nekrečia kokių nors pokštų. Aš imu mokytis, esu labai stropus, išsistatau sau tam tikrą darbo tvarką – kartais nė nepailsėjęs puolu padaryti namų darbų, tada jau einu žaisti ir užsiiminėti tuo, kas patinka. Rašau diktantus, rašau gerai. Matematika nepatinka, bet patinka rašyti ilgas stulpelių gretas, skaičiuoju ant juodraščio, tada surašau atsakymus teisingai ir lygiai. Jeigu reikia ką perbraukti, esu nelaimingas. Sąsiuvinius renku, juos kartais peržiūriu. Man patinka, kad jų daug ir daugėja. Nežinau, nuo kurios klasės išsaugojau savo mokyklinius sąsiuvinius ir kuriuo momentu jie kur dingo. Žinau, kad dar

studijų metais turėjau jų tvarkingai surištas krūveles, kurios buvo sudėtos ant aukšto – tai lentynose, tai dėžėse. Dalį tų sąsiuvinių buvau, atrodo, atsivežęs į Vilnių.

Ketvirtas skyrius yra name, antrojo gatvės pusėj. Mes jį vadinam Bracienės namu, nes pusė jo atiduota mokyklai, o pietų pusėj gyvena Baracevičienė su sūnum, miestely trumpiau vadinama Braciene su Bracuku. Tas Bracukas vyresnis, gal trejais ar ketveriais metais, ėjęs į gimnaziją, paskui buvęs šiaip, be aiškesnio užsiėmimo. Ar pusė namo buvo išnuomota mokyklai, ar nusavinta kaip aiškiai vienai šeimai per didelio namo dalis – pasakyti negaliu, bet Baracevičienė buvo viena iš tų, kuriuos tarybų valdžia nuskriaudė. Gyveno ji gana uždariai, langai buvo tvarkingais gardynėliais, kaip ten sakydavo, užtraukti. Baracevičienė laikė kažkokius gyvulėlius – išeidavo į kiemą jų pašerti, vandens iš šulinio pasisemti. Turėjo nemažą daržą, kur sodino bulves ir daržoves. Tą daržą supo upelis, vamzdžiu pratekęs po vieškelio, arba gatve, skiriančia vieną mokyklos namą (kur mes mokėmės antrojo ir trečiojo klasėj) nuo kito, kur persikeliam dabar. Tas upelis patvenktas, ir kai prasidėdavo rudens lietūs, užtvankėlė būdavo atstatoma, upelis išsiliedavo į pievą geru tvenkiniu, ant kurio ledo, kai pašaldavo, būdavo tikras malonumas čiuožti. Ne vienus metus tuoj po karo, kol bendruomeniškumo jausmas nebuvo užmuštas (tai padarė kolūkiai), čia įrengdavo rogučių sukimo ratą, ir miestelio jaunuomenė mielai prie jo spygaudavo. Pavasarį leisdavom popierinius laivukus. Netgi per pertrauką suspėdavom. Už to upelio – pieva ir senos liepos, ribojančios nuo pievos kleboniją – ji sena, didelis medinis namas su ne mažesniais, beveik dvarą primenančiais ūkiniais pastatais. Tarp klebonijos ir bažnyčios – didelis juodas tvenkinys, tiksliau, kastinė kūdra, kurioje pavasarį vartosi baisūs raudonpilviai skiauterėti tritonai. Iš tolo bijau prisitarti prie tos juodos, storom medžių šaknim krantuose apvytos kūdros, nors šiaip jau gyvūnų nebijau. Bet čia jau per toli nuėjau. Už senųjų liepų, skiriančių kleboniją nuo pievų, klebonijos teritorijoje yra maža trobelė (ar ne samdiniai tokiose gyvendavo – labai jau panaši į mano tėvų ūkio „bernų trobikę“). Čia gyvena Česnauskienė su sūnum. Jis nuo kurios klasės eina į mokyklą kartu su manim? Bene nuo pirmosios? Taigi, Česnauskiukas tamsiais storais kaip spygliai

Romualdas Ozolas su seserimis Laimute (kairėje) ir Virginija

kyšančiais plaukais yra vienas iš mano vaikystės žmonių, su kuriuo daugiau taip ir nebesusiliečiam pomokykliniu laiku.

Dar į ketvirtą skyrių (man rodos, nuo ketvirto skyriaus yra keičiami ir pavadinimai – yra įvedamos klasės; žinau tiksliai, kad po ketvirto skyriaus einu į penktą klasę) eina Jonas Puščius, kaimynas iš miškelių, labai piktų tėvų vaikas, visą savo vaikystę ganęs karves po Deglės lomas ir miškelius. Jo brolis serga džiova ir miršta dar visai jaunas, taip, rodos, ir neiškėlęs kojos iš tos savo beveik pušyne pastatytos sodybos. Jonas irgi yra kietas vyrukas: mušasi, rungtyniauja, kalba be kompromisų, viskas jam yra tik *taip* arba *ne*.

2000-12-20, 14.32. & Ketvirtam skyrių įvyksta toks įvykis, kuris į atmintį įkrinta ne tik pats, bet ir įkerta langus, sienas, lentą, suolą ir net suolus su mokiniiais. Tiesa, jų veidų neatskiriu, bet žinau, kad tuo metu ten sėdi ir tas Česnauskas ar Česnauskis, kaip mes jį vadinom, Lukenskas, arba Lukenskis, arba Stepas, Stepukas, Stiopka, kaip sakydavom jau vyresnėse klasėse. O aš sėdžiu su Puščium, su tuo Jonu Puščium iš miškelio, yra paišybos pamoka. Mokytoja kažkodėl išdalina lapukus, o ne mūsų piešimo sąsiuvinius liepia pasiimti. Tiksliai nebeprisakyčiau, bet man atrodo, kad aš nenoriu piešti ant to lapuko – ir kad keista, ir kad aš mėgstu savo piešimo sąsiuvinį, aš jį stengiuos pripiešti ir saugoti – taip mane veikia dar iš Kruopių laikų vargonininko sūnaus piešimo sąsiuvinis, iš tiesų juk didelė sąsąskaitos knyga, kuri tvarkingai pripiešta

visokių spalvotų piešinėlių, padarančių įspūdį ne savo grožiu, o gausa, tvarkinga gausa.

Taigi, turim mes prieš akis tuos lapukus, jie guli prieš mus ant juodų subraižytų suolų, o mokytoja eina prie lentos ir sako: „Piešim štai tokį piešinį, tokius rėmelius.“ Kokius rėmelius, kodėl rėmelius, sunerimstu. Jonas irgi kuičiasi. Piešiu. Dar nespėjus užbaigti, mokytoja sako: „Na, o dabar įrašysim, į tuos rėmelius įrašysim: PASIŽADĖJIMAS.“ Koks pasižadėjimas? Ar tik ne į pionierius? O mokytoja: „Aš, jaunas leninietis...“ Taip, viskas aišku! Aš nutirpstu: ką daryti? Puščius padeda savo kotelį su plunksna (o! „kotelį“ reikalas yra atskiras klausimas! – tikras menas ir užsiėmimas yra kotelių ir plunksnų prasimanymas) ir sėdi akmeninis. „Kodėl nerašai? – klausia mokytoja. – Nerašysiu. – Kodėl nerašysi? – Nestosiu aš į tuos pionierius. – Kodėl nestosi? – Nestosiu. Nenoriu. Tėvai neleidž“ (tai tarmiškai; kartais pasakoma dar trumpiau: neleid). Aš irgi nerašau. „O tu? Ir tau tėvai neleidžia? – Ne.“ Neatsimenu, kuo baigiasi visa ta istorija. Atrodo, tą rėmelį vis dėlto nupiešiu ir tekstą parašau, bet mokytojai neatiduodu. Nesu visai tikras, bet man atrodo, kad dėl to įvyksta pirmasis mano mokytojos pasikalbėjimas su tėvais, ir tėvas pataria nesipriešinti. Tegul įrašo tave į tuos pionierius, tik to raudono snarglio nenešiok ir nepersistenk susirinkimuose. Tokia linija eina visi mano priklausymo pionieriams, komjaunimui, partijai reikalai. Aš manau, kad buvau įrašytas į pionierius. Tačiau susirinkimuose nedalyvaudavau arba beveik nedalyvaudavau. Dažnai juose bumbėdavau, krėsdavau šunybes ir gaudavau pastabas. Kartą, o tai buvo penktoje klasėje, mane išgrūdo iš susirinkimo itin dramatiškai, o vakare pats direktorius kalbėjosi su tėvais. Bet apie tai vėliau.

Dabar kiek apie „kotelius“. Rašymo ir piešimo įrankių po karo buvo nedaug. Kiekvienas toks daiktas buvo vertinamas ir prisimenamas kaip įvykis. Buvo paprastų plunksnakočių, storų prie plunksnos ir plonėjančių į galą (kad lengviau būtų kramtyti per rašomuosius?). Buvo kažkokio cheminio gaminimo plunksnakočių, vieną tokį juodą ir sunkų turėjau. Buvo vamzdelinių, iš abiejų galų turinčių ištraukiamus „kamšteliu“ – vieną kaip plunksnos įmovę, kitą – pieštukui įtvirtinti. Uždarei ir plunksną, ir pieštuką į vamzdelį – ir saugūs, niekas nenulauš, nesugadins. Per tuos vamzdelius šaudydavom

žirniais, o jei išgrėždavai skylutę šone, tai vieną galą užspaudęs pirštu, pro kitą galą pūsdamas galėjai žirni „pakabinti“ tame per skylutę pučiamame ore. Buvo tai vienas mano smagiausių užsiėmimų – pakeli arba nuleidi žirni ore, nelygu tavo pūslei, kiek sugebi išpūsti, tiek ir pakeli. Už šaudymą per pamokas buvom negailestingai niokojami varant lauk, teko to malonumo greitai atsisakyti. Užtat per pertraukas atsigriebdavom, kol kažkam akį iki kraujo pramušo. Kotelius nešiojom penaluose, arba pliūrnikuose, kaip kažkas pasakydavo. O, ten galėjo tilpti daug tų daiktų, bet jų niekada neturėjom tiek, kad būtų buvę per daug. Užtat plunksnų gardely turėdavom sočiai. Ypač daug – kai sekdavosi lošti. O lošdavom taip: padedi plunksną, ir su kitos koteliu verti „ant pilvo“, paskui – „ant nugaros“. Apverti abu sykius – tavo. Ypač vertintos „kietos plunksnos“ – tokios persmaugtos ir susiaurintais sparneliais, gerai laikančios pasemtą rašalo lašą. Tiesa, rašė jos storai, tas rašalas greit ir išsekdavo, bet kas mėgo storą rašyseną, tas vertino tas plunksnas. Vėliau jos buvo naudojamos tušui ir brėžiniams. Plunksnų kolekciją turėjau geroką, netgi dabar viena kita užsilikus. Bet per senų daiktų praradimus netekau ir jų. Buvo ir plunksnakočių rinkinys, ir jis neišliko, bet nuo studentiškų ar pirmų darbo metų ne vienas rašmuo dar yra. Dabar jų esu sukaupęs ištisą rinkinį – išrašytus šratinukus dedu į dėžę. Parkerių irgi ne vienas susirinko. Iki dabar vertinu įvairius rašomuosius įnagius, o su plonai rašančia plunksna – ypač.

2000-12-22, 14.40. & Penkta klasė. Mes mokomės tame pačiame Baracevičienės name, tik jo didžiajame kambaryje (paskui jame labai ilgai bus parduotuvė; gal ir dabar dar yra, bent jau prieš kokią penketą metų buvo). Jame įvyksta du įvykiai, kuriuos atsimenu kaip išskirtinius ir savo gyvenime.

Į penktą klasę po pradinės keturių skyrių pas mus susirenka daugiau vaikų, ne tik iš Bazilionų. Yra iš kaimų kažkur Bijotės ežero apylinkėse, yra nuo Kurtuvėnų pusės, yra iš už Dubysos. Labai gerai atsimenu Butkus, du brolius Butkiukus. Ar jie dvynukai, ar beveik pametinukai, nežinau, panašūs, bet neypatingai, bet vienas labai skiriasi ne veidu, o kojom – jis neturi vienos kojos. Vaikšto jis remdamasis grubiu savadarbiu ramentu, pasiramsčiuodamas, bet taip vikriai, kad, rodos,

ramentas jam parankesnis negu ta sveika koja. Jis netgi laksto, kartais ir futbolą žaidžia aikštelėj už gretimo namo, didelėj aikštėj, kuri tęsiasi iki pat kito mokyklos namo, kur mokosi vyresniųjų klasių moksleiviai. Tas Butkiukas dažniausiai stovi vartuose, sukinėjasi ant ramento kaip ant ašies, kažin kaip įstrižai jį pasukęs ir tvirtai ranka jį laikydamas, o visu kūnu į jį pasiremdamas, kita koja visą kūną sukioja, tai permesdamas ją per ramentą, lyg kairė dešinė darytųsi, tai vėl išlygindamas savo kryžmumą. Kai kamuolys lekia ir jį reikia gaudyt, jis paleidžia ramentą, šoka aukštyn arba griūva į šoną, susmukdamas ant žemės kažin kaip minkštai, tarsi kitoj kojoj nebūtų kaulų, tarsi tas ramentas ir būtų pati kiečiausia jo kūno dalis.

Įvykis, įkrintęs giliai į atmintį, yra siautėjimas klasėje. Mes jau paaugę, ir mūsų žaidimai kartais būna ne perdėm nekalti. Už tvarto, kur yra tualetas, ne visus sutalpinantis per pertrauką, Stepas organizuoja toliausios čiurkšlės varžybas ir moka padaryti taip, kad mes išsižioję tik spoksom. Per pertraukas klasėj į krosnį įmetama durpė, ji smilksta, skleidama smalkes ir dūmus, klasė vėdinama, pamokos, aišku, nutrūksta – pramoga. Kartais įsisiautėjama iki piktumų. Jų yra visokių. Vienas pastovesnį – vietinių ir nevietinių priešprieša. Butkiukai itin dažnai atsiduria nemalonėj.

Tąsyk vyksta kažkoks lakstymas per suolus. Aišku, su pasistumdymais. Ar gal pasistumdymas iki lakstymų per suolus. Kaip ten atsitinka, kas dabar pasakys, tačiau bekojis Butkiukas nuo suolo lekia žemyn galva ir sukniumba. Sėdi, galva žemės siekdamas, ją apglėbęs, o jo skustam pakaušy gerai matosi milžiniška kraujuota skylė – virsdamas jis tvojo pakaušį į suolo atlošo strypą, kuris kyšo kaip aštrus ramstis, nes horizontalinė suolo atrama kažkieno kažkur nudaužta ir nudanginta. Butkus rankom susiėmęs galvą linguoja savo lanksčiu kūnu, kakta žemę badydamas, o mes stovim be žado. Mane pritrenkia ne tiek ta brutaliai žiojinti ir pamažu kraujo prisipildanti skylė galvoj, kiek tai, kaip viskas staiga keičiasi: ką tik buvo šiurkšti linksmybė, dabar štai – klaikus sapnas.

Čia mane ištinka ir dar vienas sapnas, šįkart iš kitos pusės. Nežinau, kokia proga mes esam sukviečiami į salę, atrodo, penktokai, šeštokai ir septintokai. Bet sukviečiami būtent toj mūsų klasėj. Žinau, kad tai politinis susirinkimas. Koks

jis gali būti 1951 ar 1952 metais? Matyt, svarbus, nes susirinkimą veda pats direktorius Morkūnas. Mokinių ir mokytojų daug, kai kam trūksta vietų atsistėti, jie stovi tarpusuoliuose, prie durų. Aš su grupele – prie krosnies, rankose portfeli laikydamas. Kažkodėl nenorėjau eiti, vis galvojau: neisiu, neisiu. Kažkas iš mūsiškių ir nenuėjo. O aš neišėjau, likau, pabūgau būsiąs baudžiamas, nes prisakyta dalyvauti buvo gana griežtai. Na, bet savo pasipiktinimą ir pasipriešinimą turėjau, galėjau rodyti? Užtat, kai direktorius iškilingai pasakė: „Mes čia susirinkom“ ir reikšmingai stabtelėjo, aš gana garsiai pasakiau sau: „Mes čia ne susirinkę, mes čia suvaryti.“ Direktorius pažiūrėjo į mane, visų akys taip pat susmigo mano pusėn, pagalvojo, priėjo prie durų, atidarė jas ir pasakė: „Prašom išeiti!“ Aš dar neskubėjau, netikėdamas savo ausim, bet kai jis pakartojo: „Išeik, tu!“, aš išėjau. Gana greitai išėjau, neslinkdamas. Bet už durų greit sustojau. Ir likau stovėti ten gerą laikelį. Buvo tokia tuštuma, buvo toks aiškus suvokimas, kad atsitiko kažkas rimto, jog man pakirto kojas. Atsirėmiau į sieną. Iš kažkur atsiradusi kažkokia moteriškė (gal valytoja?) paklausė: „Tai išvarė?“ Aš, matyt, atrodžiau gana apgailėtina, kad ji kažką užjaučiančio pasakiusi koridoriaus sienas sugrąžino į senąją padėtį, bet kaip aš parėjau namo – nežinau, žinau tik, kad kelias buvo ilgas. O vakare, kaip ir reikėjo laukti, direktorius jau buvo pas mano tėvus, jie svarstė, ką su manim daryti, tėvas padėjo bonkele, direktorius, matyt, pats buvo labai susinervinęs, kad neatsisakė, o tėvas paskui pasakojo, kad direktorius pats gailėjęsis manęs, jam jokio malonumo organizuoti tokius susirinkimus, na, bet kaip aš taip galėjau...

O aš, pasirodo, galėjau. Tiksliau pasakius, kaip parodė gyvenimas (o gyvenimas rodė tais ir kitais metais, ir dar kitais, ir dar daug daug daug kartų), ateidavo toks momentas, kai mano tiesos jausmas, noras nesutikti, pataisyti, kad ir visam pasauliui priešinantis, mesdavo mane iš tuo metu užimamos vietos ir vedavo į nežinią, kartais labai aiškiai matomą, kaip man labai nepalankią nežinią. Bet aš vis tiek dariau, ir nei savo paties sau daromi priekaištai, nei aplinkinių pamokymai ar graudeniai, nei pagaliau „kitos pusės“ veiksmai nesustabdydavo, kol aš tos užmačios neįvykdydavau ir tik po to savo gyvenimą reguliuodavau pagal jų pasekmes. Kas tas jausmas, prieš valią metęs iš vietos ir reikalavęs

eiti, daryti, sakyti? Ką aš žinau. Žinau tik tai, kad jis lydėjo mano gyvenimą nuo vaikystės.

2000-12-25, 16.35. & Šešta klasė – tai nedidukas kambarėlis name netoli bažnyčios, tame, kur dabar paštas (kaip tik toj mūsų šeštoj klasėj). Tas namas bene pats didžiausias iš visų iki tol buvusiųjų – gyvenamosios patalpos yra ir antrame aukšte po stogu, o pirmam aukšte – trys didžiuliai kambariai, viename iš jų, kuris nuo gatvės, porą dešimtmečių veikia kolūkio kontora. Ką gi, vieta labai patogi, pačiam miestelio centre, ir aikštė nemaža tiek iš dešinės (ten ilgai būna krepšinio aikštė, gimnastikos įrengimai; paskui aikštę užstato vienas iš kolūkio vadovų), tiek iš kairės (čia rišami arkliai, yra kažkoks daržiūkštis, kol pagaliau apie 1970-uosius čia pastatoma tipinė gelžbetoninė parduotuvė be stogo, tikras tarybinės architektūros paminklas).

Ką mes ten veikiam, irgi nedaug atminty užsiliikę. Su manim kartu mokosi Lukenskas, Česnauskis, Bilotas (tas yra kaimynas iš Mekų kaimo, pakeliui į mokyklą mes kartais žingsniuojam abu, nors vėliau aš pradedu jo vengti – noriu eiti vienas). Bet yra ir vienas naujas – Buožis, toks vyrukas keistai susukiota galva, lyg kas būtų ją suspaudęs per žandus, ir taip, kad kakta išsprogo į viršų, su dviem gumbeliais, vos ne rageliais, į priekį. Keistas vyriokas. Turi visokių pomėgių ir nikių ir – svarbiausia – nelabai paisyti tų, kurie nori iš jo ar pasityčioti, ar šiaip pasidomėti „praturtėdami“. Vienas smagiausių jo užsiėmimų yra piešimas. Jis piešia ir per pamokas, ir per pertraukas, piešia ant popieriaus skiaučių, sąsiuvinų, ypač paskutiniuose jų puslapiuose taip, kad rašymas keliauja iš sąsiuvinio pradžios, o piešiniai artėja į vidurį nuo pabaigos. Ką jis piešia? Daugiausia – karą. Piešia ilgas apkasų linijas, kareivius, tankus, lėktuvus – didžiules batalines scenas. Piešia schemindamas, o kartais ir stambiu planu, bet ir saviškai – kampuotai, buožiškai. Aš irgi bandau mėgdžioti ir net įsitraukiu į karo žaidimus per pamokas, bet man niekad neišeina tokie kampuoti tie mano kareiviai ir tankai, vis kažkaip minkštesni, apvalesni. O jo kieti. Ir vaikšto Buožis kažkaip kampuotai, rankas ir kojas tarsi nenorom lankstydamas, aš net įtariu, kad jam maloniau eiti būtų kairę koją ir kairę ranką kartu į priekį metant, o ne kryžmai, bet kažkodėl jis to iki galo nedaro. Tai su Buožiu mes žaidžiam

plunksnų karus, ir jis pradžioj yra nugalėtojas, iššluojantis visą mano penalą. Bet paskui aš jau irgi įgundu. Buožiui labiausiai patinka kietos storai rašančios plunksnos – tas jis iškart deda į kišenėlę su saga, ant kurios užkabinamas ilgas liežuvis – pokario mados klyksmas.

Mes gyvenam gana vargingai. Ilgai neturiu palto, o kai mama jį pasiuvia iš jūreiviškos milinės, kažkur kažkokiu būdu ar nupirkto, ar išmainyto, tas paltas buvo toks sunkus, kad aš bevelijau vaikščiot be palto. Tuo labiau kad turiu striukę ir kelnes iš tokios pat juodos jūreiviškos milinės pasiūtus. Tuomet jau, atsimenu, abejoju, ar mano striukės kišenėlių liežuvėlius daryti tokius, pagal „aną madą“, ar trikampus. Aš pasirenku trikampį – jis buvo beateinas, modernesnis. Man ir gražesnis. Tačiau pačius savo „jūreiviškus“ drabužius prisimenu su nuoskauda: kodėl tik tiek? Kodėl turiu nuolat grįžti namo nutrintom šlaunim, vienu metu nuėstom iki šašų. Mama dažnai verkdamas ir ieškodamas, ką čia dar padarius, kaip galų gale išsiveržus iš skurdo.

Pavasaris visada traukė. Einu rytą per miglą, miestelio nė nesimato, o vieškeliu plaukia vienas į kitą du juodi siluetai. Vienas sako:

– ...lins numirė.

Negirdžiu, ką atsako kitas.

Kas numirė? Ir kažkodėl iki mokyklos jau lėkte lekiu. Tikrai, mirė Stalinas.

Į klasę ateina mokytoja ir tokiu dramatišku balsu sako:

– Atsistokit, vaikai. Šiandien...

Buožis stovi priešais mane. Jo užpakalis su siurbęs jo dailias nestoras kelnes ir kažkaip ne taip trūksi. Aš paimu plunksnakotį ir su plunksna baksteliu į minkštimą.

– A! – rikteli išsigandęs Buožis, o susivokęs tvoja man knyga. Aišku, gedulingas pastovėjimas sugadintas. Vaikai arba nesuprasdami klausinėja, arba matę prunkščia.

Mus tris (matyt, neturi kada aiškintis, katras iš galinio suolo bakstelėjo vargšui Buožiui) gražiai išgrūda lauk.

Mes išeinam į aikštę, ten migla ir ledas, paėjęs vandeniui. Pasistaipom, bet, atsimenu, nenusime nam. Reikia kur nors eiti. Kur? Į beržyną. Prieš akis – visa diena. Namu juk negrįši! Mes vaikštom iš vieno galo į kitą, kalbam apie šį bei tą, šalta, o tas laikas eina taip lėtai! Prie karklyno, pačiam beržyno

pakrašty, netikėtai randam raudonikių – didelių gražiai užšalusių ir vos vos iš paviršiaus atsileidusių raudonikių. Stebimės neatsistebėdami, kol Buožis (vėl jis!) tvoja vienu iš pačių didžiųjų, kad dalis to raudonikio košės sulenda man už apykaklės. Aš tvoju atgal. Bet Buožis yra, pasirodo, visai vikrus vyrukas. Jis išsisuka, o aš gaunu dar kartą – nuo trečiojo (kas jis – niekaip neatgaminu, jo veidą ir asmenybę užspaudė kiti įspūdžiai).

Kai pareinu namo, skandalas dvigubas – ir kad mano rūbai sunkiai įsivaizduojami, ir kad mokykloje prisidirbau. Aš jaučiuosi nekaltas: mokytojos kalbėjimas buvo toks dirbtinis, tiesiog kaip iš scenos (tarsi aš nežinočiau, ką apie Staliną galvoja kiekvienas iš mūsų, na, nebent Zosė K., kuri trina į komjaunimą, nors baisiai dvokia lyg rūgščiu prakaitu, lyg šlapimu, o gal abiem kartu), visa ta jos ceremonija tokia kvaile, kad ranka pati griebėsi plunksnaočio, stengdamasi padėti mums grįžti į tikrovę.

Nežinau, ką šneka tėvas su auklėtoja, žinau, kad malkas mes pjaunam tylėdami. Bet pjaunam labai ilgai.

2000-12-26, 17.32. & Septinta klasė – tame pačiame name, už sienos. Sąmonė išsaugoja daugiau jos fragmentų.

Tas metas jau šviesesnis. Ir kad klasė didelė, iš rytų ir pietų pusės, matyt, turi įtakos: kiek šviečia saulė, tiek ji su mumis. Tokios patogios geografinės padėties neturėjom nė vienoj klasėj. Apskritai, gal ir maišau kurias nors klases, priskirdamas jas tam ar kitam būstui, bet dėl septintos, atrodo, neklystu: tuo metu aš patikimai išsiveržiu į priekį ne tik kaip geras mokiny (beveik visas klases baigiu penketais ar beveik penketais ir gaunu pagyrimo raštus; po ketvirto skyriaus, atsimenu, pagyrimo rašto su Lenino ir Stalino portretais iš abiejų šonų ėjau atsiimti pas mokytoją kažkur toli į laukus, vienišą sodybą, ir ilgai laukiau, kol mokytoja tą raštą man išrašys; buvo nepatogu, nes mokytoja dar ir vaišino sausainiais). Septintoj klasėj pagarsėju kaip gamtininkas, tiesą pasakius, – mičiurininkas. Tada kiekvienoj mokykloje turėjo būti (be pionierių ir komjaunimo organizacijų) daugybė visokių specializuotų – gamtininkų (mičiurininkų), technikų (dosaafininkų), mokėmės ir kažkokių pirmosios pagalbos dalykų (tarsi ir priklausėm Raudonojo kryžiaus organizacijai).

Aš tada jau domėjausi gamta. Sodinau visokius daržo ir sodo augalus, medelius, krūmus, dariau visokius bandymus – ir cheminius, ir agrocheminius, ir agronominius. Skaičiau augalininkystės knygas, dariausi užrašus, piešiau ir perpiešinėjau paveikslėlius (beje, ne tik augalų atvaizdus – ir žmonių: atsimenu, buvau išsididinęs Ruso, Volterą, Linkolną ir dar daug istorinių asmenų, bet tai buvo jau kiek vėliau, septintokas aš buvau paskendęs gamtoje).

Kartą reikėjo padaryti pranešimą mičiurininkų būrelio susirinkime. Aš pasisiūliau parašyti, perskaičiau su tokiu pasisekimu, kad buvau išrinktas pirmininku. Nieko sau: mičiurininkų būrelio pirmininku! Tėvas į tai pažvelgė be entuziazmo, motina pagyrė, o aš pamąsčiau: gerai!

Iš manęs, matyt, būtų galėjęs išeiti visai geras biurokratas, jei tos karjeros nebūtų sugriovusi gamtos mokytoja. Kartą, kai jau ėjau namo, ji, dirbusi darže, pašaukė ateiti. Mokyklos daržas, kuriame buvo atliekami įvairūs bandymai (o iš tiesų mokytojai čia kai ko užsiaugindavo ir sau), buvo už mokyklos pastato. Jį nuo miškelio skyrė upelio loma, jau gerokai užakusi, tik pavasariais dar patvinstanti: ja tekėjo vandenys nuo klebono pievos, pro Baracevičienės trobą ir, kirsdami vieškelį per cementinių rentinių pralaidą, tekėdavo į Deglę. Dabar nei to upelio, nei tos lomos: dabar ten pastatyti kultūros rūmai ir gyvenamieji namai, viename iš kurių gyvena mano brolis su žmona ir daugybe šunų. Taigi, einu aš sau namo, jau galvodamas, ką ten darysiąs, o mane šaukia. Na, nenuieiti, kai kviečia mokytoja, netiktų, ir aš nenorom einu. Mokytoja su dviem mergaitėm kasa lysvę ir lygina grėbliu. Aš stoviu ir žiūriu. Ji kalba ir suka kalbą tokiu kampu, kad aš pasisiūlyčiau padėti. O aš? O aš sakau, kad čia nieko gero, kad mano darže yra ir šio, ir to, ir aš tuoj pat imsiuos štai ano. Mokytoja, atrodo, įžeista mano pastabos apie prastą mičiurininkų daržą. O kas yra būrelio pirmininkas? Staiga aš suprantu, kad pirmininkas esu aš. Paimu kastuvą ir kurį laiką kasu. Tačiau džiaugsmo nejaučiu. Visą gyvenimą. Kai tik prisimenu tą istoriją su savim kaip mičiurininkų pirmininku, kuris kritikuoja mičiurininkų daržą.

2000-12-27, 12.12. & Septinta klasė – tai stojimo į komjaunimo metas. Nors pionierių organizacijoje aš tarsi buvau, tarsi ir nebuvau (aš laikiau

nepriklausąs, kaklaraiščio niekada nenešiojau, į susirinkimus nevaikščiojau, nebent jie būdavo „sukviečiami“ kaip anasis, iš kurio buvau išvartytas; be to, nepasakysiu, ar tai nebuvo „bendras susirinkimas“ – būdavo ir tokių; po to jau tylėdavau, nes kartoti ano žygio nebenorėjau; tik sakiau sau, kad aš nesu pionierius), mane laikė geru visuomenininku, aktyviu mokyklos gyvenimo dalyviu: ne tik mičiurininkų pirmininkas buvau, dar ir sportavau, turistavau, net saviveikloje dalyvavau, – tai kaip aš nebūsiu komjaunuolis!?

Kartą per pamoką išsikviečia į mokytojų kambarį direktoriaus pavaduotoja Gruzdienė, labai tarybiška, labai energinga, labai liesa ir labai laibom natom kalbanti moteriškė. Ji sėdi prie staliuko, aš stoviu netoli durų. Ji sako, kad esu aktyvus, gerai mokausi, mano pionieriškas amžius jau baigiasi, kitamet – aštunta klasė, todėl į ją reikėtų nueiti jau būnant komjaunuoliu. Aš stoviu ir tyliu. Gal kiek mindžiukuojau. Ji vėl kalba. Aš neatsakau. Ji klausia. Ir reikalauja atsakyti. „O ko man ten“, – sakau. Ji nesupranta ir reikalauja paaiškinti: „Kaip tai ko? Visa ateitis prieš akis! Nieko gero ten nemačiau, – sakau aš jai. – O savo ateitį aš pasiimsiu ir be komjaunimo.“ Ji apstulbsta: „Tu tikrai manai, kad galėsi gyventi be komjaunimo?“ „Tikrai“, – atsakau šįsyk jau visai drąsiai. Mokytoja (nežinau tiksliai, gal ji ir mokymo dalies vedėja?) senokai atsistojusi. Iš nuostabos. Eina prie manęs. Jos veidas paraudęs labai negražia spalva. „Eik lauk!“ – sako ji šaižiai, man rodos, ji rėkia. Aš atatupstas išeinu, sukeldamas visos klasės susidomėjimą – nemanau, kad Gruzdienės balso klasė negirdėjo.

Po kurio laiko esu kviečiamas dar. Tąsyk pokalbis jau ramesnis. Atrodo, dalyvauja dar kažkas. Aš tik patvirtinu, kad nestosiu, nes komjaunimo man nereikia. Ar buvo kaip nors reaguojama, bandant spausti per mokslą? Nežinau. To negaliu patvirtinti. Nors mokykloje nuolat turėjau visokių sunkumų. Netgi paskutinėje, vienuoliktoje, klasėje (apie tai vėliau). Manau, kad vis dėlto jie, t. y. mokytojai ir aktyvistai, buvo priversti skaitytis ir su tuo, kad mokiausi gerai. O mokiausi aš tąsyk stipriai, ir nors pažymių turėjau visokių, be didesnių sunkumų lyderiavau. Tik aštuntoj klasėj atsirado konkurentas. Bet aštunta – tai jau kita kalba. O septintoj formavosi charakteris, ryškėjo būdas, „iššokdavo“ elgesys. Apie mokymąsi ir charakterio ugdymą dabar

ir reikia pakalbėt atskirai. O ta istorija su stojimu (= nestojimu) į komjaunimą liko visam gyvenimui kaip įrodymas, kad nenorint pačiam niekas tavęs neprivers. O pats viską gali. Beveik viską.

2001-01-03, 13.30. & Septinta klasė – ir sporto metas. Mes žaidžiam krepšinį, nes aikštėje tarp mūsų mokyklos ir parduotuvės (tai pastatas greta to mokyklos namo, kur lankiau ketvirtą skyrių ir penktą klasę) yra pastatomos medinės krepšinio lentos ir pritvirtinami krepšiai. Pradžioje jie su tinklais, bet greitai tinklai sudryksta ir lieka geležiniai lankai. Tai net geriau: nebereikia kapstyti kamuolio, kuris kartais (pačiu netinkamiausiu metu) įstringa tinkle, šio kutams fantastišku būdu įkritus į krepšį per tą metalinį lanką ir taip uždarius krepšį, paverčiant jį ne krepšinio krepšiu, o tiesiog krepšiu – tada įmestas kamuolys arba išrieda, arba patenkintas supasi didesniame ar mažesniame tinklo įdubime. Kad išimtumė, lipam vienas kitam ant sprando ir krapštom kamuolį lauk. Dažniausiai tai daro Stepukas Lukenskas.

Aš nesu iš stipriausiųjų. Bet lygiai taip pat, kaip ir futbolo kamuolį, krepšinio odinuką varinėju su malonumu. Krepšinis man, kaip ir kitiems, labiau patinka nei futbolas: ten lakstyk liežuvį iškišęs, kol gausi paspirti, tuo labiau kad stipresnieji čia visada laimi, ir futbolas, kiek pamenu, lieka daugiau penktos ir šeštos klasės žaidimas, o septintos ir aštuntos yra krepšinis; krepšinis – smarkus žaidimas, kamuolys čia nuolat prie tavęs, čia reikia greitesnės orientacijos, didesnės ištvermės, žiūrovai visada gyvesni, jų daugiau, o tai irgi ne paskutinės eilės reikalas. Aikštė nelabai patogi nei žiūrovams, nei žaidėjams: su iškilimais ir įlinkimais, tokiom gana gerai pastebimom kalvom, iš kraštų kiemo žolele apėjus, prie krepšių ir per vidurį išplikus, matosi juodžemis su akmenukų akytėm; rytais tas juodžemis sliėkų išpurentas mažytėm kaip kurmiarausių krūvelėm, o kartais, tiesa, pakraščiuose, žiūrėk, ir kurmių – tada kurmiarausius skubiai tenka naikinti kojom ir rankom. Žiūrovams yra pora suoliukų, bet greit jų nelieta – jie išdaužomi.

Mūsų komandos nepastovios. Kartais žaidžia vyresnieji prieš jaunesnius, klasė prieš klasę, kartais – o šitaip dažniausiai – pasižadimui maždaug vienodo pajėgumo komanda prieš tokią pat kitą. Tada vyksta atranka, ir stiprieji šaukia „visus

kitus“ paeiliui. Ak, kokia tai konkurencija, koks akivaizdus pripažinimas ar nepripažinimas!

Jau neatsimenu tų didžiųjų (aha, vienas buvo toks garbanius Alfonsas Navickas, kitas – Romas Dambrauskas, tas vėliau), bet gerai atsimenu mažuosius smarkuolius: tai tas pats Lukenskas ir Martynas Joniškis, mūsų kaimynas. Šis yra vidutinio ar kiek mažiau vidutinio ūgio, gana kresnas ir stiprus, bet vikrus nežmoniškai. O Lukenskas tai visiškas spirgius. Jeigu Martynas laksto, prasmukdamas po pažastim, tai Stepas – ir tarp kojų, bent taip mes juokiamės. Jiedu dažniausiai atsiduria priešingose komandose, nes dičiai pirmiausia renkasi juos, ir paprastai Stepas pirmauja, kaip pasakytų dabar, – jis komandoms naudingiausias. Aš būnu kažkur trečiojo eilėje. Kartais man ir visai gerai sekasi. Tačiau kažko lyg ir neturiu – gal technikos, gal reakcijos: dažnai nepataikau. Tiesa, jau ir treniruojuosi gan santūriai; kur kas daugiau dėmesio skiriu kitoms sporto šakoms.

Kas įdomu: tuo metu aš tikrai domiuosi sportu. Atsimenu, svarstau, kuri sporto šaka priimtinesnė, ir nutariu, kad, kol aš spėsiu, užsiiminėsiu lengvąja atletika. Susidarau kompleksą, į kurį įeina šuoliai į tolį, į aukštį ir trišuolis, rutulio stūmimas, skersinis ir ėjimas. Kada pasitaiko galimybė, mielai šaudau iš mažakalibro šautuvo. Namie, pietiniame kiemo gale, išsikasu didžiulę šuolių duobę, privežu smėlio ir šokinėju. Stumdu rutulį. Skersinį praktikuojau mokykloje – ten jis geresnis. Namuos mano sportai gana greitai baigiasi. Užtat mokykloje ne. Itin didelių laimėjimų pasiekiu ant skersinio: ir prisitraukimų iki dvidešimt be didesnio vargo, ir išsinerus ant skersinio užpakaliu prisitraukimas atsėdant ant skersinio – vieni niekai, o jau nusiėmus nugara ir pasikabinus už pažastų, skersiniui taip ir liekant už nugaros, suktis – tai aš, ko gero, didžiausias meistras: nežinau, kiek kartų galiu šitaip verstis; o apačioje girdi tik sutartinį skaičiavimą, o skaičiavimo intonacija vis aukštėja! Saulės – taip vadinasi apsiskukimas pakibus ant skersinio vien plaštakomis – nepadarau: bandyti be trenerių ir ant kietos žemės, į kurią gali tēkštis bet kuriuo momentu, susiknežindamas sprandą – tą aš gana gerai suprantu. O fizinio lavinimo mokytojo mes neturim. Kurį laiką tuo užsiima pionierių vadovė Vaičiulytė, ta pati, kuri rado mudviejų su Puščium proklamaciją, bet saugumui neįdavė, – ji dažniausiai veda

žaidimus, bet treniruoti negali. Bene aštuntoj ar devintoj klasėj pasirodo fizrukas vyras – Stasys Lastauskas, tačiau ir jis daugiau linkęs į karinį parengimą negu į tokio pobūdžio, kaip man rūpi, treniruotes, todėl viskas lieka neišplėtota. Žinia, pats rimtai save spaudžiu: ir pritūpimai, ypač viena koja ir ištiesus rankas, ir atsistūmimai atrodo man puikūs pratimai kūnui stiprinti, raumenims auginti. Matyt, buvo atėjęs laikas pasirūpinti savim. Tačiau sportas traukė ir pats savaime: kaip gera, ištrūkus iš pamokos, pulti prie karties ar virvės, kuri kabo nutįsus nuo rąstų skersinio ir tiesiog masina pakelti kūną iki pat viršaus, iki to trijų metrų aukšty paguldymo rąsto. Beje, valdyti savo kūną, jausti, kad gali jį pasiūsti ir per tvorą, ir per griovį, balą ar dar kokią kitą kliūtį, pasukti, kaip nori, sporto ar šokių salėj, man buvo labai svarbu visą gyvenimą; įtemptai treniruočiau pilvo raumenis, pritraukdamas juos vos ne iki nugarkaulio, skalpo raumenis, ausų raumenis, ir galėjau krutinti ausis ir važinėti pirmyn atgal savo didelę šėveliūrą, keldamas ir pašaipas, ir nuostabą. Užtat senimas visų pirma atėjo per savo kūno nepaklusnumo valiai jausmą, kurio ir dabar stengiuos atsikratyti.

Sportas visada keldavo azartą. Bet mano azartą kas nors vis imdavo ir prigesindavo. Antai, bebaigiant septintą klasę, vienu metu buvo labai išpopuliarėjęs buomas ar kaip jis ten – rąstas maždaug metro dvidešimties aukštyje, per kurį reikėdavo pereiti arba perbėgti – taip ugdėsi pusiausvyra. Turėjau ją puikią. Įveikdavau rąstą be didesnių problemų. Paskui išsigudrinom kovoti ant jo: kas ką nustum. Ilgainiui būdavo ir komandinės grumtynės. Per vienas tokias aš nustumiau žemyn žemesnės klasės mokinį rusiuką iš Makarijos. O šis griūdamas kaukštelėjo kaktą pro šalį ėjusiam. Tam nieko, o tas vargšas ruselis kaktą prasiurkė: kraujas, skylė. Mes jį greit aptvarstėm iš mokyklos vaistinė, mokytoja, atrodo, pasiuntė į ambulatoriją. Nieko baisesnio nebuvo. Tačiau ta rusė (jos vyras buvo žuvęs kare) atėjo pas mano tėvus, kėlė skandalą, reikalavo kažko. Tėvai problemą kažkaip išsprendė, manęs nė neliesdami: buvau paaiškinęs, kad tai atsitiko netyčia. Tačiau mokytojai grumtynės ant to rąsto uždraudė.

Vėliau kai kurie užsiėmimai tapo ir bent galėjo tapti sportu. Lyg ir buvo tapęs šaudymas. Ir

Bazilionų vidurinės mokyklos 8 klasės krepšinio komanda po rungtynių su dešimtokais. Iš kairės: Andrius Navickas, Stepas Lukianskas, Romualdas Ozolas, Pranas Česnauskas, Bronius Papreckas

plaukimas. Bet atsirasdavo, kas domino labiau negu sportas – ir jis išvirsdavo tik pramoga.

2001-01-27, 16.15. & Baigti sporto temą šitaip nederėtų. Reikėtų pasakyti, kad sportas lydėjo iki pat vidurinės užbaigimo. Keista: universitete visai nebenorėjau sportuoti. Dar daugiau: sportą simuliuavau. Nebeatsimenu, kokių būdu, bet buvau gavęs atleidimą nuo užsiiminėjimų fizine kultūra, o dalį laiko teko būti „klipatų grupėj“ – taip pagal Sruogos „Dievų mišką“ vadindavo tuos atleistuosius, kuriems nereikėdavo prakaituoti lankstantis ar bėgant, užtekdamo ateiti į užsiėmimus. Viena iš priežasčių buvo ta, kad fizinis lavinimas buvo rytais arba paskaitų vidury. Ateiti į auditoriją suplukus ir prakaitu sėdint klausytis lotynų kalbos man atrodė absurdas. O kadangi aš apskritai nenorėjau lankyti paskaitų, tai fizinio lavinimo užsiėmimų vengimas laikytinas, ko gero, visai pagrįstu.

Nutrūkstant tolėliau nuo septintos klasės meto ir žvilgtelint į „aukštesniasias klases“, galima konstatuoti štai ką. Jaunasis Romualdas Ozolas (mama sakydavo ir tebesako: Romutis, Romukas; sesuo, žinoma, vyresnioji, tyčiojosi: Rūmūkas) kiekvienoje kitoj, aukštesnėj, klasėj pereina vis į kitą pagrindinę sau sporto šaką. Bijau pameluoti, todėl nepasakysiu

tiksliai, vasarą po septintos ar po aštuntos kasės važiuoju į rajonines varžybas, kurios vyksta Meškuičiuose, ir atstovauju Bazilionų vidurinei mokyklai tokiose varžybose: šuoliai į aukštį, šuoliai į tolį, trišuolis ir šimto metrų bėgimas. Bėgimo rungtyje, atrodo, negaunu jokios vietos, bet šuoliuose parsivežu antros ar trečios vietos diplomus. Tai netikėta man pačiam. Daugiau tom sporto šakom nebeužsiimu. Bėgimas man apskritai nepatinka – kulnai kažkaip keistai stuxsi į kaukolę iš vidaus ir apskritai drebina smegenis. Šuoliams į aukštį mano konstrukcija yra aiškiai ne ta, užtat šuoliams į tolį, taip pat ir trišuoliui esu tinkamesnis: jei tik gerai atsispiri, gali lėkti kaip kamuoliukas. Viena bėda: užpakalis vis nukrenta žemėn greičiau už kulnis ir taip gerokai sutrumpina įveiktą atstumą. Labai įdomus yra akistatos su žmonėmis jausmas. Ligi tol buvęs vienas iš minios, po to, kai paskelbia tavo pavardę, kai eini į startą, kai bėgi, šoki, – vis jauti tą patį santykio su visais pojūtį: esi vienas ir vienas yra visi kiti, ir jeigu prieš tau išnyrant iš minios būvai tam „kitam“ niekas, tai po šuolio esi jau kažkas: minia arba paniekinamai užtelėja, arba palankiai šūkteli, o būna ir taip, kad tau vaikstant kažkas atpažįsta ir meta kokį nors žvilgsnį arba ženklą, o tai ir užkalbina. Miegojom mes mokykloje ant grindų, iki rungtynių Meškuičių mokykla mano sąmonėj plyti didelė ir pilka, saulės nušviesta, o po aikštę šmirinėja visokie žmonės, savi ir svetimi, bet aš esu ne čia, tik nežinau kur. Namo važiuojam pavakariu, nedengtu sunkvežimiu, nebeatsimenu, kas kartu, bet žinau, kad neturiu draugų. Žiūriu į laukus, ir jie aplink Meškuičius atrodo platūs ir be galo dideli.

Kitais, o gal dar kitais metais Lastauskas pastebi, kad turiu taiklią akį. Tai nustatoma, atrodo, per karinio parengimo pamokas, kai mes turim „praktinę dalį“ – šaudymą iš mažo kalibro šautuvo. Mokytojas yra neblogai treniruotas, mes gauname po tris šovinukus, aš prigulu ir visus sušaudau į juodąjį apskritimą. Paskui, jau vasarą, netikėtai išgirstu, kad aš ir dar trys turim eiti į šaudyklą. Tokia yra prie Puščiaus, ten šaudo kareiviai, atvežti iš karinio dalinio, ar Bubiuose, ar dar kurioj pasvietėj. Šaudo jie kartais ir naktį šviečiančiom kulkom, ir mes kartais nueinam pasižiūrėti. Taikiniai sustatyti tranšėjoje, kuri iškasta Ernesto, arba Arnulio, kaip sakom mes, eglyno šlaite ir iš tolo šviečia jos baltas smėlis. Lastauskas atsiveda mus iš miestelio, gulto

ant egliaškių, kala taikinius, ir mes šaudom. Šįkart duoda keletą šovinių, aiškina, kaip taikytis, t. y. treniruoja. Susirenkam, atrodo, dar kartą, bet laiko treniruotėms nebėr, nes, pasirodo, jau poryt reikia važiuoti į Kėdainius, kur vyksta zoninės DOSAAF (Dobrovolnoje obščestvo sodeistvija armii, aviacii i flotu SSSR) varžybos. Vėl vyksta sunkvežimiu, vėl keistas svetimas miestas, varžybos, bet visiškai nesėkmingos, nes mes šaudėm nuo atramos, o čia, pasirodo, reikia šaudyti „nuo alkūnės“. Vamzdis važinėja po dangų, taikinio niekaip neišsina įtalpinti į apskritimą ant šautuvo galo, o jau apie „mūškę“ nė kalbėt nėra ko – ji šlaistosi, kur patinka. Supilu viską ne tiek į taikinį, kiek į pareigą sušauti. Ne ką geriau pasirodo ir mano partneriai, ir mes parvažiuojam musę kandę.

Dalyvavimo respublikinėse plaukimo varžybose triuką galėčiau pasakoti ir baigiamųjų istorijėlių teise, tačiau tegul jis lieka priskirtas prie sporto – tai bus liudijimas, kaip provincijos mokyklose užsiimta fizine kultūra. Nors, tiesą pasakius, istorija labiau tiktų prie mano jaunuoliškų avantiūrų serijos, kurios bendra paantraštė galėtų būti tokia: „O kodėl gi ne?!“

Taigi, sėdžiu aš abitūros chemijos egzamine, ruošiuos atsakinėti, kai prie mokytojos prieina mokyklos direktorė Bukauskienė ir kažką šnabžda. Tada abi pasižiūri į mane, mokytoja Šimkuvienė prieina ir sako, kad išeičiau pasikalbėti su direktore. Matęs ir šilto, ir šalto, einu labai abejodamas, kuomet čia tai baigsis. O direktorė dar koridorių klausia: „Plaukti moki?“ „Moku“, – sakau. „Man sakė, kad gerai plauki.“ „Neblogai“, – sakau. „Eik namo, pasiruošk, tuoj išvažiuosi į Kauną – reikia dalyvauti plaukimo varžybose už rajoną.“ „Respublikinėse?“ – ir smagu, ir baugu. Bet baugu labiau: tiesą sakant, juk visiškai nežinau lygio, o apturėti gėdą nenuplaukus visos distancijos arba nusikapsčius po gero pusvalandžio – visai netraukia. „Ne, sakau, negaliu, respublikinėse dalyvauti nenoriu.“ Direktorė nė nesiklauso: turim dalyvauti, tai mokyklos garbė reikalauja, negalim pavesti rajono. Kažkaip užsimena, kad galėtų prašyti Brazlauskos, bet tas nebesimoko. „Va, Brazlauskas geriau plaukia, jis tikrai galėtų plaukti“, – sakau. Po ilgesnių to klausimo svarstymų, atsimeinu, sušnekam, kad važiuosim abu, ir jei Brazlauskas nebus įskaitytas, tai užregistruotas būsiu aš, o jei aš nenorėsiu plaukti,

už mane nuplauks jis. Taip aš sutinku. Taip mes ir ginam mokyklos garbę: aš sėdžiu baseino tribūnose ir žiūriu, kaip „pats“ plaukiu Kūno kultūros instituto baseine. Brazlauskas nelaimi. Ir tai gerai. Nes pergalė, kad ir kokia, reikalus galėtų komplikuoti gan stipriai. Įdomu, kad visą šią istoriją priėmiau be jokių moralinių skrupulų: kad reikia „vykdyt planą“, jau žinojau, kad „mokyklos garbė“ turi būti ginama, irgi žinojau, o kad galima šitaip – tai juk pati direktorė... kad aš taip pat esu sprendžiantysis ir galiu atsisakyti – ne, tokia mintis tada nekilo. Moralė tylėjo.

2001-01-28, 11.01. & Aštuntoj atėjus klasės nebepažįstu. Nė vieno iki tolėjusio mokslus nebėra – septynmetė užbaigta. Aštuntoji klasė yra aukštesnės pakopos pirmasis laiptelis. Pas mus, Bazilionuose, pilna vidurinė. Bubiuose, Pakapėj, Pašiaušėj tik septynmetės, todėl iš ten važiuojama čionai. Važiuojama daugiausia dviračiais. Taip iš Pakapės ar netoli jos važinės Marytė Zėringytė, nedidukė strazdanota mergaitė. Kažkur nuo tų kraštų ir Bronius Papreckis, tokių moteriškai stailių judesių šviesiaplaukis tiesianosis bernaitis, didelis šokėjas ir stropuolis pirmūnas, nuo tolei mano nuolatinis konkurentas ir varžovas. Aš nė iš tolo negaliu lygintis su juo šokių salėj – skraido kaip balerūnas, bet posūkliai yra tokie kažkokie, kurie man kelia nepasitenkinimą, ir aš atsakau sau, kad aš šitaip šokti nenorėčiau ir nenoriu, geriau jau tebus taip, kaip moku. Jo, to Papreckio, raštas kaip mergaitės – apvalus, su paraitymais, bet kažkoks pernelyg sunkiasvoriškai pilnas, ir aš, kurį laiką pabandęs mėgdžioti, lieku prie savo kiek į priekį pasvirusio vinguriavimo. Mano raštas keičiasi keletą kartų, aštuntoj klasėj – ryškiausiai, bet, atrodo, tada jis ir įgyja tą jaunystės negrabaus stabilumo pavidalą, leidžiantį man sumažinti (susikaupus) arba išplėtoti (esant reikalui) iki gigantizmo, bet rašysenos nepamesti.

Nuo Kurtuvėnų per Bubių važinėja Romas Dambrauskas. Jis ilgas, net linguojantis, tiesių plaukų, kurie nuolat krinta ant kairės akies, tiesios nosies, jis puikus matematikas, chemikas ir apskritai geras mokinių, bet aiškiai ne humanitaras. Papreckis yra universalas. O Dambrauskis (mes sakom ne -as, o -is) – aiškiai techniškas žmogus. Jis ir su dviračiu nuolat ir maloniai krapštosi, jis turi

visokių darbo įrankių ir įnagių, jis ūkiškas. Bet ir inteligentiškas. Netgi labai.

Nuo Kelmės pusės, kažkur iš Bijotės miškų, važinėja Kazys Žindulis. Tai tamsiaplaukis apskritaveidis putlių lūpų mergišius, kuriam rūpi išgerti, pašokti ir kaip nors prabūti mokykloj. Jis labai gerai sutaria su Jonu Kabaila, irgi tamsiaplaukiu ir apskritaveidžiu, bet tokiu apskritaveidžiu – kaip jaunas mėnulis. Gal kad Jono plaukai menkesni už Kazio? Jis netoliese, nuo Dengtilčio, o gal dar arčiau, kažkur tuoj už kapinių, už pušynėlių Padubysiuos. Jonas irgi matematikas, bet labai nelygus: matyt, ūkio darbai, tėvui negaluojuant, spaudžia jį labiau negu visas mokytojų kolektyvas. Mes tada tų dalykų nežinom ir nesidomim, mums yra tik faktai: išmokai ar ne, jei ne – išsisukai ar neišsisukai, o jei pakliuvai, tai laikykis dar ir nuo draugų.

Taip, yra dar, atrodo, Bolius Ulčinas, didžiulis šviesiaplaukis, tikras blondinas su tokia didele kumpa nosim, kad jei ne balti plaukai ir baisaus flegmatiškumo lietuviškas charakteris, galėtum laikyti, kad jis žydas. Tėvas man pasakojo, kad per karą jo vos nepaėmė kaip žydo – dėl tos jo nepakartojamos nosies, bet ir mano tėvas nusileistų Ulčiniui. Tik charakteriai jų beveik panašūs, o gal mano tėvas pirmautų: mat, jis leidžiasi ir baslį ant galvos tašomas, o Ulčinas skriaudžiamas čirkšteli kaip degtukas ir netikėtai bei neįtikėtinais aršiai ginasi.

Yra visa krūva dar iš septintos klasės atėjusių bendramokslių. Tai Marytė (užmiršau pavardę), su kuria einam lenktyniaudami nuo pirmo skyriaus, bet kuri apie vidurį penktos ar šeštos atsilieka. Yra Mėjerytė, bet būna neilgai – išvyksta. Kurį laiką, atrodo, būna Buožis, bet irgi išvažiuoja su tėvais. Ir daugiau senbuvų, iš kurių pastoviausias yra Pranas Bilotas, gyvenęs visai netoli miestelio ir vaikštąs pėsčias – dviračio nei jam, nei man tikrai nereikia. Yra Teresė Valčiukaitė, labai daili mergaitė, kurios sesuo yra tokia gražuolė, kad net man aišku, o kurį laiką aš net manau esąs ją įsimylėjęs – tokia ji didelė ir graži. Ji keletu metų vyresnė, turi daug kavalierių, o Teresė kuklesnė, bet piktoka, matyt, sesers konkurencija jai yra sunkiai pakeliama. Yra Karžauskaitė, irgi nuo Dubysos, nuo Pakapės pusės, kaimiška mergaitė, plaukus pinanti dviem prie pakaušio prisegamom kaselėm, moksle irgi ne kažin kaip spėjanti. Suprantama, iš pastoviųjų dar yra Lukenskas, bet Butkų nebėra.

Užtat yra Bubių panos. Tai yra visai naujas klasės daiktas, ir aš apstulbstu, pamatęs tiek viena už kitą gražesnių mergaičių. Svarbiausia – mūsų klasėj! Ne kur kitur, o pas mus! Jokia kita klasė dabar negali pasipuikuoti tokiu turtu! Aš neatitraukiu akių. Sėdžiu paskutiniame suole su Papreckiu, todėl galiu matyti visą ilgą klasės kambarį, visas dvi suolų eiles, tarp kurių nuolat vaikšto vienas iš mokytojų, o ypač dažnai sustoja ir, atsirėmusi užpakaliu (ar nugara) į palangę, klasę stebi mūsų auklėtoja, nedidukė, išpūstžandė storadugnė auklėtoja matematikė. Ji man nekliudo. Kai nesi užsiėmęs rašomuoju, kai kas nors atsakinėja ir nėra pavojaus, kad tavo paklaus, aš lyginu, kuri iš mergaičių gražesnė. Bubiškės tos yra keturios. Regina Krasauskaitė sėdi su Janina. Regina kažkokia užsidarius, gyvena pati su savim. Ji neatsiribojusi nuo draugų, bet turi kažką savo. Paskui kažkas man pasako, kad ji turi sužadėtinį, kuris ar tai kariuomenėj, ar dar kur, ir ji jo laukianti. Galima patikėti tuo, bet Regina man labai patinka. Jos nosis tiesi ir su kuprele, veidas pailgas ir dailus, plaukų sruogelė nuolat susiraičiusi prie kairiojo smilkinio. Jos krūtinė nedidelė, bet išraiškinga, visa ji nedidukė, kresna, bet gerai sudėta ir daili. Kartais, kai ji geros nuotaikos, užkrečiamai juokiasi ir valiūkiškai šypsosi. Man ji patinka. Man ji labai patinka. Ko gero, labiausiai. Jos suolo draugė Janina irgi daili, jos krūtinė dar išpūdingiau apvali, veidas visai ovalinis, bet joje esama kažkokio, lyginant su Regina, vidutiniškumo, ir tai ją iškart nustumia antron vieton. Ten ji ir liktų, jei ne Ona Norkutė, Aniuta, kaip vadina ją visos draugės. Ji yra bubiškių kompanijos centrinė figūra: smagi, vikri, draugiška, moteriška, ryžtinga. Ji – ne gražuolė. Kartais plaukus susitaiso visai paprastai – sukel-dama į viršų ir prigludindama, taip išryškėja jos plati kakta, kuri disonuoja su gana dailiu ovalumu nuo skruostikaulių žemyn. Jos lūpos siauros, bet labai išraiškingos. Bet išraiškingiausios yra akys: nedidukės, tamsios, nežinia kokios spalvos, nes visada dega ir spingsi kaip juodi angliukai. Krūtinė jos gal kiek nusileidžia Janinos iškilumams, tačiau yra taip dailiai brandi, kad negali nežiūrėti. Visa bėda: Onutės kojos kreivos. Ji sirgo rachitu, taip ir liko pastebimai išlinkusiais blauzdikauliais. Ji tai jaučia, ji supranta savo bėdą, bet laikosi šauniai, ir niekas nedrįsta nė užsiminti ar kryptelti ton pusėn, kad ją įžeistų. (Kokia nelaiminga ji jautėsi, galima

spręsti iš to, kad, tapusi gydytoja, ji du kartus darėsi kojų operacijas, ir, nors kojos patiesėjo, ji vaikščiojo prasčiau ir nuolat kentė kojų skausmus.) Taigi, Ona nėra gražuolė, bet ji tokia gyvybinga, kad iš jos trykštanti energija atperka visus trūkumus, ir kartais man atrodo, kad ji gražesnė net už Reginą. Kurgi ne! Regina ir toliau lieka „įsivaizdinanti“, o Aniuta aiškiai linksta mano pusėn, dar daugiau, po kiek laiko aš neabejoju, kad ji mane įsimylėjusi, o aš taip pat jai neabejingas. Tačiau man nepatinka itin aiškus meilėnimas, ilgi smailūs žvilgsniai, ir tada vėl į pirmą vietą iškyla Regina – santūri, ištikima tam kažkam, lyg vairuotojui, lyg kitokiam kaime gyventi nusiteikusiam žmogui, ir man atrodo, kad užtektų tik man būti atkaklesniam, laukti jos – ir aš sulaukčiau. O mylėtis aš visai neskubu, man nepatinka tie aiškūs ženklai, kur kas mieliau klajoju po visokius jausmų plūdės ir atspalvius – tai kur kas įdomiau: prieš mane veriasi iki tol nežinotos mano vidujybės erdvės. Onutė taip ir praeina mano gyvenime kaip ryškiausias to meto fizinio suartėjimo su moterim ženklas – klasėje pamokų metu, per pertraukas išdykavimų ir bendravimų situacijose, per šokių ir šventes, palaipsniui vesdama, bet taip ir neatvesdama prie vyro ir moters santykio supratimo.

Yra ir ketvirtoji bubietė – Olga, lėta, stambi ir minkšta, beveik liulanti, tamsi ir kiek strazdanota, ji yra geraširdiškumo įsikūnijimas ir keturių kompanijoje užima savo nepakartojamą vietą tik todėl, kad yra va tokia, viską raminanti ir balansuojanti. Ji nepretenduoja į lyderiavimą savo kompanijoje, nesistengia išsiveržti į priekį klasėje, kaip koks Papreckis, kuris nuolat rodo savo pretenzijas būti pirmas ir net pareiškia man, kad mane įveiksiąs visur. Aš, atsimenu, trūkteliu pečiais, bet tyliai pasakau sau, kad tu nesulauktum! Olga yra patikima, nes mokosi neišsidirbinėdama, bet rimtai, o paskutinėse klasėse būtent su ja geriausia yra pasikalbėti apie literatūrą, kuri vis labiau mane domina. O ją domina mano eilėraščiai ir šiaip kūryba, ir ji pranašauja man rašytojo ateitį.

Taigi, toks peizažas susidėsto pirmąją naujųjų mokslo metų dieną, kai mes susirenkam į tą patį didįjį namą su keturiomis vyresnėmis klasėmis, į klasę priešais, pernai priklausiusią septintajai, kur aš išgarsėjau savo mičiuriniais užmojais. Klasė erdvi, šviesi, kieme – tvartukas, kuriuo naudojasi

mokykla, už tvartuko tualetai, berniukai eina į jį pro dešinę tvartuko pusę, mergaitės – pro kairę, o už tvartuko – pieva, kur po karo vykdavo gegužinės, senos klebonijos sodybos liepos ir bažnyčia kairėje. Viskas spindi saulėje, mes žvalgomės vieni į kitus, susipažįstame ir esame kupini kažkokios nenusakomos traukos į ateitį. Atsimenu, kaip stoja vienas paskui kitą mokiniai, naujieji moksladraugiai, kai auklėtoja skaito pavardes, ir mes sukiojam galvas, ieškodami atsistojančiojo.

Per pertrauką grūstis ir triukšmas, būriavimasis su senaisiais bendraklasiais ir naujųjų kalbinimas. Dambrausko dviratis sugedęs, mes jį taisom, atrėmę į mokyklos sieną. Bilotas turi plačiajuostį fotoaparata, fotografuoja mus, ir aš pagalvoju: būtinai ir aš aparatą turėsiu, būtinai!

Ir kažkoks nenoras skirstytis. Tai yra taip nauja, kad man ir dabar septinta ir aštunta klasės atrodo kaip du pasauliai. Tikrai: aštuntoje aš iš aplinkos jau išskiriu ŽMONES.

2001-01-29, 12.16. & Trumpai apie žmones, kurie už klasės.

Tai pirmiausia kitų klasių mokiniai. Jų į mano atminties akiratį yra patekę labai nedaug. Tai pora ar trejetas sesers Laimos bendraklasių, einančių paskui mus kaip ne tokia išraiškinga kompanija. Kažkodėl atsimenu Mikulį (vardo neužfiksavau) – gal kad jis kurį laiką yra tarsi ir mano sesers simpatija ar pats jai simpatizuojantis, gal kad turi kažkokį nežymų kalbos defektą, o gal ir dėl to, kad vėliau jis tampa žinomu inžinieriumi. Laimos klasėje įsitvirtina aštuntą su mumis pradėjęs Urbelis: keistai patiklus, kiek švepluojantis ir švilpiančiai pro dantis kai kuriuos garsus tariantis garbanius. Jis itin jautriai prižiūrėjo savo plaukų bangas, veidrodėly paspausdamas jas arba, kai neturėdavo laiko, iš atminties pirštais paryškindamas. Mokslai jam sekėsi itin prastai: lietuvių kalbos rašomieji raudonuodavo nuo klaidų, ir aš stebėdavaus, kaip taip įmanoma klysti beveik lygioj vietoj, kaip neįmanoma atsiminti, kur rašyti nosinę, kur ilgąją ar kablelį. Ir su matematika jam buvo nekas, nors po jo bangom paslėptos smegenys tuos dalykus varinėdavo savo grioveliais kiek geriau.

Buvo ir viena išskirtinė figūra – tai Staradomskytė ar -aitė. Vadinom ją, atrodo, Janina. Buvo ji irgi bubietė, bet su mūsų ketvertu nebendravo. Gal

lenktyniavo. Kad aš jai patinku, neturėjau laiko sužinoti aštuntoj klasėj (o gal taip: gal jos tada dar nė nebuvo?). Bet devintoj, o ypač dešimtoj ir vienuoliktoj, ji per pertraukas tiesiog ateidavo į mūsų klasę, netgi trukdydama tada, kai aš dirbdavau, pavyzdžiui, nusirašinėdavau namų darbus ir pan. Ji buvo šlakuota, nešiojo vainiku prisegtas aplink galvą kasytes, ne itin mažas, tuo dar paplatindama ir taip platų savo veidelį. Kai pajutau, kad ji įsimylėjusi, atstūmimo reakcija dar sustiprėjo: su keliomis iškart man neišėjo, o tada aš irgi buvau Onutės kerų apgobtas. Ak, Viešpatie! Kiek daug gyvenimų praėjo pro šalį, dorai nė neglustelėje!

2001-03-26, 08.40. & Ką iš savo klasės žmonių būtina paminėti pirmiausia? Tai – Bronius Papreckis, mano konkurentas moksluose, mušantis dėl pirmosios vietos. Jis man yra gerokas galvos skausmas, ir kai po metų ar dvejų jis kažkur išvažiuoja, aš atsikvepiu su palengvėjimu. Nors, tiesą sakant, iš gyvenimo jis jau nebepasitraukia. Netgi fiziškai: kažkada jau studijų metais jį susitinku ir jis, atrodo, pasigiria mokslą baigęs aukso medaliu, sėkmingai studijavęs ir apskritai... Aš tada jau gyvenu platesnių interesų horizonte, man tos smulkios lenktyniavimo aistrelės jau nebe tokios svarbios ir žiūriu į Papreckį su tam tikru atlaidumu ir gal net pasitenkinimu: aha, lenktyniavimas su manim mokykloje nepraejo be pėdsakų ir tau, tu ir šiandien nori lygintis už ano meto pralaimėjimus...

O tada mes rodėmės esą draugai. Sėdėjom vienam suole, pačioj eilės pabaigoj – jis prie sienos, ir man reikėdavo atsistoti ir išleisti jį prie lentos, ir aš tai mielai darydavau, nebandydamas kaip nors juokauti, pavyzdžiui, pakišti koją, ar panašiai. Mūsų santykiai buvo labai rimti ir dėl to, kad jis greit išįžeisdavo, parausdavo, nusigrėždavo, kažkaip moteriškai trūkčiodavo rankom ir pečiais, ir apskritai jo eisenoje buvo kažkas pernelyg moteriška, netgi keistas siūbavimas visu kūnu ar net klubais. Tiesa, jis buvo didelis šokėjas. Aš irgi šokau, kai atsikračiau baimės, ir visai neblogai, bet jis šoko ne tik gerai, jis šoko su pasimėgavimu, savo vertės pajautimu, atmetęs galvą ir mikliai dirbdamas kojom, ir rodėsi, kad šokant jo kūnas ir įgyja tikrąją – stabilią – padėtį. Nė kiek nebūčiau nustebęs, jei būčiau sužinojęs, kad jis tapo koku nors šokėju. Atrodo, Pedagoginio instituto liaudies

dainų ir šokių ansamblio šokėju jis ir buvo. O gal klystu.

Papreckis rašė labai gražiai. Jo raidės buvo apvalios, tvarkingos, jis rašydavo jas pasilenkęs ir su tokiu atsidėjimu, su tokiu uolumu, kad aš visada šitokio atsidavimo savo darbui pavydėjau. Ir rezultatams: mano ir literatūros, ir matematikos „raštai“ buvo grubesni, ne tokie lygiuojantys, dažnai ir šleivojantys, nors stengiausi gražiai rašyti ir aš.

Ir rašo jis sklandaus turinio rašinius. Laisvi rašiniai, tiesa, jau sekasi prasčiau, bet atpasakojimai būna geri. Čia aš jo nebijau – jaučiuosi stipriai. Bet štai matematikas jis aiškiai geresnis. Aš kartais klausiu jo, jis nelabai noriai, su tam tikru pasitenkinimu, o kartais ir atvira panieka paaiškina, pridurdamas: nėra čia ko nesuprasti. Tai man sėda į širdį. Nesuprasti yra ko, jeigu galva neveikia. O manoj matematikai aiškiai kažko trūksta. Ar ne todėl, kad kompleksuoju, paskui taip stropiai stengiuosi perprasti matematikos prigimtį, loginio ir skaitmeninio mąstymo esmės? Tačiau savo galva lieku nepatenkintas nuo tada. Yra, pasirodo, geresnių. Jeigu noriu ko nors pasiekti, turiu dirbti, dirbti ir dirbti. Darbo niekada nevengiu. Tačiau domina taip daug kas, kad visur nesusipėju, o labiausiai – išspręsti kliūvančius matematikos uždavinius. Aš tų dalykų nemyliu.

Ir kur tu juos gali mylėt, kai virš tavęs jau veriasi dangus! Aštunta klasė yra mokyklos ryto metas. Tiesa, ir saulė čia nuolat šviečia, kai tik ji šviečia danguje, nes klasė – iš rytų pusės, ir iki gero popiečio vienas kuris langas būtinai saulę įsileidžia. Ką bebūtume darę tais metais, visi jie atminty yra saulėti, šviesai pro klebonijos liepas liejantis į pievą, o paskui, pakilus virš medžių, ir tiesiai į mūsų klasę. Šviesus tai metas, pakylėtas ir klasėje, ir namuose. Ten, namuose, aš jau visapusiškai domiuosi gamta. Jaučiu ir jos grožį, ir jos gyvenimą, kuris skleidžiasi čia pat, akyse.

Bet apie tai vėliau.

Dabar dar apie aštuntosios klasės žmones.

Kitas vertas atskiro minėjimo yra Pranas Bilotas. Jis man ne konkurentas moksle. Nors išsiskiria kaip puikus fizikas, ypač kas susiję su elektra, radiju. Chemija, astronomija, net geometrija, algebra jam nepatinka. Nepatinka kaip disciplinos, reikalaujančios abstraktaus mąstymo. Jis tik moja ranka ir atlikinėja užduotis kaip neišvengiamybę. O radijo

technika domisi dienom naktim. Ir fotografija. Tai jis mane „užveda“ ant šito kelio. Iš kur jis gauna plačiajuostį aparatą, nežinau, bet jis fotografuoja, pats spaudžia nuotraukas, ir man tai taip patinka, kad aš neatsimenu kurią vasarą motinai pasižadavau nuravėti visą pakalnį esantį daržą, kad tik duotų pinigų, reikalingų fotoaparatai nusipirkti. Plačiajuostis man atrodo per menkas, jame tik devyni arba dvylika kadrų, užtat aš pasirenku „Smeną“, kurios juosta turi 36 kadrus. Tačiau radijas manęs nepatraukia. Bilotas atsiveda pas save ir rodo man savo konstruojamus aparatus, o sykį vakare, paklauses radijo per ausines, aš einu namo, žiūrėdamas į juodą nakties dangų, ir visas pasaulis man rodosi pilnas bendravimo, ryšių. Mūsų uždara erdvė suskilo, jos ribos išsiplėtė, per tas ausines aš pirmąkart išsiverčiau į pasaulį. Tas jausmas liks neužmirštas niekada. Tačiau konstruoti radijo aparatų aš nepuoliau. Pranas Bilotas gal kiek ir nusivylė, kad neturės bendrininko, bet aš jam pripažinau pranašumą šitoj srity be širdies skausmo ir tai, matyt, jį pririšo prie manęs: būdamas pranašesnis čia, jis, matyt, nebejautė nepasitenkinimo dėl mano pirmavimo kitur, ir mes puikiai sutarėm. Apskritagalis, beveik visada plikai kirptas, kresnas, praktiškas, net grubus, Pranas, arba Pruncė, kaip vadindavom savo kompanijoje, ištikimai laukdavo prie namų arba žiūrėdavo pro nedidelį savo trobos langelį, kada aš pasirodysiu nuo kalniuko, ir tada paeiliui eidavom į mokyklą. Mūsų tėvai irgi draugavo, kviesdavosi vieni kitus į balius, ir tai, žinoma, irgi turėjo savo reikšmės. Tačiau mokykloj santykiai, manau, buvo svarbesni. Pranas priklausė mūsų būriui, kompanijai, nesistengdamas pirmauti, bet visada neatsakydamas bendrauti, būti kompanijos „kritinės masės“ dalyviu, ir tai buvo labai svarbu, teikė jam svorio, o mums – pasitikėjimo juo.

2001-03-27, 08.20. & Kitas labai svarbus žmogus buvo Romas Dambrauskas. Ilgas, gal kiek nekoordinuotų per savo ilgumą judesių, su nuolat ant akių krintančia plaukų uodegėle ir nuolatiniu jos braukimu už ausies kairiąja ranka, pailgo vaikiškai atviro veido, nuolat pasirėmęs dviračio arba susikūprinęs paskutiniame suole (kaip aukščiausias) – toks jis stovi akyse ir viso mano gyvenimo kelio pabaigoje. Dambrauskas – puikus matematikas, geras draugas. Niekas apie jį neturėtų pasakyti ką

bloga. Esu įsitikinęs. Kiek žinau, ir gyvenimą jis nugyveno garbingai.

Sakau tai, atsimindamas Bilotą. Jis buvo aiškus antitarybininkas. Bent jau mes nuolat kalbėdavomės be paslapčių, tarybų valdžia mums buvo „ne mūsų valdžia“, ir tuo požiūriu man jokių problemų dėl Prano nekilo. Nekilo ne tik dėl to, kad per savo radijo aparatus jis klausėsi užsienio ir kartais perduodavo man naujausias naujienas, bet dar ir dėl to, kad jo teta Elzė buvo išvežta, matė tremtinių sukilimą, pasakojo visokiausių baisių istorijų apie Stalino savivaliavimus, ir tai gerokai prisidėjo prie mano jaunystės nuotaikų kategoriškumo. Tačiau vėliau viskas kažkaip keistai keitėsi. <...>

Romas Dambrauskas liko man tipišku lietuviu likimo tarybiniais metais pavyzdžiu.

2001-04-01, 13.12. & Kazys Kabaila gyveno kažkur prie miško, Dengtilčio link. Jis irgi į mokyklą važinėjo dviračiu, stengėsi priklausyti mūsų kompanijai kartu su Bilotu ir Žinduliu. Jie dažnai sudarydavo savo trejetą, nes buvo panašaus būdo ir mąstymo (tokie stačiokiškai tiesūs, iki grubumo), domėjosi fizika ir technika ir turėjo tuo pagrindu kažkokių bendrų interesų. Kazys žaidė krepšinį, apskritai nevengė sporto, bet svarbiausias jo vaidmuo būdavo, kai reikdavo sudaryti „komandą“ šokiams, – čia jis buvo sunkiai pakeičiamas kaip būtinas „kritinės masės“ elementas.

Nors šiuo požiūriu lemiamas žodis priklausydavo irgi Kaziui – Kaziui Žinduliui.

Žinduliai gyveno kažkur Bijotės apylinkėse. Iki Bazilionų visada reikėdavo važiuoti, ir Žinduliui nepamainomas buvo dviratis. Dabar tokio amžiaus vyrui tėvai jau būtinai stengtųsi įtaisyti automobilį. Žindulis buvo drąsus, ypač su mergaitėmis: suprato esąs gražus, buvo gana įžūlus, todėl dėl pasisekimo galėjo nesiskusti. Gerai šoko. Kalbėdamas kiek burbuliavo, kartais ir nesuprasdavai, ką pasakė, tačiau viską pridengdavo veržlus perėjimas iš vieno pokalbio į kitą, nuo vieno sumanymo prie kito, kuriuos užbaigdavo garbanų nuo kaktos nubraukimas ir mostas pirmyn. Mokslai Kaziui ėjosi labai vidutiniškai, paskui ir visai nekaip, tačiau jis buvo vis tiek svarbus asmuo ir aštuntoj klasėj, ir vėliau, iki pat mokyklos baigimo. Tiesą sakant, jo niekada paskui ir nebemačiau. Esu kaltas, kad, būdamas klasės seniūnas paskutinėj klasėj, nesukviečiau nė vieno

klasės susitikimo. Buvo kažkoks dalinis, kažkieno organizuotas, bet aš ir tada nedalyvavau. Kodėl? Tai vienas ir man pačiam sunkiai paaiškinamų dalykų.

Iš merginų aštuntokių dar paminėtina Teresė Valčiukaitė. Graži, bet labai uždara, kieta, netgi šalta mergaitė. Priešingybė seseriai, didelei, smagiai, net koketiškai panelei, prie kurios lipo kone visi šaunesni mūsų vyrai, o ir aš kurį laiką buvau ją platoniškai įsimylėjęs – ne taip, kad galvos netektum, kad svajotum ir nematytum daugiau nieko, bet vis dėlto... Išliko prisiminimas, kad ji buvo tokia, ji buvo graži, ji traukė nepaaiškinamai, bet neatremiamai.

Buvo Musteikytė, Karžauskaitė, Zėringytė, kurios tėvo laidotuvių yra aprašytos (ar buvo bandytos aprašyti) mano jaunuosiuose „apsakymuose“. Tai buvo klasės draugės kaip mokinės, kaip vienetai. Niekada iš jų nei juokiausi, nei rimtai bendravau, netgi vargiai pastebėdavau, nors Karžauskaitė buvo nusiteikusi teigiamai, o Musteikytė – gana priešišškai (nežinau priežasčių). O Zėringytės iki tėvo laidotuvių atsimenu tik siaurą veiduką ir šlakučius.

Apskritai klasė buvo galinga. Surinkusi visą mokyti norinčių potencialą iš didžiulio ploto, žymimo Bubiais, Kurtuvėnais, Gordais, Pašiauše, Pakape, klasė pradžioje ir gyveno kaip sudėtinis organizmas: atskirai bazilioniškiečiai, iki aštuntosios atėję čia, bubiškiai ir visi kiti, išsimėtę arba nedideliais plėkeliais, arba bandą prisijungti prie kurios grupuotės (iš pradžių jų ir nebuvo, ir apskritai apie grupuotes galima kalbėti labai sąlyginai), arba taip ir einą pasieniui, kaip koks Ulčinas ar net Lukenskas, mažasis Stepas, nors buvo, rodos, visų susibūrimų dalyvis. Bet atskiras, kažkoks tik su savim. O per metus ir paskui, žmonėms nubyrant, susiformavo dvi grupės – bazilioniškiečiai ir bubiškiai, jau kolektyviai ir bendraują, ir lenktyniaują.

Dabar reikėtų kai ką pasakyti apie mokytojus.

2001-04-08, 10.05. & Kažkodėl labiausiai iš aštuntosios klasės mokytojų į mano atminties priekį veržiasi matematikė Šerytė. Nebeatsimenu jos vardo. Nedidukė, storuliukė, banguotas plaukais, ji nuolat vaikšto pirmyn ir atgal tarp suolų, o dažniausiai – mūsų eile, tiksliau, tarpsuoliu, dažnai sustodama greta ir atsiremdama į palangę nugara, beveik liesdama mane. Nuo jos sklinda kažkoks kvapas, gal šilumos, gal energijos, aš nemoku to

išreikšti, bet žinau, kad jis tvyro aplink ją, o dabar tapo ryškiausiu atsiminimu. Kartais ji išvis „kažkas ne tai“ – nervinga, pajuodusiais paakiais, apsisiautęs kažkuo šnerves itin dirginančiu. Aš nosisuku, bet tai vis tiek užima kvapą ir neleidžia susikaupti. Ji dažniausiai diktuoja, kartais rašo, bet ko moko, aš neatsimenu. Ir apskritai ji gyvena kažkur toli nuo mūsų, yra užsidariusi, su mokytojais, kiek pastebim, irgi nelabai linkusi bendrauti. Ir apskritai, kol negaunam naujojo pastato miestelio pakraštį (į jį mes persikeliam nuo devintos klasės), bendro gyvenimo, „mokytojų kolektyvo“ nėra – mokytojai glaustosi kas kur mažuose kambarėliuose iš tų po visą miestelį išsimėčiusiuose namuose. Anam dviaukščiam mediniam pastate jau yra didelis mokytojų kambarys, ten visi sueina iš šešių ar septynių, ne, atrodo, tik penkių kasių ir per pertraukas būna itin gyva. Beje, ir mokytojų taisyklės susirenka jau visas pluoštas gana pastebimų asmenybių.

Šerytė yra mokytojo Šerio, Aniceto Šerio, giminitė; ar ne, nežinau – sako, kad taip. Kur ir kada ji dingsta – negaliu pasakyti, bet kaip pasirodo iš nežinios, taip į nežinią ir nueina. Gaila, kad taip mažai nežinau. Bet mums (ypač man) tada šitai nerūpi. Be to, visi mokytojai – priešai arba beveik priešai. Šerys yra iš tų mokytojų, kurie įsitvirtina Bazilionų vidurinėje, dirba ir po to, kai mes išeinam į aukštuosius ar kur kitur, apie jį gerai kalba ne viena mokyklos laida, nes jis – ne koks nors matematikos fanatikas ar į politiką (bent jau mokyklos lygiu) besiveržiantis, kaip Gruzdienė, Vaičiulienė ar Bukauskienė, – jis bevelija, aiškindamas savo dėstomą dalyką, gyventi su mokiniais, matydamas besiformuojančią jaunatvę ir stengdamasis, kiek jam tai įmanoma, padėti. Nėra jis ir pažymių mažintojas: jei junta, kad reikia paskatinti, jis linkęs jį geriau padidinti negu sumažinti. Šerys irgi nedidukas, kresnas, kumpanosis, aukštyn šukuojamais plaukais, jau kiek per kraštus kaktos plinkantis, mėgstantis galifę ir aulinius batus, sportiškas, ūkiškas, draugiškas – patikimas. Kai man paskui pasako, kad Šerys užsimušė, iškritęs iš medžio, sode pjausdydamas šakas, aš tikrai nesuderinu šitos pabaigos su jo kompleksija ir gyvenimo būdu – kažkokia labai jau nevykusi nelaimė, ir tiek.

Antanas Preidys yra viso miestelio moterų svajonė. Kai jis pasirodo čia po kariuomenės, dar su kareiviškais drabužiais (kol negauna atlyginimo,

neturi kuo ir apsirengti ir kurį laiką net į mokyklą vaikšto tikrai civilį švarką užsimetęs), kai kultūros namuos užtraukia kažkokią ariją, moterys taip ir numiršta. Visos kviečiasi pas save, kokį nors reikalą suradusios, maitina, gaili, gėrisi, pavydi. Žinoma, Preidys – gražuolis. Pailgo veido, juodų banguotų plaukų, beveik dvimetris lieknuolis, plačia burna su spindinčiais dantim, tikras filmų gražuolis. Jis juokiasi taip užkrečiamai, kad šalia jo negali nesijauti gerai. O! Jis turi didžiulį pasisekimą. Bet kai išryškėja, kad jį „paima“ pilka pelytė Milašiūtė, siuvėjtė iš Vaičiuliškės pamiškio, moterų nustebimas greit virsta pasipiktinimu, o paskui beveik visuotiniu atšalimu. Bet Preidys susirašo su Milašiūte, gimdo vaikučius ir gražiai dainuoja, ir moterys mato, kad juokiasi jis nebe taip užkrečiamai, kad neretai nugeria, ir pamažu jam atleidžia, o Preidys irgi nusėda miestely ilgam, kol pagaliau ar tik ne pensijon išėjęs įsikuria Šiauliuose. O gal ir ne pensijon, jis, atrodo, įsitaiso kažkokion gamyklon inžinierium ar dar kuo ir gyvena ten iki šiolei. Mums jis dėsto fiziką, dėsto raiškiai, yra geras, ypač mergaitėms, ilgai dvejoja, kokį čia pažymį parašius, o nežinodamas dar klausia, šitaip dažniausiai dar giliau įklampindamas. Bet jis jau toks geruolis, gražuolis, linksmuolis. Kad ir per ašaras.

Apie direktorę Bukauskienę, lituanistę Norkutę, chemikę Šimkuvienę reikia rašyti, kai persikeliam į naująją pastatą, bet pirmiausia reikia apibūdinti, kas ta mūsų medinė mokykla miestelio gale.

O apie aštuntosios klasės mokytojus dabar, kol nepasižiūrėjau mokyklos dokumentų, nieko daugiau pasakyt negaliu. Noriu tik pabrėžti, kad Gruzdienė – ta, kuri mane vertė ir neprivertė stoti į komjaunimą, taip ir lieka kažkur „žemesnėse klasėse“, į aštuntosios korpusą taip ir nepapuola. Man tai teikia tam tikrą pasitenkinimą – neišsitarnavo...

Nors apskritai su mokytojais nesusipykau iki neapykantos. Konfliktavom dažnai. Netgi mano tėvas tai pastebėjo ir savo nedideliame memuare tai pabrėžė. Tačiau aš kažkaip ir „neturėjau laiko“ nusileisti iki jų – žiūrėjau kažkur tolyn, aukštyn.

2001-05-03, 09.25. & Nuo devintos klasės (tai yra 1954 metų ruduo) mes einam į naują medinę dviaukštę mokyklą, kuri pastatyta miestelio gale.

Tiesa, visai kitame gale negu namas, kuriame pradėjau mokytis. Taip per vienuolika mokslo metų, galima sakyti, pereinu visą miestelį, pasikeldamas beveik kasmet vis per vieną namą – iš vieno miestelio galo į kitą. Įdomus atvejis. Gal dėl to ir vientiso mokyklos vaizdo sąmonėj neišliko – mokykla man išbirus per visą miestelį.

Užtat naujoji atrodo įspūdinga. Dabar ji sudegus. Greta pastatyta mūrinė vidurinė. Aišku, gimnazijos pagal šiandieninius standartus ir miestelio galimybės ten nebus, nors prieš karą ir dar po karo buvo iš progimnazijos besiformuojanti į gimnaziją.

Naujoji mūsų mokykla dviaukštė. Ji medinė, bet neapkalta lentom, sienojai taip ir šviečia, kol mes baigiam ten tris likusias klases. Cementiniai laipteliai tokie dideli, kad ten gali fotografuotis išleistuvinkai; matyt, planuota pastatyti verandą, bet taip ir nepadaryta iki galo.

Mokyklos išplanavimas toks. Apačioj, iš šiaurės pusės (mokykla stovi fasadu į vieškelį ir į pietus, jos užnugary, – aikštė, tinkanti sportui, bet taip ir lieka neįrengta, vos prakrapštytais bėgimo takeliais apjuosta), – sporto salė; ji – ir šokių bei vaidinimų salė su scena rytų pusėj. Iš pietų pusės pusė pastato rytiniame kampe skirta klasei. Vakarinis kampas – mokytojų kambarys ir kažkokie techniniai kambaryukai. Antram aukšte – trys klasės: dvi atitinkamai sporto salei apačioje, viena – atitinkamai rytinei pirmo aukšto klasei pietų (fasado) pusėje; vakarinis kampas yra, atrodo, direktorės kabinetą. Jeigu teisingai atsimenu, tai jį užima nuo pat pradžių Bukauskienė, Genovaitė Bukauskienė, rusistė, stambi, bet gana neišdribus moteriškė juodais garbanotais plaukais, aiškiai mananti save esant gražule, kokia, beje, kai kas ir laiko.

Jeigu gerai atsimenu, mūsų kelias per klases buvo toks: devintoji – pirmas aukštas pietryčių kampe, dešimtoji – antras aukštas irgi, atrodo, pietryčių kampe, vienuoliktoji – antras aukštas šiaurvakarių kampe. Kas buvo mūsų kaimynai, pasakyti nebegaliu, bet kad mums esant dešimtokais mūsų kaimynai buvo devintokai, pasakyt galiu, nes ten sklaidosi Staradomskytė ir rausta, pakliuvus į kokias nors keblesnes situacijas.

Daiva VALANČIENĖ

Nesibaigiantys supratimai Rimantas Dichavičius „Žiedai tarp žiedų“

Nuotraukos iš autorės archyvo

Rami, jauki Šilo gatvelė Antakalnyje. Už studijos langų – mėlynas Vilniaus vakaras. Kalbamės su Maestro, dailininku ir fotografu Rimantu Dichavičiumi, aistringai gyvenimą mylinčiu temperamentingu kūrėju. Tai jis sovietinėje dykroje sugebėjo išskleisti nuostabų, tiems laikams neįtikėtiną erotikos pumpurą „Žiedai tarp žiedų“, atskleidžiantį paslaptingą moters prigimtį, besivienijančią su gamta.

Dauguma žmonių, niekada nematę paties fotoalbumo, išgirdę Dichavičiaus pavardę, įvardija jį kaip „tą, kuris sukūrė ir išleido erotinių nuotraukų knygą“. Nors nuo to laiko jau prabėgo daugiau nei trys dešimtmečiai, „Žiedų“ legenda gyva. Sovietų Sąjungoje šis albumas prilygo žemės drebėjimui ir sulaukė didžiulio rezonanso. Dabar, prabėgus daugeliui metų, galima tik įsivaizduoti, kokį ažiotažą sukėlė tas albumas, kuriame pavaizduotas moters kūno ir gamtos grožis. Paroda po tuometinę „plačiąją tėvynę“ pradėjo keliauti 1987 m.

Pradėdamas pasakojimą apie „Žiedų“ atsiradimą, menininkas sako, kad, visų pirma, jis yra dailininkas, o fotografiją įvardija kaip hobį, nors fotoaparatas jo rankose – dar nuo studentavimo tuometiniame Dailės institute laikų. Rimčiau fotografuoti pradėjo trečiame kurse. Taip atsirado gausybė etnografinių ir nuostabių gamtos formų ir senų kapinių fotografijų. Taip pamažu kaupėsi ir merginų bei moterų, fotografuotų gamtoje, vaizdai. Iš viso

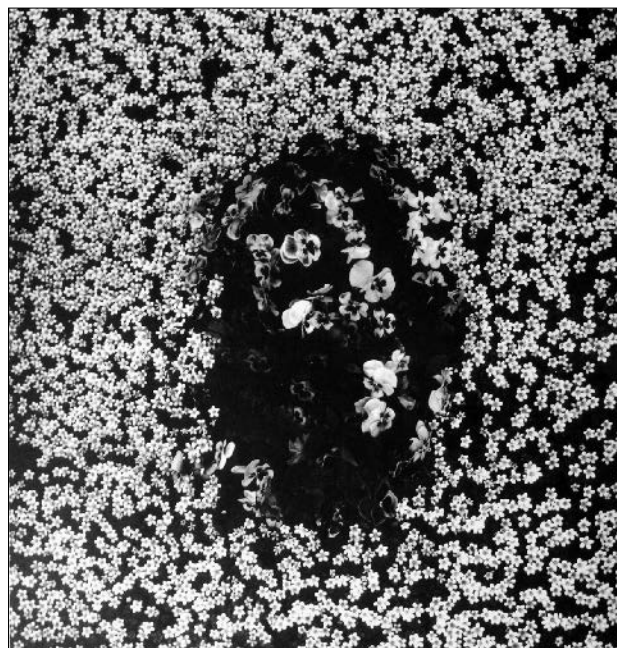
250 tūkstančių negatyvų. Jau vėliau, devintajame dešimtmetyje, peržiūrinėdamas sukauptą archyvą, Rimantas Dichavičius suvokė, kad šiuos gamtos ir moters joje vaizdus būtų galima sudėti į knygą, kuri išeitų tikrai įdomi. Kadangi visus archyvus tvarkė menininko žmona, dabar jau šviesaus atminimo Valerija Dichavičienė (1930–2019), taip pat fotografė ir dailininkė, ji puikiai žinojo, kas juose užfiksuota, patarė ir padėjo laboratorijoje spausdinti, maketuoti ir retušuoti nuotraukas. Tuomet kompiuteriu net nekvepėjo... Tas darbas truko apie metus – dėliojimas, maketavimas. Pamažu viskas susilipdė į tikrą albumą. Pavadinimo idėja – „Žiedai tarp žiedų“ – kilo iš vienos žydinčios nuotraukos, kuria ir prasideda albumas.

Sudėliojus šią knygą, mintis užvaldė noras ją išleisti, tačiau padaryti tai sovietmečiu buvo „misija neįmanoma“. Visuomenė buvo apnuodyta pseudomoralinėmis normomis, o partijos veikėjai, prisistatę pirtelių ir medžiotojų namelių, linksminosi nevaržydami savęs su nesibranginančiomis mergužėlėmis. Menininką graužė abejonė – ar pavyks nutiesti kelią neabejotinai puikiam ir vertingam, mitus griaušančiam, nuogo kūno estetikos kupinam fotoalbumui.

Tuo metu Rimantas Dichavičius dirbo „Minties“ leidykloje, kur jo bendradarbis buvo Romualdas Ozolas. Parodė jam ir dar keletui žmonių albumo

maketą. Romualdas Ozolas labai rimtai žiūrėjo į fotografiją, pats mėgo fotografuoti. Jis daugeliui jau žinomų fotografų – Antanui Sutkui, Romualdui Rakauskui, Algimantui Kunčiui – taikliai patardavo fotografijos klausimais. Kai Romualdas Ozolas pamatė albumą, jis suprato neabejotiną pastarojo vertę, davė keletą vertingų pastabų, patarimų ir labai padaršino su „tais „Žiedais“, sakydamas, kad šis darbas būtinai turi išvysti dienos šviesą. „Už tai esu jam labai dėkingas.“ Tačiau viskas vyko ne taip greitai, kaip to norėjosi menininkui, – tokiam kūriniui dar nebuvo atėjęs laikas. Rimanto Dichavičiaus albumo maketas stalčiuje pragulėjo dar keletą metų, kol į leidyklą iš Maskvos į Vilnių atvažiavo Eksperimentinės spaustuvės Maskvoje direktorius, buvęs vilnietis Henrikas Visockis. Jo vadovaujama spaustuvė buvo gavusi dvispalvę ofsetinę japonišką spausdinimo mašiną – didžiausių tų laikų deficitą. Šia mašina H. Visockis norėjo išspausdinti ką nors išskirtinio. Leidyklos redaktoriai jam rodė vieną albumą po kito, tačiau nei vienas jo nesužavėjo, nes tokių pat albumų buvo ir Maskvoje. Ir čia priėjo (ne Kindziulis – šelmiškasis sovietinių laikų personažas, garsėjęs šmaikščiais posakiais) Romualdas Ozolas. Tuomet jis parodė į Rimantą Dichavičių ir pasakė, kad šis turi kai ką tikrai įdomaus, turėdamas mintyje tą stalčiuje dūlantį albumą. Tuomet Rimantas Dichavičius negalvojo, kad tokio pobūdžio darbas gali būti išleistas. Lai-
mei, čia pat buvo *perestroika*. H. Visockis paprašė parodyti albumą. „Sėdau į taksį, grįžau į namus, čiupau albumėlį – ir atgal į leidyklą. Visockis vartė, vartė – jam buvo taip įdomu ir taip netikėta, kad jis panūdo albumo maketą nusigabenti į Maskvą ir žūtbut gauti leidimus jam spausdinti. O tų leidimų reikėjo tikrai nemažai.“

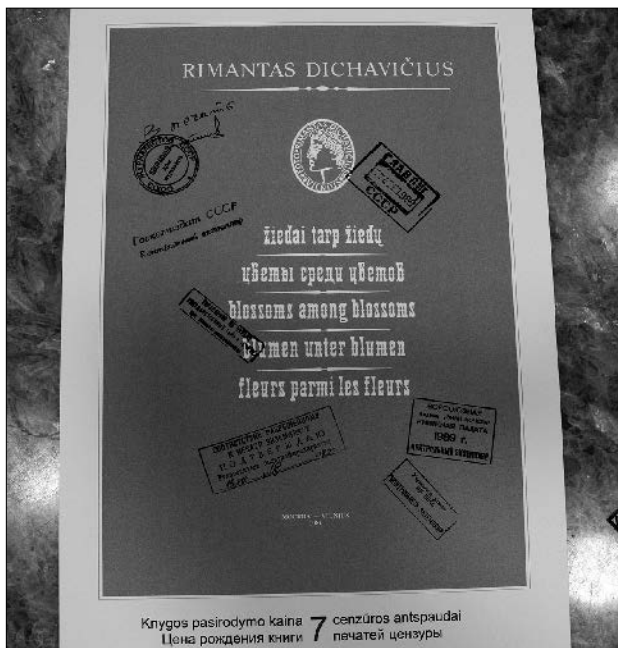
Rimantas Dichavičius nelabai tikėjo, kad H. Visockiui pavyks, tačiau netrukus pastarasis jau skambino iš Maskvos, pranešdamas džiugią naujieną, kad net pats Michailas Gorbačiovas palaimino albumo spausdinimą. Šis Sovietų Sąjungos lyderio palaiminimas atvėrė H. Visockiui ne vienerias valdžios įstaigų duris. O tų durų teko atverti tikrai nemažai ir surinkti krūvas pažymų su aukštų valdininkų parašais – nuo Visasąjunginio spaudos komiteto, Glavlito iki SSRS komunistų partijos Centro komiteto! Valdžios atstovai iš savo kabinetėlių ir kabinetų, skambindami vieni kitiems (mat, negalėjo

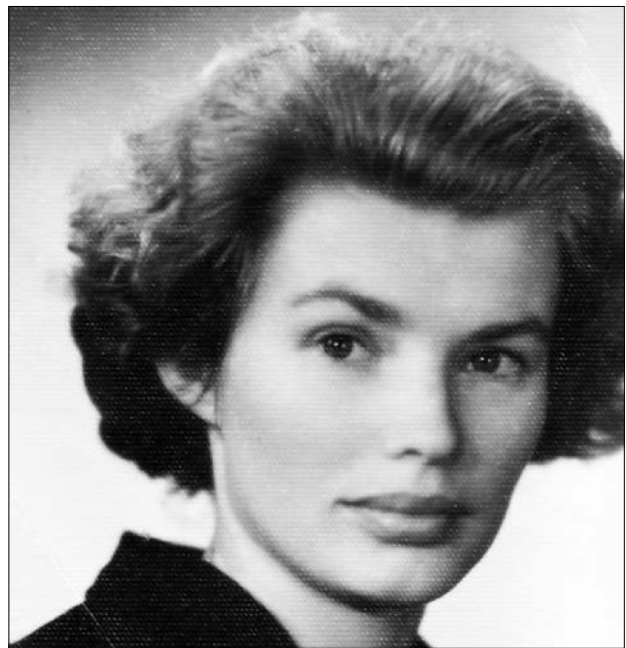
Žiedai tarp žiedų

patikėti, kad leista spausdinti erotinį fotoalbumą), dėjo antspaudus. Michailas Gorbačiovas, peržiūrėjęs albumo maketą, pasakė, jog tai, ką mato, yra gražu, švaru ir nevulgaru. Tuomet ir pačiam albumo autoriui teko skubiai vykti į Maskvą rinkti leidimus savo kūriniui. Bet svarbiausias leidimas, atidaręs visas duris „Žiedams“, žinoma, buvo paties Sovietų Sąjungos lyderio palaiminimas, palydėtas marksizmo ideologo Karlo Markso žodžiais: „*Visa, kas žmogiška, tas mums nesvetima*.“ Būsimojo albumo tituliname puslapyje buvo surinkti septyni aukščiausių valdžios institucijų antspaudai ir parašai, leidžiantys spausdinti parengtą leidinį.

Juokais galima sakyti – ir vėl tas Ozolas, o rimtai – supratęs tikro skoningo akto vertę, rūpinęsis ir globojęs menininką, atradęs galimybių tolesnei fotoalbumo kelionei ir tapęs jo „krikštatėviu“. Neabejotina, kad ir Michailas Gorbačiovas, pasinaudojęs savo, kaip aukščiausiojo šalies vadovo, padėtimi, nutiesė „Žiedams“ raudoną kilimą, palaimindamas jų „žygį“ į spaustuvę. Na, o albumo autorius buvo vežiojamas Maskvoje „Volga“ po visas septynias instancijas. Su Michailu Gorbačiovu ir jo žmona Raisa Gorbačiova asmeniškai teko garbė susipažinti kiek vėliau, kai prieš kruvinuosius Sausio įvykius SSRS prezidentas lankėsi Lietuvoje ir panūdo susitikti su „Žiedų“ autoriumi jo studijoje. Tai buvo labai asmenišką valstybinis vizitas.

Knygos pasirodymo kaina – septyni cenzūros antspaudai

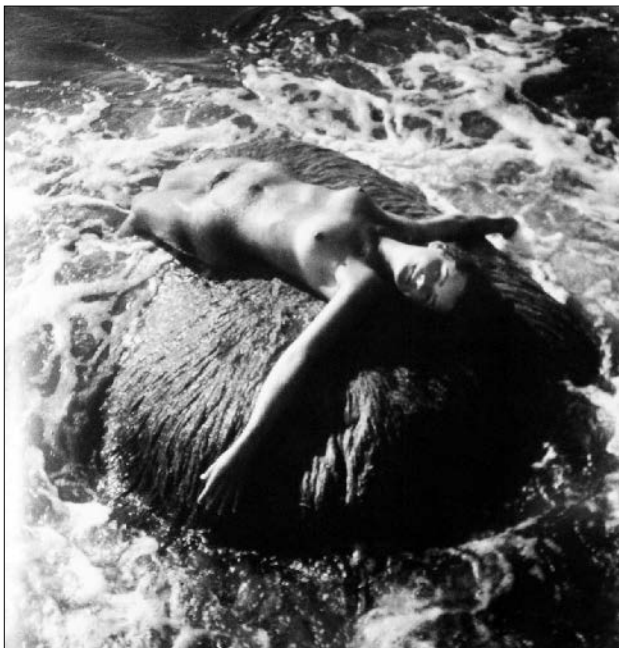
Įstabioji Valerija Dichavičienė

Toliau įvykiai rutuliojosi neįtikėtinu greičiu. Buvo leista spausdinti dešimt tūkstančių albumų. „Žiedai“ pasirodė jau po savaitės. Čia įvyko ir pirmasis „detektyvas“. Suskaičiavus išspausdintus egzempliorius, išaiškėjo, jog net pusės iš jų... trūks-ta. Pasirodo, kad, vykstant procesui, spaustuvės darbininkai atskirus albumo lapus tiesiog išvogė, išsinešdami juos iš spaustuvės, apšvinoję ant kūno! Kadangi dėl to grėsė skandalas, teko skubiai spausdinti papildomą tiražą ir tikrinti iš spaustuvės išeinančius darbuotojus.

Tuo metu Maskvoje prasidėjo tarptautinė knygų paroda. Lietuva taip pat turėjo savo stendą. Tiesiai iš spaustuvės į jį buvo atnešti keli „Žiedų“ egzemplioriai, nes tai buvo lietuviškos „Minties“ leidyklos leidinys. Kai prie stendo priėję parodos lankytojai pradėjo vartyti „Žiedų“ albumą, negalėjo patikėti tuo, ką mato, – nuostabiausią erotiką gamtos prieglobstyje. Tai prilygo sensacijai, nes tuometinė sovietinė „moralė“ netoleravo net užuominos į nuogą kūną. Tai žinodami, net užsienio šalių leidėjai nevezė į Sovietų Sąjungą panašaus pobūdžio leidinių – cenzūra nebūtų leidusi. O štai Lietuvos stende – neregėtas išsišokimas – nuogos merginos smėlynų ir gamtos glėbyje! Štai čia ir prasidėjo – lyg netekę nuovokos, žmonės apspito stendą, stumdėsi, tiesiog lipo vieni kitiems per galvas. Siūbavo lentynos, lūžo stalai. Iš pažiūros

civilizuoti žmonės staiga tapo beveik nevaldoma minia! Tokią egzaltaciją sukėlusius albumus teko skubiai išnešti iš stendo. Įvairių leidyklų leidėjai su jais galėjo susipažinti jau atskiroje patalpoje. Ir jiems šis darbas kėlė didžiulę nuostabą, nes tai buvo absoliučiai išimtinis leidinys sovietinėje viešojoje erdvėje! Be to, knyga buvo nuostabi, skoninga, estetiška, kelianti susižavėjimą. Atsirado labai daug norinčiųjų ją įsigyti. Pirko šį albumą ir Vakarų, ir Rytų valstybių leidėjai. Dešimties tūkstančių tiražas buvo išpirktas... per vieną dieną. O kai leidinys pateko į kinų rankas, šie įsigėdė net milijono egzempliorių – Kinijos mastais – siauram specialistų ratui! Tačiau jų užsakymas nebuvo įvykdytas dėl popieriaus limito ir įrenginių nepajėgumo.

Menininkas sako, kad po šių įvykių jis tapo Dichavičiumi. Garbė, žinomumas ir populiarumas jo nepakeitė, tačiau padarė to laikotarpio herojumi, kuriam už nugaros buvo šnabždamasi ir rodoma pirštais. Buvo kuriamos legendos apie tai, kokiomis priemonėmis jam pavykdavo prisikalbinti merginas tapti modeliais ir kas vykdavo po fotosesijų... Vieną posakį teko išgirsti ir teksto autorei, kai klaidžio-dama po Antakalnį ieškojo gatvės, kur gyvena menininkas. Išgirdęs pavardę, žmogus šyptelėjo sakydamas: „A, tai tas, kuris buvo toks pasileidęs, kad prifotografavo tiek nuogų mergų.“ Iš tikrųjų, viskas buvo labiau žemiška, nei žmonės tuo metu

Aktas

Portretas

ar vėliau, jau pamatę parodą ar albumą, galėjo įsivaizduoti. Merginos nebuvo nufotografuotos „per vieną naktį“. Tai buvo ilgas, varginantis kūrybinis procesas – nuo modelio paieškos ar netikėto atradimo iki galutinio rezultato – kokybiško vaizdo. Menininkas aktus pradėjo fotografuoti būdamas dvidešimt trejų, o baigė – penkiasdešimtmetis. Mamą ir dukrą yra nufotografavęs, kai abiem buvo po 17 metų. Tiesa, darbo pradžioje menininkas modelių ieškojo pats – prie mokyklų, pastebėdavo gatvėje, pajūryje, lėktuve. Vėliau tuo rūpinosi Rimanto Dichavičiaus žmona, taip pat dailininkė ir fotografė Valerija Dichavičienė, pati įstabaus grožio moteris.

Paklaustas, ar sunku buvo tuometės puritoniškos, konservatyvios visuomenės normų suvaržytoms merginoms ryžtis akto fotosesijai, menininkas atsako, kad tai būdavęs dešimties minučių „reikalas“. Uždraustas vaisius visuomet saldus. Iš 60 fotografuotis kalbintų merginų nesutiko tik trys. Vėliau viena iš jų susirado autorių ir įteikė jam parašytą poemą apie „Žiedus“, kai, pamačiusi fotoalbumą, suprato, ko neteko, atsisakydama fotosesijos.

Rimantas Dichavičius žino modelių gyvenimo istorijas. Pozavusios aktams merginos šiandien yra profesorės, gydytojos, teisininkės, rašytojos, žurnalistės, verslininkės. Viena iš jų – gerai žinoma „Lietuvos ryto“ žurnalistė, knygų autorė Audronė Urbonaitė. Kai „Žiedai“ išvydo dienos šviesą, ji

labai laiminga atėjo kartu su sūnumi, dabar vieno Vokietijos universiteto profesoriumi, padėkoti menininkui už neįtikėtiną gyvenimo dovaną.

Rimantas Dichavičius prisimena pažinties su ja istoriją: „*Skridau lėktuvu iš Palangos į Vilnių. Žvilgsnis užkliuvo už gražios, nuostabių plaukų ir gilaus aistringą žvilgsnio merginos. Pakalbinau, pasakiau, kad kviečiu fotosesijai. Sakau: „dava!“ skrendam atgal. Tik atskridę į Vilnių, persėdom į lėktuvą, skrendantį Palangon. Tą pačią dieną nuskridom prie jūros. Ji netgi labai norėjo fotografuotis, buvo tokios laisvos prigimties. Fotosesija truko dvi dienas.*“

Aktų knygai pozavo net aštuntokė (su mamos sutikimu). Tačiau buvo fotografuojamas tik jos veidas.

Po daugelio metų ta pati mergina oro uoste atpažino fotomenininką ir priėjusi paklausė: „*Ponas Dichavičiau, kur jūs skrendat? Gal galiu kuo padėti?*“ Pasirodo, ji buvo oro uosto apsaugos viršininkė.

Išskirtinis modelis aktų albume – mergina, kurios plaukai siekė žemę ir net šiek tiek vilkosi ja kaip šleifas. Rimantas Dichavičius dirbo „Moksleivio“ redakcijoje ir šios merginos, kaip ilgaplaukių konkurso nugalėtojos, nuotrauka buvo atspausdinta „Moksleivio“ viršelyje. Vėliau menininkas ją pakvietė pozuoti aktui. Išėjus albumui, mergina gaudavo po porą šimtų laiškų per dieną iš visos Lietuvos. Susirašinėjo su keletu gerbėjų, vienas iš

Jūra

Lietuviška Nefertitė

jų vėliau tapo jos vyru. Taigi, albumo autorius tapo „neakivaizdiniu piršliu“.

Kartą viešėdamas Amerikoje, Rimantas Dichavičius sulaukė kvietimo į prabangų restoraną. Kvietė nepažįstama dama. Menininką tai suintrigavo ir jis sutiko. Buvo užsakyti brangiai kainuojantys patiekalai ir gėrimai. Po nereikšmingo pokalbio nepažįstamoji mestelėjo repliką: „*Ne tokia aš jau ir graži, todėl sąskaitą apmokėkite pats!*“ Ir, apsisukusi ant kulno, išdidžiai iškaukšėjo iš restorano. O sąskaitos būta įspūdingos! Tai buvo ižeistos moters savimeilės kerštas už, pasirodo, kažkada fotomenininko jai pasakytą frazę: „*Ne tokia tu jau ir graži!*“, kai pastaroji, dar jauna mergina, nesutiko tapti akto modeliu.

Tų istorijų daugybė, kiekvienos merginos – vis kita. „*Aš tikrai atradau lietuviškąją Nefertitę (egiptiečių grožio ir elegancijos deivę – aut. past.). Visos jos nuostabios, spinduliuojančios, dvasingos, švarios ir tyros.*“

„*Ši knyga – lyg giesmė, išsiliejusi vaizdais, kuriais norėjosi apdainuoti jaunystę, tik jai vienai duotą nepakartojamą grožį, akinantį spindesį ir svajas. Jaunystę, kuri basa bėgioja tėviškės takais ir pievomis, smėlėta jūros pakrante, kurią glamonėja saulės spinduliai ir Baltijos vėsi banga. Jai nereikia papuošalų – aukso nei brangakmenių – ji pati švyti tarsi perlas savo tyrumu ir*

tikėjimu pasaulio harmonija, gyvenimu. Jaunystę, kuri nesuvokia pati savęs, – jai reikia atstumo ir laiko, kad pažvelgtų į save ir viską suprastų. Žmogus visada siekė grožio, visur jo ieškojo – lapų žalumoje ir paukščio ramiame skrydyje, žėruojančiuose saulėtekio ir saulėlydžioose, grakščiaime mylimosios liemens vingyje. Bet nesutramdoma laiko tėkmė viską keičia. Grožį taip pat. Tik menas sugeba maksimaliai priartėti prie grožio, įamžinti jį ir palikti būsimoms kartoms.

Ką žmogui reiškia grožis, kodėl jo siekia? Mokslininkas, filosofas, menininkas, jaunuolis ar senas išminčius – kiekvienas atsakys skirtingai, ir visi bus teisūs.

<...> Moters grožis – vienas iš gamtos stebuklų. Jis lydi meilę, o meilė – tarsi prisilytėjimas prie amžinybės, – Rimantas Dichavičius.

Tai menininko epilogas albumui „Žiedai tarp žiedų“, liudijantis jo gebėjimą ne tik vaizdais, bet ir žodžiais atrasti esmę „gilumos – neišmatuojamos, žalios ir amžinos“ (Jonas Mekas Poliui Sezanui). Iš pradžių tekstą buvo užsakęs rašytojams parašyti. Tačiau pastarųjų tekstai buvo labai ilgi – mažne romanai. Atmetęs juos, pats menininkas kaip *credo* pasakė, kas yra kas.

Tos gilumos kupinas įstabus rusų poeto Roberto Roždestvenskio eilėraštis, skirtas albumui „Žiedai tarp žiedų“:

*Rudens nuauksinta
 giria suošia.
 Blakstienos virpa...
 Krūpteli šiløjai.
 Gamtos sukurtą
 nemirtingą grožį
 Žmogaus širdis
 lyg dainą atkartoja.
 Banga virš jūros
 riečias, kelia galvą,
 paskui vėl kaip spyruoklė atsileidžia...
 Gamta bejėgė,
 bet ir visagalė,
 nesuvokta,
 neatspėta ir aiški.
 Mes – jos dalis.
 Mes saugom savo dvasioj
 jos meilę.
 Sutemas ir aušrą ryškią.
 Tegu gyvens,
 tegu per amžius tęsis
 diena jaunystės
 ir gamtos jaunystė.*

Su Robertu Roždestvenskiu Rimantas Dichavičius susipažino dar 1970 m., šiam viešint Vilniuje pas grafiką Stasį Krasauską. Pažintis tęsėsi iki 1987 m. Rimantas Dichavičius, norėdamas suteikti albumui „svarumo“, paprašė poeto parašyti eilėraščių. Robertui Roždestvenskiui albumas padarė gilų sukrečiantį įspūdį ir jis sutiko parašyti eilėraščių albumui. Be to, Robertas Roždestvenskis tuo metu buvo vadinamas „Kremliaus dvaro“ poetu, o tai buvo labai svarbu.

Su albumu „Žiedai“ susijusios pačios įvairiausios istorijos – tiesiog istorijų ratas, gatavas scenarijus ne šiaip sau vienos dalies filmui, o visam serialui. Linksmi, liūdni, kurioziniai, detektyviniai, netgi kriminaliniai nutikimai. Tikriausiai vargiai atrastume kitą kūrinį, išgyvenusį pačias neįtikinamiausias peripetijas. Albumas tarsi pats savaime jas išgyveno, netgi autorių kai kuriais atvejais palikdamas per pusę žingsnio nuo savęs, – knyga, kaip Anglijos karalienė Elžbieta II, ir autorius, kaip jos vyras princas Edvardas, atsilikęs pusę žingsnio pagal karališkąjį protokolą. Šiai knygai protokolą dėliojo aplinkybės, tuomečiai žmonės, jų (ne)supratimai.

*Заполнен лес
 осенней позолотой.
 Дрожат травинки.
 Вздрагивают веки.
 Вся красота,
 рожденная природой,
 звучит,
 как будто песня, в человеке.
 Волна над морем
 выгнется спесиво,
 а после распрямится, как пружина...
 Природа
 беззащитна и всеильна.
 Ясна
 и до конца непостижима.
 Мы — часть ее.
 У нас в душе хранится
 ее любовь.
 Закаты и восходы...
 Да будет жить,
 да будет длиться
 бессмертье юности
 и молодость природы.*

Роберт РОЖДЕСТВЕНСКИЙ

Poeto Roberto Roždestvenskio eilėraščių originalas

Albumo populiarumas sumušė visų laikų (žvelgiant ir iš šio laiko perspektyvos) leidybos ir paklausos rekordus. Sensacingas leidinys tiesiog ištirpavo. Iš pirmojo dešimties tūkstančių egzempliorių tiražo pagal taisykles autoriui priklausė dešimt knygų, bet jis tegavo tik... tris. Tiesa, dar priklausė ir šio toks honoraras – po 10 rublių už kiekvieną albume esančią nuotrauką. Jame nuotraukų buvo 180, tai Rimantui Dichavičiui buvo priskaičiuota 1 800 rublių. Atskaičius mokesčius, autorius gavo 1 500. Atrodė, kad tai buvo nemaži pinigai, nes tais laikais rublis turėjo vertę. Bet kai pagalvoji, jog tai atlygis už daugiau nei dviejų dešimtmečių darbą – jis atrodo stačiai juokingas. Šie trys autoriui atitekę albumai įgavo neįkainojamą vertę.

Vykdamas į Ameriką, Rimantas Dichavičius vežėsi du „Žiedų“ albumus. Ten vieną iš jų padovanojo savo bičiuliui grafikui Vytautui Kazimierui Jonynui.

Albumo „Žiedai tarp žiedų“ rusiškas leidimas

Kitą tik parodė Amerikoje gyvenantiems draugams ir parsivežė namo. Muitinėje, apžiūrėję lagaminus ir radę albumą, pareigūnai nusprendė, jog tai pornografinio turinio leidinys, ir norėjo jį konfiskuoti, manydami, jog pastarasis išleistas JAV, tačiau kai autorius nurodė į knygos metriką, kad ji išleista SSRS, albumas buvo gražintas autoriui, tiesa, dar pasiaiškinus su viršininkais. Šį egzempliorių, kaip laimingo skrydžio per Atlantą liudininką, autorius labai brangina ir saugo iki šiol.

Po pirmo itin sėkmingo albumo tiražo buvo išleistas ir antras, kurį išgraibstė akimirksniu. Tuomet prireikė trečio, ketvirto. Vėliau iš pažįstamų kolekcininkų Rimantas Dichavičius sužinojo, jog šimtai albumų keliavo į Rusiją. Neretai, norint sutvarkyti įvairius reikalus, sovietiniams valdininkams albumas būdavo įteikiamas kaip kyšis. Tiesa, prie jo dar reikėdavo pridėti butelį lietuviškos degtinės. Labiausiai pageidaujama buvo „Dainava“. O pats albumas, kainavęs aštuoniolika rublių, juodojoje rinkoje buvo pardavinėjamas dešimt kartų brangiau.

Tiktai pirmo tiražo albumo nuotraukos buvo įkainotos dešimčia rublių. Vėlesnių tiražų „atpigo“ iki šešių rublių už nuotrauką. Nuvykęs į tuometį Lietuvos spaudos komitetą, kuriam vadovavo Juozas Nekrošius, Rimantas Dichavičius įteikė prašymą, kad atsisako honoraro, o vietoj jo nori už

priklausančią sumą gauti knygą. Autoriaus noras buvo patenkintas – iš sandėlio jis gavo du šimtus knygų. Tai buvo atlygis už darbą. Dabar belikę keletas egzempliorių. Albumas tapo bibliografinė retenybė. Teksto autorei atiteko rusiškas leidimas...

Taigi, reziumuojant – fotoalbumas patyrė neįtikėtiną leidybinę sėkmę. Bet čia istorija nesibaigia, nes ateina eilė parodai „Žiedai tarp žiedų“, vertai gero trilerio scenarijaus. Beje, 2019 m. rugpjūčio 7 d. susitikime su Dailės akademijos studentais Rimantas Dichavičius pusiau juokais, pusiau rimtai klausė, ar neatsirastų tarp jų ar pažįstamų kino kūrėjų, norinčių kurti filmą apie „Žiedus“, nes scenarijus jau yra.

Grįžtant į albumo išleidimo priešistorę, kai Rimantui Dichavičiui teko Maskvoje važinėti po įvairias jau minėtas instancijas reikiamų antspaudų ir parašų albumui išleisti, jis susipažino su svarbiu žmogumi (ryšiai visais laikais turėjo vertę) – Valerijumi Nikiforovu. Pastarasis vadovavo SSRS centrinų žurnalistų rūmų galerijai. Valerijus Nikiforovas, sužinojęs, koks albumas bus leidžiamas, labai apsidžiaugė, nes suprato, kad jeigu bus albumas, tai niekas nesutrukdys ir neuždraus surengti ir parodą. Tačiau, suskaičiavę albume esančias nuotraukas, abu suprato, jog parodai jų bus per mažai. Rimantui Dichavičiui teko skubiai vykti į Vilnių dar atspausti nuotraukų. Į pagalbą pasitelkė ne tik žmoną Valeriją, bet ir draugus. Nuotraukas reikėjo retušuoti nulinio numerio – trijų plaukų storio – teptukais, kurie anuomet taip pat buvo deficitas... Dabar jau patys galerijos Maskvoje darbuotojai atvyko į Vilnių išsivežti paruoštų eksponuoti nuotraukų. Išsiveždami būsimos parodos eksponatus, galerijos darbuotojai pasakė, kada ji bus atidaryta. Išvakarėse nuskridęs į Maskvą ir nuėjęs į galeriją, Rimantas Dichavičius apstulbo – eksponatai net nebuvo pradėti kabinti, darbai mėtėsi ant grindų, kai kurių stiklai buvo sudaužyti! Salėje su šluota „darbavosi“ valytoja, keldama debesis dulkių, o paveikslus turėję kabinti darbuotojai šlaistėsi... girti, valdžios nebuvo. Ir visa tai vyko Centrinio-ose žurnalistų rūmuose! Būsimos parodos autoriui nieko kito neliko, kaip tik skambinti draugams į Vilnių ir prašyti, viską metus, kuo skubiau atskristi į Maskvą! Kadangi į Maskvą iš Vilniaus lėktuvai skrisdavo net keletą kartų per dieną, jo draugui

Otui Petrauskui pavyko gauti bilietą ir atskristi padėti. Dirbo abudu išsijuose mažne parą be poilsio. Padėjo ir valytoja – ji blizgino paveikslų stiklus. Nepaisant visų „nesklandumų“, paveikslus suspėta paruošti, sukabinti ant sienos iki parodos pradžios.

Į parodos atidarymą sugužėjo įvairiausia publika – nuo sovietinių nomenklatūrininkų iki įvairių šalių ambasadorių. Tarp jų buvo ir JAV ambasadorius Sovietų Sąjungoje Jackas Matlockas. Kalbėjo daugybė garbių svečių, o kai žodis buvo suteiktas parodos autoriui, dvi paras nemiegojęs Rimantas Dichavičius ištare vienintelę frazę: „*Ačiū, kad atėjote.*“

Paroda buvo mokama, todėl apsukrusis galerijos direktorius Valerijus Nikiforovas panūdo sužinoti, kaip autorius ketina dalytis... pelną?! Rimantas Dichavičius pasiūlė – *fifty fifty* – Nikiforovo salė, Dichavičiaus – paveikslai. Buvo sukirsta rankomis. Bet įvykiai pasisuko kiek kitaip, nei tikėjosi vyrai.

Kitą dieną po parodos atidarymo jos autorių apspito gausybė žurnalistų – teko duoti aibę interviu. Negana to, parodą nufilmavo ir parodė per tuomet labai populiarią televizijos laidą „Vzgliad“. Štai čia ir prasidėjo! Į galeriją ėmė nesustojančiu srautu plūsti žmonės, eilės nusitęsė per keletą kvartalų – po 1,5–2 kilometrus! Bilietas į parodą kainavo rublį. Kasdien parodoje apsilankydavo apie dvidešimt tūkstančių žmonių! Galerijos durys neatlaikė žmonių antplūdžio, direktoriui teko kviesti miliciją – tik tokiu būdu pavyko suvaldyti proto netekusią minią! Paties albumo paklausa pranoko bet kokias fantazijas ir galimybes. Teko skubiai spausdinti penktąjį tiražą, tačiau ir jis nepatenkino visų norinčiųjų lūkesčių įsigyti albumą. Nebuvo pagaltota apie albumo katalogą – lankytojai labai pageidavo būtent jo. Parodos autorius beveik tris savaites sėdėjo galerijoje ir dalijo autografus. Albumui pats menininkas buvo sugalvojęs aforizmą:

*Per Žiedus – į Grožį
Per Grožį – į Meilę
Per Meilę – į Tiesą
Per Tiesą – į Laisvę
Per Laisvę – į Kūrybą
Per Kūrybą – į Dievą.*

Kadangi Lietuva jau buvo savo Laisvės išvakarėse, o ir Rusijoje ja šiek tiek kvepėjo, sovietiniai

funkcionieriai nesusizgribo cenzūruoti šio aforizmo, nes jis tiems laikams buvo labai drąsus. Rimantas Dichavičius ekspromtu vertė šį aforizmą į rusų kalbą ir užrašinėjo į albumą kartu su autografu.

Vienu iš parodos lankytojų, negalinčiu patikėti savo akimis, kad Sovietų Sąjungoje galima tokia paroda, buvo Paryžiuje leidžiamo fotografijos žurnalo „Photo“ vyr. redaktorius. Jis panorio pasikalbėti su nuotraukų autoriumi ir išreiškė nuostabą, kaip buvo leista eksponuoti šiuos vaizdus, šią knygą! Redaktorių maloniai nustebino albumo estetika. Jo nuomone, tai aukščiausius standartus atitinkanti knyga, vienintelis jam žinomas tokio aukšto lygio leidinys. Rimantas Dichavičius sako, jog šie žodžiai buvo pats didžiausias komplimentas gyvenime. „*Galbūt man pavyko todėl, kad pirmiausia esu dailininkas ir į fotografiją žiūriu kitu žvilgsniu. Nekenčiu vulgarumo, aukščiau visko man yra estetika. Papasakojau, kad pats esu leidėjas ir puikiai suprantu, kaip turi atrodyti gera knyga. Todėl ir įžanginis žodis bei dedikacija parašyta mano paties. Viskas prasideda nuo gamtos žydėjimo, ištįkšta vasara, sprogsta ruduo, apšerkšnija žiema ir, pagaliau, grožis sustingsta akmenyje. Tuo norėjau pasakyti, kad gyvenimas – trumpas, menas – amžinas, jis viską sulydo ir neša laike.*“

Prancūzas liko sužavėtas, prašė nuotraukų, norėjo parengti publikaciją žurnale, pasiūlė solidų honorarą. Tačiau tuometinė „tvarka“ meno žmonėms buvo negailestinga – tik... du procentai nuo gauto pelno. Rimantas Dichavičius nepanoro leisti uždirbti nepelnytus pinigus „sovdepijos“ valdžiai ir... honoraro atsisakė, davė nuotraukų ir pažadėjo apsilankyti Paryžiuje.

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę atsivėrė durys į pasaulį: Rimantas Dichavičius nuvyko į Paryžių, kaip ir buvo pažadėjęs. Atsidūrė „Photo“ žurnalo redakcijoje. Redaktorius buvo tas pats ir, laimei, atpažino autorių. Rimantas Dichavičius buvo supažindintas su redakcijos kolektyvu, jam parodė žurnalą su straipsniu apie jo kūrybą. Prancūzai laikėsi duoto pažado sumokėti honorarą už gautas „Žiedų“ nuotraukas. „*Man išmokėjo krūvą frankų, dabartiniais pinigais eurai – gal kokius du tūkstančius. Paklausė, ar dar fotografuoju, ir išgirdė teigiamą atsakymą, padovanojo dvi dėžes nespaltotų negatyvų ir spalvotų skaidrių. Tas gestas buvo toks nuostabus, sakyčiau, karališkas,*

kad pasijutau lyg devintame danguje.“ O sovietinis supratimas apie menininko darbą buvo, švelniai tariant, barbariškas, nes... tarybiniai žmonės apie pinigus nekalba!

Grįžtant prie 1987 m. surengtos parodos Maskvoje, kuri nuo dviejų savaitių išsitęsė iki pusmečio, sovietiniai valdininkai visiškai nebuvo suinteresuoti sumokėti darbą atitinkantį atlygį. Jie tarsi nusavino autoriaus nuosavybę lyg savaime suprantamą tarybiniam piliečiui dalyką. Nors kilometrines eilės sutrumpėjo, tačiau parodą kasdien vis dar aplankydavo nuo penkių iki dešimties tūkstančių žmonių. Supratęs, kad iš galerijos vadovo vargu ar sulauks pasiūlymo sumokėti už parodos eksponavimą, Rimantas Dichavičius pats ėmė jį kalbinti nors kiek atsiskaityti už darbą. Šis ėmė išsisukinėti, esą „analogiško atvejo mūsų galerijoje nėra buvę, ir sutarto honoraro jis sumokėti negalės“. Po parodos uždarymo menininkas, lydimas Valerijaus Nikiforovo, ėmė minti aukščiausio lygio sovietinių instancijų slenksčius ir dar kartą įsitikino sovietinių valdininkų „morale“. Prireikė pasiekti net SSRS komunistų partijos Centro komitetą – šiaip sau sugalvojęs tų durų neatidarysi. Ten pakliūti reikėjo leidimo, kurį pavyko gauti iš vakaro. „Kai atsidūriau reikiamam kabinete, svarbus ten sėdintis asmuo pakėlė akis nuo popierių šūsnies ir pasakė žinantis, ko čia atėjęs. Tada smerkiamai moralizuojančiu tonu paklausė: „Pilieti, Dichavičiau, ar jūs tarybinis žmogus?“ Atsakiau, kad kitokių čia nėra. Tuomet jis metė visas mano viltis nukertančią frazę: „Tarybiniai žmonės apie pinigus nekalba. Mes jums suteikėme pasaulinę šlovę, o jūs atėjote kaulyti kažkokių pinigų! Pokalbis baigtas!“ Suprask, keliauk sau sveikas, iš kur atėjęs.“

Menininką apėmė nusivylimas – kasdien dešimtys tūkstančių žmonių pusę metų mokėjo po rublį už parodos bilietą, o autoriui buvo atkišta... špyga. Padarei savo darbą ir dink sau sveikas. Laimei, galerijos direktorius turėjo padorumo ir sumokėjo, kiek galėjo, t. y. pusę vienos dienos pelno – dešimt tūkstančių rublių. Mokesčiams sumokėti išskaičiavo tris tūkstančius, taigi liko septyni. Tai buvo tarsi arbatpinigiai ar dar geriau – išmalda prašančiajam atlygio už savo darbą. Ir tai tik dar viena eilinė „sąžiningų“ sovietinių valdininkų moralinio veido grimasa. Neabejotina, kad ne vienas iš jų papildė savo kišenės autoriui priklausančiais pinigais.

Iš to honoraro Rimantas nusipirko žigulius (tuomet prestižinį sovietinį automobilį – *aut. past.*). Vėliau šiuos iš menininko nupirko draugas. Mašinos būta nelaimingos. „Grįždamas iš vestuvių mano bičiulis, lenktynininkas, muzikantas ir fotografas, kaimo kelyje susidūrė su maršrutiniu autobusu. Iš žigulių liko susiplojęs skardos gabalas, o iš draugo...“

„Žiedų“ parodos rengėjai ir visokie apsuokrūs veikėjai suprato, kad iš jos galima užsidirbti nemažai pinigų. Kol jos autorius buvo užsiėmęs kitais darbais, parodos eksponatai iš Maskvos žurnalistų namų buvo... pavogti. „*Хекто сказал некому и не у кого спросить*“ (rus.) – „Kažkas kažkam pasakė ir nėra ko paklausti“ (aut. vert.). Kitaip tariant, kažkas pasakė, kad autorius, neva, leidžia eksponatus paimti. Jie buvo paprasčiausiai pavogti. O pradanginti juos sovietijos juodojoje skylėje buvo daugiau negu paprasta. Tai tą pavogtą parodą ir vežiojo po visą Tarybų Sąjungą. Ji nukeliavo net iki Gruzijos. O ten vieni vagys banditai vogė iš kitų tokių pačių. „Man pasakojo vienas mano pažįstamas, tuo metu buvęs Gruzijoje. Pamatė skelbimą, žiūri – Dichavičius, Lietuva. Nuėjo pažiūrėti, tie sako, jau uždarom, pasisakė esąs iš Lietuvos, tai jau leido užėiti. Jis užėjo, žiūri, kad visi darbai jau nukabinti, kažkas juos kraunasi. Netikėtai ateina „chebra“. Ir girdi jų pokalbį – tai štai, jūs užsidirbot, dabar duokit mums užsidirbti. Dabar paroda mūsų – geruoju, žinoma, nesusitarė. Karšti pietiečiai – vieni peilius išsitraukė, kiti – pistoletus. Ėmė šaudyti į stiklus, lubas. Vos nenušovė to mano pažįstamo – rikošetu atšokusi kulka nubrozdino blauzdą. Laimė, kad tiek užteko. Atėmė tą parodą – banditai iš banditų.“ Kaip ir kokiais keliais keliavo paroda – belieka tik spėlioti. Kitaip tariant, istorijos, vertos Šerloko Holmsio tyrimo ir Agatos Kristi plunksnos... Na, kuo ne trilerio vertas scenarijus.

Po kiek laiko menininkui paskambino pažįstamas ir pasigyrė, kad vakar Leningrade (dabar Sankt Peterburgas), Nevos prospekte, buvęs jo parodoje „Žiedai tarp žiedų“. Rimantas Dichavičius jokių nuotraukų ten nebuvo siuntęs, tai suprato, kad į Leningradą atkeliavo pavogtoji paroda!? Nusprendė skristi į miestą prie Nevos ir savo akimis pažiūrėti, kas ten vyksta. Tokiam sprendimui prieštaravo žmona Valerija, baimindamasi galimo susidorojimo. „O aš jaunesnis buvau trisdešimčia metų.

Rimantas Dichavičius

Durnesnis buvau. Sėdau ir nuskridau vienas. Iš tikrųjų, atsidūręs Nevos prospekte, matau ant trijų namų stogų po vieną žodį rusiškai „Žiedai tarp žiedų“. Raidės penkių metrų aukščio. Stovi eilė žmonių, gal ne tokia ilga kaip Maskvoje, bet porą valandų reikės pastovėti. Na, galvoju, laiko turiu, dėl to čia ir atskridau, pastovėsiu. Pamažu einu taip su visu būriu žmonių. Pasirodo, buvo užsakyta Nevos metro stoties fojė. Vieni žmonės eina tiesiai į metro, o kiti suka į parodą. Pagaliau prieinu, čia bilietus pardavinėja. Bilieto neperku. Galvoju, kam čia man mokėt už savo parodą. Einu taip drąsiai, dvi mergaitės tikrina bilietus. „Jūsų bilietukas“. Sakau, gal autoriui bilietuko nereikia. „Kokiam autoriui?“ – klausia. „Aš autorius“, – atsakau. „Mes nežinome jokio autoriaus, mes jus pirmą kartą matom!“ Pasimetė mergaitės, moja kažkam iš salės. Prisistato du labai raumeningi vyrukai ir taip grėsmingai sako: „Autorius atsirado! Dokumentus parodyk!“ Aš jiems parodau savo dokumentus. „Na ir kas, kad tu autorius. Einam, pakalbėsime!“ Nuvedė mane į salės kampą ir sako: „Tai kaip ir iš kur tu čia atsiradai?“ Sakau: „Tai aš turiu jūsų paklausti, iš kur jūs gavot mano parodą?“ O jie į tai: „Tai ne tavo reikalas. Paroda gal ir tavo, bet mes ne iš tavęs gavom. Ir mes neturim atsiskaitinėti. Ir iš viso – iš kur atsiradai?“ „Iš Vilniaus.“ Pasiklausė, nuėjo, pasikalbėjo su kažkuo, grįžo ir sako: „Mūsų draugiškas patarimas tau – šiandien pat tyliai ramiai grįžk į Vilnių, yra dar vienas skrydis. Volodka, nupirk jam bilietą ir palydėk iki lėktuvo.“ O, kad būtų įtikinamiau, parodė į kilimėlį ant grindų ir pasakė: „Matai kilimėlį. Mes tave suvyniosim į kilimėlį ir ant Nevos dugno padėsime – niekas neras. Supratai?“ „Supratau“, – ko čia nesuprasi banditų grasinimo. „Draugiški“ buvo – net bilietą nupirko. Tai tiek iš parodos klajonių po „sovdepijos“ platybes...”

Tikrosios vertybės Sovietų Sąjungoje buvo paslėptos po komunistinės „moralės“ šūkiams, nuo Vakarų pasaulio žmonės atskirti geležine uždanga, ilgus dešimtmečius tvyrojo baimės, netikrumo atmosfera. Ką kalbėti apie tokį erotikos albumą, kaip Rimanto Dichavičiaus „Žiedai tarp žiedų“. Absoliučiai drausta tema. „Ir staiga, mano nuotraukose jos labai daug – netikėtos, švarios, nevulgarios.“ Tos parodos reikėjo visiems. Iš žmogiškosios pusės – ne tik smalsumo, bet ir meniškumo pajautos,

galų gale, tuštumos užpildymo. Iš kitos pusės – paroda kai kuriems žmonėms atnešė didžiulį pelną. Ne veltui buvo rengiama milijoniniuose Rusijos miestuose – Volgograde, Čeliabinske, Vladivostoke. Autorius eksponatų (o jų buvo keli komplektai) taip ir neatgavo. Norėjo vykti į Čeliabinską dar kartą bandyti juos atsiimti. Visgi nugalėjo sveikas protas ir žmonos ištartas: „Nebegriši.“

Iš viso pasakojimo natūraliai kyla klausimas: kada ir kokiomis aplinkybėmis parodą pamatė Lietuvos žmonės? Sovietmetis dar nebuvo pasibaigęs. Baltijos kelias, Sąjūdžio mitingai, Kovo 11-oji, tragiškieji Sausio įvykiai buvo dar nors ir netolimoje, bet ateityje. Galima drąsiai tvirtinti, kad tais autoriui svarbiais ir įsimintinais 1987 m. Sovietų Sąjungą pribloškė išleistas albumas. Jei menininkas buvo pripažintas „valstybėje Maskvoje“, tai Lietuvoje „buvai beveik Dievas“. Populiarius kultūros ir meno žurnalas „Nemunas“ išspausdino keletą „Žiedų“ albumo nuotraukų. Kitame ne mažiau populiariame žurnale „Gimtas kraštas“ pasirodė menininko interviu. Šio leidinio redaktoriumi dirbo kita laisvai mąstanti asmenybė – žurnalistas Algimantas Čekuolis.

Iš tiesų, kai kurios „Žiedų“ albumo nuotraukos Vilniuje ant Tauro kalno esančiuose Profsąjungų rūmuose drąsių žmonių buvo pakabintos net 1969 m., gūdžiausiame sovietmetyje, nepaprašius jokio valdžios instancijų leidimo. Tuo metu Rimantas Dichavičius dirbo „Minties“ leidykloje. Parodą surengti pasiūlė fotoklubas. Autorius fotografavo toli gražu ne tik aktus. Jo archyvuose jau buvo sukaupta daugybė etnografijos, senų kryžių, moters kūno ir gamtos formų fotografijų. Parodai atrinkti šimtas darbų šiomis temomis. Tačiau paroda buvo eksponuojama vos... pusantros dienos. Ne tiek moterų aktai, o labiau netgi etnografinės nuotraukos įsiutino sovietinės Lietuvos aukščiausius funkcionierius, esą jis surengė antitarybinę parodą, eksponuodamas samanotas bakūžes, kryžius ir taip diskredituodamas tarybinę santvarką!

Į Profsąjungų rūmus apžiūrėti „antisovietinio šlamšto“ suvažiavo visa LTSR (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos) valdžia – Lietuvos komunistų partijos vadas Antanas Sniečkus, kultūros ministras Lionginas Šepetys, Komunistų partijos Propagandos skyriaus vadas Sigizmundas Šimkus. Milicija nieko neįleido į pastatą. Iškviestas autorius

apipiltas klausimais ir kaltinimais – kur tarybinės santvarkos pavyzdžiai, kas tos nuogos moterys, kas leido jas fotografuoti, kodėl užsiiminėja pornografija? Menininkas teisinosi ir gynėsi, kaip išmanė. Buvo didelis skandalas, paroda tučtuojau buvo nukabinta, vienam darbininkui krintančio paveikslas stiklas sužalojo ranką – nukirto arteriją. Krauju nutiško sienos, paveikslai buvo metami ant grindų, dužo stiklai, rėkė valdininkai: „*Ar aš suprantas, ką padaręs?!*“ Keletą mėnesių po nepavykusios parodos jos autorius buvo persekiojamas ir tampomas po atitinkamas instancijas, tardomas, jam buvo grasinama. Galima sakyti, kad menininkui pavyko iš šio skandalo gana sėkmingai išsisukti. Po poros metų sužinojo iš draugo, kad šioje istorijoje atsirado užtarėjas – aukšto rango žmogus – gynęs Rimantą Dichavičių, sakydamas, kad visa ši istorija įvyko dėl jaunumo, kvailumo ir įvykių neišmanymo. „*Subręs ir susitvarkys.*“ Kas šis žmogus – istorija nutyli. Svarbiausia, kad net tamsiausiomis sąlygomis atsirado toks žmogus. Tuomet, 1969 m., tai buvo vadinama drąsa. Praėjus beveik dviem dešimtmečiams Rimantas Dichavičius ir jo albumas „Žiedai tarp žiedų“ tapo legenda.

Pabaigos žodis

Po daugelio metų galima drąsiai sakyti, jog albumas „Žiedai tarp žiedų“ yra vienas gražiausių ir estetiškiausių tokio pobūdžio leidinių. Į devintąją dešimtį įkopęs Maestro Rimantas Dichavičius – populiarumo ir žinomumo nesugadintas sąžiningas, tiesus, šmaikštus žmogus. 2019 m. rugpjūčio 7 d. susitikime su Dailės akademijos studentais, su didžiule atida klausiusiais Rimanto Dichavičiaus pasakojamos „Žiedų“ albumo istorijos, įvyko tas

stebuklingas brandaus menininko ir pradedančių kūrėjų amžinųjų vertybių perdavimo ir perėmimo aktas.

P. S. Pasijutau tarsi savotiškos masonų ložės susibūrimė – juodi rūbai, kapišonai, grubūs batai, tatuiruotės, auskarai, šukuosenos – jaunuoliai lyg juodi varnai sutūpė ant suolelių, senų kėdžių, prie stalus atstojančių metalinių statinių, senoje traukinių platformoje, kaip Alfredo Hičkoko filme „Paukščiai“, vienoje pusėje – priešais juos – erdvė su estetiškais Rimanto Dichavičiaus albumo nuotraukomis, kitų reikšmingų jo darbų paroda, stelažu su jaunos drabužių kūrėjos Urtės Katiliūtės modeliais, ant kurių – „Žiedų“ fotografijos. Galvojau, ką šitie jauni, komfortiško gyvenimo išlepinti žmonės gali suprasti apie daug likimo iššūkių patyrusio brandaus žmogaus gyvenimą ir kūrybą? Tačiau, laimei, klydau. Tai, ką jaunimas išgirdo iš Rimanto Dichavičiaus lūpų, prikaustė jų dėmesį netrumpoms porai valandų. Vėliau – susižavėjimo šūksnių ir nuostabos lydimos ovacijos. Lyg burtų lazdele pamojus, menininkas apiberiamas klausimais, vyksta gyva diskusija, išsirikiuoja autografų geidžiančiųjų eilutė. Ir tarsi nukrinta visos įvaizdžio kaukės, prasimuša nuoširdaus bendravimo versmė. Jaunimas ala (kaip Žemaitijos upelis Alantas) – taip tikra, skaidru ir švaru, kaip nuotraukos Rimanto Dichavičiaus fotografijų albume – „Žiedai tarp žiedų“. Ačiū Jums, Maestro, už nuostabią būties dovaną!

*Laisvė – tai atkovota erdvė
Įkalintai dvasiai atsitiesti,
Beribis laukas kūrybai –
Žmogiškai pilnatvei atsiskleisti.*

Rimantas Dichavičius

Danutė DARGUŽAITĖ

Mano vaikystės prisiminimai

Nuotraukos iš autorės archyvo

Vytenis RIMKUS

Netoli Šiaulių, Voveriškių kaime, gyveno pasiturintis ūkininkas Juozas Dargužas, turėjęs 40 hektarų ūkį. Šeimoje augo trys broliai ir trys seserys. Visi vaikai buvo leidžiami mokytis, tačiau likimas jiems lėmė dramatišką gyvenimą. Artėjant frontui buvo svarstoma pasitraukti į Vakarus, tačiau gausiai šeimai tai buvo neįvykdomas uždavinis. Pasitraukė tik broliai Vytautas ir Vaclovas. 1944 m. priartėjus frontui, kaimas pateko į mūšius, dalis pastatų sudegė, prispaustas rūpesčių tėvas 1946 m. mirė. 1947 m. buvo areštuota ir nuteista duktė Justina, 1949 m. mama Apolonija su dukromis Danute ir Zita buvo ištremtos į Sibirą, o sūnus Jonas (1918–1973) slapstėsi. Atsiminimus apie visą šią epopėją jau grįžusi į Lietuvą 2005 m. parašė Danutė Dargužaitė-Mockienė.

Pagarsėjęs šeimos atstovas Vaclovas Dargužas (1920–2009) apsigyveno Šveicarijoje, baigė veterinarijos mokslus, dėstė, tapo profesoriumi. Vilniaus universitetui padovanojo 384 žemėlapius ir dokumentus, daug graviūrų. Jam suteiktas Vilniaus universiteto garbės daktaro vardas, Gedimino ordinas. Vytautas (1914–2009) gyveno ir mirė Kanadoje. Sesutė Zita (1923–1950) mirė Sibire, o Justina (1916–1960) lageryje sunkiai susirgusi mirė Lietuvoje.

Danutės atsiminimai – ne tik faktai, bet ir jaunos merginos (g. 1931 m.) emocijos, gili tarpusavio meilė, išgyvenimo siekiai. Man teko šiuos atsiminimus paruošti spaudai, jie – itin vertingas tragiškos ir garbingos Lietuvos ir jos žmonių istorijos liudijimas.

Gyvenome netoli Šiaulių, Voveriškių kaime. Tėveliai užaugino šešis vaikus. Buvome trys broliai ir trys seserys. Aš buvau šešta ir pati mažiausia šeimoje. Visi mane vadindavo Dargužų pagranduku. Buvau visų mylima, jei prasižengdavau – tėvelis užstodavo. Tik vieną kartą esu gavusi su ranka per sėdynę nuo tėvelio, kai šokdama nuo kėdės numyniau žąsiuką¹.

Tėveliai augindavo daug paukščių: žąsų, ančių, pentardų, kurios būdavo labai gražios, beveik juodos su baltais taškučiais. Jos slėpdavo kiaušinius, rasdavome žolėse, dilgynėse. Tie kiaušiniai buvo labai stiprūs, per Velykas tėvelis ir broliukai išbandydavo jų stiprumą.

Mažus ančiukus ir žąsiukus man tekdavo ganyti, nes miškelyje prie namų gyvenančios varnos juos labai gaudydavo. Vieną rytą aš ganiau žąsiukus, o mamytė virė uogienę ir aš trumpam įbėgau

¹ Kalba redaguota minimaliai.

paskanauti, išbėgusi pamačiau, kad varna su žąsiuku jau pakilusi. Kai brolis Vacys grįždavo iš gimnazijos, tai tėvelis prašydavo, kad jis eitų šaudyti tų varnų. Kai paaugau, teko man ir karves paganyti. Karvių būdavo nemaža banda, rytais anksti keltis – labai norėdavau miego. Mamytė, norėdama mane pamigdyti, išsivarydavo karves pati ir ganydavo iki priešpiečių, kol aš ateidavau. Turėjome didelę vilkinę kalę vardu Nirta, ji mėgdavo ganyti karves, tačiau tik su mamyte. Kai aš grįždavau prie bandos, ji su manimi nepasilikdavo, bėgdavo su mamyte namo, o man būdavo liūdna.

Atsimenu didelį mūsų sodą, iš visų pusių apsodintą eglėmis, kurios jį saugodavo nuo vėjų. Tėvelis labai mėgo sodinti medžius. Iš sodybos ėjo trys keliai: vienas vieškelio link buvo apsodintas vyšniomis, antras – Ringuvos upelio pusėn – apsodintas alyvomis. Kelias kaimynų Urbiečių link buvo apsodintas liepomis, kurios žydėdamos skleidavo malonų kvapą. Kai grįžome iš Sibiro, jos jau buvo didžiulės, šakos susisiekusios iš abiejų pusių, kelias pasidaręs lyg tunelis. Į miškelio pusę buvo prisodinta topolių, viename iš jų tėvelis įkėlė vežimo ratą – ten perėdavo gandrai. Kai tėvelis ardavo žemę, gandrai vaikščiodavo iš paskos. Už tvarto prie miškelio ganykla buvo vadinama „balaite“, ten buvo iškasta kūdra karvėms girdyti.

Kai grįžome iš Sibiro, už metų nuvirto topolis su gandalizdžiu, gandrai išskrido iš mūsų tėviškės. Tėviškėje tada gyveno svetimi, bet geri žmonės. 1974 m. melioracijos tarnyba klojo vamzdžius, išvertė visus tėviškės medžius. Voveriškiuose gyvenanti kaimynė man pasakė: „Neik, Danute, dabar į tėviškę, nes verkia tavo medžiai, verčiami buldozeriais, pamačiusi verksi ir tu.“

Grįžę iš Sibiro gyvenome Šiauliuose. Mūsų sūnus Vytukas nuvažiuodavo dviračiu į sodą pagrybauti – po eglėmis dygdavo ruduokės. Sodo kampe buvo keletas drebulių, ten rasdavo raudonviršių. Taigi, kai viską sulygino su žeme, ir sodo, ir trobesių buvo siaubingai gaila. Kai atvažiavo brolis Vacys iš Šveicarijos ir nuvažiavome pažiūrėti tėviškės, visas laukas buvo apsėtas javais. Kombainas sukiojosi burgzdamas lyg koks žvėris, o mes ieškojome tos vietos, kur stovėjo mūsų gimtasis namas, bet, deja, neradome. Man akyse dar tebestovi vaizdas mūsų gražaus sodo, kuriame šokinėdavo maža voverytė. Kaimynų sūnus ją buvo atnešęs, o ji tapo sava: iš

obelis šokinėdavo tėveliui ant peties ir vėl į obelį. Miegodavo kambaryje, dėžutėje ant spintelės, užsiklojusi uodegyte. Sesės parnešdavo jai sausainių, ji mėgo palakti pieno tiesiog iš tėvelio lėkštės jam valgant. Užaugusi voverytė pradėjo bėgioti į mišką, grįžti pradėjo vis rečiau, kol visiškai pradingo. Pagaliau vieną vasaros dieną voverytė grįžo, tačiau sugaunama nebesileido. Nuo stogo ji staiga šoko žemėn, o kalė Nirta ją kapt ir perkando. Voverytė tuojau mirė tėvelio rankose, o mes visi verkėme, daugiausia – aš. Kurį laiką pas mus buvo ir mažas stirniukas. Tas mielas žvėrelis visur bėgiodavo iš paskos, tačiau mėgdavo ir pasislėpti žolėse. Vieną lietingą, audringą naktį jis nebegrįžo, o rytą po ilgų paieškų radom jį sušlapusį, nebegyvą. Aš ir vėl ilgai verkiau.

Kai dabar pagalvoji, gal tai tik smulkmenos, bet jos nuolat ir nuolat atgyja prisiminimuose, nes tai jaunystė, gimtinės ir tėvynės meilė.

Karas ir jo pasekmės

Kalbėjo žmonės, kad grįžta rusai, kurie mums priminė tarytum siaubą. Ir vieną vasaros vėlų vakarą išgirdom baisų lėktuvų gausmą. Staiga pakibo ore kažkokie šviesuliai, buvo galima skaityti laikraštį kaip dieną. Tuojau pradėjo kristi bombos. Sunkiasvoriai bombonešiai pasirodė ir virš gimtųjų Voveriškių. Keletas bombų nukrito ir Voveriškiuose. Mes labai išsigandę išbėgome iš namų, bėgome miško link, o lėktuvų gaudesys, atrodo, vijosi mus.

Kitą dieną iš miesto atbėgo daug žmonių. Kiek buvo vietos – apsigyveno seklyčioje, o daugelis apsistojo daržinėse, miegojo ant šieno. Antrą vakarą visi laukėme, kas bus, bombarduos ar ne. Ir pasigirdo duslus bombonešių ūžesys, vėl iškabino šviečiančias lempas ore, pradėjo kristi ant miesto bombos. Vieni žmonės meldėsi, kiti verkė. Prožektoriai gaudydami lėktuvus šviesomis raižė dangų. Priešlėktuvinės šaudė į viršų, o jų skeveldros krisdamos klaikiai kaukė. Taip po trijų bombardavimų vakarų mano brolelis Vacys, atsisveikinęs su visais, išvažiavo. Išvažiavo į nežinią, niekas jo ten nelaukė. Prieš išvažiuodamas prašė, kad tėvelis su visa šeima taip pat pasikinkęs arklius atvažiuotų į Tauragę pas gimines, kur palauks mūsų. Paskui visi važiuosime kartu. Sakė: „Tėte, žinok – ne tavo bus žemė, ne tavo gyvuliai ir trobesiai.“ Bet tėvelis nesiryžo palikti namų, pilnų gyvulių ir viso turto. Kai su broleliu

atsisveikinome, aš nelabai suvokiau, kur jis važiuoja ir dėl ko. Daržinėje buvo daug pabėgėlių vaikų ir ten aš su jais žaidžiau. Mamytė buvo tuo metu persidūrusi koją, Vacys dar jai suleido vaistų nuo kraujo užkrėtimo ir išvažiavo.

Kažkur rytuose jau girdėjosi, kaip artėja frontas. Bet niekas netikėjo, kad ateis vėl rusai. Kai paėmė Šiaulius, vyko dideli mūšiai, gaisrai nušviesdavo padangę, sužinojome, kad sudegė mūsų Šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Į Šiaulius atžygiavo 16-oji divizija, kurioje buvo daug lietuvių, išbėgusių į Rusiją. Priešlėktuviniais pabūklais buvo įsitvirtinę ir Voveriškiuose, o vokiečiai už kilometro buvo Pumpučiuose. Tą dieną krito trys bombos mūsų lauke ir Čepulių sodyboje. Žuvo vienas lietuvis iš 16-osios divizijos. Jis buvo su drauge Danute, taip pat lietuvaitė, prie priešlėktuvinio pabūklo. Ta jo draugė paėmė jo dokumentus ir labai verkė dėl tos divizijos kario Vlado Navicko žūties.

Mes savo sode buvome išsikasę slėptuvę ir visi sulindę į ją prabuvome. Aš vis sakiau: „Melskimės, melskimės.“ Ant apkaso buvo padėta pagalvė ir ją sušaudė – radome tik plunksnų krūvą, daugybę jų skraidė. Atėjus vakarui mūšis šiek tiek aprimo. Atėjo rusų karininkai ir pasakė tėveliui, kad tuojau išvažiutume su gyvuliais iš namų, nes naktį vėl bus vokiečių puolimas: „Jūs čia visi žūsite.“

Ką gi, reikėjo paklusti. Tėvelis pakinkė arklius, sudėjome į vežimą savo ir pabėgėlių reikiamus daiktus ir išvažiavome. Iš paskos brolis Jonas ir abi mano seserys varė gyvulius. Važiavome į Gubernijos miškus. Jau temo, gyvuliai blaškėsi, nenorėjo eiti keliu. O laukai buvo vokiečių užminuoti prieštankinėmis minomis. Prieš porą dienų žuvo kaimynų samdinys – ardamas užkliudė miną. Žuvo abu arkliai ir jis pats. Apsistojome miške jau visai sutemus. Baisu, kad gyvulėliai neišsisklaidytų. Seserys pamelžė karves, pieną išdalijo pabėgėliams. Taip miške išgyvenome apie savaitę. Kažkas išdrįso pareiti į namus pasižiūrėti. Pasirodo, kad tą naktį sudegė mūsų tvartas ir abi daržinės. Apsiverkė tėveliai, kur dabar dėtis, 8 karvės, žiema čia pat, kur dėti gyvulius. Tada su gyvuliais tėvelis, mamytė ir aš išsikraustėme į Bridų kaimą pas gimines. Porą karvių pasiėmė seserys ir grįžo į namus. Gyvulius suvedė į gyvenamąjį namą. Namas buvo didelis, antrame gale gyveno jos abi, o mes per žiemą Briduose išmaitinome karves ir pavasarį grįžome į

namus. Briduose aš lankiau mokyklą, o kai grįžom į namus rudenį, pradėjau mokytis Šiaulių mergaičių gimnazijoje.

Tą žiaurią naktį mums priminė rusų kareivėlio kapas prie pat namo, sode, po beržu baltuoju. Tą naktį jis ir žuvo. Palaidotas buvo be karsto, tik suvyniotas į brezentinį apsiaustą, vadinamą „plašč-palatkė“. Visai negiliai. Kai po trejų metų rinko visus žuvusius karius, mačiau baisų vaizdą, kurio geriau būčiau nemačiusi. Tą patį rudenį mūsų rugių lauke radau nusišovusį vokiečių kareivėlį, jo ginklas buvo šalia. Parbėgau labai išsigandusi, pasakiau tėveliui ir visi bėgome žiūrėti. Jį taip pat išvežė, palaidojo prie kitų.

Pavasariį prasidėjo kolektyvizacija. Tuojau atėmė tėvų žemę – iš vieno galo 10 ha ir kito taip pat 10 ha. Tėvelis labai išgyveno. Mamytė į viską žiūrėjo truputį šalčiau, tik kartkartėmis verkdamas savo sūnų: „Kur dabar mano vaikeliai Vacys ir Vytautas.“ Vakaraus išėjusi į lauką klausdavo žvaigždžių, ar ją mato jos vaikai? Žinios jokios ir taip praėjo apie 9 metus. Kai užsimezgė kitų valstybių diplomatiniai santykiai su Rusija, jų laišškai jau rado mus Sibire. A. a. tėvelis labai bijojo Sibiro. Būdavo, pamato mašiną atvažiuojant nuo miesto ir bėga į mišką. Nebeilgai begyveno, susigrauzęs susirgo ir mirė 1946 m. Tada jau buvo klaiku ir liūdna. Nebėra dviejų brolių, nebėra tėvelio. Tėvelis prieš mirtį tą vakarą sakė mamytei: „Motinėle, mirkim abu kartu, kai aš numirsiu, tu daug vargo pamatysi.“ Taip ir buvo. Jis atspėjo. Likimas jai skyrė negailestingai sunkią naštą – Sibiro tremtį. Palaidojo dvi jaunas dukras, liko tik su manimi. Aš dirbau, o ji man padėjo auginti mano vaikus. Taip maža mūsų šeima mažėjo. Vieną naktį NKVD pasibeldė į duris. Įėjė areštavo Justiną, rado dar vieną giminaitį, kuris irgi pasirodė jiems reikalingas. Taip abu išsivarė į Šiaulius. Mes vis laukėme, kada sugrįš Justina.

Vieną dieną kažkas pasakė, kad matė, kaip Justiną iš NKVD rūmų jau išvarė į Šiaulių kalėjimą. Ten ir radome ją. Baisiai žiauriai kankino: plaukus nuplėšė nuo galvos, sudaužė akinius. Sesutė Zita atveždavo paketėlius maisto į Šiaulius pas mano šeiminius, o aš, grįžusi iš gimnazijos, eidavau prie kalėjimo laukti eilės, kad perduočiau jai tą paketėlį. Buvo nurodyta, kiek ir ko galima perduoti. Sugalvojome, kaip slapta perduoti laiškų: į molinio puodelio dugną įdėdavo antrą tokį pat dugnelį, o po juo – laiškutį.

Puodelyje buvo kiaulienos taukų, kitokio maisto. Kai prižiūrėtojai tikrindavo, jų peilis atsidurdavo į kietą puodelio papildomą dugną. Po keleto dienų puodelį gražindavo atgal. Kai su Zita išėjome iš miesto ir bandėme jį apžiūrėti, tai pasirodė, kad laiškėlis nebuvo rastas. Tada kitą sykį į dugną pribėrėm druskos, tai laiškėlį jau atrado ir gavome atsakymą iš jos ir dar iš kelių jos draugių. Taigi ir tuos laiškėlius aš turėdavau išdalyti. Vienos kalinės Genutės Paluckaitės tėveliai gyveno tolokai už Šiaulių, Linkaičių kaime. Buvo sniego, bet po sniegu jau buvo vandens. Turėjau pereiti vieną griovį, atrodė negilus, o įkritau iki kelių į vandenį. Kai nuėjau, Genutės tėveliai nuavė kojines, pasodino ant šilto pečiaus ir šiek tiek prasidežiovinau. Grįžtant palydėjo iki gero kelio ir taip aš dar ir kitoms kalinėms pasitarnaudavau.

Justina laiškuose rašė: „Jeigu jus išveš į Sibirą, aš išprotėsiu.“ Taip ir buvo. Po dviejų savaičių, kai ją išvežė į Karagandą (Vidurinė Azija), o mus tuojau išvežė į Sibirą, Justina sužinojusi labai išgyveno ir susirgo krūties vėžiu. Ten ją operavo, pašalino dešinę krūtį, išpjauستė visą šoną. Kai grįžo, atrodė baisiai – vos vos užtraukta oda ant kaulų.

Mūsų ištrėmimas

Rusijos saugumas mokėjo dirbti. Išvežti žmones ruošėsi iš anksto. Pavasariais ir rudenį aš į gimnaziją vaikščiodavau pėsčia, o žiemą man samdydavo butą Šiauliuose. Sunku buvo gyventi, bet mamytė su Zita leisdavo man mokytis. Porą savaičių prieš vežimus atėjo vyriškis pas mano šeimnininkus, kur aš mokiausi, ir paklausė šeimnininkės, ar čia gyvena Danutė Dargužaitė. Šeimnininkė pasakė, kad čia tokios nėra. O aš sėdėjau prie stalo ir dariau pamokas. Sustingau iš baimės, bet akių nepakėliau nuo knygų. Tada jis paprašė namų knygos, šeimnininkė pasakė, kad knyga yra pas tikrąją namų šeimnininkę sandėliuke, kuri gyvena kieme. Nuėjęs patikrino, bet nebuvo ten registruota ir išėjo. Vežti žmones pradėjo, kai moksleivius paleido pavasario atostogoms. Mano šeimnininkas buvo partinis, dirbo centrinės kirpyklos vedėju. Prieš keletą dienų pasakė: „Danute, neik namo, jeigu tėvus išveš, tu galėsi pas mus gyventi ir mokytis.“ Bet aš nepaklausiau, parėjau namo, o naktį mus apsupo.

Žmonėms išvežti buvo iškviestas karinis dalinys iš Kazachstano. Atėjo 4 kareiviai 4 val. ryto. Juos atvedė Kybartas iš Lukšių. Buvo paskirstyti

vietiniai žmonės, kurie turėjo parodyti, kur kas gyvena. Tuojau paėmė pasus ir liepė skubiai rengtis, nes mes esame perkeliami kitur gyventi. O mes verkėme susikibusios, kad Justinai nebegalėsime padėti. Atrodė, kad mus išveš ir mes tuojau mirsime. Atėję kaimynai kažką įdėjo į maišus, o mes nieko nenorėjome imti. Kaimynui Urbiečiui paliepė pakinkyti arklį, sudėjo mūsų maišelius į vežimą, o mus varė pėsčias. Nuėjusi į kiemą paglosčiau šunelį, pabučiavau durų staktą ir išėjome paskui vežimą. Dar kartą pažvelgiau atsisukusi į tėviškėlę, kojos linko, atrodo, krisiu ant žemės. Mamytė ėjo nuleidusi galvelę, mes su Zitute kartkartėmis ją pavesdavome už parankės. Varė mus į Gubernijos stotį. Prie turgaus, ant šaligatvio, pamačiau savo klasės auklėtoją – mokytoją Nakanishi. Tai buvo anglų kalbos mokytoja. Aš greit pribėgau prie jos ir pasakiau: „Su Dievu, auklėtoja, aš išvažiuoju.“ Kareivis puolė iš paskos, gal pagalvojo, kad noriu pabėgti, bet, kai pamatė, kad atsisveikinu, nieko nebesakė. Vagone jau buvo daug žmonių, visi verkė susėdę ant maišelių. Naktį Zitutei pradėjo labai skaudėti vidurius. Vagono daktarės, kurios turėjo lydėti visą ešeloną, išvežė ją į ligoninę. Rytmetį klausiamo, kur mūsų Zita. Sako nebėra, pabėgo iš ligoninės. Kai jai suleido vaistus nuo skausmo, praėjo vidurių spazmas, gydytojai liepė bėgti. Ji išėjo iš ligoninės, nuėjo į Lukšius, pas gimines Dovidaičius. Giminės patarė, sako: „Eik pas jas į vagoną.“ Ką jos darys: viena maža, kita – sena. Gal bijojo, kad neprisiglaustų pas juos. Po pietų žiūrime ir ateina Zitutė. Aš labai apsidžiaugiau, o mamytė nusiminė. Sako, jeigu būtų pasilikusi, gal kokį siuntinėlių būtų atsiuntusi. Vėliau atėjo prie vagono mano šeimnininkas, jis atnešė man portfeli su knygomis ir truputį mano rūbų.

Neišsipildžiusi mano svajonė

Nereikalingos buvo man mano knygos, nors ir atnešė. Kai nuvažiavome, padavė dalgį į rankas ir pjočiau šieną. Penkerius metus išsėdėjau su viena savo drauge viename suole. Buvome tvirtai nutarusios studijuoti mediciną. Labai gera buvo ta mano draugė Aldutė Kardinskaitė. Aš ją per šventes parsiveždavau pas save į Voveriškius. Kai mane išvežė, mano suolas buvo tuščias visus metus. Aldutė baigė gimnaziją, baigė medicinos mokslus. Kai Justina, grįžusi į Lietuvą, gulėjo ligoninėje, man

Prie Zitos Dargužaitės kapo. Krutoj Bėregas, Alzamajaus rajonas

parašė laišką, kad mano Aldutė atėjo pas ją į palatą atlikti praktikos. Man asmeniškai buvo skaudu, bet niekam tai nebuvo svarbu.

Kai traukinys pajudėjo iš Šiaulių, žmonės suklaupė ant grindų, kas – ant narų, kurie buvo skirti guoliui. Vieni verkė, kiti giedojo „Marija, Marija“. Taip dieną naktį traukinys vežė mus į nežinią. Dieną dar buvo šiek tiek ramiau, bet kai naktį vagonai monotoniškai dundėdavo, galima buvo išprotėti. Prižiūrėtojai daugiausia vidury nakties įpuolę pradėdavo skaičiuoti ir varyti tėvus ir vaikus iš vieno vagono galo į kitą ir atgal. Baltarusijoje traukiniui pūškuojant į kalną iš vagono atsiplėšę langą iššoko 4 žmonės. Tai buvo iš gretimo vagono, tai manėme, kad mus sutrips. Vagono viršumi bėgiojo prižiūrėtojai, kas tris valandas buvome varomi iš vieno vagono galo į kitą. Tuštintis išleisdavo kartą per dieną: išlipdavome iš vagono, greitai tępdavome atlikti savo gamtinius reikalus tiesiog prie vagonų. Išvežė mus 25 kovo, o 17 balandžio išlaipino Alzamajaus stotyje. Buvo 20 laipsnių šalčio. Tokiame kieme visi susimetėme savo ryšulius ir turėjome ten nakvoti. Mudvi su mamyte nuėjome į tokį vadinamąjį kultūrnamiį ir ten prie durų, ant grindų, prasnaudėme iki ryto. O Zitutė saugojo tuos mūsų maišelius, kieme labai sušalo ir dėl to susirgo plaučių uždegimu ir tuberkulioze. Taip ji ir mirė neišbuvus nei metų be kelių dienų.

Antrą dieną mus nuvarė į Alzamajaus pirtį. Utėlės ėjo per rūbus, galima buvo saujomis imti. Juk kažkas buvo sakęs, kad utėlės yra vargo draugės. Ten pirtyje išsiprausėme, o kai išėjau iš pirties neberadau savo suknelės, kažkas pavogė ją su visomis utelėmis. Užsivilkau palatą ir grįžau pusnuoge.

Kitą dieną pradėjo važiuoti pirkliai. Tai kolūkių pirmininkai ir miškų apdirbimo viršininkai. Griebė tuos, kurie atrodė darbingesni, kur buvo stiprių vyrų. O mes buvome trys moterys, patekome labai toli – 80 kilometrų į taigą. Tai buvo pats tolimiausias rajono kolchozas. Nuvežė per dieną iki vakaro ir davė tokį namelį. Medinės rąstų sienos išbalintos kalkėmis, o tarpai tarp sienų pilni blakių. O Dieve, kaip jos skaudžiai kanda. Iškyla tokie pumpurai ir tiesiog degina odą. O namelis toks, kad nėra kuo nei užrakinti, nei užsisklęsti durų, kas nori, gali įeiti nors ir naktį.

Nebežinodamos, kaip apsiginti nuo blakių, lovų kojas įmerkėdavome į vandenį, kad neįrėpliotų. Tai jos lipdavo lubomis ir krisdavo į lovą nuo lubų. Dienomis pradėjo varyti į darbus. Miškuose, kur buvo šienaujama, reikėjo surinkti nukritusias medžių šakas. O vėliau, kai paaugo žolė, turėdavome pjauti šieną. O gyvačių buvo gausybė. Kur tik eini, ten gyvatė. Jau atrodė, kad nei atsitūpti miške nebegali atlikti gamtinių reikalų. Vienai mūsų kaimynei lietuvaitėi įkando į koją. Visą naktį turėjo

gulėti lauke, nes kambaryje trūko oro. Ten gydytojų nebuvo, galima buvo mirti, niekam nesvarbu. Juk mus ir vežė sunaikinti.

Vasarą, kai prinoko javai, mane pastatė ant kombaino, prie šiaudų konteinerio, kad aš, prisipildžius konteineriui, paspausčiau ir išpilčiau šiaudus. Apie pusdienį aš nukritau ir labai persikirtau koją. Bet turėjau dirbti iki vakaro. Prilindo žaizda dulkių, kelnės permirko krauju. Kai grįžau namo, mamytė man žaizdą išvalė, išplovė. Antrą dieną man pradėjo kilti temperatūra. Kažkas iš tremtinių turėjo vaistų „prontosil“ nuo kraujo užkrėtimo. Mamytė gavo ir mane sugydė. Pirmą vasarą jau sergančią Zitutę vis varė į darbą. Dieną rišdavome javus, o naktį reikėdavo kulti. Per savaitę duodavo tik vieną naktį pamiegoti. Nebuvo nei sekmadienių. Aš labai norėdavau miego. Zitutė liepdavo pamiegoti įlindus į javų gubą. Sakydavo: „Aš pasaugosiu, kad brigadininkas neatjotų.“ Vėliau, rudenio, vieną dieną lietui lyjant negalėjome rišti javų, tad išvarė mus abi rauti linų. Mes taip sušlapome, kad Zitutė daugiau jau nebesikėlė iš lovos. O brigadininkas sakydavo, kad apsimetinėja, tyčia nenori dirbti. Kai rytais kūlė javus pareidavome į tą namelį, kuris buvo toli nuo kaimelio, miškuose, ten rasdavome išvirtos tokios sriubos, kur ne kur rasdavome sriuboje arklienos šonkaulį. Valgydavome, bet taip imdavo miegas, kad šaukštas iškrisdavo iš rankų bevalgant. Kartą labai išsigandau, kai užsivilkus švarką pelė užlindo už marškinių. Ten visi miegodavome ant narų ir pelės bėgiodavo per akis. Iš ten vieną kartą per savaitę parveždavo namo pamiegoti. Mamytė parinkdavo grybų ir išvirdavo bulvienės, kad ir be pieno, juodos. Kaip būdavo skanu su tais grybais, kad ir sausa ta sriuba.

Zitutė jau gulėjo, nebesikėlė. Gulėjo prie tokio pečiaus. Prie pat buvo pakura, ten ant plytų pasidėję virdavome valgyti. Tą pavasarį, kai nuvežė į kaimelį miške, mes išsirovėme kelmus ir gabalėlį žemės išsiskvarbėme, pasisėjome bulvių. Nedaug buvome gavę sėklos iš rusų nusipirkti, bet bulvės užaugo didelės. Ten žemė gera, tik be galo trumpa vasara. Dieną būdavo labai karšta, o vakare jau reikėdavo kailinių.

Atėjus pavasariui gavome iš rusų sietelius, išaustus iš arklių uodegų. Juos apsiūdavome medžiaga ir apsimaudavome ant galvos. Panašiai taip, kaip pas mus žmonės eidavo prie bičių su tokiais kapišonais. Tas sietelis prisiklijuodavo nuo oro,

prisikvėpuodavo, o karšta – nėra kuo kvėpuoti. Rankas grauždavo tos musės ir lįsdavo ten, kur prispausta rankovė prie rankos. Rusus taip žiauriai nepuldavo, gal jie buvo pripratę. Gyvuliams virdavo dervą iš beržų, ištepėdavo ja karves, kad nepultų „moška“. Karves žmonės paleisdavo į mišką ir jos ten vaikščiodavo, kur norėdavo, o vakare pačios grįždavo namo.

O mamytė dar su kita tremtine senute nusi-pjaudavo storas drebulės, perskeldavo per pusę ir išskobdavo vidų. Padarydavo tokį lovį, kuriame sūdydavo grybus. Taip mamytė mus gelbėjo nuo bado. Rudokių dygdavo daug ir didelių kaip kepurės. Vasarą ten būdavo uogų – bruknių. Pririnkdavo, išvirdavo jas, kad ir be cukraus – nerūgdavo. Juk tuos metus mes negavome jokio užmokesčio už mudviejų su Zitute darbą. Tik prieš naujus metus davė už darbadienį 1 kg javų grūdų su pelais.

Naktį kankindavo uodai, bet daug didesni negu Lietuvoje. Mamytė, išardžius megztuką, numezgė mums kojines, bet per tas kojines uodai kiaurai perkąsdavo. Bateliai, kuriais eidavau į gimnaziją, buvo nedideli, jauti buvo galima tik su viena kojine. O ten šalčio žiemą būdavo iki -40 laipsnių. Kažkas iš Lietuvos atsiuntė gumines nagines. Mamytė primezgė kojinių ir taip vaikščiodavome. Rusai labai keistai žiūrėdavo į mus, nes jie tokių naginių nebuvo matę. Jie avėdavo vilokus arba iš odos kailių siūtais batais.

Sesutės Zitutės mirtis

Jau ji nebesikėlė, vakarais kildavo labai didelė temperatūra, raudona būdavo kaip ugnis. Dar vasarą prašėme, kad vežtų į Alzamajų pas gydytojus. Kolchozo pirmininkas pasakė, kad nėra kada, „chlebouborka“, tai yra lietuviškai rugiapjūtė. Vaistų jokių nėra. Kai rudenį medžiotojai sumedžiojo jau žiemos guolyje („berlage“) mešką, tada mes pagalves, staltieses, kurias buvome nusivežę, išmainėme į meškos taukus. Už pagalves gavome pieno, kažkas pasakė, kad meškos taukai su pienu yra gerai nuo plaučių. Aiškiai matėsi, kad jai tuberkuliozė, bet niekas nepadėjo. Kai sušalo žemė, buvo galima su traktoriaumi išvažiuoti, tada ją nuvežė į Alzamajų. Ten gydytojai pasakė, kad jau nebėra plaučių, viskas – jau per vėlai. Tada tokie senukai rusai Alzamajuje pasakė, kad šuns mėsą reikia valgyti. Davė jai papjovę šunį. Parvažiudama

*Danutė Dargužaitė-Mockienė (vidurinė).
Katarminskas, Alzamajaus rajonas*

namo tą šunį parsivežė. Mamytė jai virė, o ji labai norėdama gyventi valgė šunieną. Niekas nepadėjo. Zitutė labai išgyvendavo, kad mamytė nenumirtų iš to širdies skausmo kartu su ja. Sakydavo: „Danute, ką tu darysi likusi viena.“ Bet mamytė buvo dvasiškai stipri, ji tik meldavosi. Aš grįždama iš darbo vis bėgdavau žiūrėti, ar dar gyva Zitutė. Labai išgyvenau, grauždavausi ir man labai pradėjo spausti nugarą ir krūtinę. Galvojau, kad ir man prikibo džiova. Iš karto nesisaugojau, o paskui jau mamytė liepė gulėti ant žemės, sakydavo, kad ir man prikibs džiova. O jos lova buvo prie pat pečiaus. Ten ir garas, ir dūmai, ir karštis būdavo. O dar per tą mūsų kambarėlį vaikščiojo kita šeima. Mano guolis kliudydavo jiems praeiti. O kaminą užkišti tai mūsų pakurai reikėdavo užlipti iš lauko pusės ant lubų. Prikišame maišą šiaudų ir užkišame kaminą, kad naktį šaltis neitų. Aš verkdavau, klausdavau Dievulio, už ką mes taip kenčiame, nors žudyti niekada nebuvo minties. Dabar Lietuvoje kas dieną randa po kelis pasikorusius, jauni vyrai dabar daugiausia nusišauna.

Kovo 17 d. buvo kolūkio susirinkimas. Ir aš turėjau eiti į tą susirinkimą. Ten bebūnant atbėgo mūsų namelio kaimynų dukra, sako man: „Eik namo, Zitutė miršta.“ Aš atsiprašiau ir išbėgau namo. Žiūriu, mamytė suklupus prie jos lovos verkia ir meldžiasi. Tai buvo 8 valanda vakaro. Zitutė išsižiojusi trokšta.

Po kelių minučių vėl atsigavo. Man pasakė: „Eik, Danute, į Nižnij Udinską persišviest, kad ir tau nebūtų prikibus ta džiova.“ Aš taip pat galvojau, kad ir man tas pats, nes labai spausdavo krūtinę ir nugarą, tiesiog slėgdavo mane. Ir vėl jai užėjo mirties agonija. Pradėjo trokšti. Niekas neatėjo pabūti pas mus, visi bijojo tos baisios ligos. O mudvi su mamyte negalėdamos jai niekuo padėti verkėme ir meldėmės iš maldaknygės maldomis prie mirštančiojo. Vėl atgavusi sąmonę pasakė man: „Danute, pasakyk Justinai, jeigu grįši į Lietuvą, kad aš važiauvau į Vilnių, į kalėjimą, vežiau jai vilokus ir maistą, bet jos ten neberadau.“ Tą naktį kaip tik iš peresilkos ją išvežė į Karagandą. Ir taip ji merdėjo visą naktį. Bet pusę penkių ryte pradėjo trokšti, o per žandus ritosi didžiulės ašaros ir užgeso. Buvome pasiuvę iš dviejų gabalų medžiagos tokią suknelę. Mamytė alpdama, bet šiaip taip pradėjo ją rengti. Bet man neleido padėti, sakė: „Bijau, kad tau neprikibtų džiova.“ Rengė greičiau – kol dar šilta, lengviau apvilkti. Pasisodina ir vėl virsta ant šono. Šiaip taip aprenge. Paguldėme toje pačioje lovoje. Išaušus pasakiau kolchozo pirminkui, kad mirė mano sesuo. Sako gerai, po pietų palaidokite. Aš sakau, kad per greit, ne, sako, ryt nebeduosime žmonių, reikia laidoti šiandien. Vyrai padarė tokią dėžę iš baltų lentų, šiek tiek panašią į karstą. Įdėjo į roges ir išvežėme laidoti ten netoli to kaimelio. Ant Ūdos upės kranto buvo mažytės rusų kapinaitės miške. Taip ir įkišome dar šiltą į žemę. Rusų kapai netvarkomi, matosi kauburėlis, apžėlęs žole iki juosmens. Kai pradėjo sušalusius grumstus versti į duobę, mamytė nualpo. O aš prašiau Dievo tvirtybės, kad mamytė atsigautų. Sakiau: „Dieve, kam mus apleidai...“

Po laidotuvių išsiprašiau, kad mane išleistų į Nižnij Udinską persišviesti plaučius. Vėl apsiačiau nagines su daug vilnionių kojinių ir išėjau 80 kilometrų pėsčia. Paltas kaip paltas – neblogas, bet toje ligoninėje rusai žiūrėjo į mano nagines su didžiausia nuostaba. Pas juos tik veltiniai ant kojų. Mat ten, kai pradeda šalti, atlydžių nebūna. Veltiniai be kaliošų ir sausi. Šaltis būdavo -40, sausas. Jeigu pili vandenį, tai jau nukrenta ledas. O toks rūkas, kad antroje gatvės pusėje žmogaus nematyti.

Peršvietė man plaučius ir padavė tokį lapelį-at sakymą. Bet aš nesuprantu, kas ten parašyta. Bėgu prie vienos seselės su baltu chalatu, klausiu, ką čia rašo. Sako: „Rašo, kad tu esi sveika.“ Dar aš netikiu.

Danutė Dargužaitė – pirmoje eilėje antra iš kairės, Justina Dargužaitė – ketvirta. Alzamajaus rajonas

Bėgu prie kitos ir šita tą patį pasakė. Aš sakau, kad mano sesuo nuo tuberkuliozės mirė. Sako: „Na ir kas, jeigu tavo kraujas stipresnis, tai tau ir nekibo.“ Šiaip taip apsiraminau. Kol grįžau, mamytė labai išgyveno. Grįžusi pasakiau, kad sakė, jog esu sveika. Nors krūtinę ir nugarą man dar labai spaudė. Į darbą tuojau išvarė vėl žiemą javų kulti. Ten auga ir grikliai, kuriuos irgi kuldavome.

Po mėnesio man pradėjo mažiau spausti krūtinę ir nugarą, o dar po mėnesio visai praėjo. Pasirodo, man buvo nervai, nes aš bijodavau, kad grįžusi iš darbo galiu rasti Zitutę mirusią. O žinojome, kad mirs. Ji labai išgyvendavo savo artėjančią mirtį. Sakydavo: „Danute, bijau, kad mama su manim nenumirtų, ką tu tada darysi viena likusi.“ O mamytei tik Dievas suteikė sveikatos, kad mirusią dukterį pati viena aprenge. Norėjau aš padėti, bet ji neleido. Sakė: „Bijau, kad tau neprikibtų.“ Žiūrėjau tarsi stabo ištikta, kaip mamytei buvo sunku: Zitutę pasisodina, nori apvilkti suknutę, bet ji virsta, ir vėl sodina, ir vėl suglemba. Niekas nenorėjo padėti, visi bijojo, kad liga neprikibtų. O ir lietuvių buvo ten tik penkios šeimos, senukai ir maži vaikai. Niekas neatėjo padėti mums prie mirštančios sesers.

Mūsų gyvenimas be Zitutės

Kitą vasarą jau aš laukuose dirbau viena be Zitutės. Niekas nesaugojo, kad brigadininkas

nepamatytų manęs, snaudžiančios prie gubos. O miego labai norėjosi – viena naktis miego per savaitę buvo labai mažai. Jeigu taip dabar, turbūt numirčiau. O tada vis dėlto buvo jaunystė. Nebuvo jokių sekmadienių vasarą. Žiemą nors naktimis leido miegoti. Grikliai ir kitus javus kuldavo ir žiemą. Reikėdavo po kilometrą atkasti sniego, kad privažiuotų kuliama. Sniego apie 40 centimetrų ir kasdavome su tokiais mediniais kastuvais. Laukai būdavo tarp miškų – taiga ir taiga. Dabar jau pasakojo, kad taigą iškarto. Buvo gražios pušys. Išpjovė ir sukišo į upes plukdyti.

Pro mūsų kaimelį tekėjo Ūda, didesnė už Lietuvos Nemuną. Viena upės pusė buvo labai gili, o antroji pusė nuo mūsų kaimelio – sekli. Vanduo švarut švarutėlis. Dugne akmenukai, o žuvies tiek daug, kad galėdavome rankomis sugauti, bet jos tuoj išslysdavo iš rankų. Kas turėjo vyrus, tiems ir žuvies sugaudavo. Vasarą mus veždavo už kelių kilometrų šienauti. Ten, kur kažkada, gal caro laikais, gyveno stambūs ūkininkai. Dar išlikę, nors ir apgriuvę, trobesiai. Mus apgyvendindavo ir po mėnesį visi darbingi žmonės ten pjaudavo ir džiovindavo šieną. Važiuodavo su arkliais. Žmonėms praplaukti veždavo valteles, o arklius plukdydavo per Ūdą. Man būdavo labai įdomu, kad arkliai taip gražiai moka plaukti.

Kai vienoje vietoje nušienaudavome, veždavo kitur. Kartą nuvežė į taigą, kur nebuvo jokios

pastogės. Ištempė brezentines palapines ir taip turėjome miegoti. Užmigti neleisdavo uodai – jie ten labai dideli. Bet baisiausia buvo, kai pirmą kartą išgirdome vilkų kaukimą. Jų ten daug buvo, atrodė, kad visa taiga dreba. Dar po valandos pradėjo prunkšti arkliai, kumelės žvangti – pajuto vilkus artėjant ir taip saugojo kumeliukus, kurių su kumelėmis buvo trejetas. Valgyti turėjome savo kas ką. Atveždavo kareiviškos duonos, kuri buvo ne visai iškepus, pusiau žalia, atveždavo aliejaus, ant kurio pakepindavome tą duoną. Miške augo tokie augalai, vadinami „čeremša“. Laiškai jų platesni kaip česnakų, o kvapas panašus. Tai buvo pagrindinis mūsų maistas, rusai taip pat juos valgydavo. Jie mums ir parodė, kur jie auga. Šie augalai, matyt, turėjo daug vitaminų, kad mus taip palaikė, bet dantis jie nepadėjo. Man jau pirmą žiemą pradėjo labai gelti dantis. Nebuvo nei gydytojo, nei vaistų. Verkdavau Zitutę apsikabinusi. Kai nebegalėjau ištverti, paimdavau nuo raugintų agurkų skysčio, prisipildavau į burną ir laikydavau. Tai buvo mano vaistai. Bet dantys pradėjo trupėti, valgau duoną ir nulūžta gabalas danties. Rusai sakydavo, kad „cinga“ – vitaminų trūkumas. Kai Justiną atvežė po 6 metų pas mus į Irkutsko sritį, ji pasiliko Alzamajaus miestelyje. Tada mums buvo leista pas ją atvažiuoti ir pasilikti gyventi. Ten jau buvo gydytojas, kuris galėjo ištraukti nulūžusių dantų šaknis, kad jos nebeskaudėtų. Mano jaunam organizmui trūko vitaminų, be kurių ir likau be dantų.

Miško kirtimas išgelbėjo nuo bado

Kitą žiemą rusai pradėjo kalbėti, kad kolchozui reikia paruošti užduotą miško normą. O ten miško pramonė kolchozo žmonėms mokės pinigais už darbą. Mes su Bronyte Burneckaite pradėjome prašyti, kad leistų mus to miško kirsti. Kolchozo pirmininkas šiaip taip išleido. Kai nuėjome pas meistrą, kuris turėjo priimti mus į darbą, tai jis išsigando. Ką čia tie vaikai padarys. Bronytė buvo dar smulkesnė už mane. Kai pradėjome prašyti verkdamos, tas meistras pagailėjo mūsų. Jo vardas buvo Ivanas Ivanovičius, jis ir sako mums: „Jūs užsimušite, o mane į kalėjimą pasodins.“ Bet mūsų ašaros nugalėjo, jis sutiko mus išleisti.

Iki tos dienos mes nebuvome turėjusios rankose pjūklą. Kai davė instrumentus, labai apsidžiaugėme: davė rankinį pjūklą ir du kirvius. Nuvedė,

parodė atstumą nuo kitų kirtėjų ir pradėjome. Pušys aukštos, dailios. Pradėjome pjauti, pradėjo gnybti pjūklą, nebegalime papjauti. Paaiškino, kad reikia kirvį įkalti į tą pjūvį ir žiūrėti, kur pušis virs. Reikėjo nupjauti nuo kelmo, nugenėti šakas ir jas sudeginti, o rąstus išmatuoti nurodytu ilgiu ir sužymėti juodu pieštuku rąsto gale. Norma buvo per dieną taip suruošti 14 kubinių metrų. Kai pušis virsdavo šakos dėl didelio šalčio nubyrėdavo, suduždavo, tik su kirviu prilygindavome nuo kamieno. Bet svarbiausia būdavo, kad reikėdavo atsikasti sniegą apie pusę metro, nes kelmas turėjo būti žemas.

Kol nuleisdavome pušį, abi meldavomės, kad laimingai nuvirstų. Vieną dieną mums labai nesisekė. Mes jau buvome išmokusios valdyti pjūklą, bet pušys virto ir vis užkliūdavo už stovinčių. Atsimenu, taip sukabinome apie 12 tų pušų, užkliuvusių viena už kitos, už stovinčių pušų, ir nebežinojome, ką daryti. Apsišluosčiusios ašarasėjome kviestis Ivaną Ivanovičių į pagalbą. Atėjo jie dviese ir padėjo nuleisti visas pušis. Taip išmokome ir visada įvykdydavome normą – 14 kubų. Su mumis dar buvo to paties kolchozo dvi poros rusaičių, atsiųstų kirsti miško. Bet jos nei kiek nesistengdavo dirbti. Kai užsikurdavo laužą, nupjovusios kelias pušis, taip ir dainuodavo prie to laužo susėdusios. Jos pykdavo ant mūsų, kodėl mes taip skubame dirbti. Įsidėdavome pietums duonos, bet ta duona sušaldavo. Įmesdavom į tą laužą, šiek tiek atsileisdavo, užkasdavome ir vėl skubėdavome dirbti. Mums šaldavo kojas su guminėmis naginėmis, turėdavome bėgioti, kad nešaltų.

Kai pradėdavo šalti nosis arba žandai, viena kitai pamačiusios pasakydavome, kad pabalo nosis. Tuoju trindavome su sniegu, kad atsigautų. Pats tada nejauti, kad jau pabąla ta vieta, gerai, kad yra kas pasako, – žiūrėk, trink.

Vieną kartą nenupjauta pušis skilo nuo kelmo ir vos manęs neužmušė.

Atidirbusios mėnesį nuėjome atsiimti algos. Bet kasininkė mus apskaičiavo, apvogė. Kai parėjome namo, susiskaičiavome, mums trūko po 150 rublių. Bet niekas mums jų negrąžino. Kasininkė pasiūdojo mūsų vaikiškumu, pagalvojo, ką čia tokie vaikai supras. O mums buvo ašarų. Kitą mėnesį mes vėl įvykdėme normą ir viršijome. Per susirinkimą mus išgyrė, o rusės buvo mumis nepatenkintos.

Lietuviai tremtiniai Katarminske

Kontoroje pakabino plakatą, kad mes esame darbo pirmūnės. Tada Ivanas Ivanovičius mums skyrė keletą rublių premijos. Sakė, kad netikėjęs, jog tokie vaikai sugebės taip dirbti. Kai badas žiūrėjo į akis, reikėjo išmokti, niekas nemokino, dirbome ir išmokome.

Gavusios pirmą algą nusipirkome aliejaus, su kuriuo galėdavome apkepti pusžalę kareivišką duoną. Tą keptą duonytę dėdavomės į darbą. Nuo stipraus šalčio ji taip sušaldavo, kad neįkástum, bet mes pasišildydavome įmetusios šakų į deginamą laužą, kad atšiltų. Šakos gerai degdavo traškėdamos, mat pušys turi daug smalos. Iš darbo dar reikėdavo bristi 3 kilometrų iki namų. Pareidavau taip pavargusi, kad įėjusios atsisėsdavome ir pradėdavome verkti. Mamytė man ir kojas nuaudavo. Avalynę išdžiovindavome pečiuje, kuriame kepdavo duoną, nes nebuvo kur kitur padžiauti. Antrą mėnesį gavusios algą nusipirkome veltinius. Tada jau buvome laimingos – nebešalo kojos.

Vieną dieną bekapojant nuo pušies šakas Bronytė perkirto veltinį. Vakare einame namo ir verkiame abi, kaip gaila veltinio, ir ką tėvai jai pasakys? Tą veltinį jos tėvelis šiaip taip užsiuvo. Kaliošų ant veltinių ten nereikia. Ten atlydžio nebūna. Sausas sniegas girgžda po kojomis, o aplink šalčio rūkas – už poros metrų nebegali pažinti žmogaus.

Kelionė pirkti ožką

Gavę paskutinį trečio mėnesio atlyginimą nutarėme nusipirkti ožką. Išėjome trise į Nižnij Udinską. Po pusantros dienos pasiekėme miestą. Eiti buvo gerai, jau ant kojų buvo veltiniai – nebe naginės. Nutarėme, kad ožka mums bus pagalba nuo bado. Ten radome ir daugiau lietuvių, kurie padėjo mums rasti tą ožką. Mano ožkytė buvo balta, jauniklė, vardu Dorka. Daug vargo buvo, kol parsivedėm. Tą ožkytę reikėjo apylinkės namuose priregistruoti, už ją reikėjo mokėti mokesį valdžiai. O iš kur tų pinigų? Kai atidirbome tuos tris mėnesius miško pramonėje, vėl dirbome kolchoze.

Kai vasarą išvarydavo toli nuo namų į taigą šienauti, mamytė įdėdavo ožkytės pieno, dar ir grietinės nugriebdavo. Kažkas buvo atsiuntęs iš Lietuvos kiaulienos taukų, tai jau buvo labai gerai. Rusai sakydavo: „Žiūrėkit, kaip jos gerai valgo.“

Per vasarą aš tarpumiškėse pripjaudavau šieno. Mamytė sugriebdavo ir išdžiovinus sunešdavo ant pečių maišais tą šieną ožkytei visai žiemai. Dar iš lapuočių medžių surišdavome šluotų, kurias ji labai skaniai grauždavo.

Tai buvo labai jaukus, mielas gyvulėlis. Mamytė tik viena galėdavo ją pamelžti, kitų neprisileisdavo. Kai kartą mamytė susirgo, aš turėjau ją vesti į kambarį prie lovos, kad mamytė pamelžtų. Buvo ir ožkiukų atvedus. Ten gyvuliai paleidžiami į taigą ir

eina, kur nori. Taip ir mūsų ožkytė vakare sugrįždavo į tvartelį, kuris buvo prastas ir žiemą šaltas.

Kai Justiną atvežė iš Karagandos pas mus, jai leido pasilikti Alzamajuje. Vėliau ir mes persikraus-tėme į Alzamajų. Ožkytė ir ten vaikščiodavo laisva. Tik kartą užlipusi ant geležinkelio tilto atvažiuojant traukiniui šoko nuo tilto į upę ir susilaužė stuburą. Teko ožkytę pribaigti.

Pienas maišuose

Jau minėjau, kad per mūsų kaimelį tekėjo Ūda. Antroje pusėje žiemomis buvo daug užsiverbavusių miško darbams rusų iš visos Rusijos. Pamelžusi ožkytę mamytė pieną supildavo į nedidelius dubenėlius ir sušaldydavo. Tą sušaldytą pieną išimdavo iš dubenėlių ir susidėjusi į maišelius per užšalusią upę eidavo parduoti tiems miško darbininkams. Jie su malonumu pirkdavo.

Vasarą mamytė pirirkdavo grybų, pasūdydavo. Pirkdavo ir tuos grybus. Tik visa bėda, kad upės antroje pusėje buvo didelis kalnas. Mamytei jau buvo daugiau kaip šešiasdešimt metų, išlipti iš upės ant kalno jai būdavo sunku. Bet ji gelbėjo mane, bijojo, kad ir aš pasilpus nesusingčiau džiova.

Už tuos suprekiautus pinigus mamytė nupirkdavo aliejaus ir sūdytos žuvies. Daugiausia buvo „omulis“ ir „gorbuška“ – sūdyta žuvis. „Gorbuška“ – tai „kuprė“, kurios čia ir pas mus kartais būna parduotuvėse. Mes ją supjaustydavome, užpildavome sumaišytu su actu vandeniu, pripjaustydavome daug svogūnų. Oi, kaip būdavo skanu. O tas „omulis“ man nepatikdavo, nes jis turėdavo būti su kvapeliu. Rusai sakydavo „omul s duškom“ (omulis su kvapeliu). Tai buvo Baikalo ežero žuvis, tik jame tesiveisdavo. Jis panašus į silkę, tik labai riebus, o kodėl būdavo truputį pasmardintas, aš taip ir nesupratau.

Vasarą, kai prinokdavo bruknės, kurių taigoje būdavo labai daug, mes jų prisirinkdavome, išvirdavome be cukraus, supildavome į medinius indus ir valgydavome su bulvėmis, iškeptomis ant aliejaus.

Persikėlimas gyventi į kitą vietą

Sužinojome, kad už 20 kilometrų yra miško sakinimo įmonė „Chimlieschozas“. Ten buvo daugiau lietuvių ir jie už tuos sakinimo darbus gaudavo atlyginimą pinigais. Iš gretimo kolchozo mūsų pažįstama Genutė Girdeikienė padarė labai gudriai, kad tik galėtų pabėgti iš to kolchozo. Jos vyras

buvo lageryje, o ją išvežė į Sibirą. Ji susipažino su tokiu lietuviu, kuris turėjo žmoną, bet ji buvo toli lageryje, kažkur Vidurinėje Azijoje. Susitarė, kad jis susimetrikuotų su ja, ir ją bus galima išvežti iš kolchozo pas jį į tą „Chimlieschozą“. Taip ir padarė. Už tą gerą ji jam užmokėjo sutartą pinigų sumą. Ir taip ji išbėgo ten, kur už darbą moka pinigus. O ten buvo daug lietuvių. Ji pasikvietė žiemą mane į svečius ir aš nuėjau. Visi galvojome, kas galėtų mane taip išgelbėti iš kolchozo. Grįžau namo liūdna, nesitikėjau, kad ir man taip pasiseks.

Po poros mėnesių man parašė laišką iš to „Chimlieschozo“ tokie Karčiauskai. Jie ten gyveno, turėjo 4 dukras ir vieną patį vyriausią sūnų, bet invalidą. Jo abi kojos iš prigimties buvo nesveikos. Eidavo šlubuodamas į abi puses. Kadangi jis buvo invalidas, tai dirbo sargu, saugodavo mašinas, sunkvežimius. Ir jam besaugant sudegė naktį viena mašina. Už tai turėjo valdžiai užmokėti. Tada jo tėvai parašė man laišką – jeigu aš noriu išeiti iš kolchozo, jų sūnus Vytautas sutinka su manimi susimetrikuoti už 600 rublių sumą. Ir aš galėsiu čia gyventi. Pasitarėme su mamyte, ką daryti. Nutarėme pasiskolinti pinigų ir apgaulės būdu ištekti.

Kai aš nuėjau ten pas juos į „Chimlieschozą“, Katarminsko kaimą (taip vadinosi tas kaimas), tai poskyrio (učastok) viršininkas davė arklį, roges, pasikinkėme ir išvažiavome 10 kilometrų į Baravino kaimą, ten mus ir sutuokė.

Kai mes kinkėme arklį, rusės moterys kieme pjaustė malkas, girdėjau, kaip jos sakė, kad lietuviai labai gudrūs, jie gelbėja vienas kitą iš kolchozo, kad ji su tuo invalidu tai tikrai negyvens. Kai mes su mamyte persikėlėme iš to kolchozo, gyvenome tame pačiame barake, kur ir tie Karčiauskai gyveno. Kai po kurio laiko mums davė atskirą kambarį, kažkas apskundė komendantui, kad aš su tuo savo tariamu vyru negyvenu. Atvažiavo iš Alzamajaus komendantas, kuris buvo pats vyriausias ant viso Alzamajaus rajono tremtinių. Pakvietė mane į kontorą. Žinoma, aš labai išsigandau. Pradėjo tardyti, kodėl negyvenu, aš pasakiau, kad su invalidu nebenoriu gyventi. Pagrasino, kad gali mane sugrąžinti atgal į kolchozą. Bet taip ir liko. Matyt, pagailo jauno žmogaus. Aš ilgai dar bijojau, kai pamatydavau ką nors į kolchozo kontorą atvažiuojant.

Kai mus sutuokė, aš savo pavardės nekeičiau, taip ir likau Dargužaitė. Gyvendami jau Alzamajuje,

kai tuokėmės su Stasiu Mockumi, niekas nereikalavo nei santuokos, nei skyrybų dokumentų, o aš pasotada dar kaip tremtinė neturėjau. Kai grįžome į Lietuvą, už poros mėnesių atėjo saugumo darbuotojas ir paklausė, kaip aš galėjau antrą kartą ištekti, neturėdama skyrybų dokumentų. Pasakė, kad man gresia 3 metai laisvės atėmimo. Atnešė man santuokos liudijimą iš Alzamajaus. Išaiškinau jam, kad tas mano buvęs vyras jau yra miręs. Paprašė mirties liudijimo. Sakiau, kad aš su juo negyvenau, jis mirė pas tėvus, o tėvai dar Sibire tebegyvena. Daviau jų adresą, jie susiieškojo tėvus, gavo mirties liudijimą. O jeigu jis nebūtų miręs, man būtų baigęsi nekaip. Taigi mes ir Lietuvoje buvome sekami.

Lietuvoje ilgai manęs neregistravo. Pagaliau, kai reikėjo gultis į ligoninę gimdyti, šiaip taip priregistravo.

Meška nunešė mano pietus

Ten, Katarminske, vasarą rinkdavome sakus iš pušų, o žiemą paruošdavome pušis nusakinti. Skusdavome pušų odą ir išpjovę griovelius apie pusantro metro aukščio prie pušies kabindavome skardinėles sakams subėgti. Ten mokėjo pinigais ir gyventi buvo lengviau. Duonos valgėme, kiek tik norėjome, o aliejaus reikėdavo laukti eilėse, kol gaudavome. Mums buvo nurodytas plotas, iš kur kam galima rinkti sakus. Ten atvažiuodavo uždarbiauti ir rusai, užsiverbavę iš kitur.

Bačkos sakams supilti buvo sustatomos paruoštoje aikštelėje, kurioje nupjauta žolė, juoda žemė ir dar mediniai kubilai, vadinami vodostojinikėmis. Jeigu indeliuose prie smalos būdavo pribėgę vandens, reikėdavo sakus supilti pirma į tą kubilą, kad vanduo nusistovėtų. O paskui tik nupylus vandenį sukimšti sakus į didelę bačką.

Sakus rinkdavome į didelius kibirus. Pririnkdavome į kibirą 20 kg sakų, tada nešdavome į aikštelę supilti į bačką. Nešti būdavo labai sunku. Aš užsidėdavau ant pilvo, prispausdavau abiem rankom ir nešdavau, todėl pilvas visad būdavo smaluotas. Kai eidavau į darbą, mamytė į maišelį pietus įdėdavo. Tą rytą buvo įdėjusi arbatos į tokią skardinę, vokišką „baklaškę“, ožkos pieno į butelį ir iškeptų tokių miltinių „lepioškų“. Aš atėjau dirbti ir pasidėjau maišelį po tuo kubilu. Parėjau, pririnkusi kubilą, žiūriu, kubilas atverstas, o mano pietų jau nebėra. Pagalvojau, kad kažkas atėjo ir pavogė iš

dirbančiųjų miške. Pradėjau pilti sakus į bačką, bet pakeliu akis, kad skruzdėlynas, buvęs šalia aikštelės, išraustas. Tada pradėjau žiūrėti atidžiau, žiūriu, aikštelėje aiškiai matosi meškos pėdos, atverčiau tą kubilą – mano baklaškė perkasta ir arbata išgerta, o maišelio nebebuvo su pienu ir bulkutėmis – juos nusinešė meška. Labai išsigandau, pagalvojau, kad dabar ateis ir suės mane. Bet namo nebėgau, nes reikėjo įvykdyti normą. Pradrebėjau iki vakaro. Skruzdėlynus meškos iškasa todėl, kad jos ėda tuos baltus dar neišsiritusius skruzdėlių maišelius su vaikais. O baklaškę parnešiau namo. Per susirinkimą viršininkas visiems parodė, kokie stiprūs meškos dantys, jeigu tokią kietą geležinę baklaškę perkando.

Po to „Chimlieschozo“ viršininkas leisdavo rinkti sakus po dvi darbininkes netoliese. Grįžę iš darbo sakus valydavome tik su žibalu. Vandeniui nei rūbų, nei rankų neišplausi.

Ten gyvenome 3 metus, kol Justina grįžo. Liūdna buvo išvažiuoti iš to kolchozo, palikti Zitutės kapą toli, verkėme abi su mamyte. O kai Justina grįžo, važiovome to kapo aplankyti. Pažįstamas lietuvis Jurgis Balčiūnas, dar buvęs mūsų kaimynas iš Pumpučių kaimo, padarė didelį kryžių, kurį pastatė ant to kapo.

Po Zitutės mirties dar mirė iš mūsų viena senutė Sebeckienė iš Šiaulių. Ją išvežė vieną. Jos viena partizanė duktė buvo miške su vyru. Kai senutė mirė, ją palaidojo šalia Zitutės. Tada mes pastatėme kryžių per vidurį ir abu kapus aptvėrėme tvorele. Tiek tame kaimelyje ir tebuvo palaidota lietuvių.

Kai Lietuva tapo laisva, aš parašiau laišką į kitą kaimelį, kur turėjau pažįstamą lietuvę Pauliną. Paprašiau, kad ji nuvyktų pažiūrėti Zitutės kapo. Ji apžiūrėjusi parašė, kad kaimelio nebėra, niekas ten negyvena. Kapinių nei žymės nebėra. Kapinės buvo ant Ūdos upės kranto. Kai iškirto taigą, traktoriai vilko rąstus ir metė į upę plukdyti, tai viską sulygino su žeme. Nei kryžiaus, nei pušų, kurios jau buvo per 10 metų užaugusios, – visos iškirstos. Rašė: „Nevažiukit, nes nieko neberasite.“ Taip ir liko mano geroji sesutė amžiams gulėti Sibire. Bet iki šiol aš dar vis sapne matau tas kapines, dažnai prieš vėlines man sapnas ją primena. Juk mes buvome sutarusios, kad melsimės už ją, o ji – už mus. Be galo skaudu buvo jai, nes gydytojai pasakė, kad ji mirs ir jai nebėra vilties išgyti.

*Danutė (kairėje) ir Justina Dargužaitės su mama
Apolonija Dargužiene Alzamajuje*

Ištremti visam gyvenimui

Begyvenant Katarminske atvažiavo iš Alzamajaus vyr. komendantas, pakvietė į kontorą ir ištraukė tokią blankę, tai yra dokumentą, kur aš turėjau pasirašyti, kad mes esame ištremti visam gyvenimui, o jeigu pabėgtume, tai grėstų 25 metai kalėjimo. Ten aš perskaičiau, buvo parašas Šiaulių apskrities viršininko Variakojo. Jis mus išdavė. Mes turėjome su viskuo sutikti – bėgti nebuvo vilties. Juk septyni tūkstančiai kilometrų, o dokumentų neturėjome jokių. Gyvenome kaip laukiniai. Jeigu reikėdavo nueiti parsinešti siuntinį į kitą kaimelį, tekdavo prašyti leidimo. Turėdavome įrodyti, kiek reikalai verčia eiti. Žiemą kankindavo šaltis, o vasarą – vabzdžiai. Karšta, sietelis ant burnos, trūksta oro. O be sietelio ėda veidą. Rankos būdavo sutinusios, nes lįsdavo po rankovėmis, siurbdavo kraują. Rusai gal jau buvo įpratę, gal jiems tiesiog buvo įprasta. Jų tos musės neėsdavo taip labai, bet ant veidų sietelius nešiodavo.

Miškuose žydėdavo labai gražios gėlės. Tokie bijūnai, kaip pas mus darželiuose, ten žydėdavo miškuose, pievose. Miškuose augo medžiai, vadinami kedrais, kurie augino kankorėžius riešutų. Bet jie buvo labai aukšti ir tų riešutų nepasiskinsi. Rusai juos nupjaudavo ir tada raškydavo, o jų sakus jie kramtydavo, kol pasidarydavo kaip kramtomoji guma. Aš visiškai nemėgdavau tų kedrų sakų. Labai

žemose taigos vietose, beveik vandenyje, augdavo juodieji serbentai. Juos labai mėgdavo meškos, braidydavo ir ėsdavo serbentų uogas.

Miškas, kur rinkdavome sakus iš pušų, būdavo tolokai, reikėdavo eiti po keletą kilometrų. Nors ir karšta, bet apsirengti reikėdavo storai, nes daug didesni negu Lietuvoje uodai savo ilgais snapais visur pasiekdavo. Kaimynai Čepuliai, ačiū jiems labai, atsiuntė mums pasiūtų rūbų, ypač treningų, tai buvo didelė pagalba.

Buvo labai karšta vasara. Berenkant sakus, labai ištroskau gerti, burna džiūvo, akyse pradėjo raibuliuoti. Truputėlį paėjus žemiau į pakalnę, žvėrelio pėdoje radau vandens. Nebegalėdama kentėti troškulio, atsiklaupiau ant žemės ir atsigėriau to vandens. Tą kartą atrodė, kad aš numalšinau troškulį. Po keleto valandų aš jau kibiro su sakais nebegalėjau pakelti. Galva svaigo, atrodė, visa taiga sugulė ant manęs. Pasišaukiau draugę, netoliese renkančią sakus, ir sakiau, kad eitų namo pasakyti, jog aš nebepaeinu, gal kas mane parveš. Bet ji manęs nesutiko palikti, vedė po keletą žingsnelių ir vėl sėsdavome pailsėti. Prašė verkdamas: „Einam, Danute, aš tavęs nepaliksiu.“ Tuos kelis kilometrus mes ėjom 4 valandas. Buvo jau vakaras, gydytojų jau nebebuvo, bet tame kaimelyje buvo mažytė ligoninė mediniame namelyje. Mamytė nuėjo paprašyti termometro. Kai pamatavo temperatūrą buvo -40, o už kelių minučių nukrisdavo iki -35. Ryte mamytė pakvietė daktarę, kuri pasakė, kad liga yra „maliarija“, lietuviškai – drugys. Vaistų niekas nedavė. O jau momentais netekdavau sąmonės. Ligoninėje dirbo lietuvė seselė Valerija Grinkevičiūtė. Ji pasakė, kad ligoninėje yra pensilino (penicilino), bet reikia gultis į ligoninę, į namus jo neduoda. Tada mamytė nuėjo pas daktarę prašyti, kad priimtų į ligoninę. Šiaip taip prisiprašė ir mane priėmė. Ten pradėjo leisti vaistus ir po keleto dienų pradėjo kristi ta tokia šokinėjanti temperatūra. Tai buvo viso to pasekmės – vanduo iš žvėrelio pėdos.

Kitą žiemą vėl buvo man balso stygų uždegimas. Žiemą reikėdavo nuskusti pušų žievę, paruošti vasarai sakavimo darbams. Eidavome pulkas darbininkų ir vienas, kuris žymėdavo popieriuje taškus. Mes būdavome sunumeruoti – pirmas, antras, trečias ir turėdavome šaukti, kiek taškų padaręs. Pavyzdžiui: pirmas du, pirmas tris ir t. t., o šaltis būdavo -40, bešaukiant, matyt, aš pritraukiau

šalčio ir man atėmė kalbą. Mamytei parašydavau ant popieriaus. Visiškai nekalbėjau tris mėnesius, galvojau, kad niekad nebekalbėsiu. Visa pagalba buvo man, kad per apgaulę aš ištrūkau iš to kolchozo. Katarminske buvo šiokia tokia ligoninė, man davė leidimą gydytis namie ir neiti į darbą. Nors baimė persekiojo visada, galvojau, kad sugrąžins į kolchozą.

Mamytės geraširdiškumas

Katarminsko kaimelyje mamytė buvo ir paršelių užsiauginusi. Kiti gyventojai buvo pasistatę tvartelius ir mūsų paršelį priėmė. Už tai mamytė turėdavo pašerti ir kitiems, kurie per dienas darbuose buvo. Taip pat ir ožkytei beržų ir kitų lapuočių šluotų prisirišdavo, šienelio ant savo pečių prinešdavo žiemai.

Susirgo kartą vienas lietuvis – Albertas Šniuolis, gydytoja pasakė, kad jam tuberkuliozė. Reikia gerti pieną su kiaulienos taukais. Mamytė nešdavo jam savo paršelio taukų ir eidavo per visą kaimelį pas žmones, kad duotų visi tų taukų Albertui. Taip po truputį rinko iš visų tuos taukus ir Albertas sugijo, grįžo į Lietuvą ir dabar tebegyvena. Jam dar buvo pati pradžia. O Zitutei per vasarą neturėjome ką valgyti duoti, ne tik taukų. Tik rudenį, kai meškos atsigulė miegoti, medžiotojai nušovė vieną, tada mes apsikeitėme: už pagalves ir lovatieses gavome meškos taukų, bet jau buvo per vėlu.

Pirmą kartą taip arti pamačiau jau negyvą mešką. Medžiotojai be šunų jos nenušautų. Šunys labai daug padeda, jie puola mešką, o ji nuo jų ginasi ir neturi laiko pulti žmogaus. Ta meška, kurios taukus pirkau, buvo nukauta savo guolyje. Tai kalei, kuri padėjo nukauti mešką, buvo nutraukta ausis. Medžiotojas sakė, kad meška ją buvo įsitraukusi į tą guolį. Kai nuėjau pas tą medžiotoją, buvo įdomus vaizdas: meška gulėjo viduryje kambario, o prie jos sėdėjo ta kalė ir urzgė ant manęs, kad neatimčiau jos grobio.

Šitame „Chimlieschoze“ pragyvenome vėl 3 metus. Su Justina susirašinėjome laiškais, tai buvo lyg kompensacija po Zitutės mirties. Žinojau, kad dar kažkur turime seserį. Iš laiškų supratau, kad jos sveikata blogėja, nors ir mažai tegalėjo rašyti apie savo gyvenimą lageryje Karagandos srityje, Džezkazgano rajone, Kengiro kaimelyje, iš kurio ji ir buvo atvežta pas mus į Irkutsko sritį, Alzamajaus rajoną.

Justinos grįžimas

Vieną šaltą žiemos dieną paštininkas atnešė laišką. Justina jau rašė būdama Alzamajuje. Kvietė ateiti. Tą jos grįžimą aptarėme su mamyte. Ką gi, reikia eiti pasikalbėti su Justina, ar ją leis pas mus atvažiuoti į Katarminską. Atsiprašiau viršininko ir komendanto, kad mane leistų nueiti į Alzamajų. Mamytė labai išgyveno, kaip aš viena nueisiu tokį kelią. Aš nei kiek nebijojau, nors aiškiai žinojau, kad iki Alzamajaus yra 40 kilometrų.

Iš vakaro susidėjau visko, ko reikia, į kuprinę. Atsikėliau labai anksti, dar neušo, apsiaviau veltinus ir išėjau. Mamytė peržegnojo mane, bet jos veide mačiau didelį sielvartą. Ėjau sparčiai, nes iki vakaro reikėjo pasiekti Alzamajų. Oras nebuvo labai šaltas, gal apie -20 šalčio, bet einant nebuvo šalta. Kelias buvo vienas per taigą, už 30 kilometrų pasiekiau Kataromos kolchozą. Nebuvau net sustojus ir vis žingsniavau tolyn. Paklysti nebuvo kur, nes kelias tebuvo vienas. Žiemos dienos buvo trumpos, greit pradėjo temti. Gal 20 kilometrų ėjau jau sutemus. Buvo apėmusi baimė – o jeigu nerasiu to Alzamajaus. Šaltis kilo, apšarmojo mano rūbus, nubraukiu šarmą nuo antakių ir vėl žengiu pirmyn. Jėgų man suteikė malda, kurią beveik visą kelią ėjau šnabždėdama.

Pagaliau pasirodė Alzamajaus žiburiai. Justinos adresą aš žinojau, kur ta gatvelė, reikėjo paklausti. Sutiktas pirmas žmogus maloniai paaiškino, kur man eiti. Pagaliau drebančia ranka pasibeldžiau į man reikiamas duris. Duris atidarė Justina. Puolėme viena kitai į glėbį ir verkėme iš džiaugsmo, kad pasimatėme gyvos, nors ir tolimame svetimame krašte. Iš nuovargio ir didelio jaudulio negalėjau ištarti nė žodžio. Tartum kažkas būtų įstrigęs gerklėje. Justinos pirmieji žodžiai buvo: „Danute, kur tavo šviesūs geltoni plaukai?“ Ji mane paliko dar nedidelę, o vėliau, kai aš paaugau, mano plaukai ištamsėjo.

Justiną buvo priglaudę labai geri žmonės. Kai ją atvežė į Alzamajų, ėjo iš vieno namo į kitą prašydamą prisiglausti. Ir pataikė pas tuos pačius senokus, pas kuriuos glaudėsi ir sunkiai sirgdama Zitutė. Jie jai surado šunį ir liepė valgyti jo mėsą, nes kitų vaistų jai jau nebuvo.

Taigi aš buvau baisiai pavargusi ir šeimininkė tą, ką turėjo, mums paklojo ant žemės ir mes atsigulėme. Kai Justina nusirengė, man parodė po

Justina Dargužaitė Šiaulių ligoninėje

operacijos užgijusias žaizdas. Nupjauta dešinioji krūtis ir išpjauštytas iki juosmens dešinysis šonas. Nors buvau nežmoniškai pavargusi, bet užmigti negalėjau iki ryto. Verkiau ir mačiau, kad jos gyvenimas jau neilgas. Abi verkėme ir viena kitą ramino, nors vilties sugrįžti į Lietuvą dar nebuvo. Matyt, paryčiais buvau prisnūdusi, nes saulutės spindulys nušvietė mūsų guolį ir aš atsibudau. Atsikėliau, apsirengiau ir išėjau ieškoti parduotuvės, norėjau nusipirkti duonos. Kojos buvo tarsi medinės, kol pagaliau atsigavo po tokios ilgos kelionės.

Nupirkau duonos ir silkų. Kai grįžau, šeiminkė jau buvo išvirusi arbatos. Justina jau buvo atsikėlus, papusryčiavome, ilgai ilgai kalbėjome, kaip gyventi, kur apsistoti. Dokumentų neturėjome jokių – niekur nepabėgsi, nors po Stalino mirties buvo šiek tiek švelnesnė komendantūra. Pagaliau nutarėme, kad liksime Alzamajuje. Tada aš vėl iškeliauvau į Katarminską. Paprašiau viršininko, kad mamytę nuvežtų į Alzamajų su visais savo maišeliais ir vienintele, kurią ten turėjome, geležine lova. Skubėjome, pakol dar pašalas neišėjęs, nes vasarą ten išvažiavimo nėra. Justina suieškojo tokį namelį Pervomaiskajos gatvėje. Ten ir apsigyvenome ir džiaugėmės, kad mes jau vėl trise. Mamytė buvo laiminga, turėdama dar dvi dukras.

Gyvenimas Alzamajuje

Vietos buvo nedaug tame namelyje, bet buvo smagiau negu taigoje. Alzamajuje buvo ir daugiau lietuvių, visi stengdavosi persikelti į miestelį. Už 10 kilometrų – „senajame Alzamajuje“ (taip vadinosi kolchozas) – gyveno daug lietuvių. Tarp jų buvo ir mūsų giminės Petrauskai. Jie jau buvo šiek tiek prasigyvenę – turėjo karvę. Kai veždavo sušaldytą pieną į Alzamajaus turgų, atveždavo ir mums. Brolienė buvo labai gera, atveždavo ir grietinės puslitrį. Niekada nepamiršiu – tai mums buvo didelė parama.

Justina kiek atsigavusi pradėjo dirbti skaitykloje. Bet neilgai trukus ji pradėjo sirgti. Mat ten būdavo labai karšta. Už poros mėnesių ji gavo darbą valgykloje naktine sarge. Buvo Alzamajuje toks vadinamasis Pramkombinatas. Ten buvo siuvykla. Radau skelbimą, kad priima mokyti siūti. Žiemą reikia dirbti siuvykloje, o vasarą – plytų fabrike. Plytų fabrike man atrodė nebaisu, bet nenorėjau mokyti siūti. Bet Justina privertė mane eiti mokyti siūti. Mokiniam mažai temokėjo, bandžiau atsikalbinėti, kad nepragyvensime, bet ji pasakė: „Užteks, kiek turėsime.“ Aš ir dabar dėkoju jai už tokį patarimą. Per porą žiemų pramokau siūti ir jai dar pasiuvau porą suknučių. Vasarą plytinėje buvo sunku, bet kai konteineris sustodavo, aš greit krisdavau ten pat ant kasamo molio ir užmigdavau nors penkias minutes. Mat reikėdavo kabinti molį į vagonėlius ir skubėti. Plytų fabrikas buvo toliau už miesto, todėl molį mes vežėme su nedengtu sunkvežimiu. Mano bendradarbė buvo ne tik lietuvaitė, buvo ukrainietukė, viena moldavė, viena lenkaitė. Labai gerai sugyvenome, kai važiauvau į Lietuvą, labai gailėjosi manęs. Jos taip pat buvo tremtinė.

Prie to namelio, kur gyvenome, buvo nedidelis daržas, bet nebuvo šulinio. Vandeni nešdavome iš upelio *Toporok*, apie puskilometrį. Kažkas, neatsimenu, padarė neštuvus ir prasikirtę eketę nešdavome užsidėję ant pečių neštuvus su dviem kibirais. Kiekvieną vakarą aš atnešdavau to vandens visai parai. Eketę kas kartą turėdavome prasikirsti, nes tuojau užšaldavo, rankoje nešdavausi kirvį.

Į Alzamajų atvažiuodavo daug lietuvių iš kitų kaimelių. Apsistodavo pas mus nakvynei. Nors ir mažai vietos buvo, bet pasikalbėdavome, pri-glausdavome ir ilgiau pabūti. Turėjome labai gerą

organizatorių Stasį Žironą. Per šventes jis suruošdavo altorių, visi rinkdavomės melstis, buvo atvažiuavę ir kunigų iš Sujetichos. Tai kunigas Bitvinskas, jis ir dabar gyvena Šiauliuose. (Deja, jau miręs, – V. R. past.)

Mano kelionė į Sujetichą

Netoli Alzamajaus miško buvo atvežtas lietuvių kareivių dalinys. Ten tarnavo ir mano Stasys. Į miestelio sandėlį buvo atgabenami iš miško rąstai. Ten rąstus kranu pakraudavo Stasys. Buvo ir daugiau lietuvių kareivių. Jie tame sandėlyje labai gražiai lietuviškai dainuodavo. Vėliau jų, lietuvių, Alzamajuje susirado daugiau ir, kai vaikščiodavo patruliais, jie aplankydavo savo žemiečius. Kartą atėjo pas mus Stasys ir pasakė, kad jis išvažiuoja į Taganrogo miestą prie Juodosios jūros parsivežti savo krano rąstams pakrauti į vagonus. Aš tada sirgau ir nekreipiau dėmesio. Jis pakalbėjo su Justina, dar kažkas buvo iš svečių pas mus ir visi išėjo. Kažkas iš tos kompanijos pasakė: „Danute, tas kareivėlis pas tave buvo atėjęs“. Tada aš nieko nesupratau, bet kai grįžo po mėnesio, vėl buvo atėjęs. Pas mus tada jau gyveno iš Katarmino atvažiavusi mano geriausia draugė Onutė Karosaitė su seserimi Milda. Ir aš nekreipiau dėmesio, pas kurią jis čia vaikšto. Kartą sekmdienį vaikščiodami patruliais pas mus užėjo trise, o mes su Onute išėjome. Jie liko su mamyte.

Pagaliau per ilgesnį laiką pradėjome po truputį susitikinėti. A. a. sesuo Justina labai nenorėjo, kad aš su juo draugaučiau. Kažkas iš tų pačių kareivių jai buvo prikalbėjęs, kad jis komjaunuolis. O ji juk buvo sėdėjusi už politiką kalėjime, tai jai atrodė nepriimtina. Pasirodo, kad kažkas iš jų iš pavydo jai primelavo ir ją buvo sunku įtikinti, jog tai melas.

Baigėsi jo tarnybos dvejų metų laikas, demobilizavosi ir išvažiavo į Lietuvą. Justina labai apsidžiaugė. Ji negalvojo, kad jis sugrįš 7 tūkstančius kilometrų. Traukinys turėjo išvažiuoti pirmą valandą nakties. Onutė, Milda ir aš prižadėjome ateiti jį išlydėti. Kad Justina nepajustų, jog mes išeiname, mamytė mus išleido ir įleido, kai parėjome išlydėjusios. Kažkokia keista buvo nuotaika, kai Stasys ilgai mojavo ranka pro vagono duris, kol nutolo traukinys Lietuvos pusėn. Netrukus po išvažiavimo aš gavau laišką iš Lietuvos. Rašė mūsų kaimynas Urbiečių sūnus Vytautas: „Jeigu sutinki už manęs tekėti, aš atvažiuosiu tavęs pasiimti iš Sibiro, nes

ištekėjusi už laisvo ir tu būsi laisva.“ Justina labai apsidžiaugė: „Danute, jeigu tu ištekėsi už Vytauto, aš tau viską atiduosiu.“ Tuoju padovanojo labai gražų savo rankomis megztą megztuką.

Už mėnesio grįžo Stasys iš Lietuvos ir aš parašiau kaimynams, kad pas mane jau sugrįžo už 7 tūkstančių kilometrų buvęs kareivėlis lietuvis ir aš jam nebegaliu atsakyti. Nežinau, kas tam Vytautui buvo šovę į galvą. Juk mes iki išvežimo buvome dar vaikai, nebuvo jokios draugystės tarp mūsų.

Stasys, grįžęs pavasarį, apsistojo tame pačiame šaltame barake, kur tarnaudami jie būdavo. Pradėjo dirbti tame pačiame kariniame dalinyje, kur ir tarnavo. Jam tada mokėjo pinigus ir jis neblogai uždirbo. Ilgai Justina nežinojo, kad jis grįžo, kol pagaliau vieną kartą pamatė mus abu miestelyje.

Tada ji jau nebedirbo, nes jai pradėjo skaudėti dešinią klubą. Išleidome ją į Irkutską. Ten apžiūrėjo gydytojai, bet padėti jau nieko negalėjo. Tai buvo prasidėjęs tikras kaulų vėžys. Po operacijos, kai pašalino krūtį, vėžys metėsi į kaulus. O mamytė pradėjo sirgti skrandžiu ir ją gydytojai siuntė į Irkutską skrandžio operacijai. Mes turėjome labai gerą mokytoją Stefą Bėkštaitę. Ji gyveno Šiauliuose, tai ji mums parašė, kad mes mamytę išleistume pas ją į Lietuvą ir ji ją sugydys. Taip ir padarėme. Nors dar ir pasų neturėjome, bet išleidome į Lietuvą. Daug išgyvenome, kad nesugrąžintų ir neteistų.

S. Bėkštaitė mamytę pasitiko, apgyvendino ir nuvedė pas gydytojus. Kai padarė skrandžio tyrimus, pasirodė, kad skrandžiui trūksta rūgšties. Gydytojai liepė gerti raugintų kopūstų sultis. Ji moment sugijo. O Alzamajuje nebuvo laboratorijos ištirti skrandį ir ji kentė vis didesnius skausmus, nebegalėjo valgyti.

Kol dar mamytė buvo Alzamajuje, ligoninėje, man pasakė, kad važiuok, Danute, priimti šliubą į Sujetichą, kur buvo kunigas, ir eik gyventi su Stasiu, nebesipykite su ta Justina. Prieš savaitę mes buvome santuoką įregistravę, o Stasys buvo susiradęs butą gyventi, grįžus iš santuokos po šliubo. Kai Justina sužinojo, kad mes jau įregistruojame santuoką, man pasakė, kad mamytė su tavim niekad nebekalbės. Aš per naktį praverkiau, o ryte nuėjau į darbą, atsiprašiau vedėjos, kad mane leistų nueiti į ligoninę aplankyti mamytės. Taip anksti ligoninėje buvo nelankymo valandos. Aš priėjau prie lango, pabeldžiau, žiūriu, mamytė

nusišypsojo, atsisėdo ir sako: „Ko tu taip anksti atėjai.“ Pagalvojau, kad Justina man pamelavo ir nebuvo pasakiusi mamytei apie mano padėtį. Kai paklausiau, kaip mamytės sveikata, ji man pasakė, kad „vakar, kai Justina pasakė, kad tu jau su Stasiu įregistravai santuoką, pagalvojau – na ir gerai. Juk sveikas žmogus, galėsi gyventi. Sako Adolis, su kuriuo aš šiek tiek draugavau Katarminske, sirgęs reumatizmu, kojos ne visai sveikos. Važiukit priimti šliubą ir eikit kartu gyventi“. Tada aš dar kartą supratau, kad mano mamytė yra labai gera. Ji mane motiniškai suprato. Už savaitės, rugsėjo 11, mes išvažiavome 200 kilometrų į Sujetichą. Prieš išvažiudami nuėjome į ligoninę. Mamytė sėdėjo skverelyje ant suoliuko. Mes atsiklaupėme, ji mus peržegnojo, palaimino, ir mes išvažiavome. Su mumis dar važiavo Šilkus Algis su Leudanskaite Augute taip pat priimti šliubo. Jų ir mūsų liudininkai keturi, taip mes aštuoniese ir išvažiavome. Kadangi traukinys Sujetichoje nestojo, tai mes turėjome išlipti Taišete ir dar 12 kilometrų eiti pėsti geležinkelio bėgiais. Kai nuėjome, jau buvo rytas. Kunigo Antano Mitriko sesuo Danutė man jau buvo gerai pažįstama – mes buvome susitikusios Irkutske, kai mane siuntė anginos operuoti. Tiesa, prieš metus, gal ir anksčiau, neatsimenu, mes taip pat važiavome į Sujetichą. Tuokėsi Juozas Lukys ir Aldutė Petrauskaitė, o aš buvau vyriausioji pamergė su Edvardu Stapulioniu. Tada ji man su savo broliu kunigu man palinkėjo, kad kitą kartą aš jau atvažiuočiau su savo vestuvėmis. Taip ir buvo. Nors kai mes jau su Stasiu nuvažiavome, buvome ir maisto įsidėję, bet kol kunigas atlaikė mišias ir mus sušliubavojo, Danutė mums paruošė pietus. Žodžiu, labai gražiai mus priėmė. Kai grįžome, stotyje mus sutiko Stasys Žironas ir Jonukas Stapulionis. Mes iš stoties iš karto nuėjome pas mamytę, pavaišino me parvežtomis lauktuvėmis ir jau abu grįžom į tą namelį. O ten jau mūsų laukė keletas Stasio ir mano draugų. Bronė Šniuolytė mums paruošė pietus, sutiko su duona ir druska. Kai prieš tas vestuves Stasys sutikęs parduotuvėje Justiną pakvietė ateiti, ji pasakė, kad neateisianti į vestuves, išeisianti į Senąją Alzamą bulvių kasti. Taip ir padarė.

Justinos liga ir kelionė į Lietuvą

Kai mamytę išleidome į Lietuvą, už poros mėnesių mums išdavė pasus ir mes visi tremtiniai jau

buvome laisvi. Pasą išėmėme ir mamytei ir kuo skubiausiai išsiuntėme jai į Lietuvą.

Justinos sveikata ėjo blogyn, paguldė į ligoninę. Vakaraus būdavo baisūs širdies priepuoliai, trūkdamo oro. Ir ji, jau turėdama pasą, pradėjo reikalauti, kad mes ją išleistume į Lietuvą. Sakė: „Aš nenoriu čia mirti kaip Zitutė, aš noriu grįžti į Lietuvą ir pasilaidoti pas tėtuką į tą patį kapą.“

Stasys ten buvo užsiverbavęs ir turėjo dirbti. Norėjo gyvenimo pradžiai pinigų užsidirbti. Mes dar negalėjome važiuoti į Lietuvą. Tada mes suradome, kas sutiko ją parvežti. Važiavo Blažių šeima ir jie priėmė ją kartu. Stasys nupirko bilietus mamytei ir Justinai. Mes ją paėmėme tiesiog iš ligoninės su mašina ir už parankių įkėlėme į vagoną. Palydovės paprašiau, kad paglobotų, nes čia yra didelis širdies ligonis. Kad pradėjo rusė šaukti ant manęs, gal čia tuberkuliozė. Sakau ne – jai širdis. Įdėjau pinigų į kišenę palydovei, šiek tiek apsiraminu, atsisveikinome su Justyte ir traukinys pajudėjo.

Aš likau sustingusi. Nemačiau kelio po kojomis. Galvojau, jeigu numirs traukinyje, tai ir išmes kur pakelėje. Žinoma, tą sunkumą ištverti man teko 10 dienų, kol gavome žinią, kad jau grįžo – padėjo malda ir mamytės palaiminimas.

Justiną Šiaulių stotyje pasitiko brolis Jonas ir Stefa Bėkštaitė. Ją tuoju paguldė į Šiaulių ligoninę. Ten vidaus ligų skyriuje dirbo gydytojas Nainys. Tuoju padarė rentgeno nuotraukas, buvo matyti, kur jau paliesti, išretėję kaulai. Tas nuotraukas nusiunčiau broliui Vacui į Šveicariją. Jie su Jurgiu Steponavičiumi (ten Šveicarijoje baigusių medicinos mokslus) tuoju pamatė, kad jai yra tikras kaulų vėžys. Jurgis Steponavičius – buvęs Vacio klasės draugas Šiaulių gimnazijoje. Jie labai gerai sugyvena ir aš džiaugiuosi, kad jis turi tarytum brolių.

Vacys labai daug siuntė vaistų, tiesiog kilogramais „Atofanil“ ampulėmis. Kol leisdavo tas ampulės ligoninėje, ji vėl pradėdavo vaikščioti. Taip jis jai prailgino gyvenimą. Jau būdama Lietuvoje ji sirgo dar dvejus su puse metų. Šiaulių ligoninėje ji išgulėjo apie metus. Vėliau ją iškėlė į Gruzdžių ligoninę. Ten skyriaus vedėjas buvo brolio Vacio buvęs klasės draugas gydytojas Kardelis, jis ją ramino, sakė, kad tau kaulų retėjimas ir tu dar sugysi. Nesakė, kad ji serga vėžiu. Vacys taip pat neparašė, kol ji gyva buvo, nei viename laiške, kad jai vėžys. Nenorėjo,

kad perskaičiusi laišką rastų apie tai parašyta. Tik tada parašė, kai ji jau buvo mirusi.

Atvažiavo kartą Gruzdžių kunigas Semaška pas mus į namus, sakė, kad ji yra tikra kankinė. Jis ją lankydavo ligoninėje. Skausmus nebelabai nuimdavo net morfijaus ampulės. Prieš mirtį savaitę laiko ji turėjo laikyti kojas padėjusi ant žemės. Jeigu pakeldavo kojas į lovą, pradėdavo mėlynuoti lūpos. Jai padėjome prieš lovą kėdę, ji sėdėdama lovoje ant kėdės laikė storas, pilnas vandens kojas.

Aš išsiruošiau kelioms dienoms pabūti pas ją, nes matėsi, kad greit ji jau mirs. Pernakvojau su ja. Reikėjo leisti vaistus „Merkuzal“, kad nutrauktų vandenį nuo kojų, bet tų vaistų ligoninėje jau nebebuvo. Tada Justina man liepė važiuoti į Šiaulius, nupirkti kokių tai vaistų. Buvo sekmadienis. Tų vaistų vaistinėse nebuvo, tik kaimynė Stasė Čepulytė pasakė, kad aš pirmadienio rytą ateičiau į ligoninę, kai bus vyr. seselė, ji paims ir duos man tų vaistų. Labai susigraūžiau, kad negalėjau tuojau grįžti. Justina juk man pasakė: „Atvažiuok, Danute, tuojau pat pas mane, nes kai aš numirsiu be tavęs, tau visą amžių širdį skaudės.“ Tie jos žodžiai ir šiandien prieš mano akis ir jos veidas iškankintas, krūtinė iškelta, galva pakrypus.

Atsikėliau anksti rytą, į ligoninę nuėjau, kol man tuos vaistus padavė, buvo jau vėlu, autobusas jau išėjęs. Ką dabar daryti? Paprašiau brolių Joną, kad jis dviračiu greičiau vežtų tuos vaistus. O po pietų antrą valandą vėl važiuodavo autobusas į Gruzdžius, tada važiuosiu aš pati.

Kai Jonas išvažiavo, mums į kambarį atnešė telegramą, kad Justina jau mirusi. Niekas to neišgyvenęs negali suprasti, kaip mudvi su mamyte galėjome jaustis tą dieną.

Justina labai gražiai darydavo įvairiausius rankdarbius. Gulėdama ligoninėje buvo išsiuvinėjusi užuolaidas. Kol dar buvo šiek tiek stipresnė, susidraugavo su ligoninės virėja Augute Valiuškiene. Tada, kai aš išvažiavau vaistų į Šiaulius, tą naktį Justiną globojo virėja Augutė. Kai nuvažiavome atsiimti su karstu, Augutė pasakė: „Atvažiuok po laidotuvių, aš tau viską papasakosiu, ką Justina mirdama kalbėjo.“ Po poros savaitių nuvažiavau jai atsilyginti už jos gerumą, nuvežiau Justinos laikrodį, kai ką iš rūbų. Ji papasakojo, kai nesulaukė manęs atvažiuojant, tai jai sakė, kad buvusi negera, kad per Danutės vestuves išėjusi iš namų. „Jeigu

sugyčiau, taip daugiau nedaryčiau.“ Buvau nuvežusi žvakę ir padėjusi spintelėje. Sušuko Augutei: „Uždek žvakę, aš jau mirštu, aš jau visa užtirpau, praplyšo blauzda oda, pradėjo bėgti vanduo.“ Palaidojome pas tėvelį, o už penkių dienų uždarė tas kapines. Taigi jos prašymą Dievas išpildė – ji norėjo pas tėtuką pasilaidoti.

Po Justinos mirties mano liga

Mamytė man parašė laišką į Sibirą, kad mes parvažiuotume į Lietuvą, nes aš nebeturiu sveikatos jos lankyti. Mes tuojau grįžome. Gyventi nebuvo kur, kol pagaliau gavome kambarį pas gimines Šiauliuose. Tėviškė konfiskuota – ten gyveno svetimi.

Taigi, aš, jau būdama nėščia, grįžau ir taip lankiau ją, kol buvo Šiauliuose, ir vėliau važinėjau į Gruzdžius, bet jau buvau pasilpus. Visi sakydavo, kad tik Justina nenumirtų, kol tu nepagimdysi. O ji taip ilgai sirgo, kad kai ji mirė, Vytukas jau buvo metų ir dviejų dienų.

Mano sveikata vis blogėjo, apetito nebebuvo. Hemoglobinas kraujuje mažėjo. Gydytojas Pliūra man paskyrė leisti insuliną, nuo kurio aš nualpdavau gatvėje. Tada jis man davė siuntimą gultis į ligoninę. Mamytė puolė į neviltį, vieną palaidojome ir kita jau susirgo, kur aš dabar dingsiu.

Laimei, sutikau pusseserę Birutę Urmonienę, ji man patarė ne gultis į ligoninę, bet nuvedė pas pažįstamą gerą gydytoją Epšteiną. Jis apžiūrėjo man paskirtus vaistus, mano kraujo tyrimus ir pasakė, kad jei dar būtų leidę tas ampulės, už poros savaitių manęs nebebūtų. Justina man per sapną buvo sakiusi, kad, Danute, nebeik pas tuos gydytojus, jie tave nugydys. Jis paskyrė kitus vaistus, daug vitaminų ir aš pamažu atsigavau. Beslaugant jau daugiau kaip dvejus metus Justiną, man buvo visiškai parei nervai. Žinojau, kad mirs, o padėti negalėjau. Po laidotuvių atsisėsdavau ir verkdavau po porą valandų. Bet šiaip taip per metus laiko aš jau pastiprėjau, Vytukui buvo 2 metukai ir aš išėjau į darbą.

Darbą man padėjo surasti viena mano pažįstama. Ji paprašė „Baltijos“ restorano direktoriaus, kad mane priimtų, ir pasakė, kad aš esu buvusi tremtinė. Jis nei kiek nenustebo, sakė: „Gerai, juk į Sibirą buvo ištremti visi geri žmonės.“ Ten išdirbau 3 metus. Vėliau mane perkėlė į kavinę „Jaunystė“, ten išdirbau 20 metų. Mano mamytė man labai

daug padėjo. Daivutei buvo tik pusę metukų, kai aš vėl išėjau dirbti. Daug, labai daug padėjo mano broleliai. Dar į Sibirą pradėjo siųsti mums šiltus rūbus, o į Lietuvą grįžus taip pat.

Džiaugsmas parėjus gyventi į savo namą

Kai grįžome iš Sibiro, nežinojome, kur eiti. Miegojome daržinėje pas gimines, kol pagaliau suradome vieno kambario butą pas gimines. Ten išgyvenome 6 metus, bet teko išeiti kitur, nes šeimnininkams reikėjo kambario, nes turėjo vesti sūnus. Pradėjome ieškoti buto pas žmones, bet jei turi vaikų, tai buto ir nebėra. Pagaliau suradome Petro Cvirkos gatvėje, tai buvo nedidelis sandėliukas su žiemą kiaurai peršalančiomis sienomis. Daivutę ten parsivežiau vieno mėnesio amžiaus. Žiemą sienos būdavo šlapios, jeigu prisiglaudžia patalynė, ji tuojau būna šlapia. Rytą būdavo tik 5 laipsniai šilumos. Daivutė tuojau susirgo, galvelėje kilo didžiulės votys. Daktarė pasakė, kad čia tu sveikų vaikų neužauginsi. Dvejus metus taip išvargome, kol Šiauliuose pradėjo duoti žemės sklypus namo statybai. Darbovietėje butui gauti mes buvome jau treči, bet kai sujungė dvi transporto įmones, vienoje iš kurių dirbo vyras, tai sąrašė atsidūrėm 31-i. Mamytė labai apsidžiaugė, kad gavome sklypą, ji vis kalbėjo: „Vaikeliai, aš ilgai ir nebegyvensiu, bet labai noriu, kad jūs turėtumėte savo namą.“ Pavasarį pradėjome statyti, rudenį, spalio trečią dieną, įėjome gyventi į ne visai įrengtą namą – pusei namo dar nebuvo grindų. Bet džiaugsmas buvo didžiulis. Tris naktis beveik nemiegojome iš to džiaugsmo.

Tą žiemą savo name mamytė susirgo bronchitu, bet prašė Dievą, kad kaip nors sugytų. Sakė, kad aš nors trejus metelius pagyvenčiau savo name. Dažnai kalbėdavo, kad tik Dievas išklausytų mano maldas, jog nereikėtų ilgai gulėti ligos patale. Taip ir buvo. Sugijo nuo bronchito, pagyveno trejus metus ir staiga ištiko insultas. Pagulėjo savaitę ir mirė, taigi Dievas išpildė jos prašymą. Iki mirties turėjo labai gerą atmintį, skaitė laikraščius be akinių, sekė politiką.

Daug mums gyvenime ji padėjo. Stasys dirbo komandiruotėse, o aš grįžusi iš darbo ieškodavau meistrų, statybininkų. Ji prižiūrėjo vaikus, skalbė rūbus. Kai mūrininkai sumūrijo namą, mes abu su Stasiu pripylėme sienas spalių. Abu užsidengėme stogą šiferiu. Buvo labai smagu statyti sau. Mamytė prižiūrėjo abu vaikus. Daivutę parsivežėme į namus

dvejų metukų. Mamytei esu ir būsiu dėkinga už viską. Ji padėjo man išsigelbėti Sibire nuo bado, rinko uogas, grybus ir taip gelbėjo mane. Ji buvo lietuviško kaimo labai giliai tikinti moteris, mane išmokė maldų, kuriomis aš ir dabar meldžiuosi.

Po mano mamytės mirties atvažiavo mano vyro Stasio mama. Atvažiavo tik į svečius pabūti, paviešėti. Duktė Danutė ją lydėdama pas mus sakė: „Mama, neimk daug rūbų, ten ilgai tu nebūsi.“ Kai jos visi vaikai apsivedė, vyras jau buvo seniai miręs. Ji gyveno pas savo tris dukras po kelerius metus: tai pas vieną, tai pas kitą, tai pas trečią. Visos dukros gyveno kaime, jai, turbūt, nebuvo lengva. Kaime daug darbų, aišku, jos niekas nevarė tų darbų dirbti, bet ji buvo labai darbšti, nenustygdavo be darbo, pati girdydavo gyvulius.

Aš nei minties neturėjau, kad ji, turėdama tris dukras ir dar du sūnus be mano vyro, gyventų pas mus. Kai pas mus pabuvo porą savaitių, priėjo prie manęs, pabučiavo ir pasakė: „Danute, jeigu jūs nieko prieš, aš noriu pas jus pasilikti gyventi.“ Aš labai apsidžiaugiau ir pasakiau: „Gyvenk, mamytė, pas mus.“ Kai Stasys grįžo iš darbo, pasakiau, kad mamytė gyvens pas mus, jis labai apsidžiaugė. Tik pasakiau, kad nenorėčiau kitų laidotuvių, nes po mamytės mirties buvo labai liūdna ir klaiku. Taip ji kaip tas laimės žiburys užpildė mūsų namus. Ji dar porą kartų buvo nuvažiavusi pas dukras trumpam aplankyti, jaunesniąją dukrą išleido gimdyti. Bet greit vėl sugrįžo pas mus, vienąkart parvažiuodama pametė pirštines, kitą kartą – skėtį, grįžusi pasakė: „Daugiau nebevažiuosiu.“ Tai buvo angelas, tik žmogaus pavidalo. O aš buvau laimingiausia tuos 14 metų kartu su ja. Parėjus pabučiuodavau, padėkodavau: „Ačiū, mamytė, kad išvirei vakarienę.“ Per ilgą laiką pripratinau ją ilgiau miegoti, nes kaime buvo pripratusi anksti keltis. Buvo mėgėja eiti į bažnyčią. Kartą nuėjau pas kleboną ir pasakiau, kad noriu gauti suolą. Sako: „Ne, jau ne, tu dar jauna, mes tik seniems žmonėms duodame suolus.“ Sakau: „Aš ne sau, aš savo uošvei. Mano uošvė (anyta) yra labai gera ir aš noriu jai atsidėkoti.“ Klebonas sako: „Na čia jau kažkas nenormalaus. Visos marčios su uošvėmis nesugyvena, o tau uošvė labai gera.“ Tuojau paskyrė suolą, davė numeriuką. Nuėjusi apžiūrėjau, kad labai geroje vietoje – bažnyčios viduryje. Taip mamytė liko labai patenkinta, kas sekmdienį nuėjusi sėdėdavo ir meldavosi.

Aš, turėdama visą darbo stažą, anksti atsiskiačiau darbo, kad jai lengviau būtų namuose. Ji jau rytais pamiegodavo ilgiau. Trejus metus jau man nebedirbant abi namie buvome laimingos. Per tą 14 metų mes nebuvo net susipykusios. Ji jau ėjo aštuoniasdešimtuosius metus, kai pareinant iš miesto kaimynų sūnus, važiuodamas motociklu, prie pat namų sulaužė jai koją. Paguldėme į ligoninę, išgulėjo pusantro mėnesio ir mirė. Koją gal ir būtų sugijusi, bet organizmas nebemaitino raumenų nuo per didelio sutrenkimo. Atsirado pragulos, sėdmenyse – didžiulės žaizdos. Buvo taip vadinamasis „sepsis“. Dukros atvažiavo, pažiūrėjo, aplankė ir išvažiavo – kiekvienai savo namai ir dar toli. Kai ją sulaužė, už savaitės buvo vyriausiosios dukters dukros (jos anūkės) vestuvės. Buvome kviesti į tas vestuves, bet mes jau nebevažiavome, reikėjo lankyti ją. Taigi dukra Cezara labai supyko, kodėl mes neatvažiavome. Jau per laidotuves buvo visokiausių konfliktų. Aš jau nebedirbau ir lankiau ją kas dieną. Tos žaizdos labai dvokė, mano vyras negalėjo ištverti, bėgdavo iš palatos. O mane Dievas taip apdovanojo, kad aš galėjau būti su ja, pasukusi pasausinti ir manęs nepykino. Man ir dabar dar gaila, kad tiek trumpai ją slaugiau. Juk ji su manim išgyveno keturiolika metų. Buvo žmogus su humoru. Kai grįždavau iš darbo, pasitikdavo mane ir juokdamasi sakydavo: „Pašok, Danute, tau laiškas yra iš brolelio.“ Laikydavo užsikišusi rankas už nugaros ir turėdavo pašokti. Buvo labai darbšti ir gudri: apžiūrėdavo mano sūnaus Vyto pažymių knygelę ir pasakydavo man, kad Vytukas gavo dvejetą. Vytukas jai atskleidavo savo paslaptis daugiau nei mums su vyru. Buvo liūdna po laidotuvių.

DĖKOJU DIEVUI IR LIKIMUI, kad aš, palaidojusi beveik visą šeimą, dar turiu brolelį Vacį, kuris daugiau kaip pusę mano gyvenimo rūpinosi manim. Kaip galėdami abu su broliene Ruth globojo mus. Dar mums bebūnant Sibire atsiuntė šiltų rūbų. Siuntė Justinai vaistų. Tai buvo ne tik materialinė, bet ir moralinė parama. Kai pagimdžiau Vytuką, Ruth man atsiuntė visą kraitelį vaikui. Rusų laikais mažai buvo vaikiškų rūbėlių. Kai Stasys atvažiavo manęs atsiimti į ligoninę ir padavė kraitelį vaikui rengti, subėgo visos darbuotojos apžiūrėti tų gražių

rūbėlių. Atsiuntė ir maistelio vaikui miltelių pavidalu, nes aš neturėjau kuo maitinti. Ruth man parašė anglų kalba labai gražų laišką, kurį aš nusiunčiau buvusiai savo klasės auklėtojai. Ji man išvertė į lietuvių kalbą ir pasakė, kad tavo brolienė yra labai nuostabus žmogus. Taigi ir Vacys laimingas, kad Dievas jam padėjo surasti tokią gerą žmoną. Ji, kaip ir brolis Vacys, tapo mūsų šeimos dalelė. Vacys ir Ruth-Rūtelė amžiams atgulti grįš į Lietuvą. Aš labai dėkoju, kad iš savo šeimos su Dievo pagalba likome mes du. Abu nežinome, kuris pirmas išeisime. O juk buvome aštuonių žmonių šeima.

Toji žiauri stalinizmo šmėkla žiauriai sužlugdė mūsų šeimą. Ilga nežinomybė apie į Vakarus pasitraukusius brolius, tėvelio mirtis 1946 metais, Justinos areštas. Pagaliau ir tremtis, kuri sužlugdė mano vaikystės svajones, sesutės Zitės mirtis Sibire. Sunku buvo išvartoti iš gimtųjų namų. Pavogta mano jaunystė. Gera žinau, kad niekas to nesupras, kas ten nebuvo. Ach, kad galėtų prabilti ta niūri taiga, kuri sugėrė tiek daug mano ašarų. Dienomis reikėdavo dirbti laukuose, o naktį – stovėti prie kuliarnosios. Tik vieną naktį per savaitę leisdavo pamiegoti. Aš verkdavau ir klausdavau: „Dieve, už ką mes taip kenčiame?“ O atidariusi bakūžės duris su baime žiūrėdavau, ar sesuo Zitutė dar gyva, o ji sirgo pusę metų. Pagaliau ta niūrioji taiga ją amžiams priglaudė. Taiga be paukščių giesmių, kurioje galėdavai girdėti vilkų staugimą ir vėjo, nešančio mirtį, ūžesį. Atrodė, kad ir taiga sakė: „Jūs čia liksite, jūs čia mirsite.“ Juk mes buvome skirti sunaikinti. Tik malda ir Dievo gerumas leido mums sugrįžti į Tėvynę, bet ne į savo namelius. Ten, deja, jau gyveno kiti. Dingusios vyšnios ir beržai svyravo nėliai prie kelio, nuvirtęs topolis su gandrulizdžiu ir sodas, suvargęs, apžėlęs, vėl išspaudė ašarėlę, o tėviške, tėviškėle, kokia tu brangi.

Dėkoju Dievui, kad po mūsų žemėlį vaikšto ir gyvena mūsų vaikai, juk čia mano senelių ir prosenelių prakaitu palaistyta žemė, takeliai užžėlę, kuriais su broliu eidavome į gimnaziją. Dėkoju Dievui, kad sesuo Justina atgulė pas tėvelį, kad mamytės kapelį turime Šiauliuose ir kad aš dar turiu vieną brolelį, kuris manimi rūpinasi iki šiol. (Brolis Vaclovas Dargužas mirė 2009 m. – V. R. past.).

2005 m. spalio

Roma Baristaitė

Atgarsiai apie kovas su bermontininkais Šiaulių apylinkėse tarpukario Lietuvos spaudoje

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo pradžia buvo paženklinta kovų su Raudonosios armijos kariuomene, bermontininkais ir lenkų puolimu. 1919 m. mūsų krašto žmonėms teko organizuoti pasipriešinimo judėjimą – kovoti prieš vokiečių dalinius, pasilikusius po bolševikų sustabdymo, ir jų pajėgas papildžiusius bermontininkus, kuriuos sudarė rusai savanoriai, buvę Vokietijos belaisviai.

Sklandant tarpukario lietuvišką spaudą, žurnale „Karys“ (Lietuvos kariuomenės žurnalas, einantis nuo 1919 m., skirtas kariams, jaunimui visuomenei), leistame 1929 m., aptikau rubriką „Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų“. Kiekviename tų metų žurnalo numeryje chronologiškai pateikti kovų už Lietuvos Nepriklausomybę detalūs 1919 m. įvykiai ir faktai. Čia pateikiamos ištraukos apie įvykius Šiauliuose ir jų apylinkėse.

1919 m. kovo 10–11 d. Vokietijos kariuomenės daliniai išvijo iš Šiaulių bolševikus, panaikino tarybų valdžią ir pasiliko mieste. Prasidėjo antroji vokiečių okupacija. Jie įkūrė karo komendantūrą, tačiau nebeorganizavo savo civilinės valdžios. Todėl darbą atnaujino 1918 m. lapkričio 24 d. išrinkta Šiaulių miesto savivaldybė. Savo veiklą atkūrė ir Šiaulių apskrities savivaldybė. Ryšiai su Lietuvos

centro valdžia Kaune buvo silpni, tad teko tvarkytis savarankiškai.

„Karys“, 1929

Nr. 10

1919 metų kovo mėnuo.

17 d. Skiriamas Šiaulių m. ir apskr. komendantas.

Skiriamas laikinas Šeduvos m. ir apskr. karo komendantas.

Nr. 16

1919 metų balandžio mėnuo.

12 d. Įsakyta formuoti atskirą Šiaulių batalioną.

Aktyvi savivaldybininkų veikla, karinių pajėgų organizavimas nepatiko vokiečiams. Jie ėmėsi įvairių smurto priemonių: areštavo civilius gyventojus, užpuolė lietuvių karo komendantūrą ir 3-iojo pėstininkų pulko kareivines. Okupacinės vokiečių kariuomenės būriai plėšė Šiaulių ir jų apylinkės gyventojus, atiminėjo turtą, gyvulius, maisto produktus, fabrikų įrangą ir siuntė į Vokietiją.

1919 m. liepos mėn. Šiaulių miesto vadovai įteikė raštą vokiečių valdžios atstovui dr. Knopfeliui, Šiaulių vokiečių karo komendantui, kuriame pareikalavo, kad vokiečių kariuomenė pasitrauktų iš Lietuvos ir atlygintų padarytus nuostolius.

„Karys“, 1929

Nr. 24

1919 metų birželio mėnuo.

20 d. Šiauliuose vokiečiai iš pasalų puolė Šiaulių ėgulą (Šiaulių batalioną ir komendantūrą). 10 mūsų karių užmušė ir 17 sužeidė. Daug areštavo ir iš areštuotųjų labai tyčiojosi.

„Karys“, 1929

Nr. 29

1919 metų liepos mėnuo.

24 d. Pastebėti didesni vokiečių kariuomenės būriai: Joniškėly apie 300, apginkluotų šautuvais ir kulkosvaidžiais; Pasvaly apie 250, Linkuvoje, Pakruojuje, Lygumuose ir Meškučiuose po 4 kuopas. Visur labai plėšia vietos gyventojus.

25 d. Atvyko iš Mintaujos į Šiaulius 20 vokiečių, apsitačiusių rusų uniforma, ieškoti Kuršėnuose butų 1.500 karių. Šiaulių komendanto karininko Birono protestas, kad jų toks šeimininkavimas įžeidžia Lietuvos Valstybę, nieko nepadėjo.

26 d. Į Kuršėnus atvyko bermontininkų būrys, gerai apginkluotas, pradėjo rekvizuoti butus, užėmė mokyklą. Bermontininkams padėjo vokiečių žandarai. Nuo tos dienos bermontininkų skaičius kasdien didėjo.

Nr. 31

1919 metų rugpiučio mėnuo.

7 d. Gautos žinios, kad bermontininkai Šiaulių apskrity išlipdė skelbimus, kad visi gyventojai, kurie nereikš jiems paklusnumo, bus baudžiami iki mirties bausmės. Mūsų Šiaulių komendantas taip pat išlipdė atsisaukimus, kuriais kviečiami gyventojai neturėti nieko bendro su atėjūnais. Bermontininkai tuos atsisaukimus nuplėšė ir paskelbė karo stovį.

Nr. 35

1919 metų rugsėjo mėnuo.

9 d. Radviliškų bermontininkai nuginklavo stoties komendantūrą. Ginklus atėmę bermontininkai sumušė mūsų karių už tai, kad jie pasipriešino.

Nr. 38

1919 metų rugsėjo mėnuo.

27 d. Vakare bermontininkai antrą kartą užpuolė Radviliškio stoties komendantūrą, nuginklavo, sunaikino raštinę ir sumušė karių lyg už tai, kad kažkas apšaudė jų lentpiuvę Linkaičiuose.

28 d. I lauko ligoninė iš bolševikų fronto perkelta į bermontininkų frontą ir apsistojo Raudondvary, ties Šeduva.

1919 m. rugsėjo 29–30 d. Šiaulius okupavo bermontininkai, dar vadinami kolčakininkais.

Vėl prasidėjo plėšimai ir savivaliavimai. Bermontininkai paskelbė Lietuvą didžiosios nedalijamos Rusijos imperijos dalimi, ateityje žadėdami „placią autonomiją“.

„Karys“, 1929

29 d. 16 val. Bermontininkai užpuolė Šiaulių gimnaziją, išmėtė į gatvę 400 mokinių, išmėtė visą gimnazijai priklausančią turtą, sužeidė direktorių A. Klupšą, mokytoją Karsoną ir Čepulytę, ir 27 mokinius ir mokines.

Nr. 39

1919 metų spalio mėnuo.

5 d. Bermontininkų štabas iš Kuršėnų persikelia į Šiaulius.

Bermontininkai savavališkai užima Radviliškio ir Šilėnų stotis.

6 d. Bermontininkai suareštavo Radviliškio stoties komendantūros karių ir bandė areštuoti geležinkelio tarnautojus ir sulaikyti traukinių judėjimą, lyg dėl to, kad mūsų suareštavę Šeduvoje 2 vokiečių geležinkeliečius.

9 d. 5 val. Bermontininkai užpuolė ir nuginklavo Šiaulių komendantūrą; užėmė paštą, apiplėšė iždinę, suareštavo Lietuvos valdžios atstovus. Šiaulių komendantūra evakuota Kaunan; Radviliškio komendantūra evakuota į Linkaičius.

Šiauliuose ir Radvilišky bermontininkai uždraudė telefonu kalbėti lietuviškai; leista kalbėti tik rusiškai.

Aplink Radviliškį bermontininkai visur išstatė sargybas. Ties Radviliškiu nukrito bermontininkų lėktuvas ir sudužo.

Nr. 40

1919 metų spalio mėnuo.

14 d. Bermontininkai ties Radviliškiu išstatė: Sadūnuose 100 žm., Karčiamoje 200 žm., Ilgučiuose 100 žm., Piliakėlėje 200 žm. Be to, dar jų yra Gražūnuose ir Aukštelkiuose.

Vietos valdžia, negavusi paramos iš Lietuvos valdžios, ėmėsi organizuoti partizanus iš vietinių gyventojų, siekdama pasipriešinti okupantų savivalei.

„Karys“, 1929

Nr. 40

1919 metų spalio mėnuo.

15 d. Bermontininkų fronte prie Šiaulaičių, Šiaulėnų ir Daugelaičių įvyksta kautynės. Mūsų 1 užmuštas ir 2 sužesti. Bermontininkų 1 užmuštas ir 2 paimti nelaisvėn.

16 d. Bermontininkai užima Kraukonis (7 klm. į Šiaurės rytus nuo Radviliškio). Įvyksta susirėmimas su bermontininkais ties Linkuvos miesteliu.

Įvyksta susirėmimas su bermontininkais ties Radviliškiu. Mūsų partizanai užmuša 7 bermontininkus ir keletą sužeidžia.

Mūsiškiai išvaikė bermontininkus iš Berštiškių kaimo ir Sidorų stoties (tarp Šiaulėnų ir Poliakėlės).

Nr. 41

1919 metų spalio mėnuo.

18 d. Stačiūnų miestelis ir Mažaičių dvaras užimtas bermontininkų.

Ties Radviliškiu mūsiškiai išvijo bermontininkus iš Jaugelaičių kaimo.

19 d. Bermontininkai užėmė Žeimelio miestelį ir pastatė 200 žmonių su 4 patrankom. Radviliškio stoty bermontininkai sulaukė ir darė kratą praeinančiam mūsų traukinį. Vakare bermontininkai sulaukė kitą traukinį, einantį į Panevėžį, atkabino garvežį, sakydami, kad jie čia esą šeimininkai. Vėliau garvežį grąžino ir mūsų traukinys su pasivėlavimu išėjo. Į Radviliškio stotį atėjo bermontininkų šarvuotas traukinys. Vėliau tas traukinys su didelėmis pėstininkų jėgomis puola mūsiškius abipus geležinkelio Linkaičiai–Radviliškis. Prasi-dėjo smarkios kautynės. Netikėtai užpulta mūsų kariuomenė iš Paežerių, Linkaičių, Žinėnų ir Vernėnų baro atsitraukė. Kautynėse žuvo 2 mūsų kareiviai ir 13 dingę be žinios; sužeistų 2 karininkai ir 6 kareiviai. Bermontininkų žuvo daug daugiau, nes atakonėjo girti.

20 d. I brigados vadui įsakyta užimti frontas prieš bermontininkus linijoje: Klovainiai–Rozalimas–Meldžiūnai (4 klm. į pietų vakarus nuo Rozalimo)–Užuežeriai–Karčiama–Varnėnai (ties Linkaičių stotimi)–Maželiai (8 klm. į rytus nuo Šiaulėnų)–Daužnagiai (2,5 klm. į rytus nuo Šaukoto)–Burgailiai (6 klm. į vakarus nuo Grinkiškio)–Liauboriai (9 klm. į rytus nuo Žaiginio miestelio).

21 d. Bermontininkų fronte ties Radviliškiu mūsiškiai po kautynių atsitraukė iš kaimų; Paežeriai, Kurkliai, Velžiai, Nekrašiūnai, Varnėnai.

22 d. Bermontininkai paleido šarvuotus traukinius Linkaičių–Šeduvos ir Linkaičių–Baisogalos geležinkelio linijomis. Nuo Šeduvos mūsiškiai greitai atmušė. Baisogalos link traukinys gerokai buvo pasistūmėjęs, bet mūsų rezervų artilerija apšaudytas ir sugadintas, turėjo sugrįžti. Vakare

bandė antrą kartą eiti, bet jau nebepasisėkė, buvo greitai apšaudytas. Per paskutines abi kautynių dienas (21 ir 22) mūsiškių 4 kareiviai užmušti, 2 karininkai ir 12 kareivių sužeistų ir 3 karininkai ir 30 kareivių dingę be žinios. Bermontininkų 40 užmuštų ir daug sužeistų.

Ties Luokės miesteliu nukrito bermontininkų lėktuvas. Lakūnai suareštuoti ir etapo keliu išsiųsti Vokietijon.

Nr. 42

1919 metų spalio mėnuo.

Į Lygumų apylinkę bermontininkai vėl sugrįžo.

26 d. Pavartyčių ir Puipių rajone (ties Šeduva) mūsiškiai išvaikė bermontininkų žvalgus.

27 d. 10 val. bermontininkų grandis buvo, besitartinanti į Puipių kaimą (prie geležinkelio Linkaičiai – Šeduva), bet mūsiškiai Šautuvų ugnimi juos išvaikė. 11 val. Į Linkaičių stotį atėjo bermontininkų šarvuotas traukinys, bet, nepriejęs mūsiškių pozicijų, sugrįžo.

Vakare sutemus bermontininkai vėl puola Puipių kaimą, bet taip pat mūsiškiai atmušė. 2 mūsų kareiviai pateko nelaisvėn.

28 d. Bermontininkai mėgino mišku eiti pirmyn ties Maželių kaimu (9 klm. į rytus nuo Šiaulėnų), bet mūsiškių buvo atremti.

29 d. Ties Radviliškiu žvalgų susirėmimuose paimta 1 bermontininkas nelaisvėn.

Ties Aukštelkių kaimu atbėgo keletas mūsų kareivių, pabėgusių iš bermontininkų nelaisvės.

Nr. 43

1919 metų spalio mėnuo.

30 d. Mūsų partizanai atėmė iš bermontininkų surekvizuotus Žeimelio valsčiuje nuo gyventojų gyvulius ir sugrąžino gyventojams. Ties Steigvilių kaimu (4 klm. į pietūs nuo Lauksodės bažnytkaimio) įvyko su bermontininkais susirėmimas.

31 d. Ties Žeimelio miesteliu žvalgų susirėmimuose paimta 2 bermontininkai nelaisvėn.

1919 m. lapkričio pradžioje partizanai pradėjo rimtą kovą su okupantais. Lapkričio 23 d., padedami Lietuvos karių, sumušė bermontininkus ties Radviliškiu. Nuo galutinio sutriuškinimo juos išgelbėjo dar spalio mėn. į Kauną atvykusi tarptautinė gen. A. Niselio taikos komisija. Šios komisijos atstovai lapkričio 24 d. atvyko į Šiaulius, buvo duotas nurodymas sustabdyti partizanų veiksmus prieš bermontininkus.

„Karys“, 1929

Nr. 43

1919 m. lapkričio mėnuo.

4 d. Radviliškio rajone Karčiamų ir Sadūnų kaimų gyventojus bermontininkai labai apiplėšė.

5 d. Geležinkelio linijos rajone Linkaičiai–Šeduva pasirodė bermontininkų lėktuvas. Mūsiškiams apšaudžius, lėktuvas grįžo Radviliškio link. Sužeistas bermontininkų lakūnas.

Nr. 44

1919 m. lapkričio mėnuo.

11 d. Naktį bermontininkai užpuolė ir išvogė Radviliškio stoties komendantūrą.

12 d. Bermontininkai iš Lygumų ir Stačiūnų atsitraukė į Narušaičių kaimą (5 klm. į vakarus nuo Stačiūnų).

14 d. Pašvytinio valsčiuje bermontininkai labai plėšia kaimus.

Nr. 45

1919 m. lapkričio mėnuo.

17 d. Mūsų žvalgai išmušė bermontininkus iš Narušaičių kaimo (5 klm. į vakarus nuo Stačiūnų), keletą jų užmušė ir sužeidė ir paėmė 7 nelaisvėn, 2 arklius ir 1 kulkosvaidį.

18 d. Įvyksta smarkus susirėmimas su bermontininkais ties Nortaičių kaimu (ant vieškelio iš Radviliškio į Šiaulėnus).

21 d. Bermontininkai įsistiprino linijoje: Suostai–Saločiai–Žeimelis–Kriukai–Pašvytinis–Lygumai–Stačiūnai–Mažaičių dvaras–Aukštėliai–Kaulūnai–Radviliškis–Jaugelaičiai–Šiaulėnai–Tytavėnai–Šiluva–Lydavėnai–Viduklė–Jurbarkas. Žymesnės jų pajėgos Mintaujos–Joniškio–Šiaulių rajone

Šiaulėnų–Daugelaičių rajone pradėjo eiti pirmyn. Kairysis mūsiškių sparnas nuo Šimkaičių pasistūmėjęs perkirto Šiaulių–Tauragės geležinkelį. Meškučių rajone mūsiškiai po kautynių užėmė Gibaičių, Norkūnų, Jurgaičių kaimus. Kautynėse paimta iš bermontininkų 4 kulkosvaidžiai, 30 nelaisvių ir daug šovinių ir apie 150 bermontininkų užmuštų. Mūsiškių 10 užmuštų ir sužeistų 1 karininkas ir 9 kareiviai.

Radvilišky mūsiškiai, bermontininkus aprietę, užėmė Gudelių ir Monkuškių kaimus.

Vėliau mūsiškiai po kautynių nuo Šiaulėnų pasistūmė į vakarus pirmyn ir perkirtė geležinkelio

Šiauliai – Tauragė liniją, pasiekė Pilvelių kaimą ir Zastarčių dvarą.

Šiaulių kryptimi iš šiaurės pasiekė Aleksandrijos dvarą ties Šiauliais ir Daumantų kaimą. Šiose kautynėse paimta 117 bermontininkų nelaisvėn, apie 200 užmušta ir apie 400 sužeista. Mūsiškių užmuštų 2 karininkai ir 13 kareivių, sužeistų 4 karininkai ir 52 kareiviai.

Nr. 46

1919 m. lapkričio mėnuo.

22 d. Bermontininkų fronte 6 val. prasideda smarkios kautynės dėl Radviliškio. Priemesčiai eina iš rankų į rankas. Dešinysis mūsiškių sparnas ties Keblių kaimu pasiekė Šiaulių–Meškučių geležinkelio liniją ir išardė. 19 val. po durtuvų kautynių 1 pėst. pulko dalys užėmė Radviliškį. Radvilišky paimta iš bermontininkų grobio: 7 lauko patrankos, 1 gaubica, 2 zenitinės patrankos, 10 patrankų priešakių, apie 50.000 artilerijos šovinių, 30 aeroplanų, apie 50.000 lėktuvinių bombų, 14 aeroplanams sparnų, 21 motoras, 50 propelerių, 14 ašių aeroplanams, 14 guminių šinų, 8 automobiliai, 13 vežimų, 32 arkliai, 5 lauko virtuvės, 1 garvežys, 1 vagonas, 1 platforma, apie 100 kulkosvaidžių, 10 minosvaidžių, 4 bombosvaidžiai, 200 juostų kulkosvaidžiams, apie 75.000 šovinių šautuvams, 10.000 raketų, 1 elektros stotis, 1 dinamo mašina 20 klw., 1 transformatorius, 9 dėžės magnetų, 8 motorai, 10 lauko telefono aparatų, daug kabelio ir kitokio turto.

Paimta nelaisvėn 24 bermontininkai. Mūsiškių 11 užmuštų ir 30 sužeistų.

15 val. 5 pėst. pulko dalys pasiekė Padubysį ir Kurtuvėnus.

Naktį mūsiškiai susprogdino įvairiose vietose Šiaulių–Tauragės geležinkelio liniją ir plentą tarp Kelmės ir Šiaulių.

Į Žeimelio miestelį atvyko latvių batalionas.

23 d. 9 val. iš Joniškio atvyko iki Keblių stoties bermontininkų traukinys ir sustojo toje vietoje, kur mūsiškių išardytas geležinkelis. Bermontininkai, išsikraustę iš ešelonų, pradėjo su mūsiškiais kautis. Mūsiškiai pradėjo pulti, kad paimtų traukinį, bet besikaunant atėjo nuo Šiaulių dar du bermontininkų ešelonai ir pradėjo šaudyti iš artilerijos ir bombosvaidžių; mūsiškiai buvo priversti atsitraukti. Kautynės tęsėsi iki vakaro. Pavakarė visos bermontininkų atakos buvo atmuštos ir jie

atsiuntė parlamentierius, prašydami nutraukti kautynes. Išstis kautynių laukas buvo nuklotas bermontininkų lavonais. Mūsiškiai paėmė 8 bermontininkus nelaisvėn, 1 bombosvaidį, keletą šautuvų, 6 arklius, 3 vežimus, ir daug municijos. Mūsiškių 4 užmušti ir 3 sužeisti.

Generolui Niseliui reikalaujant duoti bermontininkams evakuotis, įsakyta, palikus Radviliškį savo rankose, dešiniajam ir kairiajam sparnui trauktis atgal.

Visą dieną iš Radviliškio gabenamas paimtas iš bermontininkų grobis.

Vakare mūsų kariuomenė iš Radviliškio atitraukė iki demarkacijos linijos.

Pasilikę Šiauliuose bermontininkai ir toliau nesivaržydami plėšikavo. Tuomet Šiaulių valdžios atstovai raštu kreipėsi į minėtą komisiją, reikalaudami, kad priverstų bermontininkus liautis plėšikavus ir per 3 dienas išsinešdintų iš Šiaulių. Kadangi komisijos atstovai savo pažadų netesėjo, tai 1919 m. gruodžio 8 d. Lietuvos kariuomenės pulkas atnaujino veiksmus ir užėmė Šiaulius.

„Karys“, 1929

Nr. 46

1919 m. lapkričio mėnuo.

26 d. Bermontininkai, traukdamiesi iš Joniškio, apdaužė geležinkelio stotį.

27 d. Naktį mūsiškiai užėmė Joniškį. Bermontininkai tebesilaiko Meškuičių rajone.

Į šiaurę nuo Joniškio mūsiškiai buvo paėmę iš bermontininkų šarvuotą traukinį su 7 patrankom ir daugeliu kulkosvaidžių, bet, Antantės atstovų įsakyti, turėjo atsitraukti ir palikti grobį.

Lyduvėnų–Tytuvėnų ir Šiaulėnų rajone bermontininkai traukdamiesi labai plėšia gyventojus.

Bermontininkai atėję į Skaudvilės kaimą (ties Kurtuvėnais) pradėjo reikalauti iš gyventojų arklių, karvių ir kitokio turto. Vietos žmonės, jau ne kartą „išrabavoti“, įnirtę patys bermontininkus iš kaimo išvaikė.

28 d. Bermontininkai gerai apsiginklavę įsiveržė į Skaudvilės kaimą (ties Kurtuvėnais).

Bermontininkų būrys, atėjęs iš Papilės, užėmė Tryškių miestelį.

Nr. 47

1919 m. gruodžio mėnuo.

1 d. Bermontininkai paliko Meškuičių miestelį. Mūsiškiai užėmė Žeimelį ir Žagarę.

2 d. Bermontininkai iš Šiaulių skubotai gabeną karišką turtą. Apylinkėje didžiausi gyventojų plėšimai.

3 d. Bermontininkai, įsiveržę į Gruzdžių miestelį, pradėjo plėšti gyventojus. Pasiųsti partizanai tarp Gruzdžių ir Meškuičių su plėšikais susirėmė ir juos išvaikė. Daug bermontininkų užmuštų ir sužeistų.

Nr. 48

1919 m. gruodžio mėnuo.

7 d. Bermontininkų fronte mūsų kariuomenė užėmė Šiaulių miestą ir Šilėnų stotį. 7 pėst. pulkui įsakyta pereiti į Lydavėnų rajoną apsaugoti geležinkelio tiltą ir neleisti bermontininkų Šiaulių link.

8 d. Bermontininkų fronte mūsų kariuomenė pasiekė liniją: Kužių bažnytkaimis–Sauginiai (8 klm. į pietus nuo Kužių)–Padubysis–Pašiaušė–Lyduvėnai. Šiauliuose paimta 59 vagonai, 8 garvežiai, daug šautuvų ir šovinių.

9 d. Mūsų kariuomenė pasiekė liniją: Viekšniai–Papilė–Kuršėnai–Kurtuvėnai–Padubysis–Tytuvėnai–Lyduvėnai. Mūsiškiai užėmė Lyduvėnų tilto apsaugą.

Išvijus okupantus, Šiauliuose buvo įkurtas 3-iosios pėstininkų divizijos štabas ir Šiaulių apskrities komendantūra, o Gubernijoje – 8-asis pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas. Šiaulių apskrities valdyba pateikė tarptautinės komisijos atstovams duomenų apie įvykdytas žudynes ir padarytą žalą Šiaulių apskrityje. Komisijos buvo pareikalauta patraukti nusikaltėlius baudžiamojon atsakomybėn ir atlyginti padarytus nuostolius.

Deja, nusiaubtą miestą ir jo apylinkes teko atstatyti patiems Šiaulių krašto žmonėms. Geografinė vietos padėtis, kelių susikirtimo mazgas nulėmė, kad Šiaulių regionas buvo sugriautas ir nusiaubtas gerokai didesniu mastu. Tad ir atstatymo darbai pareikalavo didesnių sąnaudų ir laiko.